

ЮРИДИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

ЮРИДИЧНИЙ

ВІСНИК

LAW HERALD

5'2014

Виходить шість разів на рік

Засновник:
Національний університет
«Одеська юридична академія»

Журнал зареєстровано в Комітеті у справах преси та інформації Одеської обласної державної адміністрації 12 листопада 1993 р. Свідоцтво: серія ОД № 189. Перереєстровано Міністерством у справах преси та інформації України 28 липня 1996 р. Свідоцтво: серія КВ № 2065 та Міністерством юстиції України 25 травня 2010 р. Свідоцтво: серія КВ № 16683-5255ПР. Перереєстровано Державною реєстраційною службою України 14 листопада 2011 р. Свідоцтво: серія КВ № 19241-9041 рп.

Президією Вищої атестаційної комісії України включено до наукових видань, в яких можуть публікуватися основні результати дисертаційних досліджень (Постанови від 9 липня 1999 р. – № 1-05/7, від 14 квітня 2010 р. – № 1-05/3).

Індекс міжнародного центру реєстрації періодичних видань (Париж, Франція): ISSN 1561-4999 (18 березня 1999 р.)

Передплатний індекс: 40318

Головний редактор

М. П. Орзіх

Редакційна колегія:

Ю. П. Аленін

В. М. Дрьомін

(заст. голов. редактора)

С. В. Ківалов

А. В. Луняченко

В. К. Мамутов

Ю. М. Оборотов

Б. А. Пережняк

*(заст. голов. редактора –
відповідальний секретар)*

П. М. Рабінович

В. О. Туляков

Є. О. Харитонов

Нормативно-правові акти,
розміщені у журналі, є неофіційною інформацією.
Передрук матеріалів, надрукованих у журналі, можливий лише з посиланням на журнал

Рекомендовано вченою радою
Національного університету
«Одеська юридична академія»
26.11.2014 р., протокол № 2

Редакційно-видавничий відділ НДЧ Національного університету «Одеська юридична академія»
вул. Пionерська, 2, каб. 1007, м. Одеса, Україна, 65009
Телефон редакції: +38 066 821 82 28
Телефон заст. головного редактора-відповідального секретаря: +38 067 480 23 53
Електронна пошта: yv@yurvisnyk.in.ua
Електронна адреса: www.yurvisnyk.in.ua

Здано до набору 03.11.2014.
Підписано до друку 28.11.2014.
Формат 70x108/16.
Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 31,85.
Тираж 500 прим.
Зам. № 31.

Друкарня видавництва «Юридична література»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4284 від 23.03.2012 р.)
м. Одеса, вул. Пionерська, 7.
Тел. (048) 777-48-79

Наукове видання

ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК 5'2014

Укр., рос., англ. мовами

Одеса • «Юридична література» • 2014

© НУ «Одеська юридична академія», 2014

ЗМІСТ

МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

С. Несинова
Методологія дослідження
правового інституту.....6

Л. Корчевна
Самодостатня
мотивація у сфері права.....12

О. Ковальський
Економічна функція права
в системі правового впливу18

В. Форманюк
Поняття правового статусу
фізичної особи.....23

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ У ДІЇ

Д. Терлецький
Конституційна правосвідомість
у системі сучасного
конституціоналізму27

Є. Білоусов
Економічний суверенітет
та економічна безпека держави
(співвідношення та взаємозв'язок)37

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА

М. Сльникова
Еволюція політико-правових
уявлень про права людини41

О. Синегубов
Право дитини на ім'я як форма
її правового існування
та спосіб самовираження.....47

Є. Соболев
Людиноцентристська ідеологія
в адміністративній діяльності
публічної адміністрації щодо реалізації
її захисту прав і свобод інвалідів.....53

РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

О. Погірко
Сучасні особливості формування та
законодавчого забезпечення національної
безпеки та оборони України.....58

Р. Колосов
Нове в законодавстві
про судовий збір.....65

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ТА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

І. Патерило
Щодо визначення системи принципів
діяльності публічної адміністрації
України.....71

Ю. Венгер
Щодо перспектив удосконалення
адміністративно-правового
регулювання діяльності
у сфері стандартизації в Україні76

Ю. Дем'янчук
Актуальні проблеми електронного
адміністрування в Україні.....80

ПРОБЛЕМИ ТА СУДЖЕННЯ

І. Каракаш
Природноресурсове право як
комплексна галузь права
в українській правовій системі84

А. Афян
Співвідношення правових категорій
географічних зазначень
і географічних назв.....91

В. Бажанов
Договір про колективне управління
майновими авторськими правами
в Україні.....96

Н. Іванюта
Теоретико-функціональний аналіз
функцій та системи господарського
процесуального права.....101

Н. Мирошниченко
Застосування заходів кримінально-
правового характеру щодо осіб, які
зловживають наркотичними засобами...105

В. Підгородинський
Чесць та гідність у системі
об'єктів кримінально-правової охорони
за чинним Кримінальним
кодексом України.....110

О. Білічак

Прокурорський нагляд за законністю провадження негласних слідчих (розшукових) дій.....115

О. Бусол

Корупційна злочинність та організована корупційна злочинність: поняття та проблеми співвідношення.....121

В. Конопельський

Кримінально-правові та кримінально-виконавчі засади проти-дії рецидивній злочинності у виправних і виховних колоніях України127

С. Подкопаєв

Шляхи вдосконалення методичного забезпечення прокурорської діяльності.....134

О. Толочко

Гуманізація процесуального статусу прокурора в кримінальному провадженні.....140

І. Задоя

Набуття права на заняття адвокат-ською діяльністю в Україні: вимоги до осіб.....146

В. Цимбалюк

Нормативно-правове забезпечення медіації в Україні: проблеми та перспективи152

УКРАЇНА І СВІТ

О. Ніздрєєва

Правотворчість у контексті джерел міжнародного права.....157

В. Петрина

Суб'єкти зовнішньоекономічної діяль-ності за законодавством України: проблеми визначення.....163

**ЗВ'ЯЗОК ЧАСІВ:
СТОРІНКИ ІСТОРІЇ**

В. Гречишнікова, И. Барам

Выдворение за пределы территории государства (историко-правовой анализ).....170

М. Живко, Х. Босак, В. Мельникович

Історичні віхи формування кадрової служби в правоохоронних органах.....177

Трибуна Доктора

Т. Колянковська

Організаційний цивільно-правовий договір: поняття та правова природа...182

Д. Балобанова

Динаміка інституту кримінальних проступків у кримінальному праві України.....188

Трибуна Молодого Вченого

Р. Галюк

Співвідношення системи права та системи законодавства194

О. Білоус

Місце методики розслідування ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) із використан-ням «конвертаційних центрів» у системі криміналістичної методики199

О. Бондарчук

Особливості огляду місця події під час розслідування залишення в небезпеці.....206

Л. Жлобінська

Провокації правоохоронних органів на вчинення кримінальних правопорушень.....212

О. Лавриненко

До питання про адміністративно-правове регулювання профілактичної діяльності у сфері охорони здоров'я в Україні.....216

К. Людькова

Типологія (класифікація) адміністративних послуг222

Л. Ляшевська

Загальна характеристика механізму відшкодування шкоди, завданої особою в стані крайньої необхідності.....227

А. Мельник

Роль профспілкового контролю в здійсненні нагляду й контролю за дотриманням трудового законодавства.....233

М. Остап'юк
Вплив оподаткування операцій
із постачання лікарських засобів
та медичних виробів на державні
закупівлі239

О. Поклонская
Журналіст
в політико-правовому просторі245

П. Ткачук
Міжнародні норми щодо захисту
культурних цінностей: реалізація
в кримінальному законодавстві
України251

О. Мусиченко
Щодо поняття зрозумілості
кримінального закону257

В. Касько
Місце методики розслідування злочинів,
що вчиняються рецидивістами
в системі методик розслідування263

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Р. Гонгало
Міжнародна науково-практична
конференція «Актуальні
проблеми цивілістики»269

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

Л. Корчевна, Б. Пережнюк
Сучасний погляд на феномен
міського права271

ності людини. Правові науки – це жива теорія, яка розвивається, а не зібрання готових істин або догм. Тому застосовуючи різні методи пізнання, ці теорії (галузі) права наближаються до здійснення своєї кінцевої мети – служіння правовій практиці, сприяння активному й творчому використанню правових інститутів. При цьому теорія держави та права здійснює інтеграцію юридичних знань у струнку систему, що досягається завдяки виявленню найбільш загальних рис державно-правових явищ, які вивчаються галузевими науками, а також завдяки перенесенню узагальнених категорій галузевих наук до інших наук. Теорія держави й права є методологічною щодо інших юридичних наук. Для них вона розробляє та вдосконалює методологію (систему методів, прийомів і принципів дослідження). Наприклад, тлумачення нормативно-правових актів здійснюється за допомогою розробленої теорією держави й права формально-юридичного методу. Тому для детального вивчення галузевими правовими науками окремих правових інститутів варто спочатку на рівні теорії права з'ясувати питання, пов'язані з визначенням самого поняття «правовий інститут», визначити, чим він відрізняється від інших правових категорій і понять, яке місце має посідати серед інших елементів правової системи, розкриваючи стан правової реальності певного суспільства, а також необхідно серед багатьох підходів і прийомів наукового пізнання виділити ті, які слід застосовувати для вирішення поставлених вище питань.

Для методологічного дослідження проблем правознавства сьогодні використовуються найрізноманітніші аспекти й напрями, наприклад, проблема категоріальних засобів юриспруденції, питання онтології, гносеології та аксіології юриспруденції, будова загальної теорії права, особливості правопізнання, співіснування філософії права й теорії права та багато іншого. Водночас варто погодитися з думкою Н.Н. Тарасова, який зауважує, що на цьому етапі розвитку нашої юридичної науки найзлободеннішою методо-

логічною проблемою є, напевно, її «само-розуміння» і «самовизначення». Іншими словами, для розуміння сучасного стану справ у методологічній сфері нашого правознавства «зовнішні» характеристики з позицій сучасного наукознавства повинні бути доповнені зверненням до його «внутрішньої» ситуації [2, с. 13].

За уявленнями В.М. Сирих, із другої половини 60-х до кінця 80-х років ХХ сторіччя, тобто більше 20 років, спостерігався «бум» методологічних досліджень радянських правознавців [3, с. 12]. Проте не можна сказати, що юристи в ХХ столітті були масово захоплені проблемами методології в праві. Порівняно з іншими науками кількість фундаментальних монографічних досліджень, спеціально присвячених методології правознавства, є невеликою. Цій проблемі на монографічному рівні в 70–80-ті роки було присвячено роботи Д.А. Керімова, А.Ф. Шабаліна, А.М. Васильєва, В.К. Бабаєва, В.М. Сирих, В.А. Козлова.

Потім правова наука зазнала певної «паузи» в цьому напрямі, однак із кінця 90-х років ХХ століття й до сьогоднішніх пошук методології спричинив розвиток інших наук: філософії права, гносеології, аксіології, онтології тощо. При цьому на сьогодні вже виникає полеміка щодо зіставлення філософії права з теорією права, зокрема в працях А.В. Маркіна, [4], який намагався визначити предмет філософії права як одного з напрямів загальної теорії права, Д.А. Керімова [1, с. 15], щодо критики ідей фундування права філософією права, наприклад у працях Б. Мелкевіка [5], щодо висвітлення державної монополії на право й теорію, зокрема в працях В.М. Сирих [6] тощо.

Окремі вчені-правознавці, які аналізують проблеми методології права, критикують посилення на застосування іншими авторами в межах наукових правових досліджень системного, генетичного, аксіологічного й інших підходів, методів психології, соціології, антропології та інших наук. Так, Д.А. Керімов, наприклад, зауважує: «З жалем доводиться відзначати, що в правознавстві склалося нігілістичне ставлення до філософського осмислення

правових феноменів, яке нерідко поглиблюється непрофесійним використанням відповідних гносеологічних засобів пізнання. Можливо, саме цими обставинами пояснюється те, що філософського осмислення права у світовій і вітчизняній науці присвячено поодинокі твори, які тонуть у морі коментаторської та пропагандистської літератури» [1, с. 8–9]. Н.Н. Тарасов зауважує, що в разі зазначення авторами переліку методів і підходів, «у чому полягає використання цих підходів і методів, крім звернення до ти чи інших понять та категорій, як правило, не уточнюється» [2, с. 233].

Серцевиною юридичної методології є теорія правопізнання – вивчення феномена права як цілісного соціального інституту. Однак у межах розвитку юридичної науки постала необхідність переосмислити інститути, які було розроблено в межах права, тобто правові інститути. Вивчення сутності будь-якого правового інституту не може не спиратися на філософію, соціологію, психологію, культурологію, політологію та інші науки про суспільство й людину, оскільки виникнення, становлення, розвиток, трансформація правових інститутів відбуваються в суспільстві, пошук їх сутності потребує виходу за межі правотворчої сили держави, джерел права, судових рішень тощо. Без людських вчинків не існує ні держава, ні право, тому дослідження правових інститутів має відбуватися в межах соціально-правового підходу, враховуючи знання про фундаментальні знання природи людини, устрою суспільства, про закономірності, які керують людською свідомістю й поведінкою, та у співвідношенні з економікою, культурою, релігією. Метою такої роботи повинне бути отримання наукових правових результатів, які допоможуть на сучасному рівні сформулювати чіткі межі між різними правовими явищами (такими як «правовий інститут» та «інститут права», «правовий інститут» та «правове поняття», «правова категорія» тощо), а також сприятимуть більш детальному вивченню одного й того ж правового інституту на зрізі окремих галузей права, вдосконалюючи знання про нього для вдосконалення

правового регулювання суспільних відносин (правотворення та правозастосування). Таким чином, результати визначення методології дослідження правових інститутів дозволять обрати такий підхід, сукупність методів чи прийомів, щоб стало можливим не лише з'ясувати сутність, ознаки, види й систему правових інститутів, умови їх виникнення та причини трансформації, а й спрогнозувати подальші напрями їх розвитку.

Інститути, як справедливо зазначає Б.Н. Бараєва, являють собою історично стійкі поліфункціональні системи, які структурують суспільне життя шляхом трансляції моделей соціальної дії [7].

Відповідно до теорії Дж. Хоманса, у соціології існує чотири типи пояснення й обґрунтування соціальних інститутів: психологічний, історичний, структурний та функціональний (у межах структурно-функціонального підходу) [8, с. 79].

Прибічники психологічного підходу, до яких відноситься й сам Дж. Хоманс, в інститутах вбачають психологічні утворення, стійкий продукт обміну діяльністю. Із цієї точки зору інститут – це особлива процедура соціальних взаємодій.

У межах історичного типу обґрунтування інститути постають кінцевим продуктом історичного розвитку певної сфери діяльності. Говорячи про методи правознавства, юристи зазначають, що застосування будь-якої логічної моделі до історичної реальності права, до живої правової дійсності, що розвивається, завжди таїть у собі певний ризик, пов'язаний із прагненням «втиснути» в заздалегідь підготовлену схему (модель) цю дійсність, тим самим обмеживши її багатство, спростити та спотворити, зрештою, пізнаваний об'єкт. Саме тому застосування логічної схеми, особливо щодо правової реальності, так само як сама схема, повинне бути творчим, гнучким, таким, що дає можливість її виправлення, уточнення й розширення, тобто формування такої моделі, яка максимально відповідала би досліджуваному правовому явищу або процесу. Лише єдність логічного й історичного в пізнанні права позбавляє як від змертві-

ння логічного, так і від хаосу історичного [1, с. 113–114].

Структурний тип обґрунтування, на думку А.Г. Большакова, надає вирішальне значення відносинам інститутів у соціальної системі [9, с. 12]. Функціональний тип, як вбачається із самої назви, має на увазі, що інститути існують, оскільки виконують певні функції в суспільстві, сприяючи його інтеграції.

Крім того, у юриспруденції значної популярності серед учених набув заснований на загальнонауковій теорії дослідження систем системний підхід, згідно з яким усі правові явища розглядаються як ціле, у їх взаємозв'язку та взаємозумовленості. Системний підхід втілює в собі онтологію систем (їх існування), гносеологію систем (пізнання систем і системність знань про них) та управління системами (практики їх створення, забезпечення їх функціонування й розвитку).

Такий підхід поповнився засадами й інструментарієм, специфічними для цієї галузі знання. А.П. Чирков зазначав, що, ґрунтуючись на цьому способі дослідження, Д.А. Керімов, С.С. Алексєєв, С.В. Поленіна, І.С. Самощенко та інші автори зробили плідні висновки про основні закони генетичних, структурних і функціональних зв'язків елементів системи права, ієрархії систем, про найважливіші системоутворюючі фактори тощо. Іманентними ознаками будь-якої системи, як вважає Ю.А. Урманцев, є такі: 1) єдина підстава об'єднання об'єктів (компонентів, елементів); 2) наявність відносин, що обумовлюють єдність сукупних об'єктів; 3) певний закон композиції елементів [10, с. 41].

На основі цієї загальної дефініції правовий інститут можна визначити як внутрішню впорядковану сукупність правових форм, які регулюють певну сферу відносно самостійних суспільних відносин, єдність яких виражається в інтегральних, забезпечувальних та координаційних властивостях і функціях.

У правовій науці останнім часом багато уваги приділяється розробці методологічних основ вивчення правової

системи суспільства та її ядра – права й законодавства. Однак оскільки в праві неможливо бачити лише відтворення в нормативно-правовій формі основних умов як матеріального, так і іншого буття, правові інститути розглядати лише з боку системи права – це все одно, що досліджувати права людини в межах конкретних прав, закріплених у законодавстві певної країни. Із цього можемо отримати вузькі, однобічні, викривлені висновки, які не будуть відповідати дійсності, оскільки правова дійсність – це набагато ширше середовище, ніж його легальне закріплення. Щодо цього варто погодитися з Д.А. Керімовим, який зазначав: «Право універсальне в тому сенсі, що обслуговує будь-яке суспільство. Інша справа, що законодавча система держави може тією чи іншою мірою виступувати право (або зовсім йому суперечити)» [1, с. 13].

Тому, як слушно зазначають В.Н. Сінюков і Т.В. Сінюкова, правова теорія перебуває нині перед методологічним вибором: або залишитися в традиції детермінізму (економічного, політичного, національного тощо) і виводити з нього природу права, або намагатися зрозуміти нашу правову традицію ніби зсередини, з неї самої як цілісний самостійний феномен [11]. Іншим центральним питанням вітчизняної правової доктрини, що закономірно постає із ситуації методологічного оновлення, є питання інтерпретації правового інституту. Для його обґрунтування не достатньо одного пояснення класовою боротьбою або загальнолюдськими цінностями. Необхідна сучасна методологія розуміння індивідуальності кожного правового інституту через безпосереднє проникнення в сутність правового устрою.

В основі традиційних типів праворозуміння лежить класична раціоналістична методологія, один із головних недоліків якої – неспроможність пояснити досліджуване явище в його «всеєдності», що закономірно зумовило одномірність визначень права в традиційних типах праворозуміння. Методом пізнання дійсності, у тому числі й правової, є також

правової системи. Це відіграє позитивну роль у подальшому розвитку теорії права, усіх інших галузей права, а також філософії права, основними напрямками якої є права онтологія, права антропологія, права аксіологія тощо.

Ключові слова: правовий інститут, методологія права, методи дослідження, права система.

Статтю присвячено з'ясуванню стану методологічної розробки правових інститутів у юриспруденції, обґрунтуванню необхідності визначення комплексного методологічного підходу до вивчення цих правових феноменів у їх системності та взаємодії в межах правової системи.

Стаття посвячена в'ясненню состояния методологической разработанности правовых институтов в юриспруденции, обоснованию необходимости определения комплексного методологического подхода к изучению этих правовых феноменов в их системности и взаимодействии в пределах правовой системы.

This article is devoted to the study of the state of methodological elaboration of legal institutes in jurisprudence, justification of the need to define a comprehensive methodological approach to the study of these legal phenomena in their systemic and interaction within the legal system.

Література

1. Керимов Д.А. Методология права. Предмет, функции, проблемы философии права / Д.А. Керимов. – 2-е изд. – М. : Аванта+, 2001. – 559 с.
2. Тарасов Н.Н. Методологические проблемы юридической науки : [монография] / Н.Н. Тарасов. – Екатеринбург : Изд-во Гуманитарного ун-та, 2001. – 263 с.
3. Сырых В.М. Логические основания общей теории права : в 2 т. / В.М. Сырых. – 2-е изд., стереотип. – М. : Юстицинформ, 2000–2004. – Т. 1 : Элементный состав. – 2000. – 527 с.
4. Маркин А.В. Монополия на право и на его понимание / А.В. Маркин // *ВВ: вопросы права и политики*. – 2012. – № 1. – С. 107–125. – [Электронный ресурс]. – Ре-

жим доступу : http://e-notabene.ru/lr/article_33.html.

5. Мелкевик Б. Философия права в потоке современности / Б. Мелкевик // *Российский ежегодник теории права*. – 2008. – № 1. – С. 527–545.

6. Сырых В.М. Материалистическая теория права / В.М. Сырых. – М. : Российская академия правосудия, 2011. – 1237 с.

7. Бараева Б.Н. Понятие, виды и функции социальных институтов / Б.Н. Бараева [Электронный ресурс]. – Режим доступу : http://deviantology.spb.ru/etc/publications/Baraeva-Sotsialnye_instituty.pdf.

8. Гавра Д.П. Категория социального института в социологии / Д.П. Гавра // *Регион. Серия «Политика, экономика, социология»*. – 1999. – № 1–2. – С. 79–83.

9. Большаков А.Г. Конфликт и консенсус в социальных институтах (теоретико-методологический анализ) : автореф. дис. ... канд. социол. наук / А.Г. Большаков. – Казань, 1995. – 18 с.

10. Чирков А.П. Ответственность в системе права : [учеб. пособие] / А.П. Чирков. – Калининград : Изд-во Калининградского ун-та, 1996. – 77 с.

11. Синюков В.Н. Проблемы обновления методологии юридической науки / В.Н. Синюков, Т.В. Синюкова [Электронный ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sgu.ru/fides/9640/09.pdf>.

12. Бекбаев Е.З. Проблема начала в теоретическом познании правовой системы (попытка обоснования) : [монография] / Е.З. Бекбаев. – Астана, 2008. – 296 с.

13. Тарасов Н.Н. Истина в юридическом исследовании (некоторые методологические проблемы) / Н.Н. Тарасов // *Академический юридический журнал*. – 2000. – № 1. – [Электронный ресурс]. – Режим доступу : http://forum.yurclub.ru/index.php?app=downloads&module=display§ion=download&do=confirm_download&id=701.

14. Поляков А.В. Общая теория права: феноменолого-коммуникативный подход : [курс лекций] / А.В. Поляков. – 2-е изд., доп. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 845 с.

15. Коровина О.С. Феноменологический метод в структуре методологии отечественного правоведения : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / О.С. Коровина. – Челябинск, 2007. – 175 с.

УДК 340.342

Л. Корчевна,доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри конституційного права та правосуддя
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

САМОДОСТАТНЯ МОТИВАЦІЯ У СФЕРІ ПРАВА

Демократична трансформація України в ліберально-демократичну й соціально-правову державу обумовлює необхідність дослідження принципів і цінностей нової реальності, яка виникає й розвивається в українському суспільстві сьогодні. Однією з таких «нових реалій» у теорії й практиці українського права є проблема самодостатньої мотивації.

У зв'язку із цим виникає питання щодо того, чи існує плідний креативний досвід вирішення такої проблеми в історії права, і якщо існує, то чи не варто ним скористатися, оскільки справжні теорії залишаються актуальними, навіть коли віддалені від нас часом.

З огляду на сказане метою статті є дослідження шляхів вирішення зазначеної проблеми з точки зору психологічного вчення про право. У такому контексті проблема самодостатньої мотивації в праві сучасними українськими правознавцями ще не досліджувалася.

Згідно з психологічним вченням про право природу права утворюють бланкетні емоції, які нормують поведінку в правовій сфері [1, с. 39–57]. Виходячи із цього засадничого положення, очевидним є те, що розв'язання проблеми самодостатньої мотивації психологи права пов'язують з вченням про бланкетні емоції. Бланкетні¹ емоції й утворюють «автономну мотивацію» в праві.

Л.І. Петражицький і його учні обстоюють теорію права у зв'язку з теорією моралі. Усі етичні явища вони поділяють на імперативно-атрибутивні (право) і суто імперативні (мораль). Етич-

ні й правові емоції мають деякі спільні риси, що дозволяє виявити один, вищий, який охоплює й ті, і інші імпульси, клас емоцій. Цей вищий (родовий) клас імпульсів Л.І. Петражицький називає емоціями обов'язку, належного, або етичними емоціями. Емоції обов'язку переживаються нами і спрямовують нашу поведінку [1, с. 39–45]. У зв'язку із цим Л.І. Петражицький говорить про «самодостатню, автономну мотивацію», «нормативні судження», «життя духу», «ідеальну свідомість». Отже, спільною ознакою моралі й права є нормативність.

Складовими елементами етичних емоцій є своєрідні пасивно-активні переживання, специфічні імпульси. Такі емоції мають певні характерні властивості.

1. Відповідні збудження й наміри мають своєрідний містично-авторитетний характер. Ці імпульси походять ніби із затаєного, відмінного від нашого буденного «Я», джерела («голос Божий», «голос совісті», «слухатися», «боятися совісті» тощо).

На думку Л.І. Петражицького, чудово, що вказані особливості етичних моторних подразнень впливають на мислення філософів і вчених та визначають характер і напрями їх інтелектуальної творчості в галузі етики. Основоположник моральної філософії Сократ говорив, як відомо, про вищий дух, демона, який підказує йому, яким чином він має поводитися. Геніальний мислитель, якого визнають найвидатнішим представником моральної, філософії нового часу, І. Кант обрав засадою свого вчення про мораль метафізичне

¹ Бланкетний – від фр. blanc – «білий», перен. – «порожній». Бланкетна норма – правова норма, яка надає державним органам, посадовим особам право самостійно встановлювати норми поведінки.

положення про існування особливого двійника до нашого емпіричного «Я». Інтелігібельне «Я» звертається до емпіричного «Я» зі своїми вказівками. Таку ж роль в ученнях інших філософів відіграють подібні різні метафізичні сутності: «природа», яку уявляють як вищу істоту, світовий «розум», «об'єктивний дух» тощо. Таким же є уявлення історичної школи юристів і різних сучасних юристів і моралістів про «народний дух», «загальну волю», «інстинкт роду», причому «рід», «загальна воля» уявляються чимось наділеним вищим авторитетом і піднесеним над індивідом і його індивідуальною волею [1, с. 48].

2. Для етичних емоцій характерно й те, що вони переживаються як внутрішня перепона свободі, як своєрідна перешкода для вільного вибору й неухильний тиск до заданої поведінки. У цьому відношенні етичні емоції подібні до наказів або заборон. Згідно з філософією І. Кантом метафізичний двійник звертається до нашого «Я» з «категоричним імперативом» [1, с. 47–56].

Л.І. Петражицький констатує, що в минулі століття філософи, моралісти та юристи вірили в існування всезагальних, вічних і незмінних обов'язків і норм; сучасні в це не вірять, вони вірять лише в існування часових та місцевих обов'язків і норм. Зокрема, сучасні юристи дивляться на вчення філософів права минулих часів про існування поряд із часовими й місцевими нормами права *ще іншого*, незалежного від певних звичаїв і місцевого законодавства, вічного й незмінного права, як на якусь нісенітницю, дивну помилку. На їх думку, існують тільки позитивні, місцеві й часові правові обов'язки й норми права [1, с. 56–57]. Цими міркуваннями Л.І. Петражицький розпочинає критику теорії позитивного права, а далі в § 16 під назвою «Непридатність права у юридичному смислі. У якості засади для побудови наукової теорії права» ця критика досягає неабиякої витонченості й гостроти.

Усе це свідчить про підтвердження тези про те, що головним джерелом гу-

манітарних цінностей для Л.І. Петражицького та його учнів була успадкована традиція у сфері права. У Давній Греції не лише було введено поняття особистої свободи й приватної власності, а й виявлено, що вони є невіддільними один від одного. Це відкриття привело до створення першої цивілізації вільних людей. У Римі на основі приватного права було створено порядок, який гарантував римським громадянам самореалізацію в умовах свободи й рівності. На основі приватної власності могла виявлятися приватна ініціатива, яка через приватну автономію вела до самостійного договірному формування приватних життєвих стосунків. Римська юриспруденція сформувала й конкретизувала етичні вимоги, необхідні для здійснення правової автономії. До таких вимог увійшли норми *bona fides* (добра воля), *boni mores* (добросовісність), *aeguitas* (рівність, справедливість, благородство), без яких неможливо було спільно жити вільним і рівним індивідам у суспільстві.

У працях «*Bona fides* у цивільному праві», «До питання про суспільний ідеал і відродження природного права», «Теорія права й держави у зв'язку з теорією моралі» Л.І. Петражицький обстоює думку про те, що право зобов'язане своїм походженням індивідуальній ініціативі й договірному началу. Особистість у собі самій носить свої права й власними силами виборює їх та реалізує. Очевидно, що йдеться про природне право, сутність якого є притаманне людині уявлення про належне, яке фактично виявляється в прагненні змінити існуюче [2, с. 12–44; 3, с. 42–84].

На формулі *bona fides* ґрунтувалося право преторів Риму. Л.І. Петражицький звертає увагу на два типи судових процесів, коли судді орієнтувалися на правила *jus civile* (Закони XII таблиць і Закони народних зборів) і коли орієнтувалися на право преторів (*jus honorarium*). Унаслідок едиктів преторів у римському праві виникла видатна формулярна система права. Формула *bona fides* стала ефективним

насамперед свободу волі, честь, гідність, справедливість, власність, договір, згоду, безпеку, мир. Усі ці засадничі цінності привносить у право етика як нормативне вчення про обов'язки, вони й утворюють його «логос».

На індивідуальній свідомості як сутності права акцентує увагу М.П. Чижов. Як прибічник психологічного вчення про право цей правознавець наголошує на необхідності для людини усвідомити самостійно, що справжнє право ґрунтується на глибини її власної духовної гідності. Брати коріння права ззовні й прагнути, щоб воно в нас пустило паросток, відносити право – явище власної свідомості та розумної волі – до творення держави є хибною думкою, оскільки очевидним є те, що все, що з'явилося ззовні для нас як чуже, завжди буде зовнішньою силою, обмеженням та утиском. У такому психологічному контексті М.П. Чижов опрацьовує вчення про різні джерела права [7].

Тепер важливо акцентувати увагу на інтуїтивному праві. Те, що свою психологічну теорію права Л.І. Петражицький назвав емотивною й інтуїтивною, має вагомі підстави, які можна виразно простежити, якщо проаналізувати співвідношення інтуїтивного й позитивного права. Інтуїтивним правом є усвідомлення й переживання власної духовної гідності, честі, свободи вибору. Таке переживання є індивідуальним переживанням кожного. Воно існує в нас, а не поза нами. Проте це є власним, індивідуальним переживанням кожним духовних, позачасових цінностей. Гідність людини, її самостійність, її самовизначення – це первісні основні елементи права, які утворюють у ньому самодостатню мотивацію.

На цій підставі інтуїтивні норми істинні, правильні самі по собі, тоді як позитивні норми мають умовне значення. Інтуїтивні норми є вищим критерієм для оцінки позитивних норм, для заперечення їх у разі невідповідності

їхнього змісту інтуїтивним нормам. Із цим пов'язана здатність інтуїтивного права досягати вищого емоційного стану, високого ентузіазму. Емоційна життєвість, інтенсивність правових емоцій у сфері інтуїтивного права вища, ніж у сфері позитивного права. Якщо так, то мотиваційна дія усвідомлення свого обов'язку, тобто права другого (пасивно-правова мотивація) та активного усвідомлення свого права (активно-правова мотивація), а також відповідна виховна дія мають бути у сфері інтуїтивного права сильнішими, ніж у сфері позитивного права [1, с. 377–407]. З особливою виразністю це можна спостерігати у сфері приватної власності, де індивід усвідомлює себе господарем «свого» майна й своєї справи та діє відповідно до цього усвідомлення й переживання «свого».

У сфері приватного права головна роль належить абсолютним природним правам. Засаду приватного права складає принцип *noli me tangere* – ніхто не сміє чіпати мене й мого та втручатися в мої справи, усі зобов'язані стримуватися від зазіхань і миритися з моїм волевиявленням у моїй сфері. Зрозуміло, що тут йдеться про власну духовну гідність, честь, тілесну недоторканість, власність індивіда. Другий головний принцип – *pacta servanda jure* – стосується договорів, а у разі їх порушення діє похідний фундаментальний принцип відшкодування збитків [1, с. 586–587].

У результаті Л.І. Петражицький доходить висновку про те, що емоції є «нормативними», тобто нормами, принципами поведінки. Сфера права й моралі є специфічним місцем нормативних або бланкетних емоцій і, відповідно, самодостатньої, автономної мотивації.

Насамкінець варто зазначити про важливе відкриття в психогенетиці, яке підтвердило феномен інтуїції², а отже, і інтуїтивного права.

Ідеться про відкриття генетичного коду – досягнення людського розуму в

² Інтуїція (від лат. *intuition* – уважно дивлюсь) – 1) здатність безпосереднього розпізнавання істини без обґрунтування доказами; 2) здогад, проникливість, що ґрунтується на попередньому досвіді.

пізнанні розвитку життя. Якщо еволюційна теорія допомогла зрозуміти історію життя, то не менш важливо було зрозуміти саме джерело життя. Відкриття генетичного коду дозволило виразно пояснити й описати феномени репродукції, спадковості, варіації й мутацій. Виявилось, що цією універсальною мовою «говорять» усі організми: від вірусів і бактерій до тварин і людини. Це стало найважливішим етапом у вивченні феномену життя та його вражаючої розумної основи.

Природу генетичного коду можна відобразити такою формулою: під час поділу клітина є копією або репродукцією попередньої клітини. Відтак ключем до розуміння генетичного коду є самовідтворенню [8, с. 653–659].

Які філософсько-методологічні висновки постають із питання про генетичний код людини?

Генетичний код – це спадковість. Спадковість виражає себе в психогенетичній пам'яті. Феноменологи довели, що, маючи справу з пам'яттю, ми перебуваємо у сфері духу. Пам'ять є і виявом інтуїції.

Як відомо, теоретики емотивної психології обстоювали троїсту природу людини, а саме те, що тілу властиві відчуття, душі – прагнення, а духу – начала. Інтелектуальні емоції, включно й ейдетична інтуїція або редукція, цілісні.

Відтак точкою співпадання емотивної психології й психогенетики є дух людини як творча й гранична в ній енергія. Розвинена, зріла свідомість, включно й правова, – це сфера духовності. Отже, генетичний код як пам'ять за своєю філософсько-методологічною суттю є феноменологічною ейдетичною редукцією, або поверненням до витоків. У результаті відкриття генетичного коду підтвердило феномен інтуїції, а отже, і інтуїтивного права. Таке підтвердження важливе, оскільки проблема самодостатньої мотивації – це сфера інтуїтивного права.

Підведемо підсумки, які постають із наведеного вище критичного аналізу.

У нашій оцінювальній діяльності ми постійно зустрічаємося з мотиваціями,

не лише похідними, а й первісними, самодостатніми. Щось ми вважаємо цінним тому, що воно цінне в собі – самоцінне. У наших подібних оцінках і виявляються безумовні цінності. Даність, із якою ми їх уgliedили, має характер істинної достовірності. Тому пізнання цінності самоочевидне. У межах пізнання цінностей можливо знаходити низку апіорних і достовірних аксіом.

У сфері права такими апіорними й достовірними аксіомами є гідність людини, її самостійність, її самовизначення. Ці чинники – первісні головні елементи права, які й утворюють у ньому самодостатню мотивацію.

Перспективу подальшого опрацювання обраної проблеми складають такі питання, як самодостатня мотивація у зв'язку з відкриттям генетичного коду людини, роль самодостатньої мотивації у вирішенні проблеми антиномій у сфері права, самодостатня мотивація як засадничий елемент теорії легітимації держави й права.

Ключові слова: бланкетні емоції, імперативно-атрибутивне (право), імперативне (мораль), інтуїтивне право.

У статті проаналізовано проблему самодостатньої мотивації у сфері права з точки зору психологічного вчення про право. Такий аналіз дав змогу виявити витоків, детермінанти, своєрідні властивості, функції й призначення права в життєдіяльності індивіда й соціуму.

В статье проанализирована проблема самодостаточной мотивации в сфере права с точки зрения психологического учения о праве. Такой анализ позволил выявить истоки, детерминанты, характерные признаки, функции и назначение права в жизнедеятельности индивида и социума.

The article analyzes the problem of self motivation in the field of law in terms of the psychological theory of law. This analysis allowed us to identify the origins, determinants, original features, functions and purpose of law in the life of the individual and society.

Література

1. Петражицкий Л.И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности / Л.И. Петражицкий. – СПб. : Лань, 2000. – 608 с.

2. Петражицкий Л.И. *Вона fides в гражданском праве* / Л.И. Петражицкий. – СПб. : Право, 1899. – № 7–8. – С. 20–25.

3. Петражицкий Л.И. К вопросу о социальном идеале и возрождении естественного права / Л.И. Петражицкий. – СПб. : Право, 1903. – 338 с.

4. Гурвич Г.Д. *Философия и социология права. Избранные сочинения* / Г.Д. Гурвич. – СПб. : Издательский Дом С.-Петербур. гос. ун-та, 2004. – 848 с.

5. Тимашов Н.С. *Сущность права. По поводу новой книги профессора Г.Д. Гурвича* / Н.С. Тимашов // Вестник Русского Юридического Общества «Закон и суд». – 1935. – № 5. – С. 114–143.

6. Тимашов Н.С. *Право как коллективно-психологическая реальность* / Н.С. Тимашов // Труды русского ученого за границей. – Берлин, 1922. – Т. 2. – С. 164–178.

7. Чижов Н.П. *Источники права* / Н.П. Чижов. – М., 1906. – 386 с.

8. Реале Д. *Западная философия от истоков до наших дней : в 5-т.* / Д. Реале, Д. Антисери. – СПб. : Петрополис, 1997. – Т. 4 : *От романтизма до наших дней.* – 1997. – 880 с.

умовах ринкових відносин. По-перше, для ринкової економіки характерним є відхід від державної монополізації правових інститутів. Це у свою чергу надає праву більшої гнучкості, воно використовується широким колом соціальних суб'єктів. По-друге, із точки зору планової економіки економічна функція права полягає лише в юридичному оформленні діяльності держави. Право взагалі й економічна функція права зокрема впливають на виникнення, припинення й зміну відносин у суспільстві в цілому, а не лише в державі.

Звісно, все це не означає, що в радянській літературі зовсім не приділялося уваги дослідженню проблем співвідношення права й економіки. Можна назвати дослідження В.П. Шкредова «Економіка і право», С.Г. Дроб'язко «Держава, право, економіка» та багато інших робіт. Однак сьогодні постає проблема розгляду економічної функції права з точки зору сучасних уявлень про механізм дії права.

Дія права, на думку В.В. Лазарева, поєднує в собі інформаційний, ціннісно-мотивувальний та недержавний регулятивний вплив на суспільні відносини в межах певного простору, часу й кола осіб [3]. Водночас дія права має розглядатися як явище, що включає правовий вплив та правове регулювання.

Дискусія навколо співвідношення понять «правове регулювання», «правовий вплив» та «дія права» точиться щодо тези про те, чи є право за своєю сутністю лише регулятивною системою, чи має й інші цілі, визначені набагато ширшим спектром соціальних основ його існування. Дійсно, складно сперечатися з тим, що правове регулювання, яке зазвичай ототожнюється з усією системою дії права [4], відіграє надзвичайно важливу роль у функціонуванні суспільства. З іншого боку, слід погодитися з В.О. Ленчік, яка вважає, що механізм дії права – це взята в єдності сукупність факторів, що впливають на створення норм права та їх реалізацію в діяльності (поведінці) суб'єктів права, яка забезпечує за-

конність і правопорядок у суспільстві [5]. Альтернативна точка зору полягає в тому, що механізм дії права включає такі складові частини: соціально-юридичні засоби; соціальний суб'єкт, що функціонує у сфері дії права; соціально-правові умови (соціально-правове середовище) [6]. Такий підхід до розуміння механізму дії права, на відміну від поширеної в спеціальній літературі думки щодо цього питання, не зводить його (механізм) виключно до соціально-правових засобів, інтегрує всі можливі його аспекти, що відображають процеси формування й прояву правової активності, – соціальний (у вузькому сенсі), психологічний та юридичний.

Традиційно проводять різницю між дією права у вигляді правового впливу та у вигляді правового регулювання. Правовий вплив розглядається як ціннісно-орієнтаційний вплив права (інформаційний та ціннісний) на свідомість і поведінку людей, що відіграє соціалізуючу роль і пов'язується з формуванням цінностей, принципів, форм поведінки, життєвих позицій, які відповідають певній культурній цілісності. Правовий вплив часто кваліфікують як неюридичний вплив права на суспільне життя, і він пов'язується з виконанням правом його загальносоціальних функцій [7].

При цьому економічна функція права також відноситься до загальносоціальних функцій права. Критерій поділу функцій права на загальносоціальні та спеціально-юридичні полягає в тому, що спеціально-юридичні функції права виступають як «внутрішні», тобто вони спрямовані вглиб самої правової сфери (регулятивна, охоронна, захисна) і здійснюються за допомогою системи суто юридичних інструментів, таких як заборони, дозволи, зобов'язання тощо. Водночас загальносоціальні функції права доцільно розглядати як «зовнішні», оскільки вони спрямовані за межі правової структури й складають простір впливу правової системи на інші суспільні системи: економіку, політику, релігію, мораль, науку тощо

можуть бути різними, проте найпершу роль серед них відіграють саме правові норми, оскільки вони мають найвищий рівень суспільного гарантування. Відсутність такої довіри веде до економічної кризи правової системи, оскільки зростають «транзакційні витрати». Тому вирішення проблем економічного порядку прямо пов'язане зі зростанням довіри до правової системи.

Із цих позицій економічна функція права є тим ефективнішою, чим вищим є рівень легітимності права. Звісно, рівень легітимності права безпосередньо впливає й на реалізацію інших функцій права, однак саме економічна сфера є найбільш чутливою до зменшення або збільшення рівня довіри до правових норм. Зазвичай критерій легітимності правових норм та інститутів шукають за межами правової системи. Наприклад, таким шляхом іде Л. Фуллер (для нього критерієм легітимності права виступає мораль), Р. Дворкін (для якого ключовий параметр легітимності права – це принцип, який поєднує соціальну норму й нормативну вимогу) та інші. Однак існують концепції, у яких критерій легітимності права знаходиться всередині правової системи. Однією з таких найбільш популярних концепцій є підхід Х.Л. Харта. У відомій праці «Концепція права» він розрізняє два види норм: первинні норми та вторинні норми, які сходять до так званої норми визнання. Первинні правила представляють собою такі законодавчі встановлення, які були підготовлені суверенним органом (тобто парламентом), внаслідок чого виникають певні обов'язки й права. Вторинні ж правила складаються з трьох різновидів – правил визнання, правил зміни та правил винесення судового рішення [12]. В економічній сфері правила визнання функціонують в особливій формі. Р.А. Познер підкреслює, що в економічній сфері існує теорія ефективності правової норми. Правова норма є ефективною в тому разі, якщо вона сприяє (за умов її

регулярного застосування) збільшенню загального благополуччя та багатства [9]. Відповідно, правові норми можуть отримувати свою легітимність не прямо, тобто через їх визнання суб'єктами, а опосередковано, через їх застосування в судах та інших інституціях.

Такий підхід суттєво змінює уявлення про змістовне наповнення економічної функції права, оскільки тепер із точки зору соціально-економічної оцінки правовий вплив на економіку може розглядатися як прогресивний і регресивний.

Слушною видається також точка зору О.Ф. Скакун, що роль права як найбільш точної форми економічних відносин є конститутивною. Отже, право є тією природною інституціональною формою економічних відносин, що викликана ними до життя. При цьому дослідник справедливо зазначає, що було б неправильним абсолютизувати економічний фактор, пояснювати всі ті явища й події, що відбуваються в суспільстві, лише економічними мотивами, а тим паче ототожнювати «соціальне» з «економічним» [13]. Дійсно, одна з ключових методологічних проблем, яка постає сьогодні під час розгляду економічної функції права, полягає в позбавленні від марксистського «вантажу» під час розгляду взаємовпливу права й економіки. Розвиток суспільних відносин у сфері господарської діяльності історично передував виникненню й еволюції норм її регулювання, проте це не означає, по-перше, що право регулювало в історичній ретроспективі та регулює нині винятково відносини у сфері господарської діяльності, а по-друге, розмежування стратегічного й ситуативного правового впливу на економіку¹ дозволяє говорити, що правові норми інколи передують економічним перетворенням, стимулюють їх.

Таким чином, сучасний підхід до економічної функції права передбачає переосмислення не лише методологічних основ її дослідження, а й з'ясування

¹ Ковальский А. Экономическая функция права как предмет общетеоретического анализа / А. Ковальский // Закон и жизнь. – 2013. – № 12. – С. 116–119.

місця цієї функції в структурі правового впливу. Правовий вплив на економіку базується насамперед на інституційній довірі, легітимності та економічних очікуваннях як правових, так і економічних акторів. У цьому сенсі економічна функція права постає не просто одним із напрямів правового впливу, а інструментом коригування та цілепокладання у сфері виробництва, розподілу й споживання економічних благ.

Ключові слова: правовий вплив, механізм дії права, економіка права, економічна функція права.

Статтю присвячено проблематиці виявлення місця економічної функції права в системі правового впливу. Проаналізовано еволюцію поглядів на поняття, зміст і спрямованість економічної функції права. Показано взаємозв'язок між економічною функцією права та інституційної довірою, легітимністю та позитивними очікуваннями суб'єктів економічної діяльності.

Стаття посвячена проблематиці виявлення місця економічної функції права в системі правового впливу. Проаналізовано еволюцію поглядів на поняття, зміст і спрямованість економічної функції права. Показано взаємозв'язок між економічною функцією права та інституційної довірою, легітимністю та позитивними очікуваннями суб'єктів економічної діяльності.

The article is devoted to the problems of identifying the place of economic functions of law in the system of legal influence. The evolution of ideas about the concept, content and direction of the economic functions of law is analyzed. The relationships between the economic functions of law and institutional trust, legitimacy and positive expectations of economic agents were shown.

Література

1. Александров Н.Г. Теория государства и права / Н.Г. Александров и др. – М. : Юридическая литература, 1968. – 425 с.
2. Радько Т.Н. Социальные функции советского права : [учеб. пособие] / Т.Н. Радько. – Волгоград : Изд-во ВСШ МВД СССР, 1971. – 231 с.
3. Лазарев В.В. Теория государства и права : [учебник] / В.В. Лазарев, С.В. Липень. – М. : Юрайт, 2011. – 231 с.
4. Халфина Р.О. Право как средство социального управления : [монография] / Р.О. Халфина. – М. : Наука, 1988. – 254 с.
5. Ленчик В.А. Механизм действия права : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / В.А. Ленчик. – М., 2002. – 19 с.
6. Гойман В.И. Действие права (методологический анализ) : [монография] / В.И. Гойман. – М. : Академия МВД РФ, 1992. – 221 с.
7. Раянов Ф.М. Проблемы теории государства и права (юриспруденции) / Ф.М. Раянов. – М. : Право и государство, 2003. – 260 с.
8. Орехова Т.Р. Соотношение права и экономики (общетеоретические аспекты) : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория права и государства; история права и государства; история политических и правовых учений» / Т.Р. Орехова. – М., 1999. – 193 с.
9. Познер Р.А. Економічний аналіз права / Р.А. Познер ; пер. з англ. С. Савченка. – Х. : Акта, 2003. – 251 с.
10. Правовое обеспечение экономических реформ предприятия / Г.Е. Авилов, Ю.А. Другов, Я.И. Кузьминов и др. – М. : ГУ-ВШЭ, 1999. – 171 с.
11. Фукуяма Ф. Доверие. Социальные добродетели и созидание благосостояния / Ф. Фукуяма // Новая постиндустриальная волна на Западе : антология. – М. : Academia, 1999. – С. 129.
12. Харт Х.Л. Концепція права / Х.Л. Харт. – пер. з англ. – К. : Сфера, 1998. – 236 с.
13. Скакун О.Ф. Паритет права та економіки: міждисциплінарний підхід / О.Ф. Скакун // Юридичний вісник. – 2013. – № 3. – С. 10.

В. Форманюк,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОНЯТТЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

Правова категорія «фізична особа» виникає в результаті процесу виділення й подальшого синтезу окремих правових якостей людини, а також тих сфер правової життєдіяльності, які пов'язані з її існуванням як відокремленої категорії, що протистоїть іншим суб'єкту права.

У фізичній особі як суб'єкту права сфокусовано, об'єднано правові відносини, вольові рішення, сторони правосвідомості, юридично значимі вчинки, у яких людина виявляє свою індивідуальність, діє як права самоцінність.

Поняття «фізична особа» є неоднорідним, воно складається з двох частин. З одного боку, індивід є громадянином (іноземцем, особою без громадянства), виступає учасником публічно-правових відносин; з іншого – приватною особою, учасником приватноправових відносин.

У публічно-правовій сфері визначальним для фізичної особи є його зв'язок із державою, яка обумовлює його правовий статус, сукупність його основних прав та обов'язків; у приватно-правовій сфері – відношення з іншими фізичними особами, у яких вони визнаються формально рівними, незалежними у відношенні один до одного.

Теоретичною основою дослідження є наукові дослідження таких провідних вчених, як В.І. Борисова, І.В. Спасибо-Фатеева, В.Л. Яроцький, О.В. Дзера, Н.С. Кузнецова, Є.О. Харитонов, Я.М. Шевченко.

Мета дослідження полягає в повному та об'єктивному аналізі поняття правового статусу фізичної особи.

Проблема індивідуалізації, персоналізації права, правової самобутності особи тісно пов'язана з проблемою правового статусу, який зазвичай розглядається в контексті реалізації, здійснення правоздатності фізичної особи.

На думку Н.І. Матузова, поняття правового статусу ототожнювалося з правосуб'єктністю громадянина. Більшість науковців розглядають правовий статус як сукупність загальних (конституційних) прав та обов'язків, що визначають зміст правосуб'єктності [2, с. 45–46].

Однак існують також інші думки щодо цієї проблеми. Зокрема, Р.О. Халфина як елементи правового статусу називає такі: 1) соціальні блага (недоторканність особи, житла, таємниця листування, свобода слова, зборів, інші конституційні права і свободи громадян); 2) права й обов'язки в реальних правовідносинах; 3) правосуб'єктність. Взагалі під правовим статусом вона розуміє всі види зв'язків (правових), а зазначені вище елементи, на думку Р.О. Халфиної, характеризують місце людини в суспільстві [9, с. 123–128].

Н.В. Вітрук розглядає правовий статус фізичної особи як сукупність її прав, обов'язків і законних інтересів. На його думку, правовий статус позначає суспільне становище особистості; являє собою певну систему («каталог») соціальних можливостей життєдіяльності особистості [1, с. 117–160].

Н.І. Матузов виділяє як структурні елементи загального правового статусу фізичної особи такі: 1) відповідні правові

дивідуалізації, персоналізації правового регулювання, врахування особливостей у праві конкретної особи.

Коли мова йде про індивідуальний правовий статус фізичної особи, то під ним деякими авторами розуміється поєднання загального статусу й набору спеціальних правових статусів (особа в певній якості) [10, с. 143]. Водночас існує позиція, згідно з якою під індивідуальним правовим статусом розуміється не сукупність загального та спеціальних статусів або окремі правові якості, а особливе, індивідуальне становище, правовий стан фізичної особи.

Вважаємо, у цьому випадку суперечка вже йде не просто про терміни, а про різні явища, що позначаються одним терміном. Автор вказаної позиції Н.І. Матузов допускає можливість статусної правової персоналізації, проте він не пояснює, як цього можна досягти сучасними правовими засобами, прийомами правового регулювання [2, с. 51–53].

Одним із найбільш послідовних противників нівелювання правової особистості людини, зведення її до абстрактної правоздатності, до деякого загального був І.А. Покровський. Він оперування з фігурою абстрактною, «суспільною» людиною, яка може бути корисна лише за однієї неодмінної умови, а саме щоб не загубилося в пам'яті справжнє її значення як допоміжне, щоб за абстрактною, «суспільною» людиною не була забута конкретна людина, вважав лише допоміжним прийомом під час побудови норм цивільного права [3, с. 33].

Проти відстороненого розуміння правової особи виступали й деякі інші представники дореволюційної юриспруденції, зокрема С.В. Пахман. Він, як і І.А. Покровський, наполягав на здійсненні принципу індивідуальності в приватному праві й вважав, що цей принцип постає з поняття людини як окремої особистості [3, с. 32].

За своєю суттю ідея закріплення й забезпечення того чи іншого правового статусу – це ідея державного управління. Вона не висловлює, не містить у

собі можливість і дійсність суверенітету особи, її первинності стосовно держави.

У статусному нормуванні спотворюється правовий стан речей: не людина дарує державі, а навпаки, держава вказує фізичній особі, що їй можна, а чого не можна. За допомогою статусу здійснюється державне нормативно-правове регулювання суспільних відносин.

Статус виступає лише інструментом, засобом юридичної регламентації, характерною рисою якого є абстрагування від індивідуальних особливостей конкретних правових суб'єктів та узагальнює виявлення її правового стану, закріплення найбільш значущих із точки зору держави правових моментів (юридичних прав, обов'язків, гарантій тощо).

Статус є частиною загальної міри конкретних правових суб'єктів, що забезпечує більш зручне здійснення процесу управління суспільством, надає цьому процесу уніфікований, системний характер.

Саме поняття правового статусу не передбачає персоналізованості правового регулювання, оформлення та закріплення індивідуальних особливостей особи в праві [7, с. 101].

Під час переходу від загального до галузевого чи спеціального правового статусу змінюється лише ступінь конкретизації прав, обов'язків суб'єктів, проте для цих статусів характерні спільні ознаки: всі вони мають справу не з конкретною особою, а з нескінченною безліччю осіб.

Таким чином, ґрунтуючись на позиції про неприпустимість нав'язування примусових шаблонів у праві, насильницької юридичної типізації суб'єктів права, статус можна визначити як загальний орієнтир для законодавця, який визначає досягнутий суспільством рівень правових можливостей індивіда, що уможливорює подальшу деталізацію її правосуб'єктності.

Правовий статус покликаний закріпити та забезпечити фізичній особі необхідне коло прав, свобод у правовій

системі, гарантувати правовий «суверенітет» особистості, а не виступати обмежувачем його волі.

Ключові слова: система права, правовий статус, фізична особа, правосуб'єктність.

Статтю присвячено визначенню поняття правового статусу фізичної особи. На основі комплексного дослідження наукової літератури визначено й проаналізовано поняття правового статусу фізичної особи в системі державного регулювання суспільних відносин.

Статья посвящена определению понятия правового статуса физического лица. На основе комплексного исследования научной литературы определяется и анализируется понятие правового статуса физического лица в системе государственного регулирования общественных отношений.

The article is devoted to the definition of the concept of the legal status of an individual. On the basis of a comprehensive study of the scientific literature the author analyzes the concept and determined the legal status of an individual in the system of state regulation of social relations.

Література

1. Витрук Н.В. Основы теории правового положения личности в социалистиче-

ском обществе / Н.В. Витрук. – М., 1979. – 278 с.

2. Матузов Н.И. Правовая система и личность / Н.И. Матузов. – Саратов, 1987. – 317 с.

3. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права / И.А. Покровский. – 3-е изд., стереотип. – М. : Статут, 2001. – 352 с.

4. Цивільне право України : [підручник] : у 2 т. / [В.І. Борисова, Л.М. Баранова, І.В. Жилінкова та ін.] ; за заг. ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2004– . – Т. 1. – 2004. – 816 с.

5. Цивільне право України : [підручник] : у 2 кн. / [Д.В. Боброва, О.В. Дзера, А.С. Довгерт та ін.] ; за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової. – К. : Юрінком Інтер, 2001– . – Кн. 1. – 2001. – 864 с.

6. Цивільне право України : [підручник] : у 2 кн. / [О.В. Дзера, Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.] ; за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової. – К. : Юрінком Інтер, 2004– . – Кн. 1. – 2004. – 864 с.

7. Цивільний кодекс України : [науково-практичний коментар] / [Є.О. Харитонов, Ю.С. Червоний, В.М. Зубар та ін.] ; за заг. ред. Є.О. Харитонова, О.М. Калітенко. – Х. : Одиссей, 2003. – 224 с.

8. Цивільний кодекс України : [науково-практичний коментар] : у 2 ч. / [А.Ю. Бабаскін, І.А. Безклубий, Н.В. Безсмертна та ін.] ; за заг. ред. Я.М. Шевченко. – К. : Ін Юре, 2004– . – Ч. 1. – 2004. – 896 с.

9. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении / Р.О. Халфина. – М. : Юридическая литература, 1974. – 351 с.

10. Черданцев А.Ф. Теория государства и права : [курс лекций] / А.Ф. Черданцев. – Екатеринбург, 1997. – 476 с.

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ У ДІЇ

УДК 342.(477)

Д. Терлецький,кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»**КОНСТИТУЦІЙНА ПРАВОСВІДОМІСТЬ
У СИСТЕМІ СУЧАСНОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ**

Змістовний аналіз системи українського конституціоналізму, її подальша розбудова та вдосконалення неможливі без врахування здійснюваного на цю систему свідомістю й поведінкою суб'єктів права впливу, визначення міри їхнього взаємного зв'язку та взаємної обумовленості. Більше того, належне, осмислене ставлення індивіда, соціальної групи, суспільства в цілому до конституції як до основного закону, до її ролі в правовому регулюванні суспільних відносин, до конституційних цінностей значною мірою детермінує ефективність дії системи українського конституціоналізму. Адже процеси формування й формулювання конституційно-правових норм, їхньої реалізації у фактичних конституційно-правових відносинах, результативне функціонування механізму конституційно-правового регулювання в цілому неможливі поза свідомою вольовою поведінкою суб'єктів конституційно-правових відносин. Саме тому конституційна правосвідомість як особливий вид правової свідомості має велике значення в системі конституціоналізму.

Отже, метою цієї статті є теоретичне осмислення конституційної правосвідомості як складової системи сучасного конституціоналізму, що являє собою вищу форму правової свідомості; дослідження її змістовно-сутнісних характеристик, здійснюваного нею впливу на інші складові системи сучасного конституціоналізму та функціонування

механізму конституційно-правового регулювання в цілому.

Ідентифікація конституційної правосвідомості як особливого виду правової свідомості передусім передбачає потребу визначення змістовно-сутнісних характеристик власне правової свідомості як теоретико-правової категорії. Лише з врахуванням відповідних теоретичних напрацювань про правову свідомість як таку можливе обґрунтоване розкриття сутності, особливостей і значення конституційної правосвідомості як її різновиду.

У свою чергу дослідження змісту й суттєвих властивостей поняття «правосвідомість» припускає пояснення поняття «свідомість».

З філософської точки зору свідомість – це відчуття кожною людиною свого існування й своїх дій, інакше кажучи, усвідомлення буття, суб'єктивний образ об'єктивного світу, суб'єктивна реальність; у гносеологічному значенні – ідеальне в протиставленні матеріальному й у поєднанні з ним. Це найвища притаманна людям якість, яка полягає в узагальненому й цілеспрямованому відображенні дійсності, уявній побудові дій і передбаченні їх результатів, регулюванні й самоконтролі поведінки, яка має зовнішні форми відображення творчого характеру та пов'язана з мовою [1]. До основних взаємопов'язаних елементів свідомості належать такі: усвідомлення явищ, абстрактне мислення, самосвідомість, емоції, волю, інтуїцію [2].

закріплює належну модель поведінки, існує в сьогоденні й актуалізується в правосвідомості тільки у зв'язку з якоюсь конкретною ситуацією, що мала місце в минулому» [9].

Утім, оскільки людська свідомість здатна аналізувати не тільки те, що вже об'єктивно існує, а й те, що буде існувати, вважати ретроспективність ключовою рисою правосвідомості недоцільно. Людський мозок здатний моделювати різні ситуації, у тому числі й ті, яких поки ще не існує. І до таких змодельованих ситуацій також може формуватися певне ставлення. Тому більш обґрунтованою видається позиція, за якою правосвідомості властиві одночасно як перспективність, так і ретроспективність.

Як логічну рису правової свідомості виділяють її аналітичність. В.П. Малахов, говорячи про аналітичність юридичного мислення, вказує: «Юридичні поняття й нормативні акти немовби «прикладаються» до дійсності, а дійсність немовби «впізнається» в юридично заданих значеннях. Отримані юридичним мисленням знання у вигляді можливості вже закладені у вихідних поняттях, принципах і нормах. Знання та оцінки окремих явищ є конкретизація правових (і юридичних) понять. У цьому й полягає аналітичність мислення» [10]. Необхідно вказати, що правосвідомість не обмежена лише негативними оцінками правової діяльності, їй також властиві позитивні засади.

Висловлюється також позиція, що правовій свідомості властива внутрішня суперечливість. Це пояснюється тим, що людина як носій правосвідомості – це симбіоз раціонального й емоційного. «Правосвідомість самодостатня з огляду на те, що містить протиріччя. Правосуддя не вселяє думку про чіткий порядок, а навпаки, несе в собі ідею конфронтації й конфлікту, що вміщуються сферою правосвідомості» [11].

Поряд із цим деякі автори починають виділяти нестандартні властивості правосвідомості: ціннісно-нормативну ієрархічність, дедуктивність, компромісність [9].

Незважаючи на те, що теоретичне осмислення категорії правосвідомості має тривалу історію й пройшло якісний еволюційний розвиток, розкриття її сутності й досі залишається актуальним науковим завданням. У зв'язку із цим цікавою є позиція М.М. Цимбалюка, який, критично оцінюючи основні, найбільш поширені, підходи до визначення змісту правосвідомості як теоретико-правової категорії, з певними застереженнями пропонує їх класифікувати на три групи. У першому випадку, на його думку, ідеться про безпідставне звуження змісту правосвідомості, коли вона асоціюється передусім з орієнтирами побудови демократичного правового суспільства; натомість у другому випадку має місце зворотній процес зайвого розширення змісту цієї категорії, який передбачає ототожнення правосвідомості з будь-якою соціальною нормативністю; нарешті, у третьому випадку спостерігається тавтологічна за своєю природою тенденція до ідентифікації правосвідомості через її зведення до «свідомого ставлення до чинного права».

Відстоюючи доцільність застосування методики поєднання логічних критеріїв побудови визначень з онтологічними, М.М. Цимбалюк визначає найзагальніший (категоріальний) зміст правосвідомості, що поширюється на будь-які форми її прояву, як осмислене відношення з боку окремого індивіда, соціальної групи чи суспільства в цілому до нормативного регулювання суспільного буття публічно-інституційними засобами [12].

Найбільш поширеним у сучасній філософсько-правовій літературі є визначення правосвідомості як сфери суспільної свідомості, яка відображає правову дійсність у формі правових знань та оціночного ставлення до права й практики його реалізації, соціально-правових установок і ціннісних орієнтацій, які регулюють поведінку людей у сфері права [13]. У межах цього підходу найбільш повне й точне визначення, що відображає сучасні умови функ-

обхідні для досягнення правових цілей, доцільно виділяти раціонально-ідеологічний, емоційно-психологічний і настаново-поведінковий елементи [19].

Раціонально-ідеологічний елемент правової свідомості являє собою панівні в суспільстві знання й уявлення про різноманітні аспекти правового життя суспільства; правову систему та її певні інститути; механізми державної влади й управління; прийняття правових рішень та їх реалізацію. Іншими словами, раціонально-ідеологічною правосвідомістю є стійкі стереотипи правової свідомості в усіх її формах і проявах.

Емоційно-психологічний компонент правової свідомості становлять відчуття й переживання, які мають соціальні суб'єкти у зв'язку з їх участю в правовідносинах і які формуються на основі правових знань та уявлень про норми права, юридичні права й обов'язки, а також законності, правотворчої й правозастосовної діяльності та пов'язані зі сприйняттям та оцінкою правових явищ. До таких відчуттів і переживань можна віднести, наприклад, упевненість у справедливості правових норм, нормативно-правових актів, осудне ставлення до їх порушення. Емоційні почуття й психологічні переживання є невід'ємним елементом правової свідомості та поведінки. Супроводжуючи майже всі прояви правової активності суб'єкта й спрямовуючи її на досягнення життєво важливих цілей, емоції й почуття виступають одним із головних елементів механізму регулювання правових стосунків. Розвинута права свідомість допускає формування в його носіїв стійких стереотипів у галузі емоцій, почуттів і переживань.

Емоційно-психологічний елемент правової свідомості включає в себе також ірраціональні фактори у свідомості й поведінці людей, які є складними, не завжди піддаються простому причинно-наслідковому поясненню й зумовлюють мотиви людських дій. Такі фактори проявляються у формі правових міфів, які є вірою людей у «світле», «прекрасне» правове майбутнє. Як і упе-

редження, правові міфи є переважно продуктом емоційної діяльності людей і спираються на суспільні авторитети. Проте, на відміну від упереджень, вони характеризуються відносною тривалістю й продовжують існувати під час певних змін у правовому житті суспільства [20].

Проте наведене вище про сутність правових міфів, зазначає Г.П. Клімова, зовсім не означає, що в їх структурі відсутній будь-який раціональний зміст і що їх треба повністю ототожнювати з неправдою. Навпаки, правові міфи досить щільно переплетені з певними знаннями та уявленнями про правову реальність [21].

При цьому раціонально-ідеологічний та емоційно-психологічний елементи не існують ізольовано один від одного, вони активно взаємодіють. Пізнаючи дійсність, люди зіставляють її з минулим досвідом, потребами, інтересами, цілями діяльності. Отримані знання про властивості об'єктів певним чином осмислюються. Утворюється інша, уже інтелектуально-емоційна якість: психічне ставлення до об'єктів пізнання й практичної діяльності (позначення суб'єктивної цінності та значущості об'єкта як позитивного чи негативного, корисного чи шкідливого, прийнятного або неприйнятного).

Ставлення виражається в оцінці, яка полягає у визнанні значущості об'єкта з точки зору окремого індивіда, соціальної групи або суспільства в цілому. Оцінка розміщена між пізнанням і практикою. Це завжди певне порівняння, у процесі якого суб'єкт обирає те, що можна порівняти з його потребами, інтересами й цінностями. Різноманітні явища правового життя, що пізнаються суб'єктом і знаходять своє відображення в його особистому досвіді й правовій практиці, викликають до себе певне ставлення і, будучи значущими для суб'єкта, набувають певного значення, кваліфікуються ним як цінності [22].

У цьому сенсі настаново-поведінковий елемент правосвідомості передбачає наявність чотирьох основних типів

правових оцінок (оціночних відносин): а) до права в цілому (його принципів, норм, інститутів); б) до правової поведінки оточуючих і до об'єктів діяльності (злочинності, злочинів, злочинців); в) до правоохоронних органів (прокуратури, адвокатури, суду, юстиції); г) до своєї власної поведінки (самооцінки) [23]. Поряд із цим настаново-поведінковий елемент правосвідомості складають правові настанови й відповідні стереотипи поведінки, які сприяють переведенню уявлень і цінностей у площину практичної реалізації.

Іншим важливим аспектом розуміння правової свідомості як цілісної динамічної системи, що має складну внутрішню будову, виступають її функції як певні напрями впливу на правову реальність у цілому і на механізм правового регулювання та його окремі елементи зокрема.

Зазначимо, що правосвідомість цілком виправдано розглядається в літературі як складова механізму правового регулювання, яка має суб'єктивну природу, виступає його активним творчим началом та із суб'єктивної сторони забезпечує функціонування, розвиток і вдосконалення такого механізму. Будучи активним елементом механізму правового регулювання, правосвідомість з огляду на свій функціональний прояв впливає на механізм правового регулювання в декількох напрямках. Насамперед правосвідомість є чинником, що забезпечує ефективність механізму правового регламентування, при цьому вона є суб'єктивним механізмом функціонування. Водночас правова свідомість забезпечує подальший розвиток цього механізму завдяки своїй творчій активній природі; і нарешті, вона оцінює елементи механізму правового регулювання з урахуванням його відповідності пануючим уявленням про справедливість.

Дотримуючись наведеної позиції, М.Є. Черкас пропонує виокремити функції правосвідомості в механізмі правового регулювання й визначає їх як основні напрями впливу правосвідомості на цей механізм або його окремі елементи, у яких відображено призна-

чення правосвідомості як самостійного елемента механізму правового регулювання [24]. При цьому М.Є. Черкас доводить, що під час виділення функцій правової свідомості базовим має бути підхід, заснований на структурі правової свідомості з точки зору особливостей способів відображення правової дійсності. Саме в цій площині розкриваються найхарактерніші властивості суспільної свідомості взагалі й свідомості правової зокрема: здатність отримувати інформацію про оточуючий світ, оцінка оточуючого світу, його перетворення відповідно до потреб та ідеалів.

Виходячи з наведеного, обґрунтовується виокремлення таких функцій правової свідомості:

1) пізнавальна, сутність якої полягає в тому, що завдяки правосвідомості забезпечується отримання, накопичення, систематизація й оновлення знань про правові явища, розуміння їх змісту й сутності;

2) прогностична, що виявляється у формуванні обґрунтованих уявлень про подальший розвиток правових явищ;

3) оціночна, змістом якої є сприйняття відповідних правових явищ із точки зору їх корисності (некорисності), справедливості (несправедливості), ефективності (неефективності) тощо. Ця функція характеризує критичне ставлення до різних правових явищ;

4) творча, яка означає створення предметних форм, що не існують у природі. Вона виявляється в таких підфункціях, як правове моделювання, світоглядна, перетворення правової дійсності відповідно до правових ідеалів (цінностей). Правове моделювання полягає в розробленні нормативних і індивідуальних моделей (правил) правової поведінки та юридичних актів, через які ці правила виражаються. Змістом світоглядної підфункції є створення юридичних понять (категорій), юридичних конструкцій, правових концепцій (теорій), правових ідеалів

та правових цінностей. Перетворення правової дійсності відповідно до правових ідеалів (цінностей) означає, що права свідомість виступає суб'єктивним чинником зміни правових явищ у напрямі забезпечення їх відповідності вимогам справедливості;

5) регулятивна, зміст якої полягає в тому, що на підставі правової свідомості відбувається вибір варіанту правової поведінки. Це центральна функція правової свідомості, оскільки саме вона забезпечує практичне здійснення правового регулювання [24].

Підводячи підсумки аналізу змістовно-сутнісних характеристик правової свідомості як теоретико-правової категорії, можемо зробити такі висновки.

Правосвідомість – це: 1) специфічна функція людського мозку, яка полягає в можливості відображати явища правової дійсності й цілеспрямовано регулювати свою взаємодію з нею; 2) одна з найважливіших форм суспільної та водночас індивідуальної свідомості; 3) сукупність правових поглядів, теорій, ідей, уявлень, переконань, оцінок, настроїв, почуттів, у яких виражається ставлення індивідів, соціальних груп, усього суспільства до наявного й бажаного права, до правових явищ, до поведінки людей у сфері права; 4) цілісна динамічна система, що має складну внутрішню будову, яка системно в різних напрямках впливає на правову реальність у цілому і на механізм правового регулювання та його окремі елементи зокрема.

Екстраполюючи наведені теоретичні напрацювання про правову свідомість як таку для цілей розкриття сутності, особливостей та значення конституційної правосвідомості як її різновиду, зазначимо такі узагальнення.

Визначальною особливістю конституційної правосвідомості, вказує І.А. Кравець, є її дуалістична природа, оскільки вона формується на стику правової й політичної свідомості, водночас не будучи простим механічним поєднанням у свідомості особистості правових та політичних ідей, погля-

дів, почуттів [25]. Відповідно, конституційну правосвідомість І.А. Кравець розуміє як особливий вид правової свідомості, у якому відображаються уявлення й почуття окремої особистості, соціальної групи, суспільства в цілому про конституцію, її роль у правовому регулюванні, права людини, способи справедливого й демократичного правління [25].

Конституційна правосвідомість також виправдано розглядається як специфічний прояв суспільної й правової свідомості; як соціальний фактор, що дозволяє виявити ставлення до конституційних норм – визнання об'єктивної необхідності конституції, її пріоритету в правовій системі держави [26].

Доцільним також вважаємо визначення конституційної правосвідомості як «вищої форми правової свідомості, що відображає ставлення індивіда, колективу, суспільства в цілому як до положень Основного Закону та інших чинних конституційно-правових актів, так і до практики їх реалізації, а також до бажаних змін конституційно-правових інститутів, як і до сучасних конституційних цінностей» [27].

Такий виразний та помітний наголос на особливому ставленні до конституції як смислового й нормативно-правовому стрижню системи сучасного конституціоналізму, визнанні її пріоритетного значення є цілком виправданим. У сучасних державах конституції набувають характеру універсального явища, однак це не заважає їм виконувати інтеграційну функцію в межах різних правових і політичних культур. Конституція повинна відображати як універсальні цінності, що формуються в процесі інтеграції країни у світове співтовариство, так і культурні особливості народу чи нації, що визначають їх ідентичність у світовій культурі.

Ще в радянський період державознавці відзначали, що конституційні норми, мабуть, найбільшою мірою, порівняно з іншими юридичними нормами, концентрують правове, політичне й моральне начало [28]. Саме тому ос-

новною доміантою конституційного правосвідомості, на думку Н.В. Мамітової, має стати осмислення інтеграційної ролі конституції. Причому її потенціал значно збільшується, якщо вона містить програмні, цільові положення, проте реалізація цих положень повинна відбуватися з урахуванням історичного досвіду конституційного будівництва [29].

При цьому конституційна правосвідомість є необхідною формою життєдіяльності людини, служить внутрішнім регулятором юридично значущої поведінки й джерелом правової активності в конституційно-правовій сфері, втіленням юридичних норм у фактичній діяльності громадян і посадових осіб [26]. Як слушно підкреслює Е.Е. Барінов, «конституційна правосвідомість, будучи опосередкованою ланкою між конституційно-правовою нормою і її реалізацією на практиці, виконує в межах регулятивного впливу на поведінку (діяльність) людей важливу здійснюючу функцію» [27].

Особливий інтерес становить питання внутрішньої організації змісту конституційної свідомості. Як вказує Н.В. Мамітова, зміст конституційної правосвідомості реалізується у двох аспектах: по-перше, як особливий галузевий вид правосвідомості, що ґрунтується на реальній потребі реалізації вимог конституції з метою формування правової системи, у якій найвищою цінністю виступають основні права й свободи людини; по-друге, як сукупність ідеологічних і психологічних структурних елементів, за допомогою яких здійснюється оцінка конституційно-правових відносин, конституційного законодавства, що сприяє активізації правової діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування щодо здійснення прав людини [29].

У цілому погоджуючись із наведеним твердженням, зазначимо, що в цьому випадку автор швидше визначає теологічну спрямованість конституційної свідомості, ніж її зміст. Більш вдалим у цьому аспекті видається аргументована пропозиція А.Р. Крусян, яка, аналізуючи

систему сучасного українського конституціоналізму, пропонує в структурному плані розглядати конституційну правосвідомість як поєднання чотирьох основоположних компонентів (елементів): конституційно-правової психології; конституційно-правової ідеології; конституційно-правової духовності та конституційно-правового світогляду [30].

Конституційно-правова психологія, на думку автора, – це психічне (суб'єктивне) відображення елементів конституціоналізму в процесі індивідуальної й колективної соціальної діяльності, їх сприйняття й ставлення до них. Конституційно-правова психологія простежується через емоційні установки й переживання індивідуальних суб'єктів, а також через масові психологічні стереотипи юридичної поведінки й ставлення до конституційно-правових явищ.

Конституційно-правову ідеологію в контексті конституціоналізму слід натомість розглядати як систему поглядів, що відображають цінності, принципи, процеси формування й функціонування конституціоналізму, його роль і значення в житті держави, суспільства, людини.

Конституційно-правова ідеологія безпосередньо пов'язана з духовністю як всього суспільства, так і окремих його членів. У зв'язку із цим актуалізується, зазначає А.Р. Крусян, такий компонент конституційної правосвідомості, як конституційно-правова духовність. На відміну від двох названих елементів, він характеризується значною стійкістю, охоплює глибинний рівень конституційної правосвідомості і є системою думок, вірувань, навиків, правового духу, що створює цілісну картину конституційно-правового життя.

З конституційно-правовою духовністю тісно пов'язаний інший компонент конституційної правосвідомості – конституційно-правовий світогляд. Конституційно-правовий світогляд є різновидом юридичного світогляду й відображає вихідну світоглядну позицію суб'єкта (індивідуального чи колективного) щодо конституційно-правових теорій і реалій [50].

Резюмуючи вищенаведене, конституційну правосвідомість можна охарактеризувати через низку таких притаманних їй суттєвих ознак, які визначають її особливість:

1) конституційна правосвідомість являє собою особливу, вищу форму правової свідомості, що має подвійну політико-правову природу;

2) змістовно-ціннісну сутність конституційної правосвідомості об'єктивує ззовні передусім конституція як смисловий і нормативно-правовий стрижень системи сучасного конституціоналізму;

3) конституційна правосвідомість містить ідеї, уявлення, погляди й почуття, оцінки та настанови носіїв правосвідомості щодо конституційно-правових відносин, які є базовими, основоположними та становлять основу складної системи соціальних зв'язків;

4) конституційна правосвідомість є невід'ємним елементом правового регулювання в цілому та конституційно-правового зокрема, забезпечуючи їх ефективність;

5) конституційна правосвідомість детермінує ефективність дії системи українського конституціоналізму, визначаючи відношення носіїв правосвідомості до конституційно-правового регулювання суспільного буття публічно-інституційними засобами.

Ключові слова: правосвідомість, конституційна правосвідомість, сучасний конституціоналізм.

У статті надано змістовно-сутнісну характеристику конституційної правосвідомості як вищої форми правової свідомості та складової системи сучасного конституціоналізму, проаналізовано функції конституційної правосвідомості.

В статтє изложена содержатель-но-сущностная характеристика конституционного правосознания как высшей формы правового сознания и составляющей системы современного конституционализма, проанализированы функции конституционного правосознания.

The complex research of constitutional conscience as the highest form of legal conscience and part of modern constitutionalism has been accomplished in this article. The main functions of constitutional conscience have been analyzed.

Література

1. *Философский энциклопедический словарь / гл. ред. : Л.Ф. Ильичёв, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалёв, В.Г. Панов. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.*

2. *Дидье Ж. Философский словарь / Ж. Дидье. – М. : Международные отношения, 2000. – 539 с.*

3. *Клімова Г.П. Правосвідомість: до теорії питання / Г.П. Клімова // Актуальні питання інноваційного розвитку. – 2012. – № 2. – С. 36.*

4. *Правовое воспитание молодежи / отв. ред. Н.И. Козюбра, В.В. Оксамытный, П.М. Рабинович. – К. : Вища школа, 1985. – 372 с. ; Зырянов М.Ю. К вопросу о месте правосознания среди других форм общественно-го сознания / М.Ю. Зырянов // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия «Социально-гуманитарные науки». – 2009. – № 32. – С. 116–119.*

5. *Черкас М.Є. Функції правосвідомості в механізмі правового регулювання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / М.Є. Черкас ; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Х., 2010. – 19 с.*

6. *Овчинников А.И. Правовое мышление в герменевтической парадигме / А.И. Овчинников. – Ростов-на-Дону, 2002. – 288 с.*

7. *Лейст О.Э. Сущность права. Проблемы теории и философии права / О.Э. Лейст. – М., 2002. – 288 с.*

8. *Бреднева В.С. Уровни правосознания и юридическая деятельность : [монография] / В.С. Бреднева. – Южносахалинск : СахГУ, 2010. – 164 с.*

9. *Зыкова С.В. Связь религиозного и правового сознания / С.В. Зыкова // Актуальные проблемы теории и истории государства и права. – 2006. – № 9. – С. 18.*

10. *Малахов В.П. Логика для юристов / В.П. Малахов. – М., 2002. – 354 с.*

11. *Гарапон А. Хранитель обещаний: суд и демократия / А. Гарапон. – М., 2004. – 328 с.*

12. *Цимбалюк М.М. Онтологічні основи теорії правосвідомості : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.12 /*

М.М. Цимбалюк ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2009. – 21 с.

13. Коваль А.С. Формування та вдосконалення правосвідомості / А.С. Коваль, В.М. Подоляк // Юридична газета. – 2006. – № 1(61). – С. 12–14 ; Коробка В.М. Сучасна правосвідомість слідчих (теоретико-соціологічний аспект) / В.М. Коробка, В.В. Пашутін. – Донецьк, 2002. – 256 с. ; Макушев П.В. Професійна правосвідомість і правова культура дільничного інспектора міліції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / П.В. Макушев. – К., 2004. – 22 с.

14. Юрашевич Н.М. Эволюция понятия правового сознания / Н.М. Юрашевич // Известия вузов. Серия «Правоведение». – 2004. – № 2. – С. 181–190.

15. Ефремова Г.Х. Изучение правосознания и общественного мнения о преступности и деятельности правоохранительных органов / Г.Х. Ефремова, А.Р. Ратинов. – М., 1989. – 321 с.

16. Алексеев С.С. Общая теория права : в 2 т. / С.С. Алексеев. – М., 1981 – . – Т. 1. – 1981. – 471 с.

17. Общая теория права / [Ю.А. Дмитриев, И.Ф. Казьмин, В.В. Лазарев и др.] ; под общ. ред. А.С. Пиголкина. – М., 1996. – 287 с. ; Венгеров А.Б. Теория государства и права / А.Б. Венгеров. – М., 2000. – 528 с.

18. Батуркин В.Г. Понятие и структура правового сознания / В.Г. Батуркин // История государства и права. – 2004. – № 5. – С. 19–21 ; Гранат Н.Л. Правосознание и правовая культура / Н.Л. Гранат // Юрист. – 1998. – № 11–12. – С. 2–8 ; Гречин А.С. Социология правового сознания / А.С. Гречин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 256 с. ; Хропанюк В.Н. Теория государства и права / В.Н. Хропанюк. – М., 2000. – 292 с.

19. Бреднева В.С. Уровни правосознания и юридическая деятельность : [монография] / В.С. Бреднева. – Южносахалинск : СахГУ, 2010. – 314 с. ; Клімова Г.П. Правосвідомість: до теорії питання / Г.П. Клімова // Актуальні питання інноваційного розвитку. – 2012. – № 2. – С. 39–40.

20. Шаповалов И.А. Некоторые теоретические аспекты формирования российского правосознания / И.А. Шаповалов // Государство и право. – 2005. – № 4. – С. 88–89.

21. Клімова Г.П. Правосвідомість: до теорії питання / Г.П. Клімова // Актуальні питання інноваційного розвитку. – 2012. – № 2. – С. 39–40.

22. Бреднева В.С. Уровни правосознания и юридическая деятельность : [монография] / В.С. Бреднева. – Южносахалинск : СахГУ, 2010. – 314 с.

23. Гранат Н.Л. Правосознание и правовая культура / Н.Л. Гранат ; под. ред. Н.А. Катаева, В.В. Лазарева // Теория права и государства. – Уфа, 1994. – 431 с.

24. Черкас М.Є. Функції правосвідомості в механізмі правового регулювання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / М.Є. Черкас ; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Х., 2010. – 19 с.

25. Кравец И.А. Формирование российского конституционализма (проблемы теории и практики) / И.А. Кравец. – М., 2002. – 358 с.

26. Никитяева В.В. Конституционное правосознание: вопросы теории и практики : дис. ... канд. юрид. наук / В.В. Никитяева. – Воронеж, 2002. – 321 с.

27. Баринов Э.Э. Конституционное правосознание в Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Э.Э. Баринов. – Ростов-на-Дону, 2001. – 20 с.

28. Фарбер Е.И. Правосознание как форма общественного сознания / Е.И. Фарбер. – М., 1963. – 205 с.

29. Мамитова Н.В. Конституционное правосознание в российском обществе как фактор реализации конституционных идей в России / Н.В. Мамитова // Конституционное и муниципальное право. – 2005. – № 4. – С. 11–14.

30. Крусян А.Р. Сучасний український конституціоналізм / А.Р. Крусян. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 588 с.

УДК 346:330:341:1

Є. Білоусов,кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ЕКОНОМІЧНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ ТА ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ (СПІВВІДНОШЕННЯ ТА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК)

Категорія «економічний суверенітет» за своїм змістом є економіко-правовою категорією, природа якої осягається спеціально-юридичними методами пізнання й полягає в здатності держави самостійно приймати рішення щодо економічного розвитку. Таке тлумачення є загальним, а в чомусь навіть умовним, оскільки держава, розвиваючись в глобальній світовій економіці, знаходиться під впливом багатьох факторів зовнішнього середовища, а інколи й під прямим впливом іншої більш економічно розвиненої країни. Через це сам вибір обумовлюється обмеженістю стратегічних можливостей розвитку економічної системи країни, а сам економічний суверенітет полягає в здатності політичної влади держави самостійно обирати одну з альтернатив подальшого розвитку.

Деякі автори, наприклад А. П. Градов [1] та Я. А. Жаліло [2], користуються категорією «економічний суверенітет», але не детермінують її.

У свою чергу О. Ф. Скакун визначає економічний суверенітет держави як складовий елемент загального суверенітету, характеризуючи перший як політико-юридичну властивість, що виражається у верховенстві економічної волі держави на своїй території й незалежності в зовнішньоекономічних відносинах [3].

З. Г. Ватаманюк та С. М. Панчишин доходять висновку, що найважливішою ознакою категорії «економічний суверенітет» є не самостійне управління економікою, оскільки ця ознака є другорядною, або похідною, а наявність у руках суверенної держави, нації або

народу всього національного багатства, природних ресурсів, землі тощо. При цьому економічний суверенітет органічно пов'язується з такою рисою державного суверенітету, як верховенство держави на своїй території. Отже, економічний суверенітет вони визначають як здатність держави через органи представництва реалізовувати волю більшості в контексті управління економікою країни [4].

О. О. Ашурков доходить висновку, що якщо раніше суверенітет будь-якої держави, як і ступінь його повноти, не піддавався сумніву, то в умовах нинішньої глобалізації питання про можливість державного суверенітету окремої країни не просто виникає, а вже виходить на передній план, бо сьогоднішня дійсність значною мірою розвертається проти такого суверенітету, зрозуміло, у його істотній, а не формальній реалізації: наявність формального суверенітету зовсім не гарантує наявності реального суверенітету [5]. Дослідник використовує категорії «економічна безпека» та «економічний суверенітет» не тотожно, а доходить висновку, що перша категорія є лише складовим елементом другої. Автор відзначає, що основне для забезпечення економічного суверенітету – це послідовна політика самопосилення, використання всіх правових засобів, які сприяють самопосиленню, починаючи із чіткого закріплення в Конституції України основ економічної системи й забезпечення публічного правопорядку в економіці. Тільки держава, яка стратегічно націлена на самопосилення, може успішно протистояти негативному зовнішньому

впливу, який завжди присутній у світовій економіці. Іншими словами, дослідник робить висновок що економічний суверенітет – це спроможність держави протистояти зовнішньому економічному тиску інших держав та глобальних інтеграційних утворень.

Не дивлячись на те, що це визначення економічного суверенітету є надзвичайно спрощеним, але саме таке розуміння цієї категорії є найбільш прийнятним у контексті нашого дослідження. Оскільки ми доходимо висновку, що економічна безпека – це певний стан економіки країни, то цілком логічно, що цей стан має бути спрямований на протидію та сформований під впливом зовнішніх факторів, він є уособленням здатності держави протистояти економічному тиску та самостійно незалежно реалізовувати власну економічну волю, у тому числі та юридичними засобами.

Отже, економічний суверенітет – це спроможність держави повною мірою використати сукупність умов та факторів, що забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність і стійкість, здатність до постійного оновлення та самовдосконалення для подальшого розвитку економічної системи, мінімізуючи негативний зовнішній тиск інших учасників глобалізаційних процесів.

Оскільки поняття «економічний суверенітет» крос-наукове, то і його ознаки мають як юридичні, так і економічні витоки. Серед основних ознак слід виділити такі:

- єдність;
- невідчужуваність;
- екстериторіальність діяльності економічних суб'єктів резидентів;
- пріоритетність національних інтересів;
- неподільність;
- наявність власної валюти;
- наявність власної податкової системи.

Єдність як ознака економічного суверенітету держави полягає в наявності єдиної суверенної влади української

держави, здійснюваної системою органів, у тому числі представницьких, на всій території України.

Невідчужуваність економічного суверенітету держави проявляється в його невід'ємному зв'язку з безпосереднім виконанням органами державної влади функцій із забезпечення сталого економічного розвитку.

Екстериторіальність діяльності економічних суб'єктів резидентів означає їхню спроможність провадити свою діяльність за межами території держави в процесі досягнення економічних інтересів, як власних, так і загальнодержавних.

Принцип екстериторіальності тісно пов'язаний із принципом *пріоритетності національних інтересів*, оскільки для забезпечення економічної незалежності держава повинна мати відповідні ресурси, механізми та інструменти реагування на різні ситуації. Те, що правове поле, у межах якого відбуваються економічні відносини, повністю орієнтоване на національні інтереси, є цілком логічним, але, крім цього, таку ж орієнтацію повинен мати й бізнес.

Неподільність економічного суверенітету означає спроможність держави зосереджувати всю його повноту й не ділити його, а лише згідно з законом делегувати свої суверенні права органам місцевого самоврядування, міжнародним організаціям тощо. З точки зору глобалізації делегування економічних функцій держави на рівень міжнародних організацій є найбільш актуальним та дискусійним питанням. Справа в тому, що таке делегування може призвести до часткової втрати самоідентичності держави, підпорядкування її інтересів інтересам більш розвинених економік, а в підсумку – до послаблення економічної безпеки держави.

Наявність власної валюти є не лише ознакою, але й передумовою отримання державою економічного суверенітету та його утримання. Важливість національної валюти полягає в здатності держави через Центральний банк самостійно контролювати її обіг:

збільшення або зменшення попиту, що прямо впливатиме на керованість інфляційних процесів.

Останньою задекларованою нами ознакою економічного суверенітету є наявність власної податкової системи. Податки – легальний спосіб перерозподілу валютно-фінансових ресурсів із метою утримання апарату державного управління.

Тісний взаємозв'язок економічного суверенітету держави та її економічної безпеки є апіорним та об'єктивним, але ці категорії слід чітко розподілити не лише за змістовним наповненням, але й за походженням. Економічний суверенітет є первинним у відношенні до економічної безпеки, якщо говорити в масштабах держави. Виступаючи в якості здатності державної влади однією з її характеристик, економічний суверенітет у подальшому обумовлює появу економічної безпеки та створення системи з її забезпечення. Водночас не обов'язково економічний суверенітет буде реалізований повною мірою, але при цьому він не зникне, а залишиться в розряді умовних категорій, тоді як явище «економічна безпека» більш категоричне. економічна безпека може бути повною, потужною, всебічною або частковою, слабкою, а в деяких випадках її може не бути взагалі, навіть тоді, коли в політичній владі країни залишатимуться потенційні можливості використання свого права економічного суверенітету.

Економічна безпека, на відміну від економічного суверенітету, – це певний стан системи, а тому ця категорія має матеріальну природу, що обумовлює її структурно-логічну схему та ознаки. Натомість економічний суверенітет є категорією, яка характеризує державну владу, а відтак поза системою владних відносин її вживання позбавлене змісту. Взаємозв'язок означених категорій, розглядаючи їх крізь призму державного управління, може бути зображений як матеріальне уособлення (система забезпечення безпеки) економічної волі держави (суверенітет).

Ця теза дає змогу зробити висновок щодо неможливості забезпечення економічної безпеки а разі відсутності економічного суверенітету. Таке твердження справедливе виключно у відношенні до державного утворення або у відношенні до міжнародної чи регіональної організації, до складу якої входить декілька країн.

Загалом слід зазначити, що економічний суверенітет держави – категорія надзвичайно складна та потребує подальшого дослідження в контексті визначення механізмів його забезпечення. Як об'єктивна характеристика державної влади економічний суверенітет виникає з утворенням та легітимним оформленням держави й органів її управління, але для повноцінного та реального його забезпечення необхідна відповідна економічна система, що формується, керується та контролюється державою.

Ключові слова: економічна безпека, економічний суверенітет, державна влада, система управління, глобалізація, економічна воля.

Статтю присвячено аналізу категорій «економічний суверенітет» та «економічна безпека», дослідженню змістовного навантаження вказаних категорій, їхньому співвідношенню та взаємозв'язку, проаналізовані сучасні точки зору авторів стосовно тлумачення поняття «економічна безпека», «економічний суверенітет», їхнє значення та роль в реаліях сьогодення. Більш детально розглянуто сутнісні характеристики категорій «економічна безпека», «економічний суверенітет».

Стаття посвячена аналізу категорій «экономическая безопасность», «экономический суверенитет», исследованию смысловой нагрузки указанных категорий, их соотношению и взаимосвязи, проанализированы актуальные точки зрения авторов в отношении раскрытия понятий «экономическая безопасность», «экономический суверенитет», их зна-

чения и роль в реалиях нынешнего времени. Более детально проанализированы основные характеристики категорий «экономическая безопасность», «экономический суверенитет».

The article is devoted to the analysis of the categories “economic sovereignty” and “economic security”, to research of semantic loading of the specified categories, their ratio and interrelation; the author’s modern points of view concerning the interpretation of the concept “economic security”, “economic sovereignty”, their values and roles in present realities are formulated. Intrinsic characteristics of the categories “economic security”, “economic sovereignty” are in more detail analyzed.

Література

1. Градов А. П. Национальная экономика / А. П. Градов. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2005. – 240 с.

2. Жаліло Я. А. Економічна безпека держави, підприємства, особи в інтегрованому суспільстві / Я. А. Жаліло // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – К. : Київський ун-т ; Інститут міжнародних відносин, 2001. – Вип. 26. – С. 24–27.

3. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : [підручник] / О. Ф. Скакун. – пер. з рос. – Х. : Консум, 2001. – 656 с.

4. Економічна теорія: Макро- та мікроекономіка : [навч. посібник] / за ред. З. Г. Ватаманюка та С. М. Панчишина. – Львів : Інгерко, 1998. – 708 с.

5. Економічний суверенітет держави та напрями його правового забезпечення / за ред. О. О. Ашуркова. – Донецьк : Юго-Восток, 2012. – 406 с.

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА

УДК 342.7

М. Єльнікова,

аспірант кафедри конституційного права України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ЕВОЛЮЦІЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ УЯВЛЕНЬ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ

Ми живемо в надзвичайно насичену історичними подіями добу переходу від несвободи, гніту, безправ'я до утвердження прав людини, поваги до гідності особистості, усвідомлення того, що людина сама відповідає за своє сьогодення та майбутнє. Україна, здобувши незалежність, проголосила, що людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканість та безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Український народ обрав шлях побудови демократичної держави, у якій буде здійснено принцип панування права, що ґрунтується на визнанні прав і свобод людини.

Представлена стаття ставить за мету дослідити етапи історичного розвитку прав людини, охарактеризувати основні уявлення про права людини, починаючи з античного періоду розвитку людства.

Розробкою теорії прав людини в сучасній українській науці займаються Ю. Барабаш, В. Копейчиков, О. Кушніренко, В. Погорілко, П. Рабінович, В. Речицький, І. Сенюта, В. Серьогін, Т. Слінько, Ю. Тодика та інші, проте спеціальних досліджень щодо становлення й розвитку прав людини проводиться досить мало.

Питання прав людини є найважливішою проблемою внутрішньої та зовнішньої політики всіх держав світової співдружності. Забезпечення прав і свобод людини, їхня практична реалізація є тим критерієм, за яким оціню-

ється рівень демократичного розвитку будь-якої держави й суспільства в цілому. Процес суспільної діяльності людини значною мірою залежить від обсягу прав і свобод, які визначають її соціальні можливості, характер життєдіяльності, систему зв'язків людей у суспільстві. Тому питання про права людини завжди були предметом політичної боротьби за володіння цими правами, розширення їх сфери та визначення становища людини в суспільстві. Саме боротьба за права людини стала каталізатором масштабних змін у суспільно-політичному житті більшості країн світу, вела до нового осмислення ролі людини в її відносинах з іншими людьми, суспільством і державою [1, с. 84].

Ідея прав людини зародилась у V – IV ст. до н. е. в древніх полісах (Афінах, Римі). Прояв принципу громадянства був значним кроком на шляху прогресу й свободи. Нерівномірність прав між різними соціальними спільнотами була неминучою частиною для тогочасних етапів розвитку суспільства. Кожний новий етап додавав нових якостей правам людини, поширював їх на все більше коло суб'єктів. Відбувалося це не стихійно, а в результаті постійної боротьби та впродовж тривалого часу. Права людини – складне, багатогранне явище, яке значною мірою залежить від генези правових норм, у яких вони сформульовані. Започатковані як мононорма, вони згодом трансформувались

«Новому Завіті» чимало гуманістичних принципів і нормативів загальнолюдського характеру. Вона інтегрувала уявлення щодо прав людини, поєднавши їх із релігійно-моральними цінностями, підсиливши їхній вплив посиленням на Бога: вимагалось поважати кожну людину як творіння Бога за його образом і подобою. Таке походження людей зумовлювало, згідно із християнським вченням, принципову рівність і свободу в духовному вимірі – перед Богом (однак ще не поміж собою!) [7, с. 24].

Спільними зусиллями багатьох поколінь накопичувався інтелектуальний матеріал, створювалося морально-філософське підґрунтя для утвердження в майбутньому всеперемагаючої ідеї прав людини. Але на законодавчому рівні ця ідея почала реалізовуватися набагато пізніше. Прийнята в 1215 р. в Англії Велика хартія вольностей традиційно вважається першим правовим документом, у якому закладено основи концепції прав людини, створено передумови для подальшого утвердження свободи й панування закону в житті суспільства. Хартія, зокрема, закріплювала такі важливі принципи, як співрозмірність діяння та покарання за нього, неухильне дотримання посадовими особами закону, визнання винним лише за рішенням суду, право вільного в'їзду та виїзду з країни та ін. [10]. Цей важливий правовий документ і сьогодні є одним із чинних конституційних законів у Великій Британії. Донині зберігає своє значення зафіксований в ньому, зокрема, принцип недоторканності особи: «Жодна вільна людина не буде заарештована або ув'язнена, позбавлена володіння або будь-яким іншим способом знедолена <...> інакше як за законним вироком рівних їй і за законом країни».

Хартія справила значний вплив на розвиток ідеї прав людини не тільки у Великій Британії, а й у світовій правовій думці в цілому. Цей розвиток знаходить свій вияв у «Петиції про права» (Англія, 1628 р.) [15, с. 18]. Петиція про право поклала на англійського ко-

роля певні обов'язки, які повинні були захищати підданих від сваволі королівської адміністрації. У ній було сформульовано прохання не порушувати в майбутньому законів і статутів англійського королівства та не чинити дії на шкоду народу з метою його заспокоєння [5, с. 52].

Інший закон, який згодом став важливим елементом буржуазно-демократичного права, був прийнятий в 1679 р. – це «Habeas Corpus Act». Повна його назва – «Акт про краще забезпечення свободи підданого й про попередження ув'язнень за морями» (тобто поза межами Англії) (далі – Акт). Його значення полягає в кримінально-процесуальних гарантіях від необґрунтованих арештів і таємних розправ. Найважливіша з них – у тому, що Акт передбачав відповідальність тюремників і суддів за порушення відповідних статей закону. «Habeas corpus act» став найважливішим документом англійської буржуазної революції, яка призвела до встановлення в політичній системі країни основ парламентаризму. Він поклав початок законодавчому обмеженню виконавчої влади в особі монарха і чиновників.

Отже, вчення про права й свободи як природний стан розроблялися ще філософами стародавнього світу, але конституційно-правові теорії прав і свобод почали розвиватися з XVII – XVIII ст. [11, с. 92]. У працях видатних мислителів лібералізму й просвітництва – Т. Гоббса, Дж. Локка, Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, І. Канта, Т. Джефферсона, Дж.-Ст. Мілля, І. Бентама – було закладено основи сучасного розуміння прав людини (права на життя, свободу, власність тощо) як священних імперативів і норм взаємовідносин особи та влади, були висунуті концепції виникнення держави з вільної угоди людей, ідеї про те, що держава спирається на природні закони.

Природність прав означала їхню приналежність тим живим істотам, які утворюють рід людський. Невідчужуваність прав розумілася як їхня невідрив-

пейська конвенція про захист прав і основоположних свобод, дають підстави говорити про цінність і значення цих юридичних документів не тільки в плані закріплення в них основних прав і свобод, але й у механізмі їх імплементації. Сьогодні практично не існує в світі країн, які б не враховували у своїй законотворчій діяльності здобутків міжнародних правових об'єднань щодо прав людини [13, с. 16].

Із 60-х рр. ХХ ст. в Радянському Союзі та в інших країнах Східної Європи почала формуватися демократична суспільна думка, виник дисидентський рух, який вимагав реальних особистих і політичних прав, відмови від методів тоталітаризму. Цьому сприяла й боротьба за права людини, яка розпочалася у світі й привела до прийняття Генеральною Асамблеєю ООН міжнародних пакетів про громадянські, політичні, культурні, соціально-економічні права людини [14, с. 329].

Нинішня державна політика України щодо утвердження й забезпечення прав і свобод докорінно відрізняється від політики радянських часів. Вона відповідає міжнародним стандартам у галузі прав і свобод людини. При цьому є певні проблеми, недоліки, вирішення яких потребує, по-перше, часу, по-друге, величезних зусиль як усієї системи органів державної влади, так і кожної особи нашого суспільства. Адже Верховною Радою України прийнято багато демократичних законів, що відповідають вимогам сьогодення й суттєво покращують правовий статус особи в Україні, порівняно з радянським періодом. Основною позитивною ознакою в напрямі утвердження й забезпечення прав і свобод людини в Україні є саме прагнення держави вирішити проблеми, що нині існують. Свідченням цього є прийняття 28 червня 1996 р. Конституції України, у якій досить широко й відповідно до міжнародних норм представлені права й свободи людини та громадянина.

Таким чином, права людини – одна з вічних проблем людства. Нею ціка-

вилися протягом багатьох тисячоліть, її розглядали різні вчені з боку політики, філософії, права, релігії та етики. Проблема прав людини вирішувалася по-різному залежно від епохи, ідей, традицій, соціальних пріоритетів тощо [17, с. 106].

Становлення та розвиток прав людини має тривалу історію й супроводжується боротьбою доктрин та традицій, що характерні для певної країни. Саме на основі поєднання ідей природної та позитивістської концепцій прав людини стало можливим закріплення фундаментальних прав у конституціях демократичних держав.

Ключові слова: права людини, концепція прав людини, конституційно-правові теорії прав людини, становлення й розвиток прав людини.

Стаття присвячена еволюції політико-правових уявлень про права людини. Зроблено висновки, що людство на шляху утвердження прав і свобод людини пройшло тернистий шлях, крок за кроком обмежуючи всевладдя держави, поширюючи принцип рівноправності на все більше коло осіб та відносин між ними.

Статья посвящена эволюции политико-правовых представлений о правах человека. Сделаны выводы, что человечество на пути утверждения прав и свобод человека прошло тернистый путь, шаг за шагом ограничивая всевластие государства, распространяя принцип равенства на все больший круг лиц и отношений между ними.

The article is dedicated to the evolution of political and legal concepts about human rights. It is concluded that the humanity on the way of establishment of human rights and freedoms underwent a thorny path, step by step, limiting the absolute power of the state, extending the principle of equality of rights for increasingly greater range of individuals and relations between them.

Література

1. Ярошевська Т. Становлення і розвиток прав людини в Україні та в окремих іноземних країнах / Т. Ярошевська // *Право України*. – 2010. – № 11. – С. 84–89.
2. Бурдяк В. Політика і права людини : [підручник] / В. Бурдяк, С. Василенко, В. Верненько. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – 536 с.
3. Скакун О. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : [підручник] / О. Скакун. – Х. : Еспада, 2006. – 776 с.
4. Саблін Д. Права людини : [навчальний посібник]. – Оренбург : ОГУ, 2004. – 166 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bib.besaba.com/tselometo-byili-jestkie-predpisanija.html>.
5. Колодій А. Права людини і громадянина в Україні : [навчальний посібник] / А. Колодій, Ю. Олійник. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 336 с.
6. Права человека : [курс лекцій] / отв. ред. Е. Лукашева. – М. : НОРМА ; ИНФРА-М, 1999. – 573 с.
7. Рабінович П. Права людини і громадянина : [навчальний посібник] / П. Рабінович, М. Хавронюк. – К. : Атіка, 2004. – 464 с.
8. Ковальчук В. Афінська демократія та права людини / В. Ковальчук // *Наукові записки. Серія «Право»* / відп. ред. І. Пасічник. – 2001. – Вип. 2. – Ч. 1. – С. 26–30.
9. Крегул Ю. Права і свободи людини : [навч. посіб. для студентів вузів] / Ю. Крегул, В. Ладиченко, О. Орленко. – К. : Книга, 2004. – 288 с.
10. Генезис прав людини : перша щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uaправо.com/hro/text.php?lan=rus&id=1700&id_book=1698&id_parent=1698.
11. Орленко В. Еволюція прав і свобод людини / В. Орленко, Л. Орленко // *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. – 2011. – № 3. – С. 89–99.
12. Максимов С. Необхідність філософського обґрунтування прав людини / С. Максимов // *Вісник академії правових наук України*. – 2009. – № 1(56). – С. 31–39.
13. Турянця В. Конституційні права і свободи у країнах Центральної Європи (на прикладі Словаччини і Чехії) / В. Турянця. – Ужгород : Видавництво Ужгородського національного університету, 2002. – 139 с.
14. Кушніренко О. Права і свободи людини і громадянина : [навчальний посібник] / О. Кушніренко, Т. Слінько. – Х. : Факт, 2001. – 440 с.
15. Права человека : [учебник для вузов] / отв. ред. Е. Лукашева. – М. : Издательство НОРМА 2003. – 573 с.
16. Чечило М. Історичний генезис прав людини / М. Чечило // *Держава і право : збірник наукових праць. Серія «Юридичні і політичні науки»*. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2009. – Вип. 43. – С. 106–110.
17. Кушніренко А. Свобода слова в умовах народовластия / А. Кушніренко, Т. Слінько // *Конституционно-правовые основы народовластия в России и Украине : сб. науч. трудов*. – Х. : Право, 2012. – С. 157–182.

О. Синегубов,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
факультету права та масових комунікацій
Харківського національного університету внутрішніх справ

ПРАВО ДИТИНИ НА ІМ'Я ЯК ФОРМА ЇЇ ПРАВОВОГО ІСНУВАННЯ ТА СПОСІБ САМОВИРАЖЕННЯ

Роль дитинства людини не вичерпується біологічним дозріванням, а передбачає формування готовності до участі в суспільному житті дорослих. Одним із найбільш важливих особистих немайнових прав дитини, які забезпечують її соціальне буття та індивідуалізують серед інших неповнолітніх осіб, є право на ім'я, прізвище та по батькові.

Так, ім'я фізичної особи є найдавнішим способом індивідуалізації людей у суспільстві. Коли людина вперше відчула своє внутрішнє «єго», свою індивідуальність, тоді вона вперше спробувала виокремити себе з-поміж інших членів соціальної групи за допомогою вигуку, певного звуку, які в подальшому й стали прототипом її імені. На сьогодні попри низку національних відмінностей ім'я продовжує виконувати ту важливу соціальну функцію, яку йому було відведено ще з моменту його виникнення, а саме індивідуалізувати (персоніфікувати) фізичну особу, виокремлювати її з-поміж інших [1, с. 411–412].

Право на ім'я є одним із найважливіших суб'єктивних прав дитини, оскільки саме в імені проявляється особистість дитини перед суспільством. Відповідно, метою статті є дослідження змісту права неповнолітньої особи на ім'я та аналіз специфіки його правомочностей.

За загальним правилом структура імені фізичної особи є «тричленною» та складається з прізвища (родового імені), імені (особистого імені) та по батькові (патріархального імені). Відповідно до ст. 146 Сімейного кодексу України (далі – СК України) [2] ім'я дитини визначається за згодою батьків, а в разі

народження дитини жінкою, яка не перебуває в шлюбі, і за умови відсутності добровільного визнання батьківства – матір'ю дитини. Спір між батьками щодо імені дитини може вирішуватися органом опіки та піклування або судом. Стаття 147 СК України врегульовує питання щодо визначення по батькові дитини. Зокрема, по батькові дитини визначається за іменем її батька. Якщо ж дитина народжена жінкою, яка не перебуває в шлюбі, за умови, що батьківство щодо дитини не визнано, то її по батькові визначається за іменем особи, яку мати дитини назвала її батьком.

Таким чином, право на ім'я розглядається в широкому й вузькому розумінні. Під іменем у широкому значенні розуміють власне ім'я громадянина, його прізвище та по батькові, а у вузькому – можливість мати власне ім'я [3, с. 141].

Варто відмітити, що право на ім'я не має сімейно-правової природи, оскільки не можна змішувати право на присвоєння імені відповідно до норм сімейного права із самим правом на ім'я. Останнє є ширшим за своїм змістом та, крім соціального значення, відіграє важливу роль для самої фізичної особи, оскільки дає їй можливість використовувати це ім'я в усіх сферах соціального буття, чим складає відповідну цінність для неї. Проте для своєї індивідуалізації неповнолітня особа в окремих випадках може й не застосовувати всі складові свого імені. Так, наприклад, підписуючи шкільні зошити чи щоденник, дитина може упускати таку складову, як по батькові, або ж використовувати прізвище та ініціали.

людині вперше, є право на присвоєння імені.

Так, згідно з положеннями ст. 144 СК України батьки зобов'язані невідкладно, проте не пізніше одного місяця від дня народження дитини зареєструвати народження дитини в органі державної реєстрації актів цивільного стану та одночасно присвоїти їй прізвище, ім'я й по батькові. Право щодо присвоєння дитині імені здійснюється виключно батьками дитини або особами, які їх замінюють довільно, виходячи з власних уподобань, які формуються під впливом низки чинників (сімейні традиції, улюблені герої книг і кінофільмів тощо). Зрештою, дитина отримує ім'я, яке, на думку її батьків, відповідає її характеру або містить у собі ті якості, які є бажаними для її батьків.

Відповідно до ч. 2 ст. 146 СК України дитині може бути дано не більше двох імен, якщо інше не постає зі звичаю національної меншини, до якої належать мати та (або) батько. Хоча у випадку, коли звичай національної меншини допускає застосування під час найменування дитини більше двох імен, законодавство України також дозволяє присвоювати ім'я, яке складається з трьох чи більше сполучених імен [1, с. 420].

Таким чином, обравши й присвоївши немовляті ім'я, батьки реалізують надане їм право на вибір імені для дитини, після чого це право батьків перестає існувати, оскільки після присвоєння імені дитині виключне право на ім'я належить їй та має абсолютний характер.

Крім того, право на ім'я дитини передбачає надання їй також прізвища й по батькові, які, на відміну від імені, не можуть бути надані особі довільно, оскільки залежать від певних сімейно-суспільних факторів. Зокрема, ст. 145 СК України встановлює, що прізвище дитини визначається за прізвищем батьків. У зв'язку із чим воля батьків відіграє значно меншу роль, ніж це має місце у випадку з вибором і присвоєнням особистого імені дитині. Водночас не можна стверджувати, що

воля батьків є абсолютно юридично байдужою для визначення подальшого прізвища дитини. На підтвердження цього факту законодавцем введено низку винятків із загального правила, які надають батькам можливість вибору щодо прізвища дитини. Так, якщо мати й батько мають різні прізвища, прізвище дитини визначається за їхньою згодою. Або дитині може бути присвоєне подвійне прізвище, утворене шляхом з'єднання їхніх прізвищ (ст. 145 СК України), наприклад Карпенко-Карий, Нечуй-Левицький, Девеєв-Церковний, Панкратов-Чорний та інші.

Водночас використання такого способу створення прізвищ має певні обмеження. Так, відповідно до ст. 35 СК України у випадку одруження складення більше двох прізвищ не допускається, якщо інше не постає зі звичаю національної меншини, до якої належить наречена та (або) наречений. Крім того, якщо на момент реєстрації шлюбу прізвище нареченої (нареченого) вже є подвійним, вона (він) має право замінити одну із частин свого прізвища на прізвище іншого.

Стаття 147 СК України передбачає, що по батькові дитини визначається за іменем батька. Однак у наш час досить поширеною є тенденція матерів-одиначок, частина з яких опиняється в цьому статусі через добровільний вибір батька дитини не брати будь-якої участі в її житті, а інша частина жінок свідомо народжує дитину «для себе» та самостійно її виховує без участі батька. Із цього приводу З.В. Ромовська відмітила, що кожна дитина, незалежно від жодних обставин, повинна мати «по батькові» навіть тоді, коли реальний батько не встановлений. У цьому випадку, як відмітила автор, «по батькові» може бути вигадано. Із цією метою ч. 2 ст. 147 СК України встановлює, що у випадку народження дитини жінкою, яка не перебуває в шлюбі, за умови, що батьківство щодо дитини не визнано, то по батькові дитини визначається за іменем особи, яку мати дитини назвала її батьком [11, с. 76].

знання усиновлення недійсним або його скасування відповідно до закону. Так, у разі усиновлення дитини на прохання усиновителя в рішенні про усиновлення має бути зазначено, що усиновленому присвоюється прізвище усиновителя та по батькові за його іменем. Під час усиновлення жінкою по батькові дитині присвоюється за її вказівкою. За заявою усиновлювачів може бути змінено й ім'я дитини, проте для такої зміни потрібна обов'язкова згода дитини, крім випадків, якщо дитина тривалий час живе в сім'ї усиновлювачів і звикла до нового імені.

У таких випадках, на нашу думку, необхідно обов'язково враховувати вік дитини та її психологічні особливості, які можуть вплинути на сприйняття нею не лише нової родини, а й нового власного імені. Адже якщо дитина не бажає мати нове ім'я, то ніхто її до цього змусити не зможе, вона просто не буде на нього відкликатися й користуватися ним (буде іменуватися попереднім ім'ям або вигадась нове) та чекатиме на досягнення відповідного віку, щоб зміни його. У випадку зміни імені дитини до запису про її народження вносяться відповідні зміни.

Ще одним повноваженням права неповнолітньої особи на ім'я є його використання. Відповідно до ст. 296 ЦК України фізична особа має право використовувати власне ім'я в усіх сферах своєї діяльності. На думку М.М. Малєїної, повноваження щодо користування іменем полягають у тому, що громадянин має можливість використовувати своє ім'я, беручи участь у всіх суспільних відносинах, вимагати від інших осіб називати його належним чином, приховувати своє ім'я, надавати дозвіл на використання свого імені іншими на платній або безоплатній основі [10, с. 100–102].

Таким чином, неповнолітня особа, реалізуючи це повноваження, може використовувати своє ім'я в усіх сферах суспільних відносин, у тому числі під час вчинення правочинів, зазначення свого імені в різних посвідченнях особи (дитячий проїзний документ, документ

на пільговий проїзд дитини-інваліда тощо), документах про освіту (шкільний атестат), вимагати визначення свого імені як автора тощо. За загальним правилом використання імені неповнолітньої особи відбувається лише за наявності її згоди. Проте у випадках використання імені фізичної особи з метою висвітлення її діяльності або діяльності організації, у якій вона працює чи навчається, що ґрунтується на відповідних документах (звіти, стенограми, протоколи, аудіо-, відеозаписи, архівні матеріали тощо), це допускається без її згоди (ст. 296 ЦК України).

Водночас важливим є повноваження дитини вимагати від інших звертатися до неї відповідно до її імені. Гарантіями цього повноваження, на думку законодавця, повинна стати заборона довільного спотворення в написанні або вимові імені, оскільки вводиться презумпція, відповідно до якої будь-яке спотворення, наприклад шляхом перекручування, є порушенням права на ім'я дитини. У свою чергу перекручування або спотворення імені може відбуватись не лише шляхом перестановки, невживання чи додавання окремих літер до імені особи (наприклад, існує три різні імені – Аріна, Аріадна та Аріанна, маніпуляція з літерами яких може призвести до неправильного найменування дівчинки), а й шляхом неправильної постановки наголосу (Іре'н – похідне від Ірини) чи іншого інтонаційного спотворення, а також зайвого перекладу (наприклад, чоловіче ім'я Август, ні в якому разі не може бути перекладене «Серпень»). Тому слід погодитися з думкою, що неповнолітня особа під час запису її імені у відповідних документах має право вимагати вказати правильний наголос у її імені, неможливість його перекладу тощо, чим попередити можливість порушення її права на ім'я з боку інших осіб. Це дозволило б запобігти неправильній вимові імені під час усного спілкування та публічних виступів.

Захист права на ім'я неповнолітньої особи залежить від способу порушення, оспорування або невизнання цього пра-

ва, у зв'язку із чим для його захисту іноді можуть застосовуватися загальні засоби захисту суб'єктивних цивільних прав, передбачені в ст. 16 ЦК України. Або може бути застосовано й спеціальний спосіб захисту права на ім'я [1, с. 434], такий як проведення власної ідентифікації шляхом пред'явлення свідоцтва про народження або паспорту неповнолітньої особи як ідентифікуючих документів.

Отже, дослідивши здійснення дитиною права на ім'я, маємо всі підстави стверджувати, що неповнолітній особі притаманні такі юридично забезпечені можливості абсолютного характеру щодо її імені: бути носієм свого імені, користуватися ним у всіх сферах життєдіяльності та змінювати його; вимагати від інших не порушувати її право на ім'я; вимагати захисту права на ім'я в усіх випадках його порушення.

Ключові слова: особисті немайнові права, діти, право на ім'я.

У статті досліджено зміст особистого немайнового права неповнолітньої особи на ім'я, проведено аналіз його правомочностей та способів здійснення.

В статті досліджено содержание личного неимущественного права несовершеннолетнего лица на имя, проведен анализ его правомочий и способов осуществления.

The article of minor's personal non-property right for a name is researched in the article. Analysis of its powers and means of realization is conducted.

Література

1. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : [монографія] / відп. ред. Я.М. Шевченко. – К. : КНТ, 2008. – 626 с.
2. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III // Офіційний вісник України. – 2002. – № 7. – С. 1.
3. Красицька Л.В. Цивільно-правове регулювання особистих немайнових прав

громадян : [монографія] / Л.В. Красицька. – Донецьк : ДІВС МВС України, 2002. – 164 с.

4. Сліпченко С.О. Щодо абсолютності права на ім'я фізичної особи / С.О. Сліпченко // Юрист України. – 2012. – № 1–2. – С. 41–45. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Yurystukr/2012_12/07Slip.pdf.

5. Декларація прав ребенка : Резолюція 1386(XIV) Генеральної Ассамблеї ООН от 20.11.1959 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_384/print1329937296452708.

6. Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 1990. – № 1. – С. 205.

7. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.

8. Красавчикова Л.О. Понятие и система личных неимущественных прав граждан (физических лиц) в гражданском праве Российской Федерации : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право» / Л.О. Красавчикова. – Екатеринбург, 1994. – 43 с.

9. Шульц О.А. Генезис сучасної доктрини прав дитини у зарубіжних країнах: конституційно-правові аспекти / О.А. Шульц // Порівняльно-правові дослідження. – 2009. – № 2. – С. 91–96. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ppd/2009_2.pdf.

10. Малеина М.Н. Право на имя / М.Н. Малеина // Государство и право. – 1998. – № 5. – С. 99–103.

11. Ромовська З.В. Права та обов'язки батьків і дітей / З.В. Ромовська. – Львів : Вища школа, 1975. – 146 с.

12. Ольховик Л.А. Особисті немайнові права дитини за цивільним законодавством України : [монографія] / Л.А. Ольховик. – О. : Видавець Букаєв В.В., 2009. – 173 с.

13. Порядок розгляду заяв про зміну імені (прізвища, власного імені, по батькові) фізичної особи : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.07.2007 р. № 915 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 52. – С. 95.

Є. Соболю,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правознавства
Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

ЛЮДИНОЦЕНТРИСТСЬКА ІДЕОЛОГІЯ В АДМІНІСТРАТИВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ Й ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ІНВАЛІДІВ

Результатом реалізації положень Конституції України та Концепції адміністративно-правової реформи в Україні стало формування нового адміністративно-правового статусу публічної адміністрації, форм і методів її діяльності. Ці об'єктивні зміни визначаються принципом розподілу влади, а отже, розширенням адміністративних повноважень органів публічної адміністрації. Більшість завдань досліджувані органи реалізують у процесі адміністративної діяльності під час виконання адміністративного законодавства, використання адміністративно-правових заходів впливу на організацію діяльності посадових і службових осіб публічної адміністрації з реалізації й захисту прав і свобод інвалідів.

Аналіз окремих аспектів адміністративної діяльності суб'єктів публічної адміністрації проводився в працях В.Б. Авер'янова, О.Ф. Андрійко, Д.М. Бахраха, К.С. Бельського, Ю.П. Битяка, Р.А. Калюжного, С.В. Ківалова, Т.О. Коломоець, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, О.В. Кузьменко, В.П. Петкова, С.В. Петкова та інших.

Метою статті є формування оновленого напрямку адміністративної діяльності суб'єктів публічної адміністрації щодо реалізації й захисту прав і свобод інвалідів, побудованого на людиноцентристській ідеології.

Різноманіття завдань і функцій публічної адміністрації обумовлює використання різних форм її діяльності, які зазначені в законах, положеннях, статутах та інших правових актах, що регламентують діяльність владних суб'єктів [1].

Проте серед науковців ведуться дискусії з приводу напрямку діяльності цих органів: «державно-управлінської діяльності», «адміністративної діяльності», «адміністративно-правового регулювання діяльності».

Поняття «адміністративна діяльність» здебільшого розглядається науковцями як діяльність правоохоронних органів, врегульована нормами адміністративного права, їх виконавчо-владна діяльність [2]. Найбільш прийнятним, на думку науковців, є визначення адміністративної діяльності органів внутрішніх справ як врегульованої нормами адміністративного права їх організаційно-управлінської та виконавчо-владної діяльності, спрямованої на забезпечення особистої безпеки громадян, захист їх прав і свобод, законних інтересів, прав та інтересів юридичних осіб, громадського порядку, громадської безпеки, а також боротьбу з правопорушеннями [3]. За такого підходу адміністративна діяльність зводиться до виконавчо-владної діяльності відповідних державних органів, спрямованої на захист прав і свобод громадян. Незрозумілою залишається спрямованість наукових поглядів на використання саме такого термінологічного підходу до правоохоронних органів, згідно з яким тлумачення цього поняття визначається в межах навчальної дисципліни «Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ України». Як зауважує Д.П. Калаянов, зазначений напрям діяльності ототожнюється з «поліцейською діяльністю», яка починає проявлятися тоді, коли завдання забезпечення дотримання

управління та державної виконавчої влади, виокремлення напрямів діяльності, яка здійснюється поза межами діяльності органів виконавчої влади. Узагальнюючи, слід зазначити, що державне управління є більш широкою категорією, ніж виконавча влада, оскільки остання походить від державного управління, а ефективність її діяльності залежить від рівня організації державного управління. Водночас як державне управління може реалізуватися в межах діяльності не лише органів виконавчої влади, так і виконавча влада може реалізуватися не через державне управління [11].

Ю.П. Битяк зауважує, що державно-управлінська діяльність завжди була та залишатиметься необхідною, проте її форми й методи визначаються умовами суспільного життя, їх вектор змінюється на зменшення безпосереднього управлінського впливу на деякі сфери суспільного життя, основне її призначення – виконавча й розпорядча діяльність у межах передбачених адміністративним правом приписів (норм), які складають адміністративне законодавство [12].

Окрім того, у сучасній адміністративно-правовій доктрині дедалі частіше простежується тенденція до скорочення вживання терміна «державне управління» та активного запровадження терміна «публічне управління» [13]. При цьому відбувається небезпідставне акцентування уваги науковців на впровадженні публічного адміністрування, а оновлення підходів до діяльності суб'єктів публічної адміністрації, спрямованої на реалізацію публічної влади й виконання чинного законодавства в публічних інтересах, де публічність тлумачиться як спільна, доступна для всіх, яка слугує всім, поєднує в собі державну (національну) та самоврядну (територіальну) відкритість.

Публічне управління є різновидом суспільно корисної діяльності, яка здійснюється певною сукупністю суб'єктів, зокрема органами державної влади, серед підвидів якого Р.С. Мельник виокремлює «сприяльне, забезпечувальне, виконавче, розпорядче, делеговане публічне управління». Пріоритетною метою цих різно-

видів публічного управління є сприяння приватним особам у реалізації наданих їм прав, свобод і законних інтересів [14]. Ця діяльність передбачає насамперед делегування окремих повноважень органам місцевого самоврядування, громадським організаціям інвалідів, прийняття підзаконних нормативно-правових актів, спрямованих на реалізацію й захист прав і свобод інвалідів, виплату соціальних виплат інвалідам, надання пільг, відновлення та переобладнання транспортної інфраструктури з урахуванням особливих потреб інвалідів, створення доступу до соціальної інфраструктури, забезпечення рівних можливостей у контексті європейської формули (права та свободи людини дорівнюють рівним можливостям реалізації прав і свобод інвалідів з урахуванням їх особливих потреб).

Таким чином, погляди науковців щодо ототожнення «адміністративної діяльності публічної адміністрації» з державним управлінням фактично збігаються з радянським підходом до адміністративного права, яке характеризувалося переважно як «управлінське право», тобто як засіб владно-організуючого впливу держави на суспільні відносини й процеси, і «юрисдикційне право», що забезпечувало застосування у відносинах із громадянами адміністративної відповідальності та адміністративного примусу [15]. У цьому, як зазначав В.Б. Авер'янов, виявляється «державоцентристська» ідеологія діяльності держави щодо громадянського суспільства [16].

Проте суттєві реформені зміни системи публічних органів державної влади та модифікація напрямів їх діяльності, створення умов для побудови демократичної, соціальної, правової держави, утвердження й забезпечення прав і свобод інвалідів визначило пріоритетність формування нової адміністративно-правової доктрини, побудованої на засадах людиноцентристської ідеології. Причому перевага трансформації адміністративного права повинна надаватися її неуправлінській спрямованості, яка охоплює взаємовідносини між органами публічної адміністрації та інвалідами. Цю неуправ-

влади, яка базується на людиноцентристській ідеології та спрямована на утвердження, реалізацію й захист прав і свобод інвалідів.

Ключові слова: інвалід, публічна адміністрація, адміністративна діяльність, управлінська діяльність.

У статті проаналізовано погляди науковців на складову адміністративної діяльності суб'єктів публічної адміністрації щодо реалізації й захисту прав інвалідів. Визначено складові цього виду правової діяльності. Надано авторське бачення зазначеного виду діяльності з урахуванням оновленої доктрини адміністративного права.

В статье проанализированы взгляды ученых на составляющую административной деятельности субъектов публичной администрации по реализации и защите прав инвалидов. Определены составляющие этого вида правовой деятельности. Предоставлено авторское видение указанного вида деятельности с учетом обновленной доктрины административного права.

The article analyzes the views of scientists on the administrative component activities of the public administration to promote and protect the rights of persons with disabilities. The composition of this type of legal action. Courtesy of the author's vision of this type of activity on the basis of the revised doctrine of administrative law.

Література

1. Курс адміністративного права України : [підручник] / [В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, І.Д. Пастух, В.Д. Суценок та ін.] ; за ред. В.В. Колпакова. – К. : Юрінком Інтер, 2012. – 279 с.

2. Адміністративне право України : [підручник] / за заг. ред. Ю.П. Битяка. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 300 с.

3. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ : [навч. посібник] / [В.І. Олефір, С.Ф. Константинов, М.В. Лошицький та ін.] ; за заг. ред. Є.М. Моїсєєва. – К. : ТОВ «НВП «ІНТЕРСЕРВІС», 2010. – 420 с.

4. Калаянов Д.П. Поліція країн ЄС та використання її досвіду в адміністратив-

ній діяльності органів внутрішніх справ України: теорія і практика : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.07 / Д.П. Калаянов. – К., 2010. – 310 с.

5. Голобородько Д.В. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ щодо протидії нелегальній міграції : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / Д.В. Голобородько. – Дніпропетровськ, 2009. – 314 с.

6. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Українська енциклопедія, 1998– . – Т. 1 : А–Г. – 1998. – 672 с.

7. Нижник Н.Р. Теоретичні аспекти державного управління : [монографія] / Н.Р. Нижник, С.П. Мосов. – Чернівці : Технодрук, 2011. – 270 с.

8. Приймаченко Д.В. Адміністративна діяльність митних органів у сфері реалізації митної політики держави : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.07 / Д.В. Приймаченко. – Дніпропетровськ, 2007. – 389 с.

9. Адміністративне право України. Академічний курс : [підручник] : у 2 т. / редкол. : В.Б. Авер'янов (гол.) та ін. – К. : Юридична думка, 2007– . – Т. 1 : Загальна частина. – 2007. – 255 с.

10. Бевзенко В.М. Суб'єкти владних повноважень в адміністративному судочинстві України : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.07 / В.М. Бевзенко. – Х., 2010. – 430 с.

11. Стеценко С.Г. Адміністративне право України : [навч. посібник] / С.Г. Стеценко. – Вид. 3-тє, перероб. та допов. – К. : Атіка, 2011. – 390 с.

12. Адміністративне право України : [підручник] / за заг. ред. Ю.П. Битяка. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 300 с.

13. Коломоєць Т.О. Адміністративне право України : [підручник] / Т.О. Коломоєць. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 370 с.

14. Мельник Р.С. Категорія «публічне управління» у новій інтерпретації / Р.С. Мельник // Адміністративне право і процес. – 2013. – № 1(3). – С. 9–11.

15. Демократичні засади державного управління та адміністративне право : [монографія] / кол. авт. : Ю.С. Шемшученко, В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко та ін. – К. : Юридична думка, 2010. – 340 с.

16. Авер'янов В. Принцип верховенства права у сфері виконавчої влади: питання теорії та практика реалізації / В. Авер'янов // Право України. – 2010. – № 3. – С. 73.

17. Проблеми адміністративно-правового забезпечення оптимізації державного управління в Україні на сучасному етапі : [наукова доповідь] / за заг. ред. О.Ф. Андрійко. – К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2014. – С. 5.

мування сектору безпеки та оборони держави.

Відомий експерт військової політики та політики безпеки С.В. Куницький підкреслює, що помилкова оцінка реальних і потенційних загроз національній безпеці та висновок чинної Воєнної доктрини України про низьку ймовірність агресії проти України дозволили економити на власній безпеці [8].

Поточний ювілейний рік для Будапештського меморандуму 1994 р. став роком руйнації міжнародних гарантій, закладених у правовому акті, серед яких повага незалежності суверенітету та існуючих кордонів України; утримання від загрози силою або її застосування проти територіальної цілісності та політичної незалежності. На жаль, військово-політичне керівництво та парламент України не наполягали на необхідності надання акту політико-правового статусу, а також прийнятті додаткового документу зобов'язуючого характеру щодо гарантії безпеки та оборони України. Водночас не слід покладатися тільки на дипломатичні та економічні методи вирішення воєнних конфліктів.

Вважаємо необхідним переосмислення загальних підходів до забезпечення обороноздатності держави з метою перебудови та приведення у відповідність до нових викликів та загроз, а також у контексті правової реформи вдосконалити законодавчу базу. Не слід залишати поза увагою те, що на сьогодні існує невідповідність проведення оборонної політики реаліям безпеки Євразійського регіону, про що свідчить нездатність формувань силового блоку дати відсіч агресору та незадовільний стан основного елементу – національної армії в цілому та структурних компонентів сектору безпеки й оборони України. Проблема забезпечення національної безпеки як на науковому, так і практичному рівнях вважається пріоритетною. Удосконалення правового супроводження складових сфери безпеки й оборони сприяє підвищенню власних можливостей та адекватному й своєчасному реагуванню на сучасні

виклики й загрози, а також захисту національних інтересів держави.

Окремі питання законодавчого забезпечення розбудови складових національної безпеки та оборони досліджувалися в працях В.Ю. Богдановича, О.С. Бодрука, С.П. Герасимчука, О.І. Гриненко, О.М. Гончаренко, В.К. Горovenko, О.І. Затинайко, Г.Ф. Костенко, С.В. Ківалова, Б.А. Кормич, С.В. Куницького, В.А. Ліпкана, Е.М. Лисицина, О.В. Маначинського, Д.П. Музиченко, М.П. Орзіх, Б.А. Пережняка, В.Ф. Погорілко, І.С. Романченко, О.І. Семенченко, М.В. Сунгуровського В.О. Шевченко та інших.

У статті досліджено підвалини формування державної політики з питань воєнної сфери, розглянуто шляхи можливого вдосконалення законодавчої бази забезпечення оборони.

Серед широкого кола нещодавно започаткованих реформ в Україні значна увага приділяється проведенню перетворень у сфері оборони держави. Якісно нова геополітична, фінансово-економічна та військово-технічна обстановка вимагає від керівництва держави надання оцінки стану й готовності військових формувань, утворених відповідно до законів України, до виконання завдань оборони держави, а також визначити подальші шляхи реалізації державної політики у сферах національної безпеки й оборони. Слід врахувати ймовірні виклики й загрози національним інтересам у безпековій та оборонній сферах, а також більш раціонально визначити потреби в силах і засобах, державних ресурсах для нейтралізації викликів і загроз.

На думку І.С. Романченко та В.Ю. Богдановича, необхідно переглянути існуючі позиції, визначити завдання та правове обґрунтування функцій сил безпеки та оборони [9].

Почнемо з того, що важливо законодавчо визначити заходи щодо реорганізації Воєнної організації держави в сектор безпеки й оборони, скласти перспективну модель складових сектору та окреслити довгострокову пер-

чих концептуальних документів у сфері національної безпеки та суттєвих змін до Закону України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики» [14].

Події останнього часу дають підстави стверджувати про посилення уваги до нашої держави з боку представників загальноєвропейської структури безпеки. При цьому слід виходити з того, що однією з найважливіших гарантій суверенного розвитку є розвиток кооперації в політичній, економічній та військовій сферах, а також формування та підтримання системи колективної безпеки в європейському та трансатлантичному просторах.

Для практичної реалізації державної політики щодо інтеграції у сферу євроатлантичної безпеки необхідно визначити пріоритети з урахуванням політичних, економічних, воєнних та інших чинників. Активізація зусиль політичного керівництва держави потребує обґрунтованих розробок у сфері державного управління, удосконалення нормативно-правового забезпечення, реформування складових структур безпеки та оборони з урахуванням сучасного геополітичного стану.

З огляду на євроатлантичні прагнення керівництва держава має бути готовою до розподілу функцій, ризиків та витрат, пов'язаних із колективною безпекою та обороною.

У зв'язку із цим, звертають увагу О.І. Гриненко й М.М. Денежкін, треба мати на увазі, що обраний курс на євроатлантичну інтеграцію та намір активної участі в європейській політиці безпеки та оборони потребують здійснення цілеспрямованої політики щодо реформування структур оборони держави [15].

Для успішної реалізації воєнної політики особливого значення набуває відпрацювання законів України «Про Сектор безпеки та оборони України», «Про Воєнну реформу», «Про реформування Збройних Сил України», а також удосконалення концептуальних документів Стратегії національної безпеки України та Воєнної доктрини України, що дасть змогу системно вирішувати надзвичай-

но складні завдання забезпечення обороноздатності держави [16; 17].

У сучасних умовах реального порушення територіальної цілісності країни доцільно на військове формування законодавчо покласти готовність до самостійного утримання та відсічі збройної агресії, а також ліквідацію збройного конфлікту із застосуванням власних сил і засобів держави [18].

Так, у положеннях Воєнної доктрини України слід характеризувати воєно-політичну обстановку, перерахувати потенційні воєнні загрози, виклики та викласти основні спрямування воєнної політики й воєнної реформи держави. Вважаємо, що в Стратегії воєнної безпеки України треба визначити поняття «воєнна безпека» й «воєнна небезпека», а також діяльність суб'єктів системи забезпечення воєнної безпеки й висвітлити особливості сучасних воєнних конфліктів.

Зважаючи на викладені міркування, треба затвердити на державному рівні комплекс системних нормативно-правових заходів для законодавчих і виконавчих органів влади, якими визначити заходи забезпечення національної безпеки в перспективі до 2020 р.

На особливу увагу заслуговує невизначеність та відсутність чіткого уявлення про зміни ієрархії документів у сфері безпеки й оборони, зв'язок між ними та їх місце в системі нормативно-правових документів.

Варто наголосити на недосконалості існуючого механізму стратегічного програмно-цільового планування та інших концептуальних документів [19].

Підтвердженням зазначеного є відсутність офіційного визначення «сектору безпеки» в чинних нормативно-правових актах, неоднозначне трактування термінів «воєнна організація держави», «військові формування», а також не зрозуміло, які структури входили та які планується залучити до його складу.

У межах чинної редакції Конституції України виникло протиріччя стосовно питання про Голову виконавчої влади України. Президент України є Вер-

но за допомогою бойових частин, було здійснено розформування сучасних органів військового управління Об'єднаного оперативного командування та Командування сил підтримки Генерального штабу Збройних Сил України; помітна нездатність завершити створення ефективної системи оборонного планування й управління ресурсами. Підкреслимо, механічне збільшення чисельності військових формувань та обсягів виробництва застарілого озброєння оборонно-промисловим комплексом не дало змоги державі посилити військовий потенціал, однак потребувало значних фінансових витрат.

Сучасна модель військового формування, яка окреслена в проекті Концепції реформування та розвитку Збройних Сил України до 2020 р. та проекті Програми розвитку й модернізації озброєння і військової техніки, не повинна будуватись окремо без правового забезпечення та без інших суб'єктів сил оборони держави.

Важливим є те, що в Положенні Кабінету Міністрів України «Про Міністерство оборони України» 26 листопада 2014 р. № 671 на Міністерство оборони України покладено забезпечення формування та реалізації державної політики з питань національної безпеки у военній сфері, сфері оборони й військового будівництва.

Таким чином, реформування сил оборони потребує вдосконаленого законодавства, чітко окресленого переліку загроз та наявних ресурсів для ефективного перекриття всіх ризиків національній безпеці держави. Підсумовуючи, робимо висновок, що доцільним є вдосконалення оборонного планування, створення стійкої системи управління, збільшення стратегічної й оперативної системи мобільності, формування внаслідок перенесення пріоритету на розвиток мобільних компонентів, а також подальше провадження методології планування оборонних коштів на середньострокову й довгострокову перспективи. Потрібно провести істотні зміни в кадровій політиці в напрямі

посилення й створення умов для збільшення частки військовослужбовців військової служби за контрактом, а також в організації надійного тилового забезпечення.

Ключові слова: оборонна політика, сектор безпеки й оборони, воєнна реформа, основи нормативного забезпечення, формування сектору безпеки та оборони України.

У статті аналізуються законодавчі акти щодо формування та реалізації оборонної політики. Розглянуто концептуальні документи, якими визначаються основні завдання та функції складових сектору безпеки й оборони.

В статье анализируются законодательные акты относительно формирования и реализации оборонной политики. Рассматриваются концептуальные документы, определяющие основные вопросы государственной политики в сфере обороны.

Article explores and analyzes legislation relative to the formation and implementation of defense policy. Formulate conceptual documents define the major issues of the state policy in the sphere of defense.

Література

1. Национальная военная стратегия США (перевод с английского В.К. Сазонова) // Военная мысль. – 2005. – № 1–3. – С. 21–23.
2. Стратегія національної оборони США [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.Defense.Gov,news2008%20National1%20Defense%20strategy.pdf>.
3. Стратегія національної безпеки Російської Федерації до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scf.gov.ru/documents/99.html>.
4. Военная доктрина Российской Федерации [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.kremlin./ru./ret-notes/461>.
5. Сунгуровський М.В. Логіка реформування сектору безпеки України / М.В. Сунгуровський // Оборонний вісник / Центр воєнної політики та політики безпеки. – 2014. – № 5. – С. 10–15.

6. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 142.
7. Порошенко П.О. Виступ Президента України Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України на засіданні Ради безпеки та оборони України від 5 листопада 2014 р. / П.О. Порошенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uoin.wordpress.com/2014/08/page/2>.
8. Куницький С.В. Сім кроків подолання кризи / С.В.Куницький // Оборонний вісник / Центр воєнної політики та політики безпеки. – 2014. – № 6. – С. 4–7.
9. Романченко І.С. Концептуальні підходи до розроблення механізму безпекового супроводження реалізації національних інтересів / І.С. Романченко, В.Ю. Богданович // Наука і оборона. – 2011. – № 2. – С. 3–9.
10. Дузь-Крятченко О.П. Стримування та відсіч агресії / О.П. Дузь-Крятченко, Е.М. Лисицин // Оборонний вісник / Центр воєнної політики та політики безпеки. – 2014. – № 6. – С. 15–17.
11. Гончаренко О.М. Поняття національної безпеки в контексті національних інтересів України / О.М. Гончаренко, Е.М. Лисицин, В.Б. Вагапов // Наука і оборона. – 2002. – № 1. – С. 18–24.
12. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39 – Ст. 351.
13. Богданович В.Ю. Нова Стратегічна концепція НАТО й місце в ній України / В.Ю. Богданович // Оборонний вісник / Центр воєнної політики та політики безпеки. – 2010. – № 6. – С. 13–16.
14. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України від 1 жовтня 2010 р. № 2411-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 30. – Ст. 12.
15. Гриненко О.І. Погляди на функціонування системи оборонного планування у Збройних Силах України / О.І. Гриненко, М.М. Денежкін // Наука і оборона. – 2005. – № 1. – С. 20.
16. Воєнна доктрина України : затверджена Указом Президента України від 15 червня 2004 р. № 648/2004 (в редакції Указу Президента України від 8 червня 2012 р. № 390/2012) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/648/2004>.
17. Стратегія національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється» : затверджена Указом Президента України від 12 лютого 2007 р. № 105/2007 (в редакції Указу Президента України від 8 червня 2012 р. № 389/2012) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/389/2012>.
18. Лисицин Е.М. Деякі міркування щодо нової редакції Воєнної доктрини Російської Федерації / Е.М. Лисицин, Ю.В. Пунда, В.М. Телелім // Наука і оборона. – 2010. – № 2. – С. 20–24.
19. Про організацію оборонного планування України : Закон України від 18 листопада 2004 р. № 2198-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 4. – Ст. 97.
20. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України від 5 березня 1998 р. № 183/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 35. – Ст. 237.
21. Погібко О.І. Організаційно-правові питання воєнної реформи в контексті національної безпеки України / О.І. Погібко // Актуальні проблеми держави і права : збірник наукових праць / редкол. : С.В.Ківалов (голов. ред.) та ін. ; відп. за вип. В.М. Дрьомін. – О. : Юридична література, 2011. – Вип. 61. – С. 235–244.
22. Затинайко О.І. Проблеми реформування та застосування Збройних Сил України / О.І. Затинайко, Г.М. Потапов // Наука і оборона. – 2013. – № 1. – С. 11–22.
23. Горovenko В.К. Знайти компроміс / В.К. Горovenko, В.П. Тютюнник // Оборонний вісник / Центр воєнної політики та політики безпеки. – 2014. – № 5. – С. 16–21.
24. Про оборону України : Закон України від 5 жовтня 2000 р. № 2020-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 49. – Ст. 420.
25. Про Збройні Сили України : Закон України від 5 жовтня 2000 р. № 2019-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 48. – Ст. 410.

УДК 347.912.15

Р. Колосов,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри господарського, цивільного та трудового права
Маріупольського державного університету

НОВЕ В ЗАКОНОДАВСТВІ ПРО СУДОВИЙ ЗБІР

08 липня 2011 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про судовий збір»[1], який вперше на законодавчому рівні врегулював правові засади сплати судового збору, його розмір та об'єкти, порядок повернення судового збору. Прийняття цього закону обумовлено необхідністю уніфікації законодавства про судові витрати, сплата яких передбачена Господарським процесуальним кодексом України, Кодексом адміністративного судочинства України та Цивільно-процесуальним кодексом України. До його прийняття підстави й порядок справляння судового збору були визначені Декретом Кабінету Міністрів України «Про державне мито» від 21 січня 1993 р. № 7-93 [2]. Зрозуміло, що більшість із його положень застаріли, незважаючи на постійні зміни, і вимагали нових підходів. У зв'язку із чим метою цієї роботи є проведення порівняльно-правового аналізу положень Декрету Кабінету Міністрів України «Про державне мито» та чинного Закону України «Про судовий збір».

Правові аспекти регулювання судових витрат досліджувалися такими українськими та російськими вченими: С.С. Богля, А.Т. Боннер, В.А. Кройтор, В.В. Комаров, В.К. Пучинський та деякі інші. Проте наукові роботи з подібної тематики після прийняття Закону України «Про судовий збір» та формування відповідної законодавчої бази майже відсутні в цій сфері, хоча практика висвітлює низку проблемних питань, що свідчать про неефективність окремих положень законодавства про судові витрати.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про судовий збір» судовий збір – це

збір, що справляється на всій території України за подання заяв, скарг до суду, за видачу судами документів, а також у разі ухвалення окремих судових рішень. Така дефініція «судового збору» є досить цікавою з наукової точки зору, виходячи з того, що судовий збір – це не тільки збір за подання позову, заяви чи скарги до суду, а також плата за видачу документів, їх електронних копій або окремих судових рішень.

Аналіз Закону України «Про судовий збір» дозволяє стверджувати, що основна зміна полягає у встановленні нових методологічних підходів до визначення розміру судового збору. Якщо раніше державне мито розраховувалося, виходячи з неоподаткованого мінімумів доходів громадян (далі – НДМГ), то з моменту набрання чинності Законом України «Про судовий збір» – із мінімальної заробітної плати. Про це яскраво свідчить ч. 1. ст. 4 Закону України «Про судовий збір», відповідно до якої судовий збір справляється у відповідному розмірі від мінімальної заробітної плати в місячному розмірі, встановленої законом на 1 січня календарного року, у якому відповідна заява або скарга подається до суду у відсотковому співвідношенні до ціни позову та у фіксованому розмірі. Це призвело до значного підвищення суми судового збору, особливо це можна простежити на окремих прикладах.

Так, розглянемо ставки судового збору за подання заяв майнового характеру:

– у цивільному судочинстві – 1% ціни позову, але не менше 0,2 розміру мінімальної заробітної плати та не більше 3 розмірів мінімальної заробітної плати

бітної плати (раніше було не менше 51 грн та не більше 1 700 грн);

– у господарському судочинстві – 2% ціни позову, але не менше 1,5 розміру мінімальної заробітної плати та не більше 60 розмірів мінімальної заробітної плати (раніше було не менше 102,00 грн до 25 500 грн);

– в адміністративному судочинстві – 2% розміру майнових вимог, але не менше 1,5% розміру мінімальної заробітної плати та не більше 4 розмірів мінімальної заробітної плати

Різниця помітна, а за подання окремих заяв вона взагалі вражає. Наприклад, за подання позовної заяви про розірвання шлюбу держмитом складало 0,5 НДМГ, тобто 8,5 грн, а з 01 січня 2011 р. – уже 0,2 розміру мінімальної заробітної плати, тобто 243,6 грн (виходячи з мінімальної заробітної плати, встановленої Законом України «Про Державний бюджет України на 2014 рік»). Як бачимо, різниця вражає і є більшою ніж у 28 разів. Більше того, розмір ставок судового збору є величиною непостійною й має змінюватися кожен рік, виходячи з розміру мінімальної заробітної плати. Тобто з великою долею вірогідності можна стверджувати, що судовий збір буде постійно зростати (на підставі інфляційних процесів, підвищення соціальних стандартів чи з інших причин), що тягне відповідне підвищення розміру мінімальної заробітної плати.

Крім того, значним чином розширені об'єкти для справляння судового збору. Так, на відміну від раніше чинного Декрету Кабінету Міністрів України «Про державне мито», судовий збір також сплачується за подання:

– апеляційної чи касаційної скарги на ухвалу суду чи заяви про приєднання до такої скарги;

– апеляційної скарги на судовий наказ;

– заяви про скасування рішення третейського суду;

– заяви про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду;

– заяви про перегляд судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами;

– заяви про перегляд судових рішень Верховним Судом України.

На нашу думку, введення окремих об'єктів для справляння судового збору можна було уникнути. Так, п. 13 ч. 2 ст. 4 передбачає сплату судового збору за подачу заяви про забезпечення доказів або позову. Проте перша з них направлена на встановлення істини в справі, а друга – на реальне виконання судового рішення. Тобто це такі елементи судового процесу, які є вкрай важливими для здійснення справедливого суду, у зв'язку із чим обтяження заяв про забезпечення позову та заяви про забезпечення доказів судовими витратами вважаємо передчасним.

Більше того, деякі особи, які звільнялися від сплати державного мита, позбавляються цього права. Особливо дивним виглядає така позиція законодавця щодо позовів, що постають з авторського права, а також із права на відкриття, винахід чи винаходи, корисні моделі, промислові зразки, топографії інтегральних мікросхем, сорти рослин та раціоналізаторські пропозиції. В Україні і так не найкраща ситуація стосовно дотримання авторських прав, розцвітає «піратство», а тут ще держава створює додаткові перепони для захисту прав інтелектуальної власності. Що стосується осіб, які звільнені від сплати судового збору, то ними переважно виступають державні структури.

Проте слід погодитися з положенням ч. 3 ст. 6 Закону України «Про судовий збір», відповідно до якої за подання позовної заяви, що має одночасно майновий та немайновий характер, судовий збір сплачується за ставками, встановленими для позовних заяв майнового та немайнового характеру. Наприклад, за подачу заяви про розірвання шлюбу та поділ майна кожна позовна вимога оплачується окремо. Перша з них у розмірі 0,2% розміру мінімальної заробітної плати, а друга – 1% ціни позову, але не менше 0,2%

розміру мінімальної заробітної плати та не більше 3 розмірів мінімальної заробітної плати.

Подальший аналіз Закону України «Про судовий збір» дозволяє дійти висновку, що він насамперед спрямований на зміцнення матеріально-технічної бази судів, включаючи створення та забезпечення функціонування Єдиної судової інформаційної системи, веб-порталу судової влади, комп'ютерних локальних мереж, сучасних систем функціонування судового процесу, придбання та обслуговування комп'ютерів і копіювально-розмножувальної техніки, впровадження електронного цифрового підпису, тощо.

При цьому це твердження не є висновком автору, про це прямо вказано в ч. 2. ст. 9 Закону України «Про судовий збір», яка формулює завдання, що має вирішити прийняття Закону України «Про судовий збір». Як бачимо, тут не має жодного натяку на покращення доступу до правосуддя чи забезпечення справедливого, неупередженого суду. Можливе так і станеться, але це буде побічним наслідком зміцнення матеріально-технічної бази суду.

Особливо смішно в цьому плані виглядає абз. 4 п. 3. Пояснювальної записки до проекту Закону України «Про судовий збір», де вказується, що визначення розміру ставок судового збору в цивільному судочинстві у відповідних частинах мінімальної заробітної плати сприятиме забезпеченню державного конституційного права кожного громадянина на звернення до суду за захистом своїх прав та свобод [3]. Цікаво, яким чином встановлення грошового (майнового) цензу може сприяти забезпеченню реалізації права на судовий захист. Напевно, цього не зможуть пояснити й автори Закону України «Про судовий збір», бо в будь-якій країні встановлення майнового цензу передбачає спробу обмеження звернення до суду. Проте можна погодитися з думкою, що збільшення розміру судового збору, принаймні в господарському су-

дочинстві, сприятиме розвитку договірної дисципліни й становленню позасудових способів вирішення спору.

Досить дивною виглядала ситуація (принаймні до моменту прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сплати судового збору» від 19 вересня 2013 р. № 590-VII [4]) стосовно сплати судового збору за подання позову про відшкодування моральної шкоди, заподіяної честі, гідності ділової репутації. Нагадаємо, що в редакції Закону України «Про судовий збір», прийнятій від 8 липня 2011 р. № 3674-VI, максимальний розмір судового збору під час подання подібних позовів обмежувався 3 розмірами мінімальної заробітної плати. Звісно, ЗМІ одразу охрестили таку ситуацію наступом на свободу слова. У цілому із цим слід погодитись, бо будь-яка особа могла подати багатомільйонний позов до засобів масової інформації, особливо не зважаючи на суму судового збору. І ситуація для неї була безпрограшною, редакція ЗМІ та автор будуть знаходитись під постійним тиском, піар забезпечений, а якщо в задоволенні позову буде відмовлено, то збитки від цього будуть незначними. Фактично, сплативши 3 розміри мінімальної заробітної плати, можна було подавати позов до ЗМІ про відшкодування моральної (немайнової) шкоди на десятки чи сотні мільйонів, нічим не ризикуючи. Усі ці передумови були дуже сприятливими для подання завідомо неправомірних позовів, першочерговою метою яких була розправа над неугодами засобами масової інформації, а захист честі, гідності та ділової репутації відходив на другий, а то й третій план. Такий необдуманий крок законодавця фактично повернув до життя практику багатомільйонних позовів до засобів масової інформації.

Цікаво, що в історії цивільно-процесуального законодавства така ситуація не є новою. До 2003 р., а саме до відповідного внесення змін до Декрету Кабінету Міністрів України «Про державне мито» багатомільйонні позови до

сумніваємося щодо такої волі суду, виходячи з того, що ст. 9 Закону України «Про судовий збір» встановлює цільове використання грошових сум, які йдуть на сплату судового збору, що мають спрямовуватися лише на потреби суду.

Отже, основна мета прийняття Закону України «Про судовий збір» полягає в покращенні матеріально-технічних умов роботи судів в Україні. Чи покращиться від цього рівень правосуддя, невідомо, принаймні хочеться на це сподіватися. Загалом підтримуємо концепцію запроваджену Законом України «Про судовий збір» про обмеження доступу до правосуддя шляхом введення майнового цензу для реалізації конституційного права на звернення до суду за захистом прав та свобод громадянина. Проте це може бути виправданим, якщо дозволить навести порядок у судовій системі й забезпечити належне дотримання норм матеріального та процесуального права (хоча б дотримання тих же процесуальних строків розгляду справи). В іншому випадку значне збільшення розміру судових витрат є не виправданим кроком. Незважаючи на вказані недоліки, доцільність прийняття Закону України «Про судовий збір» не викликає сумнівів, тому що зазвичай фінансування судової системи здійснювалося за остаточним принципом (особливо це стосувалося судів загальної юрисдикції), що змушувало сторін процесу в добровільно-примусовому порядку купувати канцелярські предмети (папір, конверти з марками). Принаймні хочеться сподіватися, що ці явища залишилися в минулому. Основним позитивним моментом прийняття Закону України «Про судовий збір» є те, що відтепер сплата судових витрат регулюється спеціальним законодавчим актом, який встановлює підстави й порядок сплати судового збору, що призвело до чіткого розмежування ставок судового збору для адміністративних, господарських судів та судів загальної юрисдикції.

Таким чином, після набуття чинності Законом України «Про судовий

збір» судові витрати учасників процесу істотно збільшились. При цьому, виходячи з формули розрахунку судового збору (залежно від розміру мінімальної заробітної плати), можна прогнозувати, що судові витрати будуть зростати кожного року. Збільшення ставок судового збору виявилось в такому:

1) збільшенні мінімальних та максимальних меж судового збору;

2) розширенні об'єкти справляння судового збору. Так, тепер оплачуються судовим збором такі дії, як подання заяви про забезпечення позову та доказів, заяви про приєднання до апеляційної чи касаційної скарги, які до прийняття Закону України «Про судовий збір» були безкоштовними;

3) скасовано пільги зі сплати судових витрат для ряду позивачів, зокрема за позовами про захист авторського права, а також права на відкриття, винахід, корисні моделі, промислові зразки, топографії інтегральних мікросхем та інших прав інтелектуальної власності;

4) під час подання змішаних позовів, які одночасно містять вимоги майнового та немайнового характеру, оплачується кожна позовна вимога окремо.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що правосуддя стало дорожчим, а значить, і значить менш доступним. Фактично країна стала жити за принципом «нема грошей – нема правосуддя», що не має нічого спільного з побудовою правової держави в Україні. Особливо це стосується малозабезпечених осіб, яким правосуддя взагалі недоступне через брак коштів. Так, дійсно, судові витрати можна стягнути зі сторони, що програла процес у справі, але для цього треба ще знайти кошти для оплати самого судового збору та послуг грамотного юриста, які дешевими не бувають априорі.

Якщо ж розглядати позитивні аспекти прийняття Закону України «Про судовий збір», то до них слід віднести такі:

1) спрощення процедури сплати судового збору (мається на увазі об'єд-

нання державного мита та збору на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи в один платіж, бо до моменту прийняття Закону України «Про судовий збір», особа, яка зверталась до суду, повинна була сплатити держмити й збір на інформаційно-технічне забезпечення судового розгляду. Навіщо було платити два платежі, які направлені фактично на одне й теж саме, пояснити важко;

2) уніфікація законодавства про судочинство (адміністративного, господарського, цивільного) із введенням єдиного термінологічного апарату;

3) підвищення розміру судового збору може посприяти поширенню третейських судів або становленню та розвитку інших позасудових засобів вирішення спорів, які на сьогодні є малоефективними.

Ключові слова: судовий збір, державне мито, судові витрати, правосуддя, доступ до правосуддя.

Стаття присвячена науково-практичному аналізу Закону України «Про судовий збір» та виявленню його особливостей у порівнянні з Декретом Кабінету міністрів України «Про державне мито». Акцент у дослідженні робиться на змінах та новелах у законодавстві про судові витрати.

Стаття посвящена науково-практичному аналізу Закону України «О судебном сборе» и выявлению его особенностей по сравнению с Декретом Кабинета Министров Украины «О государственной пошлине». Акцент в исследовании делается на изменениях и новеллах в законодательстве о судебных расходах.

The article is devoted to the scientific and practical analysis of the Law of Ukraine "About the Court fee" and identify its characteristics compared with the Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On State Duty". The accent in investigation is done on changes and novels in legislation about on court costs.

Література

1. Про судовий збір : Закон України від 8 липня 2011 р. № 3674-VI // Офіційний вісник України. – 2011. – № 59. – С. 110.

2. Про державне мито : Декрет Кабінету Міністрів України від 21 січня 1993 р. № 7-93 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 13. – Ст. 113.

3. Про судовий збір : Пояснювальна записка до проекту Закону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : w1.c1.rada.gov.ua/pls/.../webproc34?id.

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сплати судового збору : Закон України від 19 вересня 2013 р. № 590-VII // Урядовий кур'єр. – 2013. – № 200.

публічної адміністрації зважати на наслідки своїх рішень, дій і бездіяльності;

5) ефективності як обов'язку публічної адміністрації забезпечувати досягнення необхідних результатів у вирішенні покладених на неї завдань за оптимального використання публічних ресурсів;

6) підконтрольності як обов'язкового внутрішнього й зовнішнього контролю за діяльністю публічної адміністрації, у тому числі судового;

7) відповідальності як обов'язку публічної адміністрації нести юридичну відповідальність за прийняті рішення, дії та бездіяльність [2, с. 26–27].

У своїх подальших розвідках зазначені вчені до наведеного переліку включили також принцип неупередженості, розуміючи під ним обов'язок публічної адміністрації та її посадових осіб безсторонньо ставитися до всіх учасників правовідносин, заявляти про конфлікт інтересів у разі його наявності та вживати заходів для його подолання [3; 4, с. 80]. Слід наголосити, що наведені принципи було викладено і в проєкті Концепції реформування публічної адміністрації.

Уважне ознайомлення з розробками науковців дає нам привід для міркувань. Так, дещо дискусійною, на нашу думку, є позиція щодо виокремлення такого принципу, як «ефективність діяльності публічної адміністрації щодо забезпечення досягнення необхідних результатів у вирішенні покладених на неї завдань за оптимального використання публічних ресурсів». Оскільки категорія «ефективність» є оціночною, то закріплювати її на рівні базової ідеї, як ми вважаємо, зарано. Водночас дещо нелогічним виглядає одночасне закріплення, з одного боку, принципів підконтрольності та підзвітності, а з іншого – принципу відповідальності. Це пов'язано з тим, що підзвітність і підконтрольність самі по собі вже передбачають аналіз та оцінку діяльності публічної адміністрації, за результатами яких може наступати відповідальність останньої. Інакше кажучи, у такому ви-

падку мова йде про надзвичайно тісний взаємозв'язок між названими категоріями, який не дозволяє розмежувати їх.

Роблячи проміжний висновок із викладеного, слід зазначити, що закріплення громіздкого переліку принципів діяльності органів публічної адміністрації не покращить ситуацію, оскільки основна мета їх запровадження має полягати у визначенні базових ідей розвитку сучасної держави Україна, закладенні надійного підґрунтя для формування ефективного урядування. З іншого боку, варто брати до уваги той факт, що належне урядування – це ідеал, якого складно досягти у всій його повноті. На сьогодні лише декілька країн світу виконали це завдання. Однак все одно, маючи на меті забезпечення триваючого (стабільного) людського розвитку, потрібно докласти максимальних зусиль для досягнення цього ідеалу, впровадження його елементів у реальність [5].

Належне урядування має вісім основних характеристик (принципів). Ними є участь, орієнтація на консенсус, відповідальність (підзвітність), прозорість, належне реагування, ефективність і результативність, рівність і врахування інтересів та відповідність принципу верховенства права. Не вдаючись до глибокого аналізу зазначених принципів, зауважимо, що останні розкривають природу взаємовідносин органів публічної адміністрації з громадянами, тобто їх умовно можна визнати процесуальними (або процедурними) принципами.

Далі спробуємо проаналізувати інші позиції, сформульовані в літературі щодо предмета системи принципів діяльності органів публічної адміністрації.

Так, Т. Кравцова та А. Солонар пропонують доповнити перелік принципів діяльності органів публічної адміністрації, який було запропоновано в Концепції реформування публічної адміністрації, такими: 1) ієрархічність (підлеглість по вертикалі); 2) демократизмом методів і стилю роботи

Статтю присвячено з'ясуванню сутності та змісту категорії «принципи діяльності публічної адміністрації». На підставі аналізу наукової літератури автор формує систему принципів діяльності органів публічної влади та виокремлює серед них принципи діяльності суб'єктів публічної адміністрації. У роботі доводиться необхідність закріплення наведених категорій на законодавчому рівні та поширення дії зазначених принципів на юридичних осіб приватного права, а також окремих фізичних осіб у разі виконання останніми делегованих повноважень.

Стаття посвячена в'ясненню сутності і содержания категорії «принципы деятельности публичной администрации». На основании изучения научной литературы автор формирует систему принципов деятельности органов публичной власти и выделяет среди них принципы деятельности субъектов публичной администрации. В работе доказывається необходимость закрепления указанных категорий на законодательном уровне и распространения действия последних на юридических лиц частного права, а также отдельных физических лиц, реализующих делегированные полномочия.

The article is devoted to the nature and content of the category of "the principles of public administration". Based on the scientific literature by forming a system of principles of public authorities and distinguishes among them the principles of activity of public administration. It is proved the necessity of fixing these categories through

legislation and the extension of these principles and legal persons of private law, as well as individuals, when the latter delegated powers.

Література

1. Байрак С. Місцеве самоврядування Республіки Польща: особливості становлення та засади функціонування / С. Байрак [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21CO M=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&I MAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Spir_2013_3_30.pdf.
2. Ефективна публічна адміністрація (довідник для міністрів) / авт.-упор. : І. Коліушко, В. Тимошук. – К. : Заповіт, 2006. – 32 с.
3. Концепція реформування публічної адміністрації в Україні : проект [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.center.gov.ua/attachments/article/67/concept_10_03_09_%20\(1\).doc](http://www.center.gov.ua/attachments/article/67/concept_10_03_09_%20(1).doc).
4. Публічне адміністрування в Україні : [навч. Посібник] / [В.Б. Дзюндзюк, Н.М. Мельтюхова, Н.В. Фоміцька] ; за заг. ред. В.В. Корженка, Н.М. Мельтюхової. – Х. : Магістр, 2011. – 306 с.
5. Що є належне урядування? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unescap.org/huset/gg/governance.htm>.
6. Кравцова Т.М. Поняття та принципи діяльності публічної адміністрації / Т.М. Кравцова, А.В. Солонар // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 522–525.
7. Адміністративне право України : [підручник] / за заг. ред. Т.О. Коломоєць – Вид. 2-е, змін. і доп. – К. : Істина, 2012. – 528 с.
8. Бойко В.М. Принципи правової визначеності в діяльності органів публічної влади в країнах ЄС / В.М. Бойко, В.М. Завгородня // Молодіжний науковий вісник Української академії банківської справи НБУ. Серія «Юридичні науки». – № 2(5). – Суми : УАБС НБУ, 2013. – С. 71–74.

УДК 342.924 (477)

Ю. Венгер,здобувач кафедри адміністративного, господарського права
та фінансово-економічної безпеки юридичного факультету
Сумського державного університету

ЩОДО ПЕРСПЕКТИВ УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ СТАНДАРТИЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Відповідно до Закону України від 17.05.2001 р. № 2408-III «Про стандартизацію» метою стандартизації є визначення суб'єктів стандартизації, впорядкування об'єктів стандартизації, діяльність із підвищення якості продукції, діяльність із підвищення ефективності виробництва, розвиток міжнародного співробітництва.

Є зрозумілим, що політика держави щодо регулювання діяльності у сфері стандартизації є важливим чинником та передумовою для входження економіки України до міжнародної та європейської економічної діяльності. Сучасний стан технічного прогресу, економічних та політичних можливостей встановлюють нові вектори розвитку як внутрішніх, так і зовнішніх економічних відносин. Тому важливо мати чітке розуміння вимог, які висуваються на законодавчому рівні до діяльності у сфері стандартизації.

Дослідженням та розробкою базових питань щодо діяльності у сфері стандартизації займаються науковці, серед яких можна назвати Н. Грушинську, В. Нагребельного, Ю. Касяненко, М. Клименко, К. Савчука, Н. Салухіну, П. Скрипчука, С. Цюцюру, В. Цюцюру, Ю. Шемшученко, О. Язвинську, Г. Якимчука та інших.

Мета статті – дослідити перспективи вдосконалення адміністративно-правового регулювання діяльності у сфері стандартизації.

Діяльність у сфері стандартизації ґрунтується на досягненнях науки, техніки, практичному досвіді за участі

всіх зацікавлених сторін з урахуванням потреб суспільства. З її допомогою на підставі розроблених та прийнятих нормативних документів встановлюються правила й загальні принципи стосовно різних видів діяльності або їхніх результатів. Діяльність у сфері стандартизації є найбільш дієвим шляхом удосконалення виробничих та торговельних відносин через зниження витрат та підвищення якості, конкурентоспроможності продукції.

У науці адміністративного права правове регулювання діяльності розглядається в контексті інструментальної теорії забезпечення механізму адміністративного права. Механізм адміністративно-правового регулювання визначається як система адміністративно-правових засобів (елементів), за допомогою яких здійснюється правове регулювання (упорядкування) суспільних відносин у сфері державного управління [1, с. 23]. Тому адміністративно-правове регулювання діяльності у сфері стандартизації можна визначити як вплив адміністративно-правових засобів на діяльність щодо встановлення положень, норм та вимог для їх багаторазового використання з метою підвищення конкурентоспроможності продукції, робіт та послуг.

Правові та організаційні засади стандартизації в Україні встановлюють Закон України від 17.05.2001 р. № 2408-III «Про стандартизацію» (далі – Закон), Закон України від 01.12.2005 р. № 3164-IV «Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповід-

ності у сфері стандартизації, створить нові організаційні форми діяльності у сфері стандартизації, що відповідають міжнародній та європейській практиці. На підставі Указу Президента «Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу» від 11.06.1998 р. № 615/98 Україна приймає участь у міжнародній співпраці в галузі технічного регулювання. Реалізація Законопроєкту стане міцною основою для подальшої міжнародної економічної інтеграції, створення зони вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом.

Ключові слова: стандартизація, суб'єкт стандартизації, об'єкт стандартизації, закон, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері стандартизації, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері стандартизації, національний орган стандартизації.

У статті досліджено правові засади та проаналізовані перспективи вдосконалення адміністративно-правового регулювання діяльності у сфері стандартизації.

В статье исследованы правовые основы и проанализированы перспективы усовершенствования административно-правового регулирования деятельности в сфере стандартизации.

The article examines the legal framework and the prospects of improvement of administrative-legal regulation of activities in the field of standardization.

Література

1. Гончарук С.Т. Адміністративне право України. Загальна та Особлива частини : [навч. посіб.] / С.Т. Гончарук. – К. : Нац.

акад. внутр. справ ; Нац. акад. упр., 2000. – 239 с.

2. Салухіна Н.Г. Стандартизація та сертифікація товарів та послуг : [підручник] / Н.Г. Салухіна, О.М. Язвінська. – К. : Центр навчальної літератури, 2010. – 334 с.

3. Великий енциклопедичний юридичний словник / за редакції академіка НАН України Ю.С. Шемшученка. – К. : Видавництво «Юридична думка», 2007. – 990 с.

4. Саранча Г.А. Метрологія, стандартизація, відповідність, акредитація та управління якістю : [підручник] / Г.А. Саранча. – К. : Видавництво «Центр навчальної літератури», 2006. – 668 с.

5. Клименко М.О. Метрологія, стандартизація і сертифікація в екології : [підручник] / М.О. Клименко, П.М. Скринчук. – К. : Видавничий центр «Академія», 2006. – 366 с.

6. Грушинська Н.М. Стандартизація, сертифікація та управління якістю : [підручник] / Н.М. Грушинська. – К. : КСУ, 2008. – 306 с.

7. Про стандартизацію : Закон України від 17.05.2001 р. №2408-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon1.rada.gov.ua.

8. Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності : Закон України від 01.12.2005 р. № 3164-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon2.rada.gov.ua.

9. Про підтвердження відповідності : Закон України від 17.05.2001 р. № 2406-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua.

10. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua.

11. Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу : Указу Президента від 11.06.1998 р. № 615/98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon4.rada.gov.ua.

12. Про стандартизацію : Проєкт Закону України від 26.03.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : rada.gov.ua.

УДК 342.95:342.841

Ю. Дем'янчук,кандидат юридичних наук, докторант кафедри управління,
адміністративного права і процесу та адміністративної діяльності
Національного університету державної податкової служби України

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЕЛЕКТРОННОГО АДМІНІСТРУВАННЯ В УКРАЇНІ

Нині в Україні швидкого розвитку зазнає питання вдосконалення якості надання адміністративних послуг у найкоротші строки. Тенденція запровадження та використання інформаційних технологій у діяльності органів публічної адміністрації слугує черговим аспектом для забезпечення швидкого доступу до інформації та наближення діяльності з надання адміністративних послуг до європейських стандартів.

Актуальність теми зумовлена швидким розвитком суспільних відносин, необхідністю термінового реагування органів публічної адміністрації на звернення громадян та забезпечення їхніх інтересів щодо видачі індивідуальних адміністративних актів. Предметом дослідження є основні тенденції розвитку інформаційної системи надання адміністративних послуг в Україні та в зарубіжних країнах, реалізація державної програми щодо розвитку надання адміністративних послуг в Україні. Для розкриття зазначеної проблематики використовуються порівняльно-правовий та структурно-системний методи. Вивченню та дослідженню покращення якості надання адміністративних послуг присвячено праці Д. Жерліцина, Т. Новікова, А. Ткачука, Б. Туровського та інших.

Відповідно до Концепції Державної цільової програми створення та функціонування інформаційної системи надання адміністративних послуг на період до 2017 року, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 614-р (далі – Концепція), метою запровадження інформаційної системи надання адміні-

стративних послуг є створення доступних і зручних умов для реалізації та захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, підвищення якості надання адміністративних послуг шляхом здійснення заходів зі створення та функціонування системи електронної міжвідомчої взаємодії державних органів, Єдиного державного порталу адміністративних послуг, цілодобової Урядової телефонної довідки про адміністративні послуги.

Виконання Програми здійснюватиметься за такими напрямками: створення інформаційної системи електронної міжвідомчої взаємодії державних органів, яка повинна забезпечувати отримання інформації, необхідної для надання адміністративних послуг, з електронних інформаційних систем та баз даних; забезпечення технологічної сумісності інформаційної системи електронної міжвідомчої взаємодії державних органів з електронними інформаційними системами та базами даних державних органів та органів місцевого самоврядування та визначення на законодавчому рівні вимог щодо обов'язкового підключення до зазначеної системи всіх інформаційних систем та баз даних; модернізація та забезпечення функціонування Єдиного державного порталу адміністративних послуг; створення та забезпечення функціонування цілодобової Урядової телефонної довідки про адміністративні послуги на базі державної установи «Урядовий контактний центр» за окремим багатоканальним телефонним номером [2].

Розвиток зазначеної системи дозволить наблизити кінцевого споживача

ча-громадянина, який звертається за адміністративною послугою, до органів публічної адміністрації, надав змогу постійно реагувати на зміни в законодавстві шляхом оновлення веб-сторінок, дозволив громадянам ознайомлюватися з переліком необхідних документів та іншою інформацією щодо певного виду адміністративної послуги.

У листопаді 2010 р. Головним управлінням державної служби України було проведено навчальний візит до Французької Республіки щодо вивчення досвіду у впровадженні системи електронного урядування. Досвід представляв П. Сусевич, юридичний радник Служби проектів у Генеральній дирекції модернізації держав (Міністерство з питань бюджету). У його доповіді було наголошено на чотирьох основних етапах запровадження електронного адміністрування: інформаційний етап (інформацію щодо органів державної влади можна отримати через веб-портал), інтерактивний (веб-сайти дозволяють використовувати пошук документів, завантажувати зразки заяв, звертатися до адміністрації); транзакційний (можливість здійснити процедуру онлайн); трансформаційний (перегляд процедур на предмет спрощення послуг із точки зору користувача). Було зазначено, що Франція перебуває на завершених третього етапу та планує реалізацію четвертого з метою подальшого спрощення та оптимізації надання адміністративних послуг [4].

Використовуючи зазначену класифікацію, можна віднести стан електронного адміністрування в Україні до третього етапу розвитку. Відповідно до Порядку ведення Реєстру адміністративних послуг, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30 січня 2013 року № 57, було створено електронний Реєстр адміністративних послуг [1, с. 1] та розміщено його на сайті Єдиного державного порталу адміністративних послуг, внаслідок чого було завершено перший етап запровадження електронного адміністрування в Україні – інформаційний.

Позитивними моментами щодо роботи порталу адміністративних послуг є забезпечення швидкого доступу громадян до інформації щодо органів надання адміністративних послуг, реєстру з переліком цих послуг, центрів надання послуг та вільний доступ до нормативно-правових актів, якими регулюється діяльність суб'єктів із надання адміністративних послуг. Крім того, використовуючи зазначений сайт, можна ввійти до особистого кабінету, за допомогою якого заявник може подати до Центру надання адміністративних послуг електронну заяву та пакет документів, завірені електронним цифровим підписом та має змогу контролювати їх статус [3].

Для зручності використання Єдиного державного порталу адміністративних послуг на його сайті було створено послугу зворотного зв'язку, за допомогою якої клієнт може відправити повідомлення, яке стосується роботи сайту або запитання стосовно надання послуг [3]. Співпраця громадян та органів публічної адміністрації дозволить постійно вдосконалювати роботу порталу та наближати його діяльність до задоволення інтересів і потреб громадян.

Варто зазначити, що у Франції діяльність щодо надання послуг розуміється із застосуванням широкого підходу, до послуг уключаються медичні, юридичні, пов'язані із сімейним станом, безробіттям, щодо отримання фінансової допомоги. Під час розробки алгоритму надання послуги бралася до уваги така послідовність: життєва подія – виявлення переліку формальностей для отримання послуги – реалізація послуги. Варто також зазначити, що завдяки використанню веб-порталу громадянин Франції має можливість однією дією повідомити всі необхідні органи про зміни в його особистих даних або інші зміни в документах, а також отримати підтвердження, що інформація надійшла до відповідних органів. Французький веб-портал www.mon.service-public.fr створювався на базі технологій та програмного забезпечення канадської фірми Alphinat Smartguit, яка також

tion in treatment of citizens and ensure their interests to issue individual administrative acts. The subject of the study are the main trends in the development of information system of administrative services in Ukraine and in foreign countries, the implementation of the state program on the development of administrative services in Ukraine.

Література

1. Про затвердження Порядку ведення Реєстру адміністративних послуг : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 січня 2013 року № 57 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.

2. Про схвалення Концепції Державної цільової програми створення та функціонування інформаційної системи надання адміністративних послуг на період до 2017 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 614-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.

3. Єдиний державний портал адміністративних послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://posluga.gov.ua>.

4. Навчальний візит щодо вивчення досвіду Французької Республіки у впровадженні системи електронного урядування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nads.gov.ua/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=480217&cat_id=164280&ctime=1311859953598.

Привертає увагу концептуальний підхід до структурування екологічного права як комплексної галузі права, запропонований авторським колективом учених еколога-правничої школи Київського національного університету імені Тараса Шевченка під керівництвом професора В.І. Андрейцева, до структури якого науковці включають право екологічної безпеки, природноресурсове право та природоохоронне (середовищеохоронне) право [5, с. 7–8]. Такий концептуальний підхід до інтеграції екологобезпечних, природноресурсових і природоохоронних відносин, безумовно, є плідним. Проте, на наш погляд, він є дещо передчасним, зокрема випереджає ступінь розвитку екологобезпечних відносин. Слід також зазначити, що в останніх дослідженнях професор В.І. Андрейцев відносить екологічне право до «інтегрованої супергалузі з галузеву та підгалузеву підсистемами, що спрямована на регулювання ефективного використання природних ресурсів (природноресурсових правовідносин), забезпечення якості навколишнього природного середовища (середовищезахисних правовідносин), безпеки довкілля для життя й здоров'я (антропоохоронних правовідносин), яким адекватні три сфери (блоки правового регулювання): природноресурсове законодавство, середовищезахисне законодавство, законодавство про забезпечення екологічної безпеки» [6, с. 24].

Академік Національної академії наук України Ю.С. Шемшученко також розглядає екологічне право як комплексну правову галузь. Проте як комплексна галузь екологічне право охоплює чотири блоки суспільних відносин: 1) відносини щодо охорони навколишнього природного середовища як комплексного природно-антропогенного явища; 2) відносини щодо використання природних ресурсів, які регулюються природноре-

сурсовим правом, проте його предмет є «похідним від інтегрованого предмета права екологічного»; 3) відносини, що стосуються забезпечення права громадян на безпечне довкілля для життя й здоров'я; 4) відносини у сфері формування, збереження й раціонального, невиснажливого використання екомережі [7, с. 12–16]. З наведеного постає, що «природноресурсне право» академіком Ю.С. Шемшученком визнається лише як інтегрована складова екологічного права, «його лише умовно можна розглядати як існуючий окремо від права охорони навколишнього природного середовища (екологічного права)».

Суттєвим досягненням щодо визначення й систематизації екологічного права є оригінальний підхід, запропонований колективом Харківської еколога-правової школи під керівництвом академіка Національної академії правових наук України, професора А.П. Гетьмана. Визнаючи «єдність екологічних відносин», автори водночас визнають їх диференціацію «за природними об'єктами», яка не порушує такої єдності. При цьому диференціація екологічних відносин проводиться «за основними сферами діяльності людини в галузі навколишнього природного середовища», які охоплюють, зокрема, «відносини, що виникають із приводу приналежності природних об'єктів і комплексів певним суб'єктам за правом власності або правом користування» та «відносини щодо експлуатації природних ресурсів конкретними суб'єктами з метою задоволення інтересів» [8, с. 3–4, 11–13]. Безумовно, не можна заперечувати проти існування вказаних груп відносин у системі екологічного права. Проте саме вони складають в узагальненому вигляді природноресурсові відносини, які є засадничими для диференціації й інтеграції природноресурсових та екологічних відносин.

¹ У правовій літературі по-різному вживалися терміни для позначення природноресурсового права. Нині російськомовне словосполучення «природноресурсовое» та україномовне «природноресурсове» можна вважати усталеним для позначення ресурсів природного походження, хоча в науковій спеціальності 12.00.06 термін «природноресурсове» замінено на «природноресурсне».

го права предложены их определения по присущим им признакам, целям и задачам, предмету и методу правового регулирования. Подчеркивается заинтересованность общества и государства в обособленном регулировании использования природных ресурсов страны и самостоятельном развитии правовой отрасли «Природноресурсовое право Украины».

The article considers the features of the formation and establishment of natural resource rights in Ukraine as a comprehensive legal industry. Based on the analysis of different views of legal scholars regarding the ratio of natural resource and environmental law offered their determination on their inherent characteristics, goals and objectives, subject and method of legal regulation. Stresses the interest of society and the state in a separate regulation of the use of natural resources and the independent development of the legal industry's "Nature and resources law of Ukraine".

Література

1. Андрейцев В.І. Екологічне право. Загальна частина : [курс лекцій] / В.І. Андрейцев. – К. : Вентури, 1996. – 208 с.
2. Природноресурсове право України : [навч. посібник] / за ред. І.І. Каракаша. – К. : Істина, 2005. – 376 с.
3. Алексеев С.С. Теория права / С.С. Алексеев. – М. : БЕК, 1995. – 320 с.
4. Шульга М.В. Актуальные правовые проблемы земельных отношений в современных условиях / М.В. Шульга. – Х. : Консум, 1998. – 222 с.
5. Екологічне право: особлива частина. Повний академічний курс : [підручник для студ. юрид. вузів і фак-тів] / за ред. В.І. Андрейцева. – К. : Істина, 2001. – 544 с.
6. Андрейцев В.І. Екологічне право і законодавство суверенної України: проблеми реалізації державної екологічної політики : [монографія] / В.І. Андрейцев. – Дніпропетровськ : Вид-во НГУ, 2011. – 373 с.
7. Екологічне право України. Академічний курс : [підручник] / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – 2-е вид. – К. : Юридична думка, 2008. – 720 с.
8. Екологічне право : [підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / за ред. А.П. Гетьмана. – Х. : Право, 2013. – 432 с.

9. Казанцев Н.Д. О научных основах дифференциации и интеграции законодательства, регулирующего использование и охрану природных ресурсов / Н.Д. Казанцев // Вестник Московского университета. Серия «Право». – 1965. – № 2. – С. 13–20 ; Казанцев Н.Д. Природноресурсовое право и его пределы как интегрированной отрасли права / Н.Д. Казанцев // Вестник Московского университета. Серия «Право». – 1967. – № 6. – С. 6–9 ; Казанцев Н.Д. О некоторых вопросах кодификации природоохранительного законодательства / Н.Д. Казанцев // Вестник Московского университета. Серия «Право». – 1971. – № 6. – С. 12–22 ; Казанцев Н.Д. Законодательные основы земельного строя в СССР / Н.Д. Казанцев. – М. : Юридическая литература, 1971. – 176 с.
10. Государство, право, экономика / [Л.И. Загайнов, М.И. Козырь, Р.О. Халфина и др.] ; отв. ред. В.М. Чхиквадзе. – М. : Юридическая литература, 1970. – 488 с. ; Кравченко С.Н. Имущественная ответственность за нарушение природоохранного законодательства / С.Н. Кравченко. – Львов : Вища школа, 1979. – 184 с. ; Шемшученко Ю.С. Организационно-правовые вопросы охраны окружающей природной среды / Ю.С. Шемшученко. – К. : Наукова думка, 1976. – 273 с. ; Правовая охрана природы в СССР / под ред. В.В. Петрова. – М. : Юридическая литература, 1976. – 352 с. ; Шемшученко Ю.С. Юридическая ответственность в области охраны окружающей среды / Ю.С. Шемшученко, В.Л. Мунтян, Б.Г. Розовский. – К. : Наукова думка, 1978. – 279 с. ; Титова Н.І. Відповідальність за порушення законодавства про охорону природи / Н.І. Титова. – Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 1973. – 220 с. ; Тютюкин Ю.И. Природа, общество, закон: руководство рациональным природопользованием как функция Советского государства / Ю.И. Тютюкин. – Кишинев : Штиинца, 1976. – 152 с.
11. Алексеев С.С. Структура советского права / С.С. Алексеев. – М. : Юридическая литература, 1975. – 258 с.
12. Алексеев С.С. Отрасли советского права: проблемы, исходные положения / С.С. Алексеев // Советское государство и право. – 1979. – № 9. – С. 20–21.
13. Природоресурсовое право и правовая охрана окружающей среды : [учебник] / под ред. В.В. Петрова. – М. : Юридическая литература, 1988. – 320 с.
14. Колбасов О.С. Основные направления правотворчества в области охраны

- окружающей среды / О.С. Колбасов // Советское государство и право. – 1980. – № 3. – С. 75–82.
15. Иконицкая И.А. Земельное право и охрана природы / И.А. Иконицкая, Н.И. Краснов // Советское государство и право. – 1979. – № 12. – С. 51–57.
16. Вовк Ю.А. Советское природоресурсовое право и правовая охрана окружающей среды. Общая часть / Ю.А. Вовк. – Х. : Вища школа, 1986. – 160 с.
17. Каракаш І.І. Проблеми предмету природноресурсового права та його формування як комплексної правової галузі / І.І. Каракаш // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. – Том 3. – О. : Юридична література, 2004. – С. 134–146.
18. Явич Л.С. Многогранность социального права: аспекты его содержания и формы / Л.С. Явич // Советское государство и право. – 1979. – № 10. – С. 47–54.
19. Природноресурсове право України : [навч. посібник] / за ред. І.І. Каракаша. – К. : Істина, 2005. – 376 с. ; Екологічне право України. Академічний курс : [підручник] / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – 2-е вид. – К. : Юридична думка, 2008. – 720 с. ; Екологічне право України : [підручник] / за ред. І.І. Каракаша. – О. : Фенікс, 2012. – 788 с. ; Екологічне право : [підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / за ред. А.П. Гетьмана. – Х. : Право, 2013. – 432 с.
20. Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки : затверджені Постановою Верховної Ради України від 5 березня 1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 38–39. – Ст. 248.
21. Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 р. : затверджена Законом України від 21 грудня 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 26. – Ст. 218.

А. Афян,

здобувач кафедри цивільного права
Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВОВИХ КАТЕГОРІЙ ГЕОГРАФІЧНИХ ЗАЗНАЧЕНЬ І ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ

Географічні зазначення визнаються об'єктом інтелектуальної власності. Історія цього інституту в Україні нараховує трохи більше десяти років. Увесь цей час він розглядався нарівні з іншими об'єктами права інтелектуальної власності, і застосовувались до його регулювання ті самі норми. Проте 31.05.2005 р. було прийнято Закон України «Про географічні назви» № 2604-IV. Згідно з преамбулою цей закон визначає правові основи регулювання відносин та діяльності, пов'язаних із встановленням назв географічних об'єктів, а також унормуванням, обліком, реєстрацією, використанням та збереженням географічних назв. Норми вказаного закону на сьогодні помилково, як буде показано нижче, практично не застосовуються до географічних зазначень. Ця стаття присвячена аналізу співвідношення правових категорій географічних зазначень та географічних назв через призму компетенції органів державної влади України. Наукова новизна статті полягає в тому, що, незважаючи на тривалий час паралельного існування категорій географічних зазначень та географічних назв, на науковому рівні не було проведено їхнього порівняльного аналізу.

Як зазначає О. Тараненко [1], окремим сюжети щодо географічних зазначень висвітлено в працях М. Паладія [2], Ю. Бошицького [3], В. Крижної [4] та інших авторів. Проте проблема термінологічної неоднозначності щодо визначення поняття «географічні зазначення» залишилась поза їхньою увагою. У практичній площині цей розрив

правових категорій призвів до суттєвих вад у вибудуванні моделі державного управління в зазначеній сфері.

Законодавча топографія

Передусім треба звернути увагу на ст. 1 Закону України «Про охорону прав на зазначення походження товарів». У визначенні термінів «назва місця походження товару» та «географічне зазначення походження товару» законодавець у цій статті використовує словосполучення «назва географічного місця». Стаття 1 Закону України «Про географічні назви» визначає географічні назви як власні назви географічних об'єктів, що застосовуються для їх розпізнавання та встановлення відмінності від інших об'єктів. У свою чергу географічні об'єкти, відповідно до вказаного закону, – це цілісні й відносно стабільні утворення Землі природного або антропогенного походження, що існують або існували в минулому й характеризуються певним місцеположенням: орографічні – материки, гори, хребти, скелі, ущелини, льодовики, рівнини, низовини, яри, балки, острови, коси, вулкани, печери тощо; гідрографічні – океани, моря, затоки, протоки, лимани, озера, болота, водосховища, річки, канали тощо; адміністративно-територіальні – держави, автономні території, області, райони, міста, селища, села тощо; соціально-економічні – залізничні станції, роз'їзди, порти, пристані, аеропорти тощо; природно-заповідні – природні парки, заповідники, заказники, заповідні урочища та інші подібні об'єкти.

Причиною невключення Держземагентства до системи регулювання географічних зазначень є відсутність функціональних зв'язків цієї служби та інших органів, до компетенції яких віднесені різні аспекти регулювання географічних зазначень. 23 квітня 2001 р. на виконання ст. 10 Закону України «Про охорону прав на зазначення походження товарів» було прийнято розпорядження Кабінету Міністрів України «Про спеціально уповноважені органи для визначення та контролю особливих властивостей та інших характеристик товарів». Зазначеним розпорядженням було покладено повноваження щодо визначення та контролю особливих властивостей, певних якостей та інших характеристик товарів на:

- Мінагрополітики – щодо товарів сільськогосподарського виробництва;
- Мінкультури – щодо виробів художніх народних промислів;
- Державне агентство земельних ресурсів – щодо визначення меж географічних місць, з якими пов'язані особливі властивості, певні якості та інші характеристики товарів;
- МОЗ – щодо продуктів харчування, продовольчої сировини та мінеральних природних вод.

За два роки, протягом яких діяла Укргеодезкартографія, функція, яка наразі покладена на Держземагентство, покладалася на Мінекоресурсів. А визначення причинно-наслідкового зв'язку між властивостями території та якість товару без відомостей про властивості території було об'єктивно неможливе. Автором ще в 2007 р. в науково-практичних статтях вказувалось на цю невідповідність. Виключно з ходом адміністративної реформи вона була усунена.

Варто також звернути увагу на те, що в Положенні про Міністерство аграрної політики в Україні, Положенні про Міністерство охорони навколишнього природного середовища України, Положенні про Міністерство охорони здоров'я України та Положенні про Міністерство культури і туризму України не закріпле-

ні функції щодо визначення та контролю особливих властивостей, певних якостей та інших характеристик товарів, незважаючи на те, що всі ці положення були прийняті після розпорядження Кабінету Міністрів України «Про спеціально уповноважені органи для визначення та контролю особливих властивостей та інших характеристик товарів».

Таким чином, структурна неузгодженість органів державної влади, що наділені повноваженнями у сфері використання географічних назв та контролю особливих якостей товарів, зумовлює неможливість нормального функціонування системи контролю за використанням географічних зазначень.

Враховуючи те, що Держземагентство веде реєстр географічних назв, серед яких, начебто, і мають обиратися географічні зазначення, то логічно було б покласти ведення реєстру географічних зазначень на цей же орган. Але на сьогоднішній день діє Положення про Державний реєстр України назв місць походження та географічних зазначень походження товарів і прав на використання зареєстрованих кваліфікованих зазначень походження товарів, затверджене наказом Міністерства освіти і науки України від 13.12.01 р. № 798. В п. 1.2. цього Положення закріплено, що Державний реєстр України назв місць походження та географічних зазначень походження товарів і прав на використання зареєстрованих кваліфікованих зазначень походження товарів веде Державний департамент інтелектуальної власності, що діє в складі Міністерства освіти і науки України. Необхідність такого співвідношення компетенцій залежить від питання приналежності географічних зазначень до об'єктів інтелектуальної власності, але в будь-якому разі подібне розділення не сприяє нормальному функціонуванню системи охорони географічних зазначень.

В єдине ціле?

Достатньо очевидно є необхідність створення єдиної системи органів контролю географічних зазначень і географічних назв. Ця система може бути

утворена не обов'язково в межах єдиного органу. Цілком достатнім є посилення ролі Держземагентства в системі органів у сфері географічних зазначень. Тільки в такий спосіб стане можливою об'єктивна перевірка відомостей про властивості того чи іншого географічного регіону, а також з'ясування зв'язку між навколишнім середовищем місцевості й товару, що в ній виготовляється. При цьому немає потреби в створенні нових органів або прийнятті нових нормативно правових актів. Всі складові системи вже існують в українському законодавстві, лишилось тільки звести їх в єдине ціле. Таким чином, доцільно змінити визначення Закону України «Про зазначення походження товарів», використавши замість словосполучення «назва географічного місця» термін «назва географічного об'єкта». Компетенцію органів слід скоригувати покладенням на Держземагентство функції з виявлення особливих властивостей природних об'єктів, що й так вже існує, та встановити необхідність перевірки ним заяв на реєстрацію географічних зазначень на предмет відповідності заявлених властивостей територій. Тоді стане можливою проведення комплексних експертиз заявок на реєстрацію географічних зазначень, що підвищить вірогідність отриманих відомостей про потенціальне географічне зазначення.

Упорядкування системи регулювання й контролю особливих властивостей товарів, зумовлених місцем їхнього виробництва, не тільки здатне підвищити функціональність всієї системи, а й зумовити поштовх до розвитку географічних зазначень в Україні. Без цього Україні доведеться тільки косметично перекроювати вітчизняне законодавство до європейських стандартів і гадати, чому в Україні географічні зазначення не набувають широкого застосування.

Ключові слова: географічні зазначення, географічні назви, законодавча топографія.

Стаття присвячена аналізу співвідношення правових категорій географічних зазначень та географічних назв через призму компетенції органів державної влади України. Наукова новизна статті полягає в тому, що, незважаючи на тривалий час паралельного існування категорій географічних зазначень та географічних назв, на науковому рівні не було проведено їхнього порівняльного аналізу. У практичній площині цей розрив правових категорій призвів до суттєвих вад у побудованні моделі державного управління в зазначеній сфері.

Стаття посвящена аналізу соотношения категорий географических обозначений и географических названий сквозь призму компетенции органов государственной власти Украины. Научная новизна статьи заключается в том, что, несмотря на долгое время параллельного существования категорий географических обозначений и географических названий, на научном уровне не был проведен их сравнительный анализ. В практической плоскости этот разрыв правовых категорий привел к существенным недостаткам построения модели государственного управления в данной сфере.

The article is devoted the analysis of correlation of categories of geographical indications and geographical names through the prism of public authorities of Ukraine competences. The scientific novelty of the article consists in that, in spite of long time of parallel existence of categories of geographical indications and geographical names, at scientific level no comparative analysis has been conducted. In a practical plane it has resulted in the substantial lacks of construction of state authority in this field.

Література

1. Тараненко О. «Географічні зазначення»: проблема термінологічної неоднозначності / О. Тараненко // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 919–923. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-1/12tomptn.pdf>.
2. Паладій Н. Защита географических указаний происхождения товаров в Украине / Н. Паладій // Интеллектуальна власність. – 2001. – № 5–6. – С. 3–14.
3. Бошицький Ю. Вдосконалення правової охорони промислової власності в Україні – стимул та гарантія економічного зростання держави / Ю. Бошицький // Промислова власність в Україні: проблеми правової охорони / за ред. Ю.С. Шемшученка, Ю.Л. Бошицького. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. – С. 15–54.
4. Крижна В. Право інтелектуальної власності на географічне зазначення / В. Крижна // Право інтелектуальної власності. Академічний курс / за ред. О. Орлюк, О. Святоцького. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2007. – С. 435–458.
5. Про охорону прав на зазначення походження товарів : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 32. – Ст. 267.
6. Про географічні назви : Закон України від 31.05.2005 р. № 2604-IV. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 27. – С. 360.
7. Про затвердження Положення про Державний реєстр географічних назв : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.05.2006 р. № 622.
8. Про затвердження Положення про Державний реєстр України назв місць походження та географічних зазначень походження товарів і прав на використання зареєстрованих кваліфікованих зазначень походження товарів : Наказ Міністерства освіти і науки України від 13.12.01 р. № 798.

винагороди та її розподіл між правоволодільцями [9, с. 142].

Л. Бентлі та Б. Шерман відзначають, що колективне управління авторськими правами дозволяє розпоряджатися та здійснювати ці права з найбільшою вигодою для авторів. Організації колективного управління мають право санкціонувати окремі види використання творів, як правило, шляхом надання ліцензій [7, с. 464].

Варто зазначити, що в Німеччині договори між організаціями колективного управління та суб'єктами прав визнаються договорами *suī generis*; в Іспанії правовідносини між організаціями та правоволодільцями оформлюються шляхом уступки (передання) прав та доручення [11].

Водночас чинне законодавство України надає можливість авторам передавати свої права іншим особам для здійснення управління. Відповідно до ст. 45 Закону України «Про авторське право і суміжні права» від 23 грудня 1993 року (надалі – Закон) суб'єкти авторського права й суміжних прав можуть управляти своїми правами особисто, через свого повіреного, через організацію колективного управління [2, ст. 45].

У Законі передбачена можливість укладання договорів між авторами та особами, що управляють майновими авторськими правами. Згідно із ч. 3 ст. 48 Закону повноваження на колективне управління майновими правами передаються організаціям колективного управління авторами та іншими суб'єктами авторського права і (або) суміжних прав на основі договорів, укладених у письмовій формі [2, ст. 48]. У ч. 5 цієї статті вказано, що на основі отриманих повноважень організації колективного управління надають будь-яким особам шляхом укладання з ними договорів невиключні права на використання об'єктів авторського права і (або) суміжних прав [2, ст. 48]. У ч. 4 ст. 48 Закону передбачений ще один вид договору колективного управління, а саме договір, що укладається між організаціями колективного управління

про взаємне представництво інтересів [2, ст. 48].

Згідно з Наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту від 04 січня 2013 року [3] було скасовано Наказ Міністерства освіти і науки України від 22 грудня 2008 року «Про затвердження Порядку визначення уповноважених організацій колективного управління, які здійснюватимуть збирання і розподіл винагороди (роялті) за використання опублікованих з комерційною метою фонограм і відеограм, і Змін до Порядку обліку організацій колективного управління та здійснення нагляду за їх діяльністю». У зв'язку із цим було відновлено дію Наказу Міністерства освіти і науки України від 21 травня 2003 року «Про затвердження Порядку визначення уповноважених організацій колективного управління» [4]. Отже, порядок визначення уповноважених організацій колективного управління регулюється цим нормативно-правовим актом.

Варто зазначити, що в Україні функціонує низка уповноважених організацій колективного управління, серед яких можна назвати такі: Державне підприємство «Українське агентство з авторських та суміжних прав», ОП «Українська ліга музичних прав», об'єднання підприємств «Український музичний альянс» тощо.

Відповідно до обсягу повноважень, які автор передає за договором організаціям колективного управління, виділяють повне та неповне колективне управління.

Під неповним колективним управлінням мається на увазі управління, що здійснюється у випадках, коли організації, що управляють правами авторів драматичних та музично-драматичних творів, видають ліцензію на використання кожного конкретного твору після консультації з автором [9, с. 143]. За наявності повного колективного управління організація колективного управління уповноважується суб'єктами авторського права на управління майновим правом автора, на визначення розміру

воли (ліцензії) на використання творів від імені осіб, які володіють авторськими правами на відповідні твори.

Отже, необхідно констатувати, що договір управління майном та договір про колективне управління майновими правами авторів є досить схожими, проте, проаналізувавши зміст та суб'єктний склад даних договорів, можна з впевненістю стверджувати, що ці договори не є тотожними та носять самостійний характер. Також визначальною особливістю управління майновими правами авторів є те, що й організації колективного управління, і користувачі повинні утримуватись від дій, які можуть порушити авторські права. Вказана особливість відсутня у відносинах, що виникають на підставі договору управління майном.

Щодо договорів, які укладаються між організаціями колективного управління та користувачами, то І.О. Зенін зазначає, що основною цивільно-правовою формою взаємовідносин організації управління з користувачами охоронюваних об'єктів авторських та суміжних прав є ліцензійний договір, що укладається між ними. За цим договором організація управління надає користувачам права на відповідні способи використання об'єктів авторських та суміжних прав, що були передані їй правоволодільцями. Право використання надається на умовах невиключної (простой) ліцензії [8, с. 453]. Дійсно, із практичної точки зору оптимальною договірною конструкцією для надання дозволу на використання твору є невиключна ліцензія, оскільки відповідно до ч. 3 ст. 1108 ЦК України невиключна ліцензія не виключає можливості використання ліцензіаром об'єкта права інтелектуальної власності у сфері, що обмежена цією ліцензією, та видачі ним іншим особам ліцензій на використання цього об'єкта в зазначеній сфері [1, ст. 1108].

Прикладом договору між організацією колективного управління та користувачами може бути договір між телеканалом «Інтер» та «Українським агентством з авторських та суміжних прав» про

дотримання авторських прав на музичні твори, що використовуються в ефірі каналу [12].

Необхідно також зазначити, що, на нашу думку, необхідно виключити ч. 2 ст. 49 Закону, оскільки ця норма фактично надає право організаціям колективного управління збирати винагороду за використання творів суб'єктів авторського права, які не передавали цим організаціям повноважень щодо управління їхніми правами. Згідно із ч. 2 ст. 49 Закону: «Суб'єкти авторського права і (або) суміжних прав, які не передали організаціям колективного управління повноважень на управління своїми правами, в тому числі щодо збирання винагороди, мають право вимагати від організацій колективного управління, які таку винагороду за використання їхніх творів і об'єктів суміжних прав збрали, виплати цієї винагороди, а також вимагати вилучення своїх творів і об'єктів суміжних прав із дозволів на використання, які надаються організаціями колективного управління шляхом укладання договорів з особами, які використовують ці об'єкти» [2, ст. 49].

На нашу думку, організації колективного управління мають право на збирання винагороди за використання творів виключно на підставі договору між автором (або іншим правоволодільцем) та організацією колективного управління про надання відповідних повноважень, оскільки існують випадки, коли суб'єкти авторського права не бажають отримувати винагороду за використання своїх творів або бажають укласти договір лише з конкретно визначеними особами.

На основі проведеного аналізу норм чинного законодавства та доктрини можна зробити такі висновки:

- 1) відповідно до договору про колективне управління майновими правами авторів автор передає організації колективного управління тільки право управляти його майновими правами, а не власне авторські майнові права;
- 2) організації колективного управління надають користувачам права на ви-

користання авторських прав на підставі невиключних ліцензій, що передбачені ЦК України;

3) необхідно розмежовувати договір управління майном та договір про колективне управління майновими правами авторів, які можна відмежувати за суб'єктом складом та метою здійснення діяльності;

4) потрібно виключити ч. 2 ст. 49 Закону, оскільки ця норма надає право організаціям колективного управління збирати винагороду за використання творів суб'єктів авторського права, які не передавали цим організаціям повноважень щодо управління їхніми правами, що суперечить загальним принципам цивільного та авторського права.

Ключові слова: авторське право, договір, колективне управління, ліцензія.

Стаття присвячена дослідженню питання колективного управління майновими авторськими правами в Україні. Аналізується поняття та правова природа договору про колективне управління майновими авторськими правами. Наводяться основні ознаки та істотні умови договору про колективне управління майновими авторськими правами.

Статья посвящена исследованию вопроса коллективного управления имущественными авторскими правами в Украине. Анализируется понятие и правовая природа договора коллективного управления имущественными авторскими правами. Приводятся основные признаки и существенные условия договора коллективного управления имущественными авторскими правами.

The article is devoted to the research of collective management of copyright in Ukraine. The concept and the legal nature of the contract for collective management of copyright are analyzed. The features and the essential conditions of the contract for collective management of copyright are highlighted in this article.

Література

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.

2. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23 грудня 1993 року № 3792-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 13. – Ст. 64.

3. Про скасування наказу Міністерства освіти і науки України від 22 грудня 2008 року № 1175 : Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту від 04 січня 2013 року № 7 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 7. – С. 170. – Ст. 260.

4. Про затвердження Порядку визначення уповноважених організацій колективного управління : Наказ Міністерства освіти і науки України від 21 травня 2003 року № 309 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 24. – С. 158. – Ст. 1147.

5. Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного приватного права (Матвеевські цивілістичні читання) : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 10 листопада 2011 року). – К. : Алерта, 2012. – 432 с.

6. Амангельды А. Авторский договор как основание возникновения обязательств / А. Амангельды // Теория і практика інтелектуальної власності. – 2009. – № 3. – С. 19–42.

7. Бентли Л. Право інтелектуальної власності: авторское право / Л. Бентли, Б. Шерман ; пер. с англ. В. Вольфсона. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. – 535 с.

8. Зенин И. Право интеллектуальной собственности : [учебник] / И. Зенин. – М. : Издательство Юрайт, 2011. – 567 с.

9. Право інтелектуальної власності : [навчальний посібник] / О. Кулінич, Л. Романадзе. – О. : Фенікс, 2011. – 492 с.

10. Тверезенко О. Класифікація договорів у сфері інтелектуальної власності / О. Тверезенко // Право України. – 2011. – № 3. – С. 139–148.

11. Щерба Л. Договор коллективного управления имущественными правами субъектов авторского и смежных прав: понятие и юридическая природа / Л. Щерба [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.jurvestnik.psu.ru/ru/2010-12-16-08-07-13/333-shherba-dogovor-kollektivnogo-upravleniya-imushhestvennymi-pravami-subektov-avtorskogo-i-smeznyh-prav-ponyatie-i-yuridicheskaya-priroda.html>.

12. «Інтер» подасть приклад дотримання авторських прав» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.newsru.ua/finance/31oct2007/zaschitili_ajftara.html.

Н. Іванюта,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри господарського,
цивільного та трудового права економіко-правового факультету
Маріупольського державного університету

ТЕОРЕТИКО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ФУНКЦІЙ ТА СИСТЕМИ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

Українське законодавство, зокрема в галузі вирішення господарських спорів, потребує значних змін із метою приведення в повну відповідність до міжнародних стандартів щодо регулювання відповідних суспільних відносин. В умовах цього виникла тенденція безперервного зростання, зміни та належного впорядкування нормативно-правових актів як панацея збільшення ефективності правового регулювання. У такий ситуації відсутність комплексного підходу викликає побоювання щодо якості певних результатів. Адже суттєва зміна правового світогляду логічно може спричинити трансформацію основних компонентів та їх зв'язків у самій галузі права.

Дійсно, ефективність у досягненні мети та виконанні завдань ГПП може бути й повинна бути визначена комплексністю та цілісністю еволюції не тільки прикладного змісту, але й загальнотеоретичного альянсу всіх її основних правових компонентів.

Суспільні відносини, які є об'єктами ГПП, визначають структуру права, а функції обумовлюють систему. Ці компоненти взаємноінтегровані, тому від необхідного рівня їх внутрішньо-зовнішніх зв'язків залежить досягнення певних завдань, які стоять перед відповідною галуззю.

Окремі аспекти функцій та системи права були дослідженні такими вченими, як О.Є. Сухарев [1], С.С. Алексєєв [2], О.І. Абрамов [3], В.Д. Чернадчук, В.В. Сухонос [4] та іншими. Проте комплексне дослідження взаємодії функцій та системи господарського процесуального

права не було предметом окремих наукових досліджень, що, власне, зумовлює актуальність та вибір теми статті.

Метою дослідження є здійснення теоретико-функціонального аналізу функцій та системи господарського процесуального права.

Вчені-правознавці в межах дослідження найбільш суттєвих рис чи ознак галузі права звертають увагу на функціональність і субстанціональність в їх поєднанні [5]. Функціональними якостями самостійної галузі права визнають державно-вольовий характер, нормативність і властивість офіційно-владного регулятора суспільних відносин, загально-правові принципи й функції. Субстанціональність галузі права відображають загальні специфічні властивості норм та інститутів галузі права, які у свою чергу нерозривно пов'язані з функціональними якостями [6, с. 145].

У межах цього питання С.С. Алексєєв зауважує, що галузі права відрізняються саме тим, що для них характерно юридично своєрідне регулювання з точки зору самої їхньої природи, що галузі права – це не просто зони юридичного регулювання, не штучно скомпоновані сукупності норм «із предмета», а реально існуючі та юридично своєрідні підрозділи в самому юридичному змісті права [7, с. 250].

Дійсно, юридична індивідуальність галузі головним чином виражається в особливому юридичному режимі, який розкривається через особливості предмета, методу правового регулювання, функцій, принципів та системи.

зумпції, норми-фікції, оперативні та колізійні норми.

Безумовно, під час аналізу форми взаємодії та взаємовпливу функцій і системи ГПП можна застосовувати декілька підходів.

Наприклад, дескриптивний підхід обґрунтовує появу функцій через осмислення самої системи [14]. При цьому цей підхід ґрунтується на визнанні того, що системність властива дійсності, що навколишній світ являє собою деяку сукупність систем, загальну систему систем, що кожна система принципово пізнавана, що всередині системи існує не випадковий зв'язок між її елементами, структурою та функціями, які ця система виконує.

В основі конструктивного підходу знаходиться принцип первинності функцій, відповідно до яких здійснюється побудова відповідної системи та структури. Виходячи із цього формування системи, ГПП може здійснюватися за такою послідовністю:

- окреслення та визначення мети, яку повинна виконувати система ГПП. Так, метою є регулювання здійснення господарського судочинства на засадах справедливості;

- визначення функцій, які спроможні забезпечити досягнення такої мети. Так, основними функціями ГПП є регулятивна, охоронна, виховна, превентивна тощо;

- побудова системи та структури ГПП, яка у свою чергу зумовлює реалізацію сукупності функцій. Так, система ГПП декомпонується на процесуальні норми, правові інститути, предметні об'єднання правових інститутів [15, с. 424]. Сама система ГПП умовно поділяється на дві частини: загальну й особливу [16, с. 40].

Таким чином, саме функції ГПП визначають найбільш суттєві напрями й сторони правового регулювання. При цьому основні функції ГПП (регулятивна, охоронна) відіграють орієнтовно-адресну роль для самої системи й зумовлюють існування її структурних елементів. У свою чергу розширення функціональних можливостей системи ГПП та під-

вищення її ефективності забезпечують додаткові функції ГПП (функція стимулювання, моніторингу).

З врахуванням вищезазначеного можна прослідити особливий сутнісний прояв функцій у забезпеченні реально існуючих зв'язків між різними явищами, зокрема між суспільними відносинами, які є об'єктом ГПП, та її системою.

Подібні погляди до розуміння сутності функцій було висловлено різними авторами. Так, В.А. Кирич [17, с. 31] та Т.Н. Радько [18, с. 206] зазначали, що функції різних галузей права відіграють значну роль під час їх розмежування, яке проводиться не тільки й не стільки з урахуванням функцій окремих правових норм та інститутів, скільки на основі їх функціональних зв'язків, які об'єднують цю сукупність норм в єдине ціле, у систему.

Фактично подовжуючи цю думку, О.Є. Сухарев під функціями права пропонував розуміти основні регулятивно-організаційні зв'язки між системою права й системою суспільних відносин, які встановлюються за допомогою дії права та дозволяють враховувати залежність можливостей, цілей і результатів правового впливу від властивостей його об'єкта, суспільних відносин і техніко-юридичних особливостей самого права [1, с. 5]. Узагальнене формулювання зазначеної позиції надав О.І. Абрамов, визначивши, що саме відносини, зв'язок, залежність є базовими, визначальними елементами функції [3].

Таким чином, погоджуючись із таким підходом, зазначимо, що невід'ємною частиною функціональної організації ГПП є система та основи функцій, зв'язки та відносини між ними.

При цьому функції та система ГПП завжди мають між собою діалектичні зв'язки, які за своїми характеристиками зумовлюють одночасний вплив цих компонентів один на одного. Проте, безумовно, функції ГПП є первинними в цих зв'язках із врахуванням їх об'єктивності та гнучкості в умовах трансформації суспільних відносин. Така орієнтовна роль функцій ГПП дозволяє говорити про іс-

нування певної субординації між ними та системою права.

Ключові слова: функція, система, господарське процесуальне право, мета, суспільні відносини.

У статті розглянуті окремі теоретичні питання функцій та системи господарського процесуального права як основних компонентів її індивідуалізації. На підставі теоретико-функціонального аналізу положень теорії права, господарського процесуального права та філософсько-системного трактування розглянуто визначення «функції» та «системи» права, визначено особливості їх діалектичного зв'язку.

В статье рассмотрены отдельные теоретические вопросы функций и системы хозяйственного процессуального права как основных компонентов его индивидуализации. На основании теоретико-функционального анализа положений теории права, хозяйственного процессуального права и философско-системного подхода рассмотрены определения «функции» и «системы» права, определены особенности их диалектической связи.

The article deals with some theoretical issues of economic functions and procedural law as essential components of individualization. Based on the theoretical-functional analysis of the theory of law, procedural law and economic philosophy-systematic interpretation deals with the definition of “function” and “system” right, identified feature of the dialectical relation.

Література

1. Сухарев А.Е. Система функций советского трудового права : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / А.Е. Сухарев. – М., 1987. – 18 с.
2. Алексеев С.С. Проблемы теории права : в 2-х т. / С.С. Алексеев. – Свердловск : Наука, 1972– . Т.1. – 1972. – 396 с.
3. Абрамов А.И. Понятие функции права / А.И. Абрамов // Журнал российского права. – 2006. – [Электронный ресурс]. –

Режим доступу : http://www.juristlib.ru/book_3147.html.

4. Чернадчук В.Д. Господарське процесуальне право : [підручник] / В.Д. Чернадчук, В.В. Сухонос, В.П. Нагребельний, Д.М. Лук'янець. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2008. – 378 с.

5. Байтин М.И. Метод регулювання в системі права: види і структура / М.И. Байтин, Д.Е. Петров // Журнал російського права, 2006. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.juristlib.ru/book_3146.html.

6. Головистикова А.Н. Проблемы теории государства и права : [учебник] / А.Н. Головистикова, Ю.А. Дмитриев. – М. : ЭКСМО, 2005. – 649 с.

7. Алексеев С.С. Право: опыт комплексного исследования / С.С. Алексеев. – М. : Статут, 1999. – 712 с.

8. Философский словарь. – М., 1986. – 42 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступу : <http://enc-dic.com/philosophy/Sistema-2148>.

9. Философский энциклопедический словарь. – М. : Инфра-М, 1998. – 576 с.

10. Алексеев С.С. Общая теория права / С.С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1981. – 361 с.

11. Лившиц Р.З. Теория права / Р.З. Лившиц. – М. : БЕК, 2001. – 224 с.

12. Иванов С.А. Функции советского трудового права / С.А. Иванов // Советское государство и право. – 1976. – № 12. – С. 48–54.

13. Пугинский Б.И. Функции гражданско-правовых средств / Б.И. Пугинский // Вестник МГУ. Серия 11. – 1980. – № 1. – С. 13

14. Сурмин Ю.П. Теория систем и системный анализ : [учебное пособие] / Ю.П. Сурмин. – К. : Межрегиональная академия управления персоналом, 2003. – 363 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступу : <http://victor-safronov.narod.ru/systems-analysis/lectures/surmin/07.html>.

15. Ніколенко Л.М. Перегляд судових актів у господарському судочинстві : [монографія] / Л.М. Ніколенко. – Донецьк : Юго-Восток, 2013. – 491 с.

16. Ніколенко Л.М. Господарське процесуальне право України : [підручник] / Л.М. Ніколенко. – О. : Фенікс, 2011. – 512 с.

17. Кирич В.А. Функциональные связи правовых норм / В.А. Кирич // Советское государство и право. – 1972. – № 5. – С. 31–39.

18. Радько Т.Н. Функции советских правовых норм. Нормы советского права. Проблемы теории / Т.Н. Радько, М.И. Байтин, В.К. Бабаев. – Саратов, 1987. – 306 с.

УДК [343.24:615.015.6](477)

Н. Мирошниченко,

кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ ЩОДО ОСІБ, ЯКІ ЗЛОВЖИВАЮТЬ НАРКОТИЧНИМИ ЗАСОБАМИ

Ратифікувавши низку міжнародних конвенцій, Україна приєдналася до міжнародної спільноти держав щодо боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин [1].

Національне законодавство України передбачає кримінальну відповідальність за низку злочинів, пов'язаних із наркотичними засобами, психотропними речовинами, їх аналогами та прекурсорами (ст. ст. 305–324 Кримінального кодексу України (далі – КК України)) [4].

Геополітичне розташування України сприяє тому, що через її територію проходять шляхи з доставки наркотиків із країн як ближнього, так і далекого зарубіжжя. Крім того, на теренах нашої держави також виготовляються наркотичні речовини, що потрапляють на внутрішній ринок.

Особи, які потрапляють у полон зловживання наркотичними засобами, потребують допомоги не лише своїх близьких, а й держави. Тому законодавство повинне врегульовувати підстави застосування щодо таких осіб засобів необхідного лікування. Насамперед слід надавати наркологічну допомогу в добровільному порядку. Добровільна наркологічна допомога пропонується особі, якій поставлено діагноз «наркоманія». Це лікування надається в медичних профільних установах під наглядом спеціалістів-наркологів. Якщо особа відмовляється від добровільного лікування, до неї може бути застосоване обов'язкове лікування. Таке лікування хоч і містить елементи державного примусу, проте не порушує прав люди-

ни. Держава вимушено застосовує примус, таким чином захищаючи не лише хворих на наркоманію, а й інших осіб (наприклад, родичів хворого).

Особи, які страждають на наркоманію, є суспільно небезпечними та частіше за інших осіб вчиняють тяжкі злочини. Стан сп'яніння, викликаний вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів, може бути визнано обставиною, яка обтяжує покарання (п. 13 ч. 1 ст. 67 КК України). Оцінка цієї обставини як такої, що обтяжує покарання, можлива лише за умови, що вживання зазначених засобів призвело до особливого фізіологічного, а не патологічного сп'яніння, інакше особу може бути визнано неосудною. Крім того, сп'яніння повинне бути добровільним, оскільки насильницьке введення в організм особи таких засобів або доведення її до стану одурманювання шляхом обману не може визнаватися обставиною, що обтяжує покарання. У таких випадках саме стан добровільного сп'яніння певною мірою зумовив (спровокував) вчинення особою злочину. Це право, а не обов'язок суду визнавати стан сп'яніння обтяжуючою обставиною.

До прийняття КК України 2001 р. чинним був КК України 1960 р., у ст. 14 якого закріплювалося, що суд незалежно від призначеного покарання може направити на примусове лікування особу, засуджену за злочини, вчинені на ґрунті алкоголізму або наркоманії. Примусове лікування залежно від виду покарання проводилося в місцях позбавлення волі або в спеціальних медич-

сових заходів медичного характеру та примусового лікування» [5] зазначено, що метою застосування примусового лікування євилікування або поліпшення стану здоров'я осіб, названих у ст. 96 КК України, запобігання вчиненню такими особами нових суспільно небезпечних діянь, відповідальність за які передбачається нормами КК України.

Примусове лікування законодавець відносить до заходів кримінально-правового характеру (розділ 14 КК України). Воно може бути застосоване судом незалежно від призначеного покарання до осіб, які вчинили злочини та мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб. Тобто умовами застосування примусового лікування є такі: особа скоїла злочин, ступінь тяжкості якого не має значення; особа повинна бути осудною або обмежено осудною; примусове лікування призначається разом із покаранням.

Якщо особу буде визнано неосудною на ґрунті зловживання наркотичними засобами, то до такої особи необхідно застосовувати не примусове лікування, а примусові заходи медичного характеру. У такому разі наркоманія – це вже психічний розлад, зумовлений залежністю від наркотичного засобу або психотропної речовини внаслідок зловживання цим засобом або цією речовиною. Стан психічного розладу встановлюється на час вчинення суспільно-небезпечного діяння, і якщо особа визнається неосудною, то виключається кримінальна відповідальність. Якщо ж особа під час вчинення злочину була осудною, а після цього захворіла на психічну хворобу, її треба направити на лікування, а після одужання можливим є призначення їй покарання. Визнання особи обмежено осудною враховується судом під час призначення покарання та може бути підставою для застосування разом із покаранням примусових заходів медичного характеру.

Підставою для застосування примусового лікування є медичний висновок про те, що засуджена до покарання

особа страждає на хворобу, яка становить небезпеку для себе та інших осіб, і така особа не має протипоказань до подібного лікування.

Вважаємо за необхідне доповнити ст. 96 КК України вказівкою на примусове лікування алкоголікв, наркоманів і токсикоманів, які відмовилися від добровільного лікування. Призначення примусового лікування є правом, а не обов'язком суду.

Якщо особа добровільно звернулася до лікувального закладу та розпочала лікування від наркоманії, вона звільняється від кримінальної відповідальності (ч. 4 ст. 309 КК України) за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (ч. 1 ст. 309 КК України). Підставою звільнення особи від кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ч. 1 ст. 309 КК України, є добровільне звернення цієї особи до лікувального закладу та початок її лікування від наркоманії. Під зверненням до лікувального закладу слід розуміти звернення в будь-якій формі (усній, письмовій) із заявою про хворобу на наркоманію та бажання лікуватися від цієї хвороби. Особа визнається такою, що розпочала лікування від наркоманії, якщо вона почала виконувати призначення лікаря. Про це може свідчити початок амбулаторного лікування або поміщення в стаціонар на лікування. Звернення визнається добровільним, якщо особа за своєю волею звертається до лікувального закладу. Таке звернення повинне мати місце після вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 309 КК України, однак до закінчення п'ятирічного строку давності. Частина 4 ст. 307 КК України передбачає спеціальний вид обов'язкового й безумовного звільнення особи від кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ч. 1 ст. 309 КК України.

До злочинів, що пов'язані з уживанням або створенням умов для вживання наркотичних засобів, слід віднести зло-

УДК 343.63

В. Підгородинський,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права, директор
Інституту прокуратури та слідства
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЧЕСТЬ ТА ГІДНІСТЬ У СИСТЕМІ ОБ'ЄКТІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ЗА ЧИННИМ КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

Відповідно до ст. 3 Конституції України життя й здоров'я людини, її честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю.

Питання захисту честі та гідності особи положеннями кримінального законодавства досліджували у своїх роботах такі вчені, як А. В. Белявський, Ю.В. Ганжа, А.М. Єрделевський, М.І. Загородніков, М.І. Коржанський, С. Л. Ліпатова, В.І. Мархотін, Н.К. Рудий, В.О. Сідоров, Л.М. Сугачев, В.І. Шмаріон, К.А. Шахманаєв та інші. Разом із тим у працях указаних учених питання кримінально-правового захисту честі та гідності в системі об'єктів кримінально-правової охорони за чинним Кримінальним кодексом України досліджено не повною мірою.

Кримінальний кодекс України 2001 р. (далі – КК України) згідно із Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян» № 3879 від 14.01.2014 р. доповнено статтею 151-1 «Наклеп» [1]. Указану статтю декриміналізовано Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо припинення норм законів, схвалених 16 січня 2014 року» № 767-VII від 23.02.2014 р. [2].

У Кримінальному кодексі УРСР 1960 р. глава III мала назву «Злочини проти життя, здоров'я, волі і гідності». Вказана назва глави була виправданою,

оскільки глава містила статті 126 «Наклеп», 127 «Образа», у яких гідність та честь особи були основними безпосередніми об'єктами.

Розділ III Особливої частини КК України має назву «Злочини проти волі, честі та гідності особи», проте вказаний розділ не містить окремої кримінально-правової норми, яка б захищала честь та гідність особи. Вважаємо, що честь і гідність як правові цінності, які охороняються КК України, повинні захищатися окремою кримінально-правовою нормою.

Положення ст. 201 Цивільного кодексу України визначають честь та гідність як особисті немайнові блага кожної особи, а відповідно до ст. 297 Цивільного кодексу України честь та гідність є недоторканими та підлягають захисту в судовому порядку [3].

Розглянемо спочатку, яке місце займають честь та гідність серед об'єктів кримінально-правової охорони в Розділі III Особливої частини КК України, потім дослідимо стан захищеності честі та гідності серед інших об'єктів Особливої частини КК України.

В. Я. Тацій вказував, що предметом у нематеріальних відносинах¹ є реальна діяльність, порядок отримання, використання певних нематеріальних благ; змістом є зобов'язана об'єктивна діяльність, поведінка людей; учасниками суспільних відносин є суспільство, держава, юридичні особи, які діють через своїх представників (фізичних

¹ Під об'єктом злочину в цій статті будемо розуміти «суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом», структурними елементами яких є учасники (суб'єкти), зміст та предмет.

осіб), та безпосередньо фізичні особи [4, с. 23–46].

Механізм заподіяння шкоди в нематеріальних відносинах полягає в тому, що предмети суспільних відносин знищуються, пошкоджуються або видозмінюються (наприклад, коли порушується порядок функціонування установи) [4, с. 43, 46].

Отже, об'єктом злочинів, що посягають на честь та гідність особи, є охоронювані КК України суспільні відносини, у яких особа реалізує своє право на повагу її честі та гідності.

Об'єкти злочинів, передбачені третім розділом Особливої частини КК України, у науково-практичній літературі розглядають по-різному. М. І. Хавронюк волю, честь та гідність особи розглядає як основний безпосередній об'єкт злочинів, відповідальність за які встановлена положеннями третього розділу Особливої частини КК України. Тобто вказані об'єкти злочинів є, згідно з позицією вченого, основними безпосередніми об'єктами всіх злочинів, відповідальність за які встановлена положеннями третього розділу Особливої частини КК України.

На думку Т. В. Варфоломієвої та Є. В. Фесенко, честь та гідність є об'єктом злочину, передбаченого в статті 151 [6, с. 348–358]. Є. Л. Стрельцов, досліджуючи склади злочинів, передбачені в статтях 146–151 КК України, не відносив честь та гідність до об'єктів цих злочинів [7, с. 275–287].

В. І. Борисов та В. А. Козак, досліджуючи склади злочинів, які передбачені положеннями статей 146–151 КК України, а також визначаючи гідність одним з об'єктів злочину, відповідальність за який встановлено статтею 151 КК України, честь не відносять до об'єктів злочинів указаних кримінально караних діянь [8, с. 410–423].

В. О. Гацелюк і Ю. О. Кучер вважають, що честь та гідність людини є основним об'єктом злочинів, передбачених у таких статтях КК України: 146, 149, 150, 150-1, 151 [9, с. 109–124].

Наявність великої кількості поглядів, інколи протилежних, на безпосередні

об'єкти злочинів, відповідальність за які встановлена положеннями третього розділу Особливої частини КК України, свідчить про відсутність чіткого уявлення про ступінь захищеності честі та гідності особи положеннями КК України.

Вважаємо, що найбільш виправданим є віднесення честі та гідності до безпосередніх об'єктів всіх злочинів, передбачених ст. ст. 146–151 КК України. Проте в чинному кримінальному законі не передбачено механізм захисту честі та гідності особи окремо, без посягання на волю, особисту недоторканість, свободу дитини, сім'ю, фізичний і психічний розвиток дитини тощо. Фактично у випадку відсутності посягань на вищевказані об'єкти честь та гідність не охороняються положеннями КК України.

Хоча, можливо, наше твердження є помилковим, і в статтях інших розділів Особливої частини КК України честь та гідність особи охороняють більшою мірою?

Для відповіді на поставлене питання проаналізуємо положення інших розділів Особливої частини КК України. Посягання на честь і гідність здійснюється такими способами, як розповсюдження відомостей, вчинення будь-яких публічних дій, які принижують честь та гідність особи. Розглянемо такий механізм заподіяння шкоди честі та гідності особи в статтях інших розділів Особливої частини КК України, як поширення відомостей, оскільки він є найбільш розповсюдженим.

У КК України честь та гідність особи згадуються в положеннях таких статей: стаття 120 «Доведення до самогубства», частина 2 статті 154 «Примушування до вступу в статевий зв'язок», стаття 161 «Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками», частина 2 статті 365 «Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу», частина 2 статті 387 «Розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування».

розголошення відомостей, які є таємницею усиновлення (стаття 168), незаконне збирання, зберігання, використання, знищення, поширення конфіденційної інформації про особу або незаконна зміна такої інформації (стаття 182), розголошення відомостей, що є комерційною або банківською таємницею (стаття 232) та інші.

Як зазначає В. Я. Тацій, для встановлення об'єкта злочину необхідно встановити учасників суспільних відносин, які охороняються кримінальним законом, їх соціальні функції, предмет та зміст суспільних відносин [4, с. 43–46].

Під час встановлення кримінальної відповідальності за розголошення відомостей про проведений медичний огляд (стаття 132) законодавцем насамперед поставлені під охорону суспільні відносини щодо конфіденційності інформації про результати медичного огляду на захворювання вірусом імунодефіциту чи іншою невиліковною інфекційною хворобою, проте шкода під час вчинення цього злочину заподіюється честі та гідності пацієнта, відомості про якого були розголошені.

Учасниками вказаних суспільних відносин є пацієнти, медичні установи в особі її працівників; предметом суспільних відносин є відомості про результати медичного огляду; змістом суспільних відносин є належна поведінка працівників медичних установ щодо забезпечення конфіденційності інформації про результати медичного огляду.

Механізм посягання на об'єкт цього злочину полягає в порушенні працівниками медичного закладу своїх обов'язків щодо забезпечення конфіденційності інформації про результати медичного огляду, тобто посягання на зміст охоронюваних КК України суспільних відносин.

Подібними до розглянутих вище є механізми посягання на об'єкти злочинів, відповідальність за які передбачена положеннями статей 132, 168, 182, 232 КК України та інших. У вказаних злочинах честь та гідність виступають як додаткові обов'язкові безпосередні об'єкти злочинів.

Таким чином, можна зробити висновок, що ступінь кримінально-правового захисту таких об'єктів злочинів, як честь та гідність, у третьому розділі Особливої частини КК України є недостатнім, оскільки видові об'єкти (честь і гідність), незалежно від того, чи є вони складовими частинами родового об'єкту злочинів, не отримали самостійного кримінально-правового захисту в цьому розділі. Захищеність честі та гідності як об'єктів злочинів положеннями третього розділу під назвою «Злочини проти волі, честі та гідності особи» Особливої частини КК України подібна до захищеності честі та гідності в інших розділах Особливої частини КК України, тобто вказані об'єкти, як правило, є додатковими, обов'язковими або факультативними об'єктами, а в окремих поодиноких випадках є альтернативними основними, безпосередніми об'єктами злочинів.

Отже, механізм посягання на об'єкти злочинів проти честі та гідності особи, коли честь та гідність виступають як основні безпосередні об'єкти злочинів, має такі властивості:

- 1) відомості про особу мають поширюватися (розповсюджуватися), розголошуватися або зберігатися для поширення (розповсюдження), розголошення;
- 2) відомості про особу мають бути недостовірними, тобто не відповідати дійсності, в іншому випадку основним безпосереднім об'єктом злочину будуть відносини щодо недоторканності приватного життя, а не честі та гідності особи;
- 3) основною метою поширення відомостей має бути приниження честі та гідності особи, а не інші цілі (змушення особи до вступу в статевий зв'язок, отримання майна, втягнення в зайняття проституцією або вчинення терористичного акту тощо).

У випадку, якщо механізм посягання на честь і гідність відповідає вказаним ознакам, такі об'єкти є основним безпосереднім об'єктом злочину. Проте в КК України не міститься злочинів із таким механізмом посягання на об'єкт злочину. Вважаємо, що третій розділ Особливої частини КК України має бути доповне-

но окремою статтею, у якій необхідно передбачити самостійну підставу кримінальної відповідальності за посягання на честь та гідність особи.

Подальшими напрямками наукових розвідок кримінальної відповідальності за посягання на честь та гідність особи можуть бути дослідження досвіду держав Західної Європи та держав-учасниць СНД щодо встановлення підстав кримінальної відповідальності за посягання на вказані об'єкти.

Ключові слова: честь, гідність, об'єкт злочину, проект закону, підстава кримінальної відповідальності.

У статті проаналізовано об'єкти злочинів, передбачених третім розділом Особливої частини КК України. Також проаналізовано положення інших статей КК України, якими охороняються честь та гідність особи. Досліджено значення вказаних правових благ як об'єктів кримінально-правової охорони, їх співвідношення між собою. Зроблено висновок про необхідність створення окремої підстави кримінальної відповідальності за посягання на честь та гідність особи.

В статье проанализированы объекты преступлений, предусмотренных третьим разделом Особенной части УК Украины. Также анализируются положения других статей УК Украины, которыми охраняются честь и достоинство личности. Исследуется значение указанных правовых благ как объектов уголовно-правовой охраны, их соотношение между собой. Сделан вывод о необходимости создания отдельного основания уголовной ответственности за посягательство на честь и достоинство личности.

The article analyzes the objects of offenses referred to in third section of the Criminal Code of Ukraine. Also analyzes the provisions of other articles of the Criminal Code of Ukraine, which are protected by the honor and dignity of the person. We investigate

the meaning of these legal benefits of both objects of criminal law protection. Obtained a conclusion about the need for a separate cause of criminal liability for violating the honor and dignity of the individual.

Література

1. Про судову систему і статус суддів та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян : Проект Закону України від 14.01.2014 р. № 3879 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=49483.

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо припинення норм законів : Закон України від 23.02.2014 р. № 767-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/767-18/print1383217398832064>.

3. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV // *Голос України*. – 2003. – № 45–48. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/435-15/print1366107104572592>.

4. Тацій В. Я. *Объект и предмет преступления по советскому уголовному праву : [учебное пособие] / В. Я. Тацкий*. – Харьков : Изд-во Харьк. юрид. ин-та, 1982. – 101 с.

5. *Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка*. – 9-те вид., перероб. та доп. – К. : Юридична думка 2012. – 1316 с.

6. *Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка*. – 2-е вид. перероб. та доп. – К. : Дакор, 2008. – 968 с.

7. *Кримінальний кодекс України : [наук.-практ. коментар] / відп. ред. Є. Л. Стрельцов*. – 8-е вид., перероб. та доповн. – Х. : Одиссей, 2012. – 904 с.

8. *Кримінальний кодекс України : [наук.-практ. коментар] / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.] ; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація*. – 3-е вид., перероб. та доповн. – Х. : ТОВ Одиссей, 2007. – 1184 с.

9. *Кримінальне право. Особлива частина : [підручник] / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського*. – 2-ге вид. – К. : ВД Дакор, 2013. – 786 с.

УДК 363.143

О. Білічак,кандидат юридичних наук,
професор кафедри оперативно-розшукової діяльності
Національної академії Служби безпеки України

ПРОКУРОРСЬКИЙ НАГЛЯД ЗА ЗАКОННІСТЮ ПРОВАДЖЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Із запровадженням до структури досудового розслідування інституту негласних слідчих (розшукових) дій перед законодавцем постала проблема розробки ефективного правового механізму контролю та нагляду за законністю їх здійснення. З урахуванням усталеної практики правоохоронної діяльності основними його складовими традиційно виступають прокурорський нагляд та судовий контроль.

Заслуговує на схвалення думка, що ефективність будь-якої діяльності залежить від постійного та дієвого контролю за виконанням поставлених завдань. При цьому дієвість контролю може бути досягнута, якщо він здійснюється постійно, своєчасно й по суті; проводиться систематично й у повному обсязі – епізодичний і запізнений контроль дорівнює його відсутності [1, с. 232]. Тому наявність у національному законодавстві правових норм, які визначають засади функціонування механізму контролю та нагляду за законністю провадження негласних слідчих (розшукових) дій є вагомою гарантією дотримання прав людини в ході їх здійснення.

Дослідженню окремих аспектів прокурорського нагляду за законністю діяльності державних органів, що виконують оперативно-розшукові функції та забезпечують досудове розслідування кримінальних правопорушень, присвячено низку праць як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, серед яких О.В. Анпілогов, Т.А. Ашурбеков, В.І. Бабенко, Б.І. Бараненко, А.П. Бегма, Р.М. Бі-

локін, Б.Т. Безлепкін, А.В. Белоусов, М.М. Бурбика, І.В. Вернидубов, В.В. Гевко, В.А. Глазков, В.О. Глушков, Л.Р. Грицаєнко, Ю.М. Грошевий, В.А. Дашко, Є.О. Дідоренко, Є.А. Доля, І.М. Доронін, Ю.М. Дьомін, О.А. Калганова, П.М. Каркач, В.Г. Клочков, Ю.П. Кобець, Є.Г. Коваленко, І.П. Козьяков, В.А. Колеснік, М.В. Косюта, М.І. Курочка, А.О. Ляш, В.Т. Маляренко, О.І. Медведько, О.В. Мельник, М.І. Мичко, І.І. Митрофанов, С.С. Мірошниченко, О.Р. Михайленко, В.І. Ніндіпова, М.А. Погорецький, Є.М. Попович, В.А. Селюков, І.В. Сервещький, Г.П. Середа, В.Л. Соколкін, С.В. Степченко, В.В. Сухонос, В.М. Тертишник, Я.М. Толочко, А.Г. Цветков, М.Є. Шумило, М.К. Якимчук, М.М. Юрчишин та інші.

Проте враховуючи зміни в структурі досудового розслідування, пов'язані із запровадженням системи негласних слідчих (розшукових) дій, проблеми визначення компетенції прокурора в частині їх організації та проведення потребують ґрунтовних наукових досліджень, що обумовлює актуальність цієї роботи.

Метою статті є аналіз нормативних актів, якими визначаються повноваження прокурора на досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень, вироблення пропозицій щодо вдосконалення прокурорського нагляду за проведенням негласних слідчих (розшукових) дій.

Прокурорський нагляд є специфічним видом діяльності, який здійснюється від імені держави та забезпечується

дування. Питання зміни конфігурації та розширення прокурорського нагляду за діяльністю державних органів, що виконують функції кримінального переслідування, постали у зв'язку з прийняттям та вступом в дію Кримінального процесуального кодексу України 2012 року (далі – КПК України), за яким до функцій прокурора було віднесено процесуальне керівництво досудовим розслідуванням [8, ст. 88].

Повноваження прокурора на досудовому розслідуванні визначені ст. 36 КПК України. З огляду на аналіз цієї та інших статей КПК України можна зробити висновок, що до компетенції прокурора віднесено прийняття найбільш істотних рішень у кримінальному провадженні. Фактично прокурор уповноважений керувати усіма діями слідчого та надавати вказівки щодо ходу подальшого розслідування, проводити перевірку діяльності органів досудового розслідування [9, ст. 75–82].

Зростання повноважень прокуратури щодо нагляду за провадженням досудового розслідування кримінальних правопорушень є цілком закономірним явищем у контексті процесів демократизації та гуманізації українського законодавства [10, с. 6–18]. Підсумки порівняльно-правового аналізу законодавства України та окремих зарубіжних країн свідчать, що повноваження прокурора в кримінальному провадженні за своїм змістом близькі до визначених для аналогічних державних служб країн США, Великобританії, ФРН. Варто зауважити, що в США та країнах Західної Європи, на відміну від пострадянського простору, кримінальне переслідування особи уповноваженими суб'єктами забезпечується провадженням легальних гласних і негласних дій, направлених на пошук та фіксацію доказової інформації [11, с. 222–225]. Для забезпечення дотримання прав людини в ході досудового розслідування в системі органів державної влади передбачені інститути, що виконують функції контролю за діяльністю суб'єктів кримінального переслідування. До

числа таких суб'єктів у США, ФРН та Великобританії відносяться органи прокуратури.

Одним із найбільш вагомих повноважень, наданих прокуратурі за КПК України, є нагляд за проведенням негласних слідчих (розшукових) дій та право прийняття рішення щодо використання отриманих за ними матеріалів. До повноважень прокурора в цій сфері належить погодження клопотань про проведення негласних слідчих (розшукових) дій, перевірки законності здійснення таких НСРД. Порядок організації не потребує дозволу слідчого судді або рішення прокурора [12]. У разі необґрунтованого прийняття слідчим таких рішень прокурор може надавати вказівки про їх припинення [13, с. 182].

Особливий статус прокуратури у сфері нагляду за законністю проведення негласних слідчих (розшукових) дій підкреслюється тим, що окремі з них, визначені регламентовані ст. 271 КПК України, що є формами контролю за вчиненням злочину (оперативна та контрольована закупка, контрольована поставка, спеціальний слідчий експеримент), здійснюються винятково за рішенням прокурора.

Важливою гарантією, що забезпечує законність результатів негласних слідчих (розшукових) дій, є визначений законом обов'язок прокурора забезпечувати збереження інформації, що буде використовуватись у доказуванні вини особи на судових стадіях розгляду матеріалів кримінального провадження, а також покладена на нього функція контролю за знищенням інформації про особисте та сімейне життя окремих осіб, що не підлягає використанню в доказуванні.

Згідно зі ст. 259 КПК України, якщо прокурор має намір використати під час судового розгляду як доказ інформацію, отриману внаслідок втручання в приватне спілкування, або певний її фрагмент, він зобов'язаний забезпечити збереження всієї інформації або доручити це слідчому. Під час вирішення вказаного питання повинно враховува-

також, реалізуюючи основну функцію прокуратури з нагляду за дотриманням законності досудового провадження, забезпечувати дотримання прав і свобод окремих осіб, що потрапили в його орбіту. Тому кримінальний процесуальний закон вимагає виконання прокурором обов'язку повідомлення окремих осіб про провадження щодо них негласних слідчих дій, незалежно від того, чи були знищеними відомості, речі та документи, отримані за результатами їх провадження (ст. 253 КПК України).

Варто звернути увагу на те, що органи досудового розслідування в ході провадження негласних слідчих (розшукових) дій можуть отримувати інформацію про вчинення злочинів, розкриття та розслідування яких не належить до їхньої компетенції. З метою забезпечення реалізації функцій кримінального судочинства ця інформація не повинна бути втрачена, а передана компетентним суб'єктам для перевірки та реагування. Враховуючи це, ст. 257 КПК України містить норму, яка вказує, що передання інформації, отриманої внаслідок проведення негласних слідчих (розшукових) дій, здійснюється тільки через прокурора, таким чином ще раз підкреслюючи винятковий статус прокурора в досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень.

Водночас положеннями чинного законодавства не закріплюються належні механізми, які б забезпечували можливості реального впливу на прокурора, що, зловживаючи своїми повноваженнями, перешкоджає діяльності оперативного підрозділу чи органу досудового розслідування. На противагу, у переважній більшості зарубіжних країн контрольні повноваження прокуратури щодо органів досудового розслідування обмежуються встановленням зовнішнього контролю за її діяльністю з боку інших державних органів. В окремих країнах можливості впливу прокуратури на органи досудового розслідування, суди обмежуються інституційною побудовою такого органу в державі.

Наприклад, у США, ФРН прокурорські служби, на відміну від України, є децентралізованими. Децентралізація структури не тільки збільшує процесуальну самостійність прокурора, але й виступає своєрідним гарантом законності його діяльності, оскільки не існує вертикалі безпосередньої підпорядкованості, звідки може на прокурора чинитися прямий тиск. Водночас прокуратура в США має широкі повноваження з нагляду за діяльністю суб'єктів досудового розслідування [15, с. 361–370].

Підсумовуючи результати аналізу положень нормативно-правових актів, за якими встановлюється прокурорський нагляд за дотриманням законності під час провадження негласних слідчих (розшукових) дій, можна дійти таких висновків. Передусім розширення прокурорського нагляду в кримінальному провадженні повинно спиратися на глибокі інституційні зміни в самій системі прокуратури, підвищенні вимог до кваліфікації прокурорських працівників. Слід враховувати, що розширення сфери компетенції будь-якого суб'єкта завжди призводить до зростання корупційних ризиків. Як свідчать результати аналізу відповідного зарубіжного досвіду, гарантії законності діяльності прокуратури можуть забезпечуватися різними засобами: шляхом встановлення контролю за цією діяльністю з боку інших державних органів чи інститутів, децентралізації системи органів прокуратури, коли не встановлюватиметься безпосереднього підпорядкування суб'єктів прокурорського нагляду по вертикалі. Захист від корупційного тиску під час прийняття рішень може забезпечуватися шляхом надання спеціального статусу прокурорським працівникам та встановленням особливого порядку призначення та звільнення їх із посади.

Ключові слова: досудове розслідування, негласні слідчі (розшукові) дії, прокурорський нагляд.

Стаття присвячена дослідженню науково-практичних проблем здійс-

ненню прокурорського нагляду за провадженням органами досудового розслідування негласних слідчих (розшукових) дій.

Стаття посвячена дослідженню науково-практичних проблем здійснення прокурорського надзора за проведенням органами досудового розслідування негласних слідчих (розшукових) дій.

The article is devoted to the research of scientifically-practical problems of implementation the public prosecutor supervision over conducting covert investigative (detective) actions by pre-trial investigation agencies.

Література

1. Бурбика М.М. Координаційна діяльність органів прокуратури в сфері протидії злочинності: організаційно-правові засади : [монографія] / М.М. Бурбика. – Суми : Сумський державний університет, 2011. – 305 с.
2. Кирий Л.М. Відомчий, судовий контроль та прокурорський нагляд за дотриманням процесуального порядку відмови у порушенні кримінальної справи : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Л.М. Кирий. – К., 2008. – 211 с.
3. Погорецький М.А. Повноваження прокурора при здійсненні нагляду за оперативно-розшуковою діяльністю / М.А. Погорецький // Реформування органів прокуратури України: проблеми і перспективи : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 2–3 жовтня 2006 р.) / Акад. прокуратури України. – К. : Вид-во Ген. прокуратури України, 2007. – С. 124–127.
4. Бегма А.П. Прокурор як суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності : автореф. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / А.П. Бегма. – К. : Національна академія внутрішніх справ, 2011. – 20 с.
5. Косюта М.В. Прокуратура України : [навчальний посібник] / М.В. Косюта. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Знання, 2010. – 404 с.
6. Бурдін М.Ю. Запобіжні заходи за Статутом кримінального судочинства / Ю.М. Бурдін // Учёные записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2011. – Т. 24(63). – № 2. – С. 11–16.

7. Полный свод законов Российской империи. Все 16 томов со всеми относящимися к ним продолжениями и дополнительным узаконением по 1 ноября 1910 года : в 2-х кн. / под ред. А.А. Добровольского, сост. А.А. Саатчан. – СПб., 1911. – Кн. 2. – Т. IX–XVI. – 4679 с.

8. Кримінальний процесуальний кодекс України КПК України // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10, № 11–12, № 13. – Ст. 88.

9. Глушков В.О. Система прокурорського нагляду за оперативно-розшуковою діяльністю і досудовим розслідуванням у законодавстві України та зарубіжних країн: порівняльно-правовий аналіз / В.О. Глушков, О.А. Білічак // Вісник національної академії прокуратури України. – К. : Національна академія прокуратури України. – 2012. – № 4(28). – С. 75–82.

10. Борзих Д.В. Діяльність прокурора в досудових стадіях кримінального судочинства : автореф. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Д.В. Борзих. – К. : Академія адвокатури України, 2011. – 20 с.

11. Гуценко К.Ф. Уголовный процесс западных государств / К.Ф. Гуценко и др. – М., 2002. – 528 с.

12. Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні : Наказ Генеральної прокуратури України 19.12.12 р. № 4гн (із змінами, внесеними наказом Генерального прокурора України від 26.07.2013 № 4гн-1) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications.

13. Дьомін Ю.М. Прокурорський нагляд в Україні на сучасному етапі : [монографія] / Ю.М. Дьомін. – К. : УкрІНТЕІ, 2013. – 308 с.

14. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : Наказ Генеральної прокуратури України, МВС України, СБ України, Міністерством фінансів України, Адміністрацією ДПС України та Міністерством юстиції України від 16.11.2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1681/51 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>.

15. Прокуратура в Україні : [навч. посіб.] / [В.М. Бесчастний, М.І. Мичко, О.В. Філонов та ін.] ; за ред. В.М. Бесчастного. – К. : Знання, 2011. – 446 с.

УДК 343

О. Бусол,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник
Служби інформаційно-аналітичного забезпечення
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
Національної академії наук України

КОРУПЦІЙНА ЗЛОЧИННІСТЬ ТА ОРГАНІЗОВАНА КОРУПЦІЙНА ЗЛОЧИННІСТЬ: ПОНЯТТЯ ТА ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ

У цілому корупційна злочинність – результат перетину системи криміногенних та антикриміногенних факторів, виявлення яких, а також дослідження питань їхньої взаємодії є необхідною передумовою наукового забезпечення діяльності з протидії корупційній злочинності. Відтак цілком обґрунтованим вбачається визначення завданням кримінології пізнання системи криміногенних та антикриміногенних факторів, ранжування їх за ступенем значущості й впливу на злочинність, встановлення ступеня взаємозв'язку між собою та групами найбільш значущих інших явищ [1]. З огляду на це й вбачаються актуальними питання організованої корупційної злочинності як об'єкта кримінологічного дослідження. Метою статті є розгляд та співвідношення понять «корупція», «організована злочинність», «економічна злочинність», «корупційна злочинність» та обґрунтування доцільності введення в науковий обіг поняття «організованої корупційної злочинності».

Серед українських кримінологів зустрічаються думки щодо виокремлення злочинності загалом від злочинності в нашій державі на основі її національної особливості. Так, О. Костенко висловлює думку, що сучасна вітчизняна злочинність є особливим різновидом злочинності – це злочинність кризового типу. З одного боку, вона породжена соціальною кризою в Україні, а з іншого – будучи її породженням, сьогоднішня злочинність створює благодатний ґрунт для поглиблення кризи. Як стверджує науко-

вець, вивести нашу країну із соціальної кризи можна, лише розірвавши це «зачароване коло». Якщо його не розірвати, то будь-які реформи в Україні – політичні, економічні, правові, моральні тощо – приречені на невдачу, що ми наразі й маємо. Злочинність кризового типу має властивість зводити нанівець будь-які добрі наміри реформаторів.

На думку О. Костенка, найнебезпечніший руйнівний вплив на правопорядок справляє корупційна злочинність. Кількісна характеристика вітчизняної злочинності має другорядне значення, а першорядного значення набуває в сучасних умовах її якісна характеристика, а саме такий її характер, який здатен зводити нанівець будь-які реформи в Україні. О. Костенко звертає увагу, що, на жаль, ця закономірність, відкрита кримінологічною наукою, сьогодні не враховується. Саме тому всі спроби вивести Україну з кризи є проявами волюнтаризму й утопізму [2]. Це, на нашу думку, є актуальним і для організованої злочинності.

Розкриваючи зміст корупційної злочинності, необхідно вказати на її організовані форми, що було предметом вивчення багатьох українських та зарубіжних вчених. Наприклад, О. Філімонов зазначає, що в деяких випадках організована злочинність і корупція пов'язані настільки тісно, що це дає підстави вченим виділяти корупцію як одну з ознак організованої злочинності [3]. О. Гуров у свою чергу, говорячи про корупцію, вказує на постійний зв'язок посадових осіб з організованими злочинцями [4].

Л. Аркуша вважає корупцію елементом організованої злочинної діяльності. Так, вона дотримується думки, що використання корумпованих зв'язків є обов'язковим елементом у діяльності формувань, які спеціалізуються на вчиненні злочинів у сфері економіки [5]. О. Кальман, також вважає, що організована злочинність у сфері економіки фактично не може існувати без підтримки й тісної взаємодії з владними структурами. Як зазначає вчений, в українських умовах це значною мірою обумовлено потребою легалізації значних сум грошей, здобутих організованими злочинними угрупованнями в процесі своєї злочинної діяльності [6, с. 189]. Л. Багрій-Шахматов дійшов висновку, що корупція є неодмінним елементом організованої злочинності, однією з основних її ознак [7].

На співвідношення корупції та організованої злочинності можна вказати, аналізуючи тексти міжнародних правових документів із цих питань. Наприклад, у Резолюції «Двадцять принципів боротьби з корупцією» № (97)24, прийнятій Комітетом Міністрів Ради Європи 6 листопада 1997 року, держави зобов'язуються забезпечити, щоб у всіх аспектах боротьби з корупцією гіпотетично враховувались зв'язки корупції з організованою злочинністю й відмиванням брудних грошей (п. 19) [8].

У Рамковій Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти організованої злочинності від 21 липня 1997 року закріплено, що корупція є одним із трьох основних засобів (два інші – насильство й залякування), які дають можливість ватажкам організованої злочинності отримувати прибуток, контролювати території, зовнішні та внутрішні ринки, продовжувати свою злочинну діяльність і проникати в легальну економіку [9]. Позиція, озвучена Генеральним секретарем ООН у його доповіді «Вплив організованої злочинної діяльності на суспільство загалом» на II сесії Комітету з попередження злочинів і кримінальному правосуддю Економічної й соціальної ради ООН у квітні 1993 року, полягає в тому, що корупція державних посадових осіб

завжди була одним із засобів, яким надавали перевагу організовані злочинні угруповання, складовою частиною їхньої стратегії й тактики, якій віддавалась перевага перед застосуванням відкритого насильства. Гроші, які виплачуються у вигляді хабарів, вважаються босами організованої злочинності добрим інвестуванням, накладними витратами, виправданими з точки зору «справи», оскільки це значно збільшує шанси на успіх і ймовірно безкарність, знижує або зводить нанівець небезпеку розкриття злочину з усіма втратами, до яких це може призвести [10]. У прийнятих 1990 року VIII Конгресом Організації Об'єднаних Націй «Керівних принципах попередження організованої злочинності та боротьби з нею» [11] йдеться про обов'язковість дослідження проблем взаємозв'язку корупції з організованою злочинністю та заходів боротьби з нею під час розробки програм із запобігання злочинності.

У Кримінальній конвенції про боротьбу з корупцією від 27 січня 1999 року [12] встановлено конкретні заходи, яких необхідно вжити державам на національному рівні. Так, кожна сторона вживатиме такі законодавчі та інші заходи, які можуть бути необхідними для встановлення у своєму національному законодавстві кримінальної відповідальності за такі діяння: давання хабара національним державним посадовим особам; отримання хабара національними державними посадовими особами; хабарництво членів національних представницьких органів; хабарництво іноземних державних посадових осіб; хабарництво членів іноземних представницьких органів; давання хабара в приватному секторі; отримання хабара в приватному секторі; хабарництво посадових осіб міжнародних організацій; хабарництво членів міжнародних парламентських асамблей; хабарництво суддів і посадових осіб міжнародних судів; зловживання впливом, відмивання доходів, отриманих від злочинів, пов'язаних із корупцією; фінансові злочини.

Слід зауважити, що з 18 травня 2013 року дня набрання чинності Закону

України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією» від 18 квітня 2013 року [13] всі корупційні правопорушення, пов'язані з отриманням неправомірної вигоди, віднесені до злочинів. Крім того, термін «хабар» замінений на «неправомірна вигода». Тобто поняття «корупційні злочини» цілком «легалізувалося» вже не тільки в міжнародному, але й у вітчизняному праві.

О. Кваша стверджує, що корупція якісно змінює організовану злочинність, дозволяє останній зміцнювати свої позиції в суспільстві й державі, політизує її. Межі між корупційною та іншою діяльністю організованих злочинних структур вищого рівня практично не існує. Широке розповсюдження корупції призводить до розвитку та вдосконалення організованої злочинності, а якісне й кількісне зростання останньої у свою чергу тягне за собою збільшення кількості корупційних проявів та підвищення небезпечності її характеру. Тому заходи протидії корупції та організованій злочинності можуть і повинні поєднуватися, застосовуватися в комплексі [14].

Згідно з позицією О. Шевченка корупційна злочинність являє собою сукупність умисних злочинів, що вчиняються особами шляхом використання наданих їм владних або службових повноважень, із корисливих мотивів та з метою незаконного отримання неправомірної вигоди матеріального або нематеріального характеру для себе чи третіх осіб або ж шляхом надання пропозицій таких вигод іншим особам із метою незаконного використання наданих їм владних або службових повноважень [15].

Таким чином, учені розглядають корупцію як форму проявів економічної злочинності (Л. Аркуша, А. Бойко, В. Бровкін, Я. Гілінський, Г. Горшенков, А. Демет'єв, Ю. Демидов, Ю. Козлов, В. Лунєєв, Н. Лопашенко, А. Яковлев,); ознаку організованої злочинності, її елемент (Г. Миньковський, А. Гуров, В. Овчинський, І. Карпець, Ю. Ляпунов, А. Воло-

буєв, В. Кудрявцев, А. Алексєєв, А. Репецька, В. Ларічев, В. Щербаков); один із засобів (міжнародні документи). Деякі вчені (А. Ареф'єв, Н. Долгова, О. Карпович, М. Мельник, С. Зарубин, С. Іншаков) вважають, що корупція й організована злочинність є окремими поняттями, із чим ми не можемо погодитися. Корупція й організована злочинність можуть проявлятися окремо, але наведені вище визначення вчених доводять, що нині, в умовах глобалізації, частіше зустрічаються саме організовані форми корупції. С. Якимовій останній напрям видається найпродуктивнішим для розв'язання проблеми ефективної протидії корупційній злочинності, адже в його основі – комплексний підхід до цієї проблеми, що дозволяє дослідити взаємозв'язок корупційної злочинності з іншими негативними явищами та процесами, включаючи економічну та організовану злочинність [16].

Сьогодні злиття чиновників і криміналу стало настільки тісним, що злочинці виконують офіційні функції в державному апараті, одночасно виступаючи членами злочинного угруповання, підтвердженням чому є кримінальні справи, які порушені підрозділами з боротьби з організованою злочинністю МВС України та Служби безпеки України стосовно депутатів Верховної Ради України, які виявилися учасниками ОЗУ.

Злочинність загалом руйнує нормальні відносини в суспільстві, діючи проти його інститутів, натомість організована злочинність застосовує всі форми та методи, щоб спиратися на інститути держави й суспільства, використовувати їх у своїх цілях, зокрема, за допомогою корумпованих відносин.

Організованій злочинній групі складніше приховати свою діяльність, ніж окремим злочинцям. Можна сказати, що організована злочинна група не приховує свою діяльність, а блокує реакцію держави за допомогою корупції. Визнаючи корупцію однією зі складових організованої злочинності, учені розглядають її як засіб забезпечення державними службовцями «даху» кримінальним структурам і фор-

Література

1. Криминологія : [учебник для вузов] / под ред. проф. В.Д. Малкова. – 27-е изд., перераб. и доп. – М. : ЗАО «Юстицинформ», 2006. – 528 с.

2. Костенко О.М. Наука проти злочинності. Концепція «активної юстиції» / О.М. Костенко // Дзеркало тижня. Україна. – 2010. – № 31.

3. Филимонов О.В. Социально-правовой контроль – направление борьбы с коррупцией / О.В. Филимонов // Коррупция в России: состояние и проблемы : материалы науч.-практ. конф. (26 марта 1996 г.). – М., 1996. – С. 36.

4. Гуров А.И. Профессиональная преступность: прошлое и современность / А.И. Гуров. – М., 1990. – С. 205–215.

5. Аркуша Л.С. Коррупция – элемент организованной преступной деятельности / Л.С. Аркуша // Юридичний вісник. – 2000. – № 2. – С. 118–121.

6. Кальман О.С. Взаємозв'язок організованої злочинності та корупції у сфері економіки / О.С. Кальман // Вісник Академії правових наук. – Х., 1997. – № 4. – С. 188–190.

7. Багрий-Шахматов Л.В. Організована злочинність і корупція / Л.В. Багрий-Шахматов // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 1999. – № 2. – С. 3.

8. Про двадцять принципів боротьби з корупцією : Резолюція Комітету міністрів Ради Європи (97) 24 від 6 листопада 1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_845.

9. Рамкова Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти організованої злочинності від 21 липня 1997 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_786.

10. Основы борьбы с организованной преступностью / под ред. В.С. Овчинского, В.Е. Эминова, Н.П. Яблокова. – М. : ИНФРА-М. – 1996. – С. 16.

11. Сборник стандартов и норм Организации Объединенных Наций в области предупреждения преступности и уголовного правосудия. – Нью-Йорк, 1992. – С. 62.

12. Кримінальна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією : міжнародний документ від 27 січня 1999 р. № ETS173 // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 47–48.

13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність

із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією : Закон України від 18 квіт. 2013 р. № 221-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 10. – Ст. 119.

14. Кваша О.О. Корупція та організована злочинність: обґрунтування взаємозв'язку / О.О. Кваша // Правова держава. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2010. – Вип. 21. – С. 335–342.

15. Шевченко О.В. Кримінологічна характеристика та запобігання корупційній злочинності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / О.В. Шевченко ; Національна академія внутрішніх справ. – К. : Б. в., 2012. – 19 с.

16. Якімова С.В. Сучасні ознаки корупційної злочинності та їх зміст / С.В. Якімова [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://radnuk.info/statti/229-kriminal-pravo/15063-2011-01-21-05-20-24.html>.

17. Жовнір О.З. Взаємозв'язок організованої злочинності та корупції в сучасному суспільстві / О.З. Жовнір // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2009. – № 21 – С. 323–330.

18. Мельник М.І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії : [монографія] / М.І. Мельник – К. : Атіка, 2001. – 304 с.

19. Користін О.Є. Організована економічна злочинність в Україні: сучасний стан і стратегія протидії / О.Є. Користін, С.С. Чернявський // Юридичний часопис НАВС. – 2011. – № 1(1). – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.naiu.kiev.ua/chasopis/materials/23>.

20. Бойко А.С. Організована економічна злочинність у період переходу України до ринкової економіки / А.С. Бойко // Вісник Львівського національного університету. Серія юридична. – 2008. – № 46. – С. 169–177.

21. Огородник О.О. Корупція – тягар на етапі розвитку української державності / О.О. Огородник // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 10. – С. 153–155.

22. Астанин В.В. Организационно-правовые основы выявления и расследования коррупционных преступлений организованного характера в США / В.В. Астанин [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://docs.google.com/document/edit?id=1Ck7XV46aiSgxtEDUbyarBlr58a8qx1c9avPRuZg6NN4&hl=en>.

графічного, дисертаційного чи іншого дослідження), так і на правовому рівні. Зокрема, в ч. 2 ст. 50 КК України «Поняття покарання та його мета» та в ч. 1 ст. 1 КВК України «Мета і завдання кримінально-виконавчого законодавства України» мова йде про «запобігання вчиненню нових злочинів» засудженими, а в ст. 67 КК України «Обставини, які обтяжують покарання» – лише про повторність і рецидив. Більше того, у жодному із законів не подане роз'яснення у вигляді примітки, що саме слід розуміти під «новим злочином», що є важливим з огляду на вирішення конкретних проблем реалізації цілей покарання у вигляді позбавлення волі. Не подано тлумачення цього поняття також у науково-практичних коментарях до КК України [11, с. 128–130]. Водночас, з огляду на створення належних кримінально-правових і кримінально-виконавчих засад протидії рецидивній злочинності в УВП, з'ясування змісту поняття «новий злочин» та внесення відповідних змін до чинного законодавства України є очевидним. Зокрема, ст. 50 КК України «Поняття покарання та його мета» варто доповнити приміткою такого змісту: «Під новим злочином слід розуміти вчинення особою, яка має незняту та непогашену судимість, будь-якого умисного злочину чи злочину з необережності».

Крім цього, п. 1 ч. 1 ст. 67 КК України «Обставини, які обтяжують покарання» необхідно відмінити та викласти в новій редакції: «Вчинення злочину повторно та вчинення нового злочину засудженим у ході відбування будь-якого кримінального покарання». Щодо необхідності видозміни чинного закону України про кримінальну відповідальність у частині протидії рецидивній злочинності наголошують у своїх роботах також інші науковці [12, с. 141–147].

Обґрунтованим у зв'язку із цим буде також доповнення ч. 3 ст. 92 КВК України, мова про яке велася вище, що дозволить зменшити рівень впливу рецидивістів на інших засуджених до позбавлення

волі та в цілому дозволить підвищити ефективність реалізації на практиці принципу диференціації й індивідуалізації цього кримінального покарання, тобто зазначена видозміна закону має пряме відношення до такої теоретико-прикладної проблеми, як ефективність правових норм [13, с. 59–60].

У науці під ефективністю правових норм розуміється властивість їх сукупної, системної дії, що характеризує ступінь досягнення цілі виправлення засуджених, яка встановлюється шляхом порівняння очікуваних і фактичних результатів із ресоціалізації осіб, позбавлених волі, що виражається в рівні їх спеціальної правосвідомості щодо вказаних норм і юридично значимій поведінці в період відбування покарання (характеризується ставленням до режиму відбування покарання, суспільно корисної праці, соціально-виховної роботи, загальноосвітнього й професійного навчання) та після звільнення від нього (наявність або відсутність рецидиву). Саме тому, як слушно дійшов висновку А.І. Алексеев, у цілому є підстави говорити про підвищену суспільну небезпеку злочинності в місцях позбавлення волі (як специфічного різновиду кримінального рецидиву), позаяк кримінально карані діяння в такому випадку вчиняються безпосередньо в процесі виконання покарання за попередні злочини, в умовах ізоляції засуджених, посиленого нагляду за ними, що свідчить про перше ігнорування кримінально-правових заборон [14, с. 444]. Водночас у п. 31 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 березня 1993 року № 2 «Про судову практику в справах про злочини, пов'язані з порушеннями режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі» зроблено застереження такого характеру (що є важливим з огляду видозміни ст. 92 КВК України «Роздільне тримання засуджених до позбавлення волі у в'язницях і виховних колоніях»): «Суди зобов'язані послідовно виконувати вимоги закону про індивідуалізацію покарання і виключити упередженість під

час призначення покарання особам, які вчинили злочини в місцях позбавлення волі, маючи на увазі, що до них повною мірою відносяться загальні начала призначення покарання, тобто має бути всебічне врахування ступеня суспільної небезпечності злочину, особи винного, його поведінки, характеру, мотивів і конкретних обставин вчиненого злочину, інших обставин, що пом'якшують та обтяжують відповідальність» [15, с. 116].

Отже, можна обґрунтовано зробити висновок про діалектичний зв'язок кримінально-правових і кримінально-виконавчих засад протидії рецидивній злочинності в УВП та подати таке визначення останніх: «Під кримінально-виконавчими засадами протидії рецидивній злочинності у виправних колоніях слід розуміти закріплені в нормативно-правових актах у сфері виконання покарань форми, способи й методи запобігання, відвернення та припинення умисних повторних злочинних проявів, що вчиняються засудженими до позбавлення волі у ході відбування цього кримінального покарання».

Змістовні елементи протидії рецидивній злочинності в УВП визначено в ч. 1 ст. 1, ст. ст. 34, 35, 65, 67, 70, 71 та інших Загальної частини КК України, а також у відповідних нормах Особливої частини КК України. У КВК України зазначеній проблематиці присвячено ч. 1 ст. 1, ст. ст. 2, 5, 6, глави 15 «Загальні положення виконання покарання у вигляді позбавлення волі», а також ст. 102 «Режим у колоніях та його основні вимоги», ст. 104 «Оперативно-розшукова діяльність у колоніях» та інші норми Особливої частини КВК України. Що стосується інших кримінально-виконавчих засад, то їх визначено в спеціальних законах України. Зокрема, у Законі України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі», у Законі України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбули покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк», у Законі України «Про зайнятість насе-

лення» та інших, а також у відомчих нормативно-правих актах Державної пенітенціарної служби України.

Ключові слова: кримінально-виконавча політика, політика у сфері боротьби зі злочинністю, принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарань, засуджений до позбавлення волі, виправні колонії, дільниці виправних колоній.

У статті на підставі аналізу сучасних нормативно-правових актів та наукових підходів, пов'язаних зі змістом кримінально-виконавчої політики України, визначено роль і місце принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань під час її формування, а також запропоновано науково обґрунтовані шляхи вирішення існуючих проблем з означеної тематики.

В статті на основаних аналіза сучасних нормативно-правових актів та наукових підходів, пов'язаних з содержанием уголовно-исполнительной политики Украины, определены роль и место принципа дифференциации и индивидуализации исполнения наказаний, а также предложены научно обоснованные пути решения существующих проблем по обозначенной тематике.

The article is based on the analysis of current regulations and scientific approaches related to the content of the penal policy of Ukraine, the role and place of the differentiation and individualization of penal during its formation, and proposed science-based solutions to the existing problems of the designated subjects research.

Література

1. Клейменов М.П. Уголовно-правовое прогнозирование : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 / М.П. Клейменов ; ЕГУ. – Екатеринбург, 1992. – 40 с.
2. Рощина І.О. Умови підвищення ефективності норм кримінального права у запобіганні злочинам / І.О. Рощина // Право України. – 2011. – № 4. – С. 191–196.

3. Яковець І.С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань : [монографія] / І.С. Яковець. – Х. : Право, 2013. – 392 с.

4. Бандурка А.А. Противодействие преступности: теория, практика, проблемы / А.А. Бандурка, Л.М. Давыденко. – Х. : ХНУВС, 2005. – 420 с.

5. Кальман О.Г. Поняття і зміст діяльності щодо протидії та запобігання злочинності / О.Г. Кальман // Проблеми протидії злочинності : [підручник] / [О.Г. Кальман, І.М. Козьяков, В.В. Куц та ін.] ; за ред. О.Г. Кальмана. – Х. : ТОВ «Новасофт», 2010. – С. 13–17.

6. Бандурка А.М. Преступность в Украине: причины и противодействие : [монография] / А.М. Бандурка, Л.М. Давыденко. – Х. : Основа, 2003. – 368 с.

7. Ігнатів О.М. Протидія загальнокримінальній насильницькій злочинності в Україні : [монографія] / О.М. Ігнатів. – Х. : Діса Плюс, 2013. – 650 с.

8. Батургараєва В.С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми : [монографія] / В.С. Батургараєва. – Х. : Право, 2009. – 576 с.

9. Лукашевич С.Ю. Кримінологічна характеристика та попередження злочинності засуджених в місцях позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / С.Ю. Лукашевич. – Х., 2001. – 200 с.

10. Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 4 червня 2010 року № 7 // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / уряд. : В.В. Рожнова, А.С. Сизоненко,

Л.Д. Удалова. – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2011. – С. 445–452.

11. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 5-те вид., перероб. та допов. – К. : Атіка, 2011. – 1186 с.

12. Забродська Т.А. Удосконалення чинного законодавства як основа ефективного запобігання рецидивним злочинам у сфері незаконного обігу наркотиків / Т.А. Забродська // Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення : тези допов. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 20 березня 2014 року) / редкол. : В.В. Коваленко, В.В. Черней, О.М. Джужа, В.В. Васинович та ін. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2014. – С. 141–147.

13. Демидова Л.М. Якість кримінологічного законодавства: поняття, ознаки та проблеми забезпечення / Л.М. Демидова // Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовної діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні : матер. наук. конф. (м. Харків, 15 травня 2009 року) / редкол. : В.І. Борисов (гол. ред.) та ін. – Х. : Право, 2009. – С. 59–61.

14. Алексеев А.И. Кримінологическая профилактика: теория, опыт, проблемы : [монография] / А.И. Алексеев, С.И. Герасимов, А.Я. Сухарев. – М. : Норма, 2001. – 496 с.

15. Про судову практику в справах про злочини, пов'язані з порушеннями режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 березня 1993 року № 2 // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / уряд. : В.В. Рожнова, А.С. Сизоненко, Л.Д. Удалова. – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2011. – С. 109–116.

УДК 347.963

С. Подкопаєв,кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права і процесу
Київського міжнародного університету

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОКУРОРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Прокурорська діяльність на сьогодні все більше ускладнюється, насамперед через особливості політичного, соціального й економічного розвитку країни, динамічність законотворчих процесів, недосконалість законодавства тощо. При цьому суспільні очікування від органів прокуратури та соціальна відповідальність прокурорів залишаються високими. Вони обумовлюють потребу в їх професійній та ефективній діяльності, особливо враховуючи, що прокурорська компетенція розповсюджується на широке коло правових відносин. У зв'язку із цим важливого значення набувають заходи, що сприяють успішному виконанню поставлених перед прокуратурою завдань.

Слід також зазначити, що сучасний етап реформування прокуратури в нашій країні, пошук та опрацювання її оптимальної моделі (ефективної в реальних умовах сьогодення) зумовлює не лише перегляд змісту основних параметрів прокурорської діяльності, наприклад обсягу функцій прокуратури, а й виявлення внутрішніх резервів, спрямованих на підвищення результативності й ефективності прокурорської діяльності в конкретному напрямі та в цілому як державної інституції. До таких резервів можна віднести належну організацію роботи прокуратури, оптимізацію системи засобів забезпечення прокурорської діяльності. Один з елементів такої системи – методичне забезпечення.

Таким чином, складність прокурорської діяльності й необхідність пошуку внутрішньосистемних резервів підви-

щення її результативності та ефективності актуалізують розгляд питань методичного забезпечення прокурорської діяльності.

Метою статті є аналіз сучасного стану методичного забезпечення прокурорської діяльності в Україні, формулювання пропозицій з удосконалення цього механізму (оптимізація системи його суб'єктів; окреслення основних видів документів методичного характеру, процедури їх розробки й схвалення (видання); виявлення питань, що потребують охоплення методичними розробками, а також аналіз проблем впровадження методичних розробок у прокурорську практику).

До розгляду питань методичного забезпечення прокурорської діяльності зверталися у своїх публікаціях переважно практичні працівники (Г.П. Середа, Т.В. Корнякова) [1; 2]. У літературі, порівняно з методичним (науково-методичним) забезпеченням інших видів діяльності (у тому числі юридичної), зазначеним питанням приділяється менше уваги [3; 4; 5].

Методичне забезпечення в органах прокуратури регламентується низкою нормативно-правових актів, зокрема Законом України «Про прокуратуру» [6], наказами Генерального прокурора України «Про організацію роботи і управління в органах прокуратури» від 26 грудня 2011 року № 1гн (далі – наказ № 1гн) і «Про організацію взаємодії органів прокуратури України з Національною академією прокуратури» від 31 січня 2011 року № 8, Регламентом Генеральної прокуратури України,

затвердженим наказом Генерального прокурора України від 12 квітня 2012 року № 35 (далі – Регламент ГПУ), і Регламентами прокуратур обласного рівня, затвердженими наказами їх керівників, Положенням про науково-методичну раду при Генеральній прокуратурі України, затвердженим наказом Генерального прокурора України від 24 квітня 2012 року № 41, та Положеннями про методичні ради прокуратур обласного рівня, затвердженими їх керівниками, тощо [7].

Останнім часом у прокурорській системі було вжито організаційних заходів, спрямованих на вдосконалення роботи з методичного забезпечення¹. Вони привели до позитивних зрушень у цій сфері.

У найбільш загальному вигляді методичне забезпечення можна визначити як організований у системі органів прокуратури процес із розробки та впровадження в прокурорську діяльність досконалих способів і прийомів (методик) порядку її здійснення для забезпечення належної реалізації та підвищення ефективності².

На сьогодні прокурорською практикою вироблено такі основні види документів методичного характеру: інформаційні листи (про позитивний досвід, лист-зауваження, лист-орієнтування, про організацію роботи) та методичні рекомендації.

Інформаційні листи – це документи з окремих питань певного напрямку

діяльності прокуратури. Розглянемо детальніше їх види:

1) лист про позитивний досвід роботи – це документ, у якому розкриваються нові підходи й напрацьована методика (способи та прийоми) діяльності однієї або декількох прокуратур щодо конкретного питання, ефективність реалізації яких підтверджено практикою їх застосування;

2) лист-зауваження – це документ, яким звертається увага на недоліки в роботі підпорядкованих прокуратур та на необхідність вжиття конкретних заходів для підвищення ефективності діяльності;

3) інформаційний лист про організацію роботи – це документ, у якому розкриваються нові підходи й напрацьована методика (способи та прийоми) організації роботи щодо конкретного питання (теми);

4) лист-орієнтування – документ, у якому міститься найбільш оптимальний порядок реалізації прокурорських повноважень у конкретній правовій ситуації (з конкретного питання) для підвищення ефективності прокурорської діяльності.

Методичні рекомендації – це узагальнюючі документи, які комплексно розкривають та фактично визначають систему послідовних дій, встановлюють найбільш оптимальний алгоритм (порядок) реалізації прокурорських повноважень за певним напрямом діяльності (темою) для досягнення належної

¹ Так, в управлінні правового й методичного забезпечення Генеральної прокуратури України в 2010 році було створено відділ організації науково-методичної роботи, завданням якого є налагодження системи методичного забезпечення прокурорської діяльності, координація зусиль із цього питання відповідних суб'єктів; з 2011 року методична робота почала плануватися; проведено навчальні заходи з відповідальними секретарями методичних рад прокуратур областей; із метою уніфікованого підходу до розробки й підвищення якості методичних документів розроблено й схвалено Основні вимоги щодо структури та змісту документів методичного спрямування тощо [7].

² У 2013 році методичними радами відповідного рівня схвалено 599 методичних документів (2012 року – 481, 2011 року – 547, 2010 року – 358). З них 355 методичних рекомендацій (2012 року – 297, 2011 року – 416), 75 інформаційних листів про позитивний досвід (2012 року – 77, 2011 року – 86) та 169 інших документів методичного спрямування (2012 року – 107, 2011 року – 45). Зокрема, науково-методичною радою при Генеральній прокуратурі України в минулому році розглянуто й схвалено 62 документи методичного спрямування (2012 року – 50, 2011 року – 56, 2010 року – 11). З них 55 методичних рекомендацій (2012 року – 42, 2011 року – 49, 2010 року – 10) та 7 інформаційних листів про позитивний досвід роботи (2012 року – 8, 2011 року – 7, 2010 року – 1). Детальніше про це йдеться в «Узагальненні стану роботи з методичного забезпечення органів прокуратури України за 2013 рік, впровадження та ефективності використання у практичній діяльності методичних документів» від 10 лютого 2014 року [7].

ни, Національна академія прокуратури України. Розробкою інформаційних листів – лише структурні підрозділи апаратів прокуратур обласного рівня та Генеральної прокуратури України.

Виходячи з того, що п. 12 ч. 1 ст. 9 проекту закону України «Про прокуратуру» передбачено, що Генеральний прокурор України «затверджує загальні методичні рекомендації для прокурорів із метою забезпечення однакового застосування норм законодавства України під час здійснення прокурорської діяльності», на питанні розробки та впровадження методичних рекомендацій необхідно зупинитися детальніше [8].

Привертає увагу не лише кількість суб'єктів, задіяних у цьому процесі, а й механізм його здійснення. На сьогодні практика свідчить, що з одного й того ж питання може бути розроблено та впроваджено в практичну діяльність чи навчальний процес методичні рекомендації, розроблені прокуратурами в різних регіонах, або можуть схвалюватися методичні рекомендації (на рівні прокуратур областей), які дублюють уже схвалені науково-методичною радою Генеральної прокуратури України. Механізм оперативного й своєчасного внесення змін до методичних рекомендацій (з урахуванням динаміки змін у законодавстві й потреб практики) також потребує свого вдосконалення.

У перспективі бажано, щоб розробкою методичних рекомендацій займався один «методичний центр» в органах прокуратури, який напрацьовував би єдині підходи до прокурорської діяльності (з урахуванням регіональних особливостей). Таким може бути Науково-дослідний інститут Національної академії прокуратури України. При цьому структурні підрозділи Генеральної прокуратури України, прокуратури обласного рівня могли б виступати замовниками розробок, надавати свої зауваження й пропозиції під час підготовки проектів, долучатися за необхідності до цієї роботи, контролювати процес підготовки методичних документів.

Вважаємо, що такий порядок, окрім іншого, допоможе розвантажити оперативних працівників від невластивої для них роботи, надасть змогу зосередити зусилля виключно на забезпеченні законності, зміцненні правопорядку, захисті прав та інтересів громадян, інтересів суспільства й держави.

Розроблені методики мають бути схвалені науково-методичною радою при Генеральній прокуратурі України та вводиться в дію наказами Генерального прокурора України. Це надасть рекомендаціям нормативності й обов'язковості, посилить відповідальність за якість їх підготовки.

Однак це лише можлива перспектива. Говорячи про сучасний стан, звернемо увагу на порядок визначення тематики документів методичного спрямування. За загальним правилом вона визначається, виходячи з потреб практичної діяльності, а саме необхідності орієнтування підпорядкованих працівників на найбільш оптимальний механізм здійснення прокурорської діяльності (з позиції її максимальної ефективності щодо досягнення кінцевого результату), виходячи з критеріїв оцінки діяльності, визначених у наказі № 1гн та галузевих наказах Генерального прокурора України [7].

Щодо підготовки інформаційних листів, то аналіз практики роботи, її узагальнення, які проводяться, наприклад, у Головному управлінні представництва в суді, захисту інтересів громадян та держави при виконанні судових рішень Генеральної прокуратури України, в управліннях представництва, захисту інтересів громадян та держави в суді прокуратур обласного рівня, дозволяють встановити причини зниження ефективності діяльності або виявити наявні прорахунки, що потребують додаткової активізації, більш ґрунтовного опрацювання питань, орієнтування прокурорів на однакову правозастосовну практику. Саме для оперативного «купірування» будь-яких відхилень розроблюються відповідні інформаційні листи.

Ключові слова: прокуратура, прокурорська діяльність, методичне забезпечення прокурорської діяльності.

У статті аналізується механізм методичного забезпечення прокурорської діяльності та формулюються пропозиції щодо його можливої оптимізації. Увагу зосереджено на основних видах документів методичного характеру, суб'єктах методичного забезпечення, питаннях визначення ступеня впливу методичних документів на ефективність прокурорської діяльності.

В статье анализируется механизм методического обеспечения прокурорской деятельности, формулируются предложения по его возможной оптимизации. Внимание сосредоточено на основных видах документов методического характера, субъектах методического обеспечения, вопросах определения степени влияния методических документов на эффективность прокурорской деятельности.

The article analyses the mechanism of methodological support of prosecutorial activities and forms the propositions concerning to its potential optimization. The author draws attention to the basic kinds of methodical documents, subjects of methodic security, questions of definition of methodic documents incidence on the prosecutorial activities efficiency.

Література

1. Серета Г. Науково-методичне забезпечення – один із найважливіших чинників ефективної діяльності органів прокуратури / Г. Серета // Вісник прокуратури. – 2011. – № 11. – С. 7–13.
2. Корнякова Т. Організаційно-методичне забезпечення діяльності органів прокуратури щодо запобігання злочинам проти довкілля / Т. Корнякова // Право України. – 2011. – № 7. – С. 210–217.
3. Бахін В.П. Науково-методичне забезпечення слідчої практики: поняття, сутність, значення / В.П. Бахін // Вісник Університету внутрішніх справ. – 1999. – Вип. 9. – С. 129–134.
4. Манжукова О.А. Научно-методическое обеспечение деятельности МВД, ГУВД, УВД по субъектам Российской Федерации: организационный и правовой аспекты (по материалам ГУВД по г. Москве) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О.А. Манжукова. – М., 2009. – 23 с.
5. Фролова О.Г. Сучасне інформаційно-методичне забезпечення управління в органах внутрішніх справ : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.07 / О.Г. Фролова ; Нац. ун-т внутрішніх справ. – Х., 2002. – 36 с.
6. Про прокуратуру : Закон України від 5 листопада 1991 року № 1789-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>.
7. Генеральна прокуратура України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gp.gov.ua>.
8. Проект Закону про прокуратуру [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3541&skl=8.

УДК 343.105

О. Толочко,кандидат юридичних наук, доцент,
проректор Національної академії прокуратури України,
державний радник юстиції III класу

ГУМАНІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ ПРОКУРОРА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Актуальність проблематики вітчизняної теорії та практики кримінально-процесуальної діяльності прокурора зумовлюється зміною соціальної парадигми кримінального процесу. Процедура досягнення процесуальних цілей за правовою природою наближаються до класичної змагальної моделі. Крім суто обвинувачення, законодавчо передбачене застосування прокурором альтернативних процедур на кшталт медіаційних. Закономірним наслідком цього є гуманізація статусу прокурора в кримінальному провадженні та корегування професійної правосвідомості прокурора. Зазначене передбачає оновлення методологічного забезпечення досліджень процесуальної діяльності прокурора.

Процесуальний статус прокурора в кримінальному провадженні досліджувався в роботах В. Баскова, В. Бесарабова, Л. Владимірова, В. Долежана, С. Зарудного, М. Косюти, О. Литвака, І. Марочкина, Г. Муравйова, М. Розіна, П. Сергеїча, І. Фойніцького, В. Зеленецького, Г. Корольова, І. Петрухіна, В. Рохлина, В. Савицького, Г. Середи, О. Смірнова, М. Строговича, С. Шестакової та інших учених. Безумовно, дослідження цих науковців є вагомим внеском у розвиток теоретичних положень процесуального статусу прокурора в кримінальному провадженні, проте вони не враховують нові положення процесуальної діяльності прокурора. Більшість розвідок не ґрунтувалися на постулатах поліфункціональності кримінальної процесуальної діяльності прокурора, визначення пріоритетних

функцій, меж їх реалізації, дискреційності прокурорської процесуальної компетенції з елементами конфлікту інтересів.

Аналіз положень нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), на нашу думку, дозволяє виділити такі процесуальні напрями прокурорської діяльності: процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, прокурорський нагляд за дотриманням законів органами досудового розслідування, організація проведення досудового кримінального провадження, підтримання державного обвинувачення (ст. 36 КПК України).

Форми й методи здійснення процесуальної діяльності залежать від стадії кримінального процесу, у якій здійснюється діяльність прокурора. У досудовому кримінальному провадженні прокурор як процесуальний керівник діє насамперед як організатор розслідування кримінальних правопорушень, відповідає за строк і якість їх розслідування та передачу матеріалів кримінальних проваджень до суду.

Рекомендації REC(2000)19 Комітету Міністрів Ради Європи «Щодо ролі прокурорів у системі кримінального правосуддя» визнають, що процесуальне керівництво може здійснюватися прокуратурою з наданням прокурорам владних повноважень щодо органів розслідування. Таку роль прокурора закріплено в кримінально-процесуальному законодавстві європейських країн, зокрема Німеччини (1974 р.), Італії (1988 р.), Іспанії (1995 р.), Австрії (2004 р.), Франції (2010 р.). Прокура-

тура здійснює досить жорсткий контроль за органами досудового слідства, особливо поліцією, однак її завданням є не стільки власне охорона законності, скільки забезпечення ефективності та професійності досудового провадження (Нідерланди, Норвегія, Португалія, Швейцарія, Болгарія, Угорщина, Румунія, Чехія тощо).

Проте в багатьох країнах за прокуратурою залишено лише право нагляду за виконанням законів у діяльності органів дізнання й оперативно-розшукових органів. До таких держав відносяться Азербайджан (ст. 18 Закону про прокуратуру), Вірменія (ст. 2 КПК 1998 р.), Грузія (ст. 2 Закону про прокуратуру), Латвія (ст. 18 Закону про прокуратуру), Литва (ст. 118 Конституції), Естонія (ст. 22 КПК).

Предметом прокурорського нагляду за виконанням законів органами, які проводять досудове розслідування, є дотримання прав і свобод людини й громадянина, встановленого порядку розкриття й розслідування кримінальних правопорушень, а також законність рішень, прийнятих слідчими незалежно від відомчої приналежності.

Відповідно до ст. 36 КПК України прокурор у кримінальному провадженні здійснює нагляд за дотриманням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням. Така нормативна модель прокурорської діяльності повинна забезпечити охорону прав і законних інтересів учасників кримінального провадження, законність кримінальної процесуальної діяльності, ефективність підтримання державного обвинувачення в суді.

Досить довго в юридичній літературі в різній інтерпретації розглядалося питання про виконання прокурором на досудових стадіях кримінального процесу функції процесуального керівництва слідством [1].

Головними аргументами супротивників позиції, що прокурор не здійснює процесуальне керівництво розслідуванням, є те, що кримінальне процесуаль-

не законодавство не використовувало термін «керівництво» щодо нагляду прокурора за виконання законів органами дізнання й досудового слідства, а також те, що процесуальна самостійність слідчого унеможлиблює будь-яке «процесуальне керівництво» [2].

Сучасне вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство містить термін «керівництво» (ст. 36 КПК України). Що ж до другого аргументу, то зазначимо, що законодавство надає певну самостійність слідчому. Це підтверджується ст. 40 КПК України. Зокрема, слідчий, здійснюючи свої повноваження, самостійний у власній процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, які не мають на те законних повноважень, забороняється. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи й організації, службові особи, інші фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення слідчого.

У ст. 39 КПК України викладено повноваження начальника слідчого відділу, які можна розцінювати як організацію досудового розслідування. Хоча керівник органу досудового розслідування уповноважений здійснювати процесуальні дії (ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування; давати слідчому письмові вказівки, які не можуть суперечити рішенням і вказівкам прокурора; вживати заходи щодо усунення порушень вимог законодавства в разі їх допущення слідчим; погоджувати проведення слідчих (розшукових) дій і продовжувати термін їх проведення у випадках, передбачених цим кодексом; здійснювати досудове розслідування, користуючись при цьому повноваженнями слідчого), проте повноважень щодо процесуального керівництва досудовим кримінальним провадженням він не має.

Процесуальні повноваження прокурора є значно ширшими, ніж у начальника слідчого відділу. Причому керівник органу досудового розслідування зобов'язаний виконувати доручення та

цесуальне керівництво, оскільки воно здійснюється щодо процесуального суб'єкта (слідчого) та в процесуальній формі.

У сучасних умовах необхідність спеціального виділення процесуального керівництва як форми прокурорського нагляду обумовлена тим, що за правовою ідеологією нового КПК України вводиться принцип «незмінності прокурора під час проведення конкретного кримінального провадження», відповідно до якого прокурор повинен забезпечити ефективність здійснення нагляду за дотриманням законів під час проведення досудового розслідування, підтримання державного обвинувачення в суді та в цілому досягнення завдань кримінального провадження.

За відсутності інституту додаткового розслідування істотно підвищується персональна відповідальність кожного прокурора за якість кінцевого результату. Прокурор «керує слідством» для того, щоб самому ж ефективно підтримувати обвинувачення в суді.

КПК України передбачає також процесуальні повноваження прокурора поза межами процесуального керівництва, які за своєю суттю спрямовані на організацію досудового кримінального провадження. Їх можна віднести до діяльності прокурора з організації проведення досудового кримінального провадження. Ця діяльність здійснюється керівником відповідного органу прокуратури під час призначення процесуального прокурора в конкретному кримінальному провадженні. Якщо процесуальний прокурор не може здійснювати повноваження через задоволення заяви про його відвід, тяжку хворобу, звільнення з органу прокуратури або з іншої поважної причини, що унеможлиблює його участь у кримінальному провадженні, повноваження прокурора покладаються на іншого прокурора керівником відповідного органу прокуратури. У виняткових випадках повноваження прокурора можуть покладатися керівником органу прокуратури на іншого прокурора цього органу прокура-

тури через неефективне здійснення прокурором нагляду за дотриманням законів під час проведення досудового розслідування.

При цьому керівником органу прокуратури є Генеральний прокурор України, прокурор Автономної Республіки Крим, області, міст Києва та Севастополя, прокурори міжрайонні, міста, району, прирівняні до них прокурори, а також їх заступники.

У разі неефективного досудового розслідування будь-якого кримінального правопорушення Генеральний прокурор України, його заступники, прокурори Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя й прирівняні до них прокурори доручають здійснювати досудове розслідування іншому органу досудового розслідування.

Серед процесуальних напрямів діяльності прокурора нами названо прокурорський нагляд за дотриманням законів органами досудового розслідування. Він жодним чином не виходить за межі конституційної функції нагляду. Більше того, Генеральний прокурор України, перший заступник, заступники Генерального прокурора України, прокурори Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя, прокурори міст і районів, міжрайонні й спеціалізовані прокурори, їх перші заступники й заступники під час здійснення нагляду за дотриманням законів під час проведення досудового розслідування мають право скасовувати незаконні та необгрунтовані постанови слідчих і підпорядкованих прокурорів у межах строків досудового розслідування, передбачених ст. 219 КПК України. Про скасування таких постанов повідомляють прокурора, який здійснює нагляд за дотриманням законів під час проведення відповідного досудового розслідування.

Прокурорський нагляд за дотриманням законів органами досудового розслідування здійснюється в чіткій процесуальній формі та характеризується наявністю в прокурора владно-розпорядних повноважень. Останні поляга-

Таким чином, Кримінальний процесуальний кодекс України серед прокурорів визначає керівників прокуратури, службових осіб прокуратури, прокурорів, які здійснюють прокурорський нагляд за дотриманням законів органами досудового розслідування, прокурорів, які здійснюють процесуальне керівництво та підтримують державне обвинувачення в суді. Зміст їх процесуальних повноважень дозволяє виділити такі напрями процесуальної діяльності прокурора в кримінальному провадженні: процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, прокурорський нагляд за дотриманням законів органами досудового розслідування, організація проведення досудового кримінального провадження, підтримання обвинувачення, доведення суду позиції щодо підтримання перед судом або заперечення положень судового рішення.

Ключові слова: процесуальна діяльність прокурора, процесуальне керівництво, прокурорський нагляд за дотриманням законів органами досудового розслідування, підтримання державного обвинувачення.

Статтю присвячено дослідженню концептуальних засад гуманізації процесуального статусу прокурора в кримінальному провадженні. Підкреслено необхідність дослідження вказаної проблематики на постулатах поліфункціональності кримінальної процесуальної діяльності прокурора, визначення пріоритетних функцій, меж їх реалізації, дискреційності прокурорської процесуальної компетенції з елементами конфлікту інтересів.

Стаття посвячена дослідженню концептуальних принципів гуманізації процесуального статусу прокурора в уголовном производстве. Подчеркнута необходимость исследова-

ния указанной проблематики на постулатах полифункциональности уголовной процессуальной деятельности прокурора, определения приоритетных функций, пределов их реализации, дискреционности прокурорской процессуальной компетенции с элементами конфликта интересов.

The article investigates the conceptual foundations of humanizing the procedural status of the prosecutor in criminal proceedings. Is underlined necessity of research the problems specified on the postulates polyfunctionality Criminal Procedure of the prosecutor, the definition of priority functions, limits their implementation, prosecutorial discretion procedural competence with elements of conflict of interest.

Література

1. Зеленецкий В.С. Функциональная структура прокурорской деятельности : [учеб. пособие] / В.С. Зеленецкий. – Х., 1978. – 279 с.
2. Даев В.Г. Основы теории прокурорского надзора / В.Г. Даев, М.Н. Маршуров. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1990. – 360 с.
3. Ларин А.М. Прокурорский надзор и руководство расследованием / А.М. Ларин // Социалистическая законность. – 1978. – № 10. – С. 56–57.
4. Королев Г.Н. Прокурорское уголовное преследование в российском уголовном процессе : [монография] / Г.Н. Королев. – М. : Юрлитинформ, 2006. – 360 с.
5. Давиденко Л.М. Прокурорська влада: міф чи реальність? Чи відповідає вона принципам правової держави? / Л.М. Давиденко // Прокуратура. Людина. Держава. – 2004. – № 7. – С. 38.
6. Крючко Ю.І. Проблеми підтримання державного обвинувачення у справах про навмисні вбивства / Ю.І. Крючко. – Х. : ТОВ «Легас», 2000. – 241 с.
7. Савицкий В.М. Очерк теории прокурорского надзора / В.М. Савицкий. – М. : Наука, 1975. – 260 с.

І. Задоя,кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного і трудового права
Одеської національної морської академії

НАБУТТЯ ПРАВА НА ЗАНЯТТЯ АДВОКАТСЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ В УКРАЇНІ: ВИМОГИ ДО ОСІБ

Побудова правової держави та формування громадянського суспільства в Україні зумовили необхідність реформування та створення інститутів, діяльність яких спрямована на забезпечення реалізації та захисту прав, свобод і законних інтересів людини й громадянина. Одним із таких інститутів є адвокатура. Для того, щоб цей інститут належним чином виконував покладені на нього функції, необхідно, щоб його лави формувалися з найкращих спеціалістів-юристів: кваліфікованих, досвідчених, компетентних та добросовісних. Саме для цього законодавством передбачається низка вимог до осіб, які виявили намір займатися адвокатською діяльністю. Враховуючи важливість цих вимог для формування адвокатського корпусу, необхідною є їх характеристика.

Дослідженням різних аспектів інституту адвокатури в різні часи займалася значна кількість науковців, серед яких необхідно відзначити Т.В. Варфоломееву, Є.В. Васьковського, М.М. Михеєнка, О.Д. Святоцького, Д.П. Фіолєвського, С.Я. Фурсу, В.К. Шкарупу.

Не дивлячись на проведені науковцями дослідження інституту адвокатури, вимоги, що висуваються до осіб, які мають намір бути адвокатами, постійно змінюються, удосконалюються. З прийняттям 5 липня 2012 р. нового Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» ці вимоги також було змінено. У зв'язку із цим метою цієї статті є характеристика законодавчо закріплених вимог, яким повинна відповідати особа, для набуття права на заняття адвокатською діяльністю, передбачених Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Частиною 1 ст. 6 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» передбачено, що адвокатом може бути фізична особа, яка має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, має стаж роботи в галузі права не менше двох років, склала кваліфікаційний іспит, пройшла стажування (крім випадків, встановлених цим законом), склала присягу адвоката України та отримала свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю [1].

Таким чином, до осіб, які виявили намір набути права на заняття адвокатською діяльністю, законодавством висуваються такі вимоги:

1. Наявність повної вищої юридичної освіти. Під повною вищою юридичною освітою законодавець розуміє повну вищу юридичну освіту, здобуту в Україні, а також повну вищу юридичну освіту, здобуту в іноземних державах та визнану в Україні в установленому законом порядку.

Повною вищою освітою визнається освітній рівень вищої освіти особи, який характеризує сформованість її інтелектуальних якостей, що визначають розвиток особи як особистості і є достатніми для здобуття нею кваліфікації за освітньо-кваліфікаційним рівнем спеціаліста або магістра.

Повну вищу освіту мають особи, які завершили навчання у вищих навчальних закладах, успішно пройшли державну атестацію відповідно до стандартів вищої освіти й отримали документ про повну вищу освіту державного зразка [2]. Документом державного зразка, що підтверджує набуття особою повної вищої юридичної освіти, є диплом за спеціальностями «Правоз-

навство», «Правоохоронна діяльність», «Міжнародне право» [2].

Принагідно зазначимо, що ст. 2 Закону України «Про адвокатуру» (1992 р.) також передбачала вимогу щодо наявності вищої юридичної освіти [3], але не уточнювала, чи має ця освіта бути повною вищою або ж неповною вищою. Таким чином, вважаємо цілком правильним чітке закріплення в законодавстві вимоги щодо наявності в претендентів повної вищої освіти.

2. *Володіння державною мовою.* Відповідно до ст. 10 Конституції України та ст. 6 Закону України «Про засади державної мовної політики» державною мовою в Україні є українська мова [4; 5].

Вимогу володіння державною мовою вважаємо цілком обґрунтованою, оскільки українська мова як державна обов'язково застосовується на всій території України під час здійснення повноважень органами законодавчої, виконавчої та судової влади, у міжнародних договорах, у навчальному процесі [5]. Крім того, за загальним правилом судочинства в Україні у цивільних, господарських, адміністративних і кримінальних справах здійснюється державною мовою. Слідчі й судові документи також складаються державною мовою (ст. 14 Закону України «Про засади державної мовної політики»).

Таким чином, в адвоката під час здійснення своєї професійної діяльності, зокрема представництва інтересів фізичних і юридичних осіб у судах, складання заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру тощо, виникає необхідність використовувати державну мову, тому володіння державною мовою для адвоката є необхідною умовою для належного виконання своїх професійних обов'язків.

3. *Наявність стажу роботи в галузі права не менше двох років.* Стаж роботи – це тривалість трудової діяльності, під час якої особа набуває досвіду в тій чи іншій сфері. Для набуття права на заняття адвокатською діяльністю закон вимагає наявність спеціального трудового стажу: стажу роботи

в галузі права. При цьому уточнюється, що для набуття такого права до цього стажу зараховується стаж роботи особи за спеціальністю лише після здобуття особою повної вищої юридичної освіти [1].

До стажу роботи в галузі права зараховується робота на таких посадах: 1) судді, прокурора, слідчого, нотаріуса; 2) помічника адвоката, помічника судді або нотаріуса; 3) юриста, юрисконсульта, головного юрисконсульта, начальника юридичного відділу; 4) робота на посадах в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах, організаціях усіх форм власності, якщо такі посади за кваліфікаційними вимогами потребують наявності винятково повної вищої освіти за спеціальністю «правознавство» або «правоохоронна діяльність»; 5) науково-педагогічних або наукових працівників, які здійснюють навчання, виховання та професійну підготовку в професійно-технічних, вищих або післядипломних навчальних закладах, якщо такі посади вимагають наявності повної вищої освіти за спеціальністю «правознавство» або «правоохоронна діяльність»; 6) працівників науково-дослідних установ, якщо такі посади вимагають наявності повної вищої освіти за спеціальністю «правознавство» або «правоохоронна діяльність»; 7) на інших посадах, які відповідно до закону вимагають наявності повної вищої освіти за спеціальністю «правознавство» або «правоохоронна діяльність».

Кваліфікаційно-дисциплінарним комісіям адвокатури регіонів у разі виникнення складнощів із віднесенням роботи особи на певних посадах до стажу роботи в галузі права необхідно керуватися кваліфікаційними вимогами посадової інструкції особи-заявника, а також загальними відомостями Класифікатора професій ДК 003:2010.

Якщо ж особа надавала юридичні послуги як фізична особа-підприємець, то під час визначення стажу її роботи в галузі права необхідно виходити

Водночас закон звільняє від проходження стажування осіб, які на день звернення із заявою про допуск до складання кваліфікаційного іспиту мають стаж роботи помічника адвоката не менше одного року за останні два роки [1]. Це, на наш погляд, є цілком виправданим, оскільки особи, які працювали помічниками адвокатів, уже отримали та закріпили на практиці професійні знання, вміння й навички, необхідні для надання правової допомоги в якості адвоката.

Стосовно процедури проходження стажування, то вона досить детально регламентована Положенням про організацію та порядок проходження стажування для отримання особою свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, затвердженого рішенням Ради адвокатів України від 16 лютого 2013 р. № 81, із наступними змінами (далі – Положення про стажування, Положення).

Необхідно відзначити, що Положення про стажування з моменту його прийняття зазнало певних змін, деякі з них можна назвати прогресивними. Це насамперед стосується внесення особою, яка виявила намір проходити стажування, плати за проходження стажування. Так, відповідно до п. 1.8 Положення про стажування зі змінами, затвердженими рішенням Ради адвокатів України від 01 червня 2013 р. № 124, було передбачено, що стажування в Україні відбувається на платній основі, та встановлено розмір внеску за проходження стажування – 20 мінімальних заробітних плат (на дату сплати) (п. 6.3 Положення). І лише за умови надходження внеску за проходження стажування на поточні банківські рахунки органів адвокатського самоврядування Рада адвокатів регіону видавала особі, яка отримала рішення Ради адвокатів регіону про задоволення її заяви про проходження стажування, направлення на стажування (п. 5.11 Положення) [7].

Встановлення такого високого розміру внеску було перешкодою для осіб, що склали кваліфікаційний іспит, але

не мали ані стажу роботи на посаді помічника адвоката не менше одного року за останні два роки, ані коштів у достатній кількості, у реалізації їхнього права на заняття адвокатською діяльністю. У зв'язку із цим вважаємо цілком виправданим скасування такого внеску рішенням Ради адвокатів України від 27 вересня 2013 р. № 216 [8].

Однак ради адвокатів регіонів, керуючись п. 6.1 Положення про стажування, яким передбачено, що організаційне забезпечення проходження стажування, у тому числі матеріального та іншого характеру, здійснюється радами адвокатів регіону, приймають рішення про сплату такого внеску та встановлюють його розмір. Так, наприклад, Рада адвокатів Хмельницької області рішенням від 15 січня 2014 р. № 4 зі змінами, внесеними рішенням від 17 березня 2014 р. № 8-1/14, встановила з 1 січня 2014 р. розмір внеску на забезпечення заходів із проходження стажування в розмірі 12 мінімальних заробітних плат на дату сплати [9]. Такі рішення є обмеженням особи в реалізації права на вільний вибір професії та роду трудової діяльності, що закріплено в ч. 2 ст. 43 Конституції України [4].

Принагідно відзначимо, що відповідно до п. 10 Основних положень про роль адвокатів, прийнятих VIII Конгресом ООН із запобігання злочинам 1 серпня 1990 р., «обов'язком урядів, професійних асоціацій адвокатів і навчальних інститутів є забезпечення відсутності дискримінації під час допущення осіб до адвокатської практики або до продовження практики за ознаками раси, кольору шкіри, статі, етнічного походження, релігії, політичних та інших поглядів, наявності власності, місця народження, економічного або іншого становища» [10].

Змушені констатувати, що через не врегульованість окремих положень організації та діяльності адвокатури на сьогодні створюються механізми, які за своїм змістом порушують основоположні норми Конституції України, обмежують права та свободи людини й громадянина.

In the article there are reported about importance of advocacy for protection of rights and freedoms of man and citizen. There are also featured legal requirements, that the person who wants to become a barrister (solicitor) should be conformed to.

Література

1. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 липня 2012 р. № 5076-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 27. – Ст. 282.

2. Про затвердження у новій редакції Порядку допуску до складення кваліфікаційного іспиту, порядку складення кваліфікаційного іспиту та методики оцінювання результатів складення кваліфікаційного іспиту для набуття права на заняття адвокатською діяльністю в Україні : Рішення Ради адвокатів України від 17 грудня 2013 р. № 270 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unba.org.ua/akti>.

3. Про адвокатуру : Закон України від 19 грудня 1992 р. № 2887-XII // Відомості Верховної ради України. – 1993. – № 9. – Ст. 62.

4. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

5. Про засади державної мовної політики : Закон України від 3 липня 2012 р. № 5029-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 23. – Ст. 218.

6. Положенням про організацію та порядок проходження стажування для отримання особою свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, затвердженим рішенням Ради адвокатів України від 16 лютого 2013 р. № 81, зі змінами, затвердженими рішеннями Ради адвокатів України від 27 вересня 2013 р. № 215, № 216 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unba.org.ua/stagivannya>.

7. Положення про організацію та порядок проходження стажування для отримання особою свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, затверджене рішенням Ради адвокатів України від 16 лютого 2013 р. № 81 зі змінами, затвердженими рішенням Ради адвокатів України від 01 червня 2013 р. № 124 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unba.org.ua/stagivannya>.

8. Про внесення змін та доповнень до Положення про організацію та порядок проходження стажування для отримання особою свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю : Рішення Ради адвокатів України від 27 вересня 2013 р. № 216 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unba.org.ua/stagivannya>.

9. Про встановлення розміру та порядку сплати внеску на забезпечення заходів з проходження стажування для отримання особою свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю : Рішення Ради адвокатів Хмельницької області від 15 січня 2014 р. № 4 зі змінами, затвердженими рішенням від 17 березня 2014 р. № 8-1/14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kmrada-unba.org/?page_id=580.

10. Основні положення про роль адвокатів, прийняті VIII Конгресом ООН по запобіганню злочинам 1 серпня 1990 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_835

11. Про надання роз'яснень щодо видачі посвідчення адвоката України особі, яка склала присягу адвоката України, та щодо випуску посвідчення адвоката України нового зразка : Рішення Ради адвокатів України від 19 листопада 2013 р. № 249 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unba.org.ua/akti>.

12. Про затвердження зразка та опису свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю : Рішення Ради адвокатів України від 17 грудня 2013 р. № 272 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unba.org.ua/akti>.

УДК 347.9

В. Цимбалюк,кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри спеціальних юридичних дисциплін
Національного університету водного господарства та природокористування

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МЕДІАЦІЇ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Світова практика свідчить, що одним із найпоширеніших альтернативних способів вирішення правових спорів, який забезпечує реальне впровадження в життя досягнутих рішень та дозволяє суттєво розвантажити суди, є медіація. Однак в Україні вона залишається явищем малодослідженим і не має належного законодавчого закріплення.

Метою статті є аналіз норм вітчизняного законодавства щодо можливості застосування медіації та пошук шляхів його вдосконалення.

Інститут медіації був предметом дослідження вітчизняних науковців В.М. Баранової, О.М. Боброва, Є.О. Борисової, С.В. Васильчака, В.В. Землянської, Г.І. Єрьоменко, О.М. Лисенко, Т.О. Подковенко, Ю.Д. Притики та інших.

Медіація полягає в тому, що сторони конфлікту можуть за допомогою посередника провести переговори й досягти згоди, не звертаючись до суду. Медіація оминає складні судові процедури та може бути адаптована до будь-яких обставин. Її метою є обговорення й опрацювання складної ситуації, налаштування учасників спору на конструктивну взаємодію, причому посередник виступає арбітром, який допомагає віднайти порозуміння між сторонами та, обговоривши протиріччя, дійти компромісу [5, с. 157]. Суттєвими перевагами медіації, на нашу думку, є її ефективність, оскільки сторони самі доходять постановленого рішення, яке оформляють у формі договору; швидкість та економічність, оскільки має місце скорочення витрат сторін і сторони самі регулюють строки проведення цієї процедури; а також її конфіденційність.

Посередництво є короткостроковим, неворожим та орієнтованим на виконання завдання підходом до розв'язання конфлікту. Натомість впровадженню медіації в Україні заважають її відносна новизна й відсутність законодавчого регулювання.

Зарубіжний досвід пропонує три групи механізмів правового забезпечення медіації. Першу групу становлять ринково-договірні механізми. Медіація як діяльність, не заборонена законодавством жодної держави, може здійснюватися без будь-якого втручання з боку держави, виключно на приватних засадах. Медіатори допомагають сторонам досягти угоди, сторони її підписують і можуть навіть не згадувати, що в процесі переговорів брав участь медіатор. Угода має статус цивільно-правової угоди, для правового регулювання якої не важливо, яким із законних способів сторони прийшли до угоди [7, с. 230–231]. Цей механізм може мати місце і в Україні, оскільки сторони мають право укласти договір, який не передбачений актами цивільного законодавства, проте відповідає їх загальним засадам. Однак непоінформованість населення про можливість проведення процедури медіації призводить до її непопулярності, а отже, маємо лише поодинокі випадки укладення таких цивільно-правових договорів.

Другу групу механізмів правового регулювання становлять так звані саморегулюючі механізми. Практично одночасно з появою більш-менш оформленої практики медіації практикуючі медіатори почали об'єднуватися в організації та об'єднання за різними ознаками.

Третю групу становить законодавче регулювання. Норми, які регулюють відносини медіації, можуть міститися в нормативно-правових актах загального характеру (зазвичай національних законах про медіацію), спеціальних нормативно-правових актах (про медіацію в кримінальних справах, трудових, сімейних спорах, у сфері телекомунікацій тощо), у загальному галузевому законодавстві (окремі розділи або норми про медіацію в процесуальних кодексах) [4, с. 230–231].

Наразі закони про медіацію прийнято в таких країнах, як США, Австрія, Велика Британія, Німеччина, Франція, Росія, Болгарія тощо. У загальному галузевому законодавстві медіацію врегульовано, наприклад, у Польщі, Італії, Словенії тощо.

Однією із центральних проблем становлення медіації в Україні є відсутність чіткого розуміння, як саме її повинно бути врегульовано.

Деякі науковці вважають, що для розвитку медіації необхідно лише внести зміни до чинних українських законодавчих актів, оскільки вони вже містять певні норми, які дозволяють альтернативне вирішення спорів. Зокрема, це можливість укладення мирової угоди, передбачена цивільно-процесуальним і господарсько-процесуальним законодавством. Сімейний кодекс України містить норму, відповідно до якої суд вживає заходи щодо примирення подружжя, якщо це не суперечить моральним засадам суспільства. Інститут примирення сторін є і в кримінальному законодавстві. Крім того, важливе значення мають такі закони України: «Про міжнародний комерційний арбітраж», «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», «Про порядок вирішення трудових та колективних спорів», «Про третейські суди» та інші.

Такої думки, зокрема, дотримується Д.В. Проценко, яка стверджує, що медіація в Україні починає діяти, і для цього необхідно забезпечити певні умови, насамперед внести зміни до процесу-

альних нормативно-правових актів для скасування перешкод у проведенні правосудної медіації. Проте необхідно стримати надмірне й завчасне регулювання ще не сформованої галузі, аби не припинити та не обмежити її розвиток [6].

Ми вважаємо, що для розвитку медіації необхідно прийняти спеціальний закон. Перші кроки на цьому шляху вже зроблено.

Так, Указом Президента України від 10.05.2006 р. «Про концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів» серед завдань передбачено створення можливостей для розвитку альтернативних (позасудових) способів розв'язання спорів. З метою розвантаження судів, а також створення умов для стимулювання дешевших і менш формалізованих способів врегулювання спорів запропоновано введення медіації [2].

Г.І. Єрьоменко стверджує, що під час впровадження пілотних проектів із медіації в окремих судах в Україні стало зрозуміло, що потрібен закон про медіацію. Закон створював би безпечне середовище для державних службовців, суддів, які підтримують і хочуть рекомендувати сторонам застосувати медіацію як спосіб вирішення їхнього спору. Закон піднімав би рівень довіри до послуги, адже вона визнавалася б державою. Закон вводив би зрозумілі поняття, регламентуючи права й обов'язки учасників правовідносин за участю медіатора, а також створював би певні умови для захисту репутації послуги [3, с. 218].

Верховною Радою України 26.06.2013 р. було розроблено й зареєстровано законопроект «Про медіацію», який визначає правові засади організації та здійснення медіації й діяльності медіаторів в Україні. Слід наголосити, що це вже не перший законопроект, розроблений у цьому напрямі, однак попередні спроби не мали успіху.

Саме визначення медіації в законопроекті не містить жодних новел і визначає медіацію як процедуру аль-

Недосконалими й такими, що потребують подальшого доопрацювання, є також положення законопроекту щодо сертифікації медіаторів і правил професійної етики. Не зрозуміло, де саме особи, які бажають стати медіаторами, повинні проходити підготовку.

Крім того, процес медіації та діяльність медіаторів повинні контролюватися з боку певних установ, і ця діяльність не може здійснюватися безсистемно.

У пояснювальній записці до законопроекту України «Про медіацію» вказано, що законодавче закріплення процедури медіації сприятиме вдосконаленню в Україні механізмів захисту прав людини й громадянина, впровадженню та застосуванню на практиці європейських стандартів і норм міжнародного права. Адже окреслення перспектив удосконалення українського законодавства на основі вивчення тенденцій розвитку сучасного міжнародного права й зарубіжного законодавства в контексті посиленних інтеграційних процесів є одним із пріоритетних завдань нашої держави.

Зауважимо, що в цьому напрямі зроблено також перші практичні кроки. Так, у межах програми «Прозорість та ефективність судової системи» між Радою Європи та головами Господарського суду м. Києва, Вінницького апеляційного адміністративного суду, Донецького апеляційного адміністративного суду та Білоцерківського міжрайонного суду ухвалено домовленості про добровільне застосування процедури медіації в цих судах. Можна припустити, що українці, навіть прийнявши прогресивні закони, не зможуть їх застосувати, доки такі пілотні проекти не продемонструють свою ефективність. 36 українців уже пройшли підготовку в Центрі ефективного розв'язання спорів і конфліктів у Великій Британії, із них 7 акредитовані в цій країні як медіатори. Отже, Україна має можливості для впровадження й розвитку медіації [8, с. 12].

Таким чином, інститут медіації потребує подальшого вдосконален-

ня, зокрема, із цією метою необхідно прийняти закон про медіацію, який визначатиме правові засади здійснення медіації й діяльності медіаторів в Україні; підняти рівень довіри до медіації шляхом наочної демонстрації її переваг, зокрема ефективності, швидкості та економічності; доопрацювати положення, що стосуються вимог до особи, яка бажає стати медіатором, відповідальності медіаторів та їх сертифікації.

Ключові слова: альтернативні способи вирішення спорів, медіація, медіатор, нормативно-правове забезпечення медіації.

У статті досліджується медіація як один з альтернативних способів вирішення правових конфліктів. Визначено підґрунтя нормативно-правового регулювання медіації в Україні, запропоновано ідеї щодо його вдосконалення.

В статье исследуется медиация как один из альтернативных способов разрешения правовых конфликтов. Определены основы нормативно-правового регулирования медиации в Украине, предложены идеи по его совершенствованию.

The article examines mediation as one of the alternative methods of solving legal conflicts. Defined framework of legal regulation of mediation in Ukraine, offered ideas for improvement.

Література

1. Про медіацію : проект Закону України № 2425а від 26.06.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47637.
2. Про концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів : Указ Президента України № 361/2006 від 10.05.2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua>.
3. Єрмоєнко Г. Про проект закону «Про медіацію в Україні» / Г. Єрмоєнко,

А. Комбікова // *Право України*. – 2011. – № 11–12. – С. 217–220.

4. Кисельова Т. Правове регулювання відносин із надання послуг медіації у зарубіжних країнах / Т. Кисельова // *Право України*. – 2011. – № 11–12. – С. 225–236.

5. Лисенко О.М. Посередництво (медіація) як ефективна технологія розв'язання конфліктів за участю третьої сторони / О.М. Лисенко // *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. – 1998. – № 4. – С. 154–158.

6. Проценко Д.В. Медіація в Україні зайшла, і це – факт. Тепер їй треба дати можливість проявитися / Д.В. Проценко // *Юридична газета*. – 2008. – № 6(141). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.yur-gazeta.com/article/1496>.

7. Санченко А. Медіація як демократичний й ефективний спосіб вирішення спорів: європейські норми і досвід та українська перспектива / А. Санченко // *Голос України*. – 2010. – № 204. – С. 12–13.

УДК 341.1.01

О. Нігрєва,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

ПРАВОТВОРЧІСТЬ У КОНТЕКСТІ ДЖЕРЕЛ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Попри величезну значимість міжнародного права для врегулювання міжнародних відносин, у ХХІ сторіччі саме воно залишається однією з найбільш нестабільних правових систем, якій властива величезна кількість проблемних запитань як теоретичного, так і практичного характеру. Міжнародна правотворчість становить саме ту сферу, якій бракує визначеності й хоча б базисного нормативного-правового регулювання в міжнародних актах. Це спричиняє необхідність подальших наукових досліджень зазначеної проблематики. Одним із цікавих аспектів міжнародного правотворчого процесу, який викликає питання, є його прояв у контексті джерел міжнародного права, адже їхні особливості суттєво впливають на нормотворення. Водночас власне тема джерел міжнародного права є проблематичною, враховуючи невизначеність концепції джерела міжнародного права та суперечливість переліку цих явищ. Подібні міркування обумовлюють актуальність теми статті, метою якої є розгляд особливостей правотворчості в розрізі як класичних джерел міжнародного права, так і більш нових юридичних конструкцій, наділених їхніми рисами.

Спеціальним дослідженням питань міжнародної правотворчості присвячено мало наукових праць. Зокрема, цієї проблематики торкалися у своїх роботах такі вчені, як І.І. Лукашук, В.Г. Буткевич, В.В. Мицик, О.В. Задорожній, К.А. Бекашев, Н.Д. Тазієв, Ю.О. Ти-

хомиров, Г.І. Тункін, Ю.В. Ничка, А. Бойль, К. Чінкін, Дж. Паувелен, Р. Вессель, Я. Вутерс та інші.

Розглядаючи концепцію правотворчості в контексті джерел міжнародного права, неминуче стикаємося з іншою проблемою теорії й практики міжнародного права: визначення системи його джерел. Питання джерельності в праві є складним як для міжнародного, так і для національного права. Водночас воно є дуже важливим, оскільки дозволяє визначити, у яких саме формах можуть існувати норми права, а отже – і спосіб та суб'єктів їх творення.

Не звертаючись до наукових дискусій щодо питання визначення терміна «джерело права», маємо, однак, зазначити, що в межах статті йтиметься саме про джерела міжнародного права в їх формально-юридичному розумінні, оминаючи питання матеріальних та ідеальних джерел правових норм.

Питання системи джерел міжнародного права є дискусійним, оскільки міжнародному нормативно-правовому полю, на жаль, бракує документа, який чітко визначав би джерела міжнародного права. Класичний вітчизняний науковий підхід вимагає визнавати джерелами міжнародного права міжнародний договір та міжнародний звичай. Однак сучасна міжнародно-правова наука доктрина вже давно вийшла за межі джерельності міжнародного права та наділяє рисами джерела права найрізноманітніші форми вираження міжнародних норм.

ного етапу, а саме до етапу вираження згоди на обов'язковість міжнародних договірних норм, що в контексті стадій укладення міжнародного договору відбувається на етапах підписання, обміну документами, ратифікації, затвердження або приєднання. У випадку багатосторонніх угод мова йде, як правило, про дві основні стадії: підписання та ратифікацію (або аналогічні процедури).

Що ж до суб'єктів міжнародної договірної правотворчості, то їх коло також безпосередньо залежить від розуміння міжнародної правотворчості. Якщо говорити про правотворчість у широкому сенсі, то коло суб'єктів значно зростає, адже в процесі формування норм можуть брати участь не лише однозначно визнані суб'єкти міжнародного права – держави та міжнародні міжурядові організації, а й інші актори, чия міжнародна правосуб'єктність викликає широкі дискусії, наприклад, міжнародні неурядові організації, наукові інституції, навіть окремі авторитетні вчені в галузі міжнародного права. Якщо ж звужувати поняття міжнародної правотворчості, то логічним є також звуження кола її суб'єктів до держав і міжнародних міжурядових організацій. Хоча деякі представники західної науки міжнародного права мають дещо інші погляди щодо цього питання, про що йтиметься далі.

Як уже було зазначено, іншим джерелом міжнародного права, яке не втратило свого значення протягом багатьох століть, є міжнародний звичай. Якщо процес укладення й виконання міжнародного договору, а також інші пов'язані з ним міжнародні відносини є більш-менш врегульованими, то утворення й застосування міжнародного звичаю викликає в науці та практиці міжнародного права набагато більше запитань. Найскладніші з них стосуються саме міжнародної звичаєвої правотворчості, оскільки досі немає чітких відповідей ані щодо часу, потрібного для утворення міжнародного звичаю, ані щодо форм вираження так званого *opinio juris*, ані щодо суб'єктів такої правотворчості тощо. Не вдаючись до

грунтовного аналізу наведених питань, маємо зазначити, що в класичному розумінні норми міжнародних звичаїв також мають проходити два основні етапи свого формування, щоб отримати силу юридично обов'язкового правила поведінки в міжнародних відносинах.

На першому етапі відбувається формування самого правила поведінки, тобто норми, яка, однак, ще не має статусу правової. Це так званий «об'єктивний» елемент у структурі міжнародного звичаю, для формування якого необхідно, щоб певна одноманітна поведінка суб'єктів міжнародного права в аналогічних ситуаціях мала місце протягом достатньо тривалого часу. Часто результатом такої поведінки стає так зване міжнародне узвичаєння, яке, не маючи юридичної обов'язковості, становить водночас норму поведінки, недотримання якої в міжнародних відносинах може розглядатися як недружній акт та викликати певні форми протесту. На наш погляд, саме цей етап можна розглядати як перший етап міжнародної звичаєвої правотворчості в широкому розумінні.

Другим обов'язковим для формування саме правової норми є етап, на якому до «об'єктивного» елемента міжнародного звичаю додають так званий «суб'єктивний» елемент – згоду суб'єктів міжнародного права на надання вже сформованій міжнародній звичаєвій нормі поведінки характеру юридично обов'язкової. На цьому етапі відбувається перетворення просто звичаю на звичай правовий. Як здається, саме цей важливий етап можна вважати другим етапом міжнародної правотворчості в широкому розумінні.

Що ж до більш вузького її визначення, то за аналогією з міжнародним договором міжнародну звичаєву правотворчість у цьому випадку можна зводити до останнього етапу, а саме до етапу висловлення *opinio juris*, на якому безпосередньо з'являються юридично обов'язкові звичаєві норми.

Звертаючись до суб'єктів такої правотворчості, ми знову стикаємося з

винах. Г. Кох зауважує: «Цей різновид юридичного діалогу завжди передує, а іноді замінює собою формальну правотворчість. <...> Через цей повторувальний процес, у якому юристи-міжнародники з різних країн розмовляють про ці питання в двосторонньому й багатосторонньому порядках, ми створюємо те, що теоретики з міжнародних відносин називають епістеміологічною спільнотою або ж <...> «інтерпретаційною спільнотою», де юристи-міжнародники розмовляють однією мовою для опису того самого транснаціонального феномена в тому наповненні, що він його отримує в їх країні та їх міжнародних відносинах» [1].

Нарешті, до гібридних публічно-приватних угод Г. Кох відносить інноваційні форми публічно-приватного партнерства, які прагнули б до залучення урядів, представників промисловості та громадянського суспільства до розробки нових норм, принципів і стандартів поведінки в деяких нових сферах суспільних відносин, де щільно переплітаються як державні, так і приватні інтереси, а саме: діяльність приватних охоронних агентств, видобувна діяльність тощо [1].

Зазначені вище конструкції, які деякі вчені наділяють рисами джерел міжнародно-правових норм або щонайменше джерел норм міжнародної поведінки, які не мають правового характеру, є самі по собі значно дискусійними й такими, що потребують ретельних наукових досліджень і подальшого розвитку. Отже, розглядати їх у контексті міжнародної правотворчості є дещо зарано. Однак очевидним є той факт, що, визнаючи їх формами закріплення міжнародних нормативних приписів, ми значно розширюємо коло суб'єктів міжнародної нормотворчості. Це у свою чергу може викликати питання щодо участі деяких із них уже безпосередньо в правотворчих процесах.

Наведені позиції не вичерпують усього різноманіття наукових підходів до розуміння джерел міжнародного права. Не заперечуючи право на життя

багатьох із них, ми вимушені, однак, зауважити про потенційно небезпечні наслідки такої широти й невизначеності поглядів щодо однієї з ключових конструкцій будь-якої правової системи – джерела права.

Безкінечне розмивання його концепту в міжнародному праві може призвести до нівелювання інших стрижневих положень цієї системи, зокрема концепції міжнародно-правової норми. Як видається, тенденція, що намітилася, може призвести до свавільного утворення норм поведінки в міжнародних відносинах, дотримання яких викликати багато дискусій, насамперед із боку основного суб'єкта міжнародного права – держави, що в останні роки стрімко втрачає свій виключний домінуючий стан.

Таким чином, для ґрунтовного дослідження теми міжнародної правотворчості необхідний її аналітичний розгляд у контексті джерел міжнародного права, оскільки їх специфіка впливає на особливості формування відповідних норм міжнародного права.

Теоретичний аналіз таких характеристик міжнародної правотворчості, як етапи й суб'єкти, неможливий також без її чіткого визначення. Важливо у зв'язку із цим розрізняти суб'єктів та етапи міжнародної правотворчості у вузькому й широкому сенсах, відокремлюючи їх водночас від аналогічних характеристик міжнародної нормотворчості, що становить собою більш широке поняття.

Аналіз міжнародної договірної та звичаєвої правотворчості в більш широкому розумінні продемонстрував, що в цілому їй властиві два основні етапи, однак суб'єкти-учасники цих етапів суттєво різняться, що особливо стосується утворення міжнародних звичаїв.

Якщо зводити міжнародну правотворчість виключно до процесу надання міжнародним нормативним приписам юридичної обов'язковості, то в цьому розумінні можна говорити про один етап як міжнародної договірної, так і міжнародної звичаєвої правотвор-

чості, основним суб'єктом якої виступає держава. Однак останні зміни в міжнародних відносинах демонструють тенденцію до поширення кола міжнародних правотворчих суб'єктів.

Проблематичним залишається аналіз міжнародної правотворчості в контексті нетипових джерел міжнародного права, таких як soft law, наукова доктрина, юридична практика, гібридні публічно-приватні угоди тощо. Вважаємо, що їх джерельна функція на цьому етапі розвитку міжнародних відносин не є однозначно доведеною. Однак тенденція до появи нових юридичних конструкцій, які нібито відіграють роль джерел права, демонструє наявність нагальної потреби в більш ґрунтовному дослідженні та нормативному закріпленні як концепції джерела міжнародного права, так і концепції міжнародної правотворчості.

Ключові слова: міжнародна правотворчість, джерела міжнародного права, міжнародний договір, міжнародний звичай, нетипові джерела міжнародного права.

Статтю присвячено розгляду окремих аспектів правотворчості в контексті джерел міжнародного права, наведено аналіз етапів і суб'єктів міжнародної договірної та звичаєвої правотворчості, приділено увагу питанням формування нетипових джерел міжнародного права.

Статья посвящена рассмотрению отдельных аспектов правотворчества в контексте источников международного права, приведен анализ этапов и субъектов международного договорного и обычного правотворчества, уделено внимание вопросам формирования нетипичных источников международного права.

The article is dedicated to some lawmaking aspects in the context of international law sources. The analysis of stages and subjects of international treaty and usage lawmaking is done. The author paid attention to the issues of untypical international law sources formation.

Література

1. Koh H. *Twenty-First Century International Lawmaking* / H. Koh // *US Department of State [Електронний ресурс]*. – Режим доступу : <http://www.state.gov/s/1/releases/remarks/199319.htm>.
2. Нігреєва О.О. *Правотворчість у міжнародному праві: до питання про визначення* / О.О. Нігреєва // *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. – 2013. – Вип. 6-3. – Т. 2. – С. 156–159.
3. Лукашук І.І. *Международное право. Общая часть* : [учебник для студ. юрид. фак-тов и вузов] / И.И. Лукашук. – Изд. 3-е, перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2005. – 415 с.
4. *Le domande d'esame di Diritto Internazionale Pubblico. Collaborazione di dott.ssa Giovanna Cammilli*. – Napoli : Simone, 2009. – 304 p.

УДК 346.7

В. Петрина,

кандидат юридичних наук,

професор кафедри господарсько-правових дисциплін

Навчально-наукового інституту права і психології Національної академії внутрішніх справ

СУБ'ЄКТИ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ

Проблеми правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності (далі – ЗЕД) розглядаються в працях низки українських правознавців, зокрема О.М. Вінник, О.В. Зайчука, С.П. Коломацької, В.В. Луця, В.Ф. Опришка, С.Г. Осики, І.Г. Побірченка, В.В. Поєдинок, Ю.С. Шемшученка, В.С. Щербини та багатьох інших. Проте, незважаючи на те, що законодавство не визначає, особи яких саме організаційно-правових форм можуть здійснювати зовнішньоекономічну діяльність, серед наукових праць наведених науковців, на нашу думку, відсутні дослідження, у яких це питання предметно досліджувалося б. Стаття спрямована на заповнення цієї прогалини. З огляду на важливість ЗЕД для економіки України дослідження із цього питання набуває неабиякої актуальності.

Предметом правового регулювання, як відомо, є суспільні відносини [1, с. 40]. Тому розглядаючи ЗЕД як предмет правового регулювання, ми маємо говорити про ЗЕД як про суспільні відносини, тобто зовнішньоекономічні правовідносини.

До складу правовідносин входять такі елементи: суб'єкти, об'єкти та зміст [2]. Розглянемо такий елемент складу зовнішньоекономічних правовідносин, як суб'єкти зовнішньоекономічних правовідносин.

Суб'єкт правовідносин – це учасник правових відносин, який має суб'єктивні права та здатний виконувати юридичні обов'язки [2]. Хто ж може бути суб'єктом зовнішньоекономічних

правовідносин, тобто суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності, за законодавством України? Відповідь на це питання дається в двох законодавчих актах: у Господарському кодексі України (далі – ГКУ) та в Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність» (далі – Закон про ЗЕД). При цьому між нормами згаданих актів щодо цього питання є суттєві суперечності, які й розглядаються в статті.

Згідно зі ст. 1 Закону про ЗЕД ЗЕД – це «діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, побудована на взаємовідносинах між ними...» [3]. Виходячи з наведеного законодавчого визначення поняття ЗЕД, суб'єктами зовнішньоекономічних правовідносин мають бути, з одного боку, українські суб'єкти господарської діяльності України, а з іншого – іноземні суб'єкти господарської діяльності. Саме такий суб'єктний склад є кваліфікуючою ознакою зовнішньоекономічних правовідносин.

Частина 1 ст. 378 ГКУ визначає: «Суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності є суб'єкти господарювання, зазначені в п. п. 1, 2 ч. 2 ст. 55 цього Кодексу» [4].

У ч. 2 ст. 55 ГКУ суб'єкти господарювання поділяються на дві категорії: фізичні особи-підприємці та господарські організації – юридичні особи. Враховуючи те, що згідно з ч. 1 ст. 90 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ) «юридична особа повинна мати своє найменування, яке містить інфор-

ня прибутку. Згідно з ч. 1 ст. 55 ГКУ особи, які здійснюють таку діяльність, також відносяться до суб'єктів господарювання і, відповідно, до суб'єктів ЗЕД. Згідно зі ст. 86 ЦКУ непідприємницькі товариства (кооперативи, крім виробничих, об'єднання громадян тощо) можуть поряд зі своєю основною діяльністю здійснювати підприємницьку (тобто господарську) діяльність, якщо інше не встановлено законом, а ця діяльність відповідає меті, для якої їх було створено, та сприяє її досягненню. Таким чином, можемо констатувати, що ті непідприємницькі товариства (кооперативи, крім виробничих, об'єднання громадян тощо), яким законом не заборонено здійснювати господарську діяльність, можуть бути суб'єктами господарювання і, відповідно, суб'єктами ЗЕД. Організаційно-правові форми таких непідприємницьких товариств, що підлягають державній реєстрації, зазначені в Державному класифікаторі «Класифікація організаційно-правових форм господарювання», затвердженому наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28.05.2004 р. № 97 (далі – Державний класифікатор організаційно-правових форм господарювання).

Наведене також стосується установ, які згідно зі ст. 86 ЦКУ «можуть поряд зі своєю основною діяльністю здійснювати підприємницьку діяльність, якщо інше не встановлено законом і якщо ця діяльність відповідає меті, для якої вони були створені, та сприяє її досягненню» [5].

Таким чином, можна зазначити, що відповідно до ЦКУ суб'єкти господарювання і, відповідно, суб'єкти ЗЕД можуть створюватись у таких організаційно-правових формах, як повне товариство, командитне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю, товариство з додатковою відповідальністю, акціонерне товариство, виробничий кооператив, непідприємницькі товариства, яким здійснення господарської діяльності не заборонене

законом, та установи, яким здійснення господарської діяльності не заборонене законом.

Згідно з ГКУ (ст. ст. 55 та 378) до суб'єктів господарювання і, відповідно, до суб'єктів ЗЕД відносяться «державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до цього Кодексу» [4].

У ГКУ можна нарахувати 18 варіантів підприємств, а саме: 1) приватне підприємство (ст. ст. 63 та 113 ГКУ); 2) підприємство колективної власності (ст. ст. 63 та 93 ГКУ); 3) комунальне підприємство (ст. 63 ГКУ); 4) державне підприємство (ст. 63 ГКУ); 5) підприємство, засноване на змішаній формі власності (ст. 63 ГКУ); 6) підприємство з іноземними інвестиціями (ст. ст. 63 та 116 ГКУ); 7) іноземне підприємство (ст. ст. 63 та 117 ГКУ); 8) унітарне підприємство (ст. 63 ГКУ); 9) корпоративне підприємство (ст. 63 ГКУ); 10) дочірнє підприємство (ст. 63 ГКУ); (1) державне унітарне підприємство (ст. 73 ГКУ); 12) державне комерційне підприємство (ст. 74 ГКУ); 13) казенне підприємство (ст. 76 ГКУ); 14) комунальне унітарне підприємство (ст. 78 ГКУ); 15) підприємство споживчої кооперації (ст. ст. 93 та 111); 16) підприємства об'єднань громадян, релігійних організацій (ст. 112 ГКУ); 17) фермерське господарство (ст. 114 ГКУ); 18) асоційоване підприємство (ст. 126 ГКУ). Не торкаючись питання про розумність визначення кожного із цих варіантів підприємств і суперечностей у цій частині між ГКУ й ЦКУ та самими положеннями ГКУ, зауважимо лише, що розібратися в тому, які зі згаданих у ГКУ варіантів підприємств є організаційно-правовими формами підприємств, за допомогою самого ГКУ просто неможливо. ГКУ взагалі не визначає, у яких організаційно-правових формах можуть створюватись підприємства, незважаючи на те що в ч. 2 ст. 45 ГКУ зазначено, що «порядок створення, державної реєстрації, діяльності, реорганізації та ліквідації суб'єктів підприємництва окремих організацій-

них форм визначається цим Кодексом та іншими законами», а в ч. 2 ст. 53 ГКУ зазначено, що «порядок створення, державної реєстрації, діяльності, реорганізації та ліквідації суб'єктів господарювання окремих організаційних форм некомерційної господарської діяльності визначається цим Кодексом та іншими законами». Стаття 63 ГКУ, яка називається «Види та організаційні форми підприємств», згадує лише про види підприємств і нічого не говорить про організаційні форми підприємств. Будь-яких інших законів, які визначали б, які із зазначених у ГКУ варіантів підприємств є організаційно-правовими формами підприємств, не існує.

У зв'язку із цим щоб з'ясувати, які саме із зазначених у ГКУ варіантів підприємств є організаційно-правовими формами підприємств та можуть бути зареєстровані державою як такі, потрібно звертатися до Державного класифікатора організаційно-правових форм господарювання. Згідно з Державним класифікатором організаційно-правових форм господарювання державній реєстрації і, відповідно, внесенню до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців та Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ) з присвоєнням відповідних ідентифікаційних кодів підлягають підприємства лише таких організаційно-правових форм: 1) приватне підприємство; 2) комунальне підприємство; 3) державне підприємство; 4) іноземне підприємство; 5) дочірнє підприємство; 6) казенне підприємство; 7) підприємство споживчої кооперації; 8) підприємство об'єднання громадян (релігійної організації, профспілки); 9) фермерське господарство [6]. Таким чином, підприємства саме цих організаційно-правових форм можна віднести до підприємств, які створюються згідно з нормами ГКУ, і, відповідно, до суб'єктів ЗЕД.

Організаційно-правовими формами суб'єктів ЗЕД – юридичних осіб, створення яких не передбачене ЦКУ та які не відносяться до підприємств,

є асоціація, корпорація, консорціум і концерн. Ці організаційно-правові форми юридичних осіб передбачаються ст. 120 ГКУ та охоплюються поняттям «господарське об'єднання». Господарське об'єднання є «господарською організацією, тобто суб'єктом господарювання» [7, с. 9], що «відрізняється від підприємства» [8, с. 185] та яке «слід відрізнити від господарських товариств» [9, с. 160].

Стаття 3 Закону про ЗЕД дає перелік суб'єктів ЗЕД, проте положення цієї норми вступають у суперечність із наведеними та іншими положеннями ГКУ й ЦКУ, а часом і з положеннями самого Закону про ЗЕД.

Так, ч. 1 ст. 3 Закону про ЗЕД зазначає, що суб'єктами ЗЕД є «фізичні особи – громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, які мають цивільну правосдатність і дієздатність згідно із законами України і постійно проживають на території України» [3]. При цьому згадана норма не зазначає, що такі фізичні особи повинні мати статут підприємств. Це положення не відповідає ст. 1 Закону про ЗЕД та п. 2. ч. 2 ст. 55 ГКУ. Так, у визначенні ЗЕД, яке дається в ст. 1 Закону про ЗЕД, говориться: «ЗЕД – це діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності» [3], а п. 2. ч. 2 ст. 55 ГКУ зазначає, що суб'єктами господарювання можуть бути не будь-які громадяни України, іноземці та особи без громадянства, а лише ті, що «зареєстровані відповідно до закону як підприємці» [4].

У ч. 1 ст. 3 Закону про ЗЕД зазначено: «Суб'єктами ЗЕД є юридичні особи, зареєстровані як такі в Україні та які мають постійне місцезнаходження на території України (підприємства, організації та об'єднання всіх видів, включаючи акціонерні та інші види господарських товариств, асоціації, спілки, концерни, консорціуми, торговельні дома, посередницькі та консультативні фірми, кооперативи, кредитно-фінансові установи, міжнародні об'єднан-

ня, організації та інші), у тому числі юридичні особи, майно та/або капітал яких є повністю у власності іноземних суб'єктів господарської діяльності» [3]. У зв'язку із цим не можна погодитися, що всі юридичні особи можуть бути суб'єктами ЗЕД. Як зазначено в ч. 1 ст. 378 ГКУ, суб'єктами ЗЕД можуть бути лише такі юридичні особи, які визнаються суб'єктами господарювання. До того ж треба зазначити, що законодавство України, зокрема Державний класифікатор організаційно-правових форм господарювання, не передбачає державної реєстрації таких організаційно-правових форм юридичних осіб, як торговельний дім та фірма.

У ч. 1 ст. 3 Закону про ЗЕД зазначено, що суб'єктами ЗЕД також є «об'єднання фізичних, юридичних, фізичних і юридичних осіб, які не є юридичними особами згідно із законами України, але які мають постійне місцезнаходження на території України та яким цивільно-правовими законами України не заборонено здійснювати господарську діяльність» [3]. Проте подібні об'єднання, згідно з українським правом, не можуть бути суб'єктами правовідносин, у тому числі й зовнішньоекономічних. Як відомо, можливість того чи іншого суб'єкта бути учасником правовідносин визначається його правосуб'єктністю. Правосуб'єктність – це передбачена нормами права здатність особи бути носієм прав та обов'язків, здійснювати їх від свого імені й нести юридичну відповідальність за свої дії [2]. Об'єднання, які не мають статусу юридичної особи, не мають відповідної правосуб'єктності для того, щоб бути учасником зовнішньоекономічних правовідносин. Згідно зі ст. 55 ГКУ вони не можуть бути суб'єктами господарювання, а згідно з абзацом дванадцятим ст. 1 Закону про ЗЕД та ч. 1 ст. 378 ГКУ такі об'єднання не можуть бути й суб'єктами ЗЕД. Крім того, подібні об'єднання, згідно зі ст. 2 ЦКУ, не можуть бути учасниками цивільних, зокрема майнових, правовідносин. Такі об'єднання,

наприклад, не можуть від свого імені укласти зовнішньоекономічний договір купівлі-продажу товарів, набути за таким договором будь-які права або обов'язки, нести за таким договором відповідальність тощо.

У ч. 1 ст. 3 Закону про ЗЕД зазначено: «Суб'єктами ЗЕД також є структурні одиниці іноземних суб'єктів господарської діяльності, які не є юридичними особами згідно із законами України (філії, відділення, тощо), але мають постійне місцезнаходження на території України» [3]. Однак, як уже зазначалося вище, структури, які не мають статусу юридичної особи, не наділені достатньою правосуб'єктністю, щоб бути учасниками зовнішньоекономічних правовідносин. Вони, згідно зі ст. 55 ГКУ, не можуть бути суб'єктами господарювання, а відповідно, згідно з абзацом дванадцятим ст. 1 Закону про ЗЕД та ч. 1 ст. 378 ГКУ, не можуть бути й суб'єктами ЗЕД (суб'єктами зовнішньоекономічних правовідносин). Згідно зі ст. 2 ЦКУ України такі структури також не можуть бути учасниками цивільних, зокрема майнових, правовідносин. Адже структурна одиниця іноземного суб'єкта господарської діяльності не може, наприклад, укласти зовнішньоекономічний договір купівлі-продажу товарів від свого власного імені, а укладає його на підставі довіреності від імені відповідного іноземного суб'єкта господарювання, який із точки зору права й виступає суб'єктом відповідних зовнішньоекономічних правовідносин. Якщо допустити, що структурна одиниця певного іноземного суб'єкта господарської діяльності, яка не є юридичною особою, є самостійним суб'єктом ЗЕД, то тоді треба допускати, що така структурна одиниця іноземного суб'єкта господарської діяльності може, наприклад, укладати зовнішньоекономічні договори купівлі-продажу товарів із тим іноземним суб'єктом господарської діяльності, структурною одиницею якої вона є, що з правової точки зору є просто абсурдним.

the article there is researched the issue of what organizational forms of legal persons may act as subjects of foreign economic activities. Based on the research conducted there is proposed to make respective amendments to the legislation of Ukraine.

Література

1. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко (гол.) та ін. – К. : Українська енциклопедія імені М.П. Бажана, 2003– . – Т. 5 : П–С. – 2003. – 736 с.

2. Кириченко В.М. Теорія держави і права / В.М. Кириченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pidruchniki.ws/16011013/pravo/pravovidnosini>.

3. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/959-12>.

4. Господарський кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

5. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

6. Державний класифікатор України «Класифікація організаційно-правових форм господарювання» ДК 002:2004 : затверджений наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28.05.2004 р. № 97 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=00097609-04>.

7. Джуринський В.О. Правове становище господарських об'єднань в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 / В.О. Джуринський ; Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва Академії правових наук України. – К., 2009. – 20 с.

8. Щербина В.С. Господарське право : [підручник] / В.С. Щербина. – 6-те вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 640 с.

9. Щербина В.С. Суб'єкти господарського права : [монографія] / В.С. Щербина. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 264 с.

дународном праві була предпринята попытка скласти висчерпуючий перелік законних основань для висылки иностранцев. В этот перелік вошли такі основи: проникновение на територію данного государства обманним путём и вопреки действующим правилам о въезде; проживание на территории вопреки определённым запрещениям; угроза общественному здравоохранению или «добрым нравам»; высылка нищих, бродяг и других «обременяющих общество элементов»; высылка обвиняемых в серьёзных преступлениях; высылка обвиняемых в преступлениях, совершённых за границей, и подлежащих выдаче согласно внутренним законам государства или международным договорам; высылка нарушающих общественную безопасность действиями, не подлежащими наказанию согласно внутренним законам; высылка лиц, виновных в нападках в местной прессе на политический строй государства пребывания; высылка лиц, виновных в нападках на государство, нацию и т. д. в иностранной прессе; высылка виновных в том, что во время войны или перед лицом опасности войны они своим поведением угрожали безопасности государства [13, с. 564]. В международном праве так и не было создано каких-либо общепризнанных норм, устанавливающих законные основания для высылки иностранцев. Известный российский административист И.П. Тарасов отмечал: «Постановления разных государств по этому предмету весьма различны, как относительно причин, вызывающих принятие такой меры безопасности, так и относительно условий, которыми обставлено применение ее» [19, с. 315].

Высылка за пределы Российской империи иностранцев могла осуществляться в двух порядках: административном и судебном.

Высылка по судебным приговорам применялась как альтернативное наказание в двух случаях. Согласно Уголовному уложению 22 марта 1903 года (ст. 34) лица, приговоренные к катор-

ге, ссылке на поселение, заключению в исправительном доме или связанному с лишением прав состояния (то есть сословных прав) тюремному заключению, после отбывания наказания подвергались ряду ограничений в праве избрания и изменения места жительства [5, с. 282–283]. Для иностранцев эти ограничения могли быть заменены высылкой за границу с запрещением возвращаться в Россию (ст. 35) [5, с. 283].

Другая норма, касавшаяся удаления за пределы российского государства как альтернативного наказания для иностранцев, действовала с 26 мая 1903 года и была включена в состав Уложения о наказаниях уголовных и исправительных 1885 года как ст. 583. В соответствии с этой нормой иностранцам, приговоренным судом к отдаче под надзор полиции, данное наказание, по решению министра иностранных дел, могло быть заменено высылкой за границу [5, с.18].

Следует отметить, что высылка за границу была единственным видом наказания, предусмотренным уголовным законодательством Российской империи исключительно для иностранцев. В остальном иностранцы в пределах империи по судебным приговорам подвергались тем же наказаниям, что и российское подданные. Иностранцы, находившиеся на территории Российской империи (временно или проживавшие постоянно), попадали под действие ее законов (Свод законов Российской империи, т. 1, ч. 1, ст. 85). В частности, как и российские подданные, за совершение уголовных преступлений иностранцы несли ответственность в соответствии с нормами Уложения о наказаниях уголовных и исправительных 1885 года (ст. 170) [5, с. 57] и Уголовного уложения 1903 года (ст. 4) [5, с. 275]. Исключения из этого правила допускались, если это было предусмотрено договорами России с тем государством, подданным которого являлся правонарушитель. Особый правовой режим существовал для сотруд-

ников иностранных дипломатических представительств в России.

Инициаторами высылки иностранцев в административном порядке, согласно законодательству об организации управления в губерниях (Свод законов Российской империи, т. 2, ч. 1, ст. 313), должны были выступать губернаторы. Одна из их обязанностей заключалась в осуществлении надзора за иностранцами, находившихся временно («для своих торговых или иных дел») или постоянно проживавших в соответствующей губернии. Губернаторам надлежало следить за тем, чтобы, с одной стороны, иностранцы не подвергались притеснениям, а с другой – сами не совершали правонарушений. Полицейские органы должны были собирать и представлять губернатору сведения об образе жизни и поведении иностранцев [15, с. 283–284].

В соответствии с Правилами об удалении иностранцев из пределов России 26 мая 1903 года распоряжение о высылке на основании представления губернатора или приговора суда отдавал министр внутренних дел. Кроме него, это право было предоставлено также некоторым другим должностным лицам: военному министру (в местностях, которые находились в его ведении), наместнику царя на Кавказе и всем генерал-губернаторам. 29 июня 1908 года по предложению Совета министров царь разрешил производить высылку иностранцев военным губернаторам Амурской, Приморской и Забайкальской областей, а также острова Сахалин [15, с. 282–284].

Основания для удаления иностранцев за пределы Российской империи законодатель обозначил следующим образом: «...по дурному поведению, сомнительности либо другим каким-то причинам не могут быть терпимы в пределах Российского государства» (Свод законов Российской империи, т. 2, ч. 1, ст. 313) [14, с. 284]. Таким образом, все зависело от усмотрения властей.

Порядок осуществления высылки определялся Правилами об удалении

иностранцев из пределов России 26 мая 1903 года. Согласно этому закону иностранец, в отношении которого суд или административный орган вынес решение о высылке, должен был покинуть страну в указанный срок или подвергаться этапированию.

Принудительно препровождались к государственной границе и передавались иностранным пограничным властям лица, не исполнившие (хотя бы раз) требования о добровольном выезде из Российской империи, а также самовольно вернувшиеся на российскую территорию после высылки. Последние перед повторной высылкой подвергались наказанию. Российская сторона оставляла за собой право отклонить требование иностранного правительства о принудительном удалении иностранца за пределы Российской империи.

Если иностранные пограничные власти отказывались принять подвергнутого высылке иностранца, на время переговоров о его судьбе с иностранным правительством этот человек мог быть принудительно водворен на жительство внутри империи. На неопределенный срок эта мера применялась к иностранцу в ряде случаев:

1) если его уже дважды высылали за пределы Российской империи, но он снова самовольно вернулся;

2) если он отказался оставить пределы России добровольно, при этом российская сторона решила отклонить требование иностранного правительства о его высылке в принудительном порядке;

3) если иностранное правительство не согласилось принять высылаемого или более года оставляло без ответа запросы об этом российской стороны.

Иностранцы подданные, принудительно поселенные в пределах Российской империи, по распоряжению губернатора должны были быть приписаны к определенной общине (волости или мещанскому обществу) с обязательством платить налоги и нести повинности, установленные для членов этой социальной группы.

Такое лицо находилось под надзором полиции и не могло покидать пределы уезда, в котором было поселено. На занятия торговлей или промыслами для него требовалось разрешение губернатора. Иностранец мог обратиться с прошением о принятии российского подданства и зачислении в члены общины, к которой был приписан, по истечении пятилетнего срока после поселения. Если решение было положительным, на этого человека распространялись права, предусмотренные законом для представителей данного сословия, он освобождался из-под надзора полиции и получал свободу передвижения на тех же основаниях, что и другие российские подданные. Супруги и дети лиц, поселенных на жительство, могли на собственные средства следовать за ними, не попадая под установленные для них ограничения [15, с. 282–283].

В настоящее время выдворение за пределы государства не является уголовным наказанием, а регулируется административным законодательством Украины.

Анализ положений ст. 24 Кодекса Украины об административных правонарушениях [10, ст. 24] дает основание отнести выдворение иностранцев и лиц без гражданства за пределы Украины к видам административных взысканий, поскольку ч. 3 выше указанной статьи предусматривает возможность применения к иностранцам и лицам без гражданства за совершение административных проступков, грубо нарушающих правопорядок, выдворение за пределы Украины [14, с. 79].

Иностранец (лицо без гражданства) может быть выдворен за пределы Украины в трех случаях:

- если его действия противоречат интересам обеспечения безопасности Украины или охраны общественного порядка;

- если это является необходимым для охраны здоровья, защиты прав и законных интересов граждан Украины;

- если иностранец грубо нарушил законодательство о правовом статусе иностранцев [2, с. 75–76; 11, с. 265].

В соответствии с Законом Украины «О правовом статусе иностранцев и лиц без гражданства» [6] Государственная миграционная служба Украины, органы охраны государственной границы (касательно иностранцев и лиц без гражданства, которые задержаны ими на территории контролируемых приграничных районов во время попытки или после незаконного пересечения государственной границы Украины) или органы Службы безопасности Украины могут лишь на основании вынесенного по их исковому заявлению постановления административного суда принудительно выдворить из Украины иностранца и лицо без гражданства. Решение суда о принудительном выдворении иностранца или лица без гражданства может быть обжаловано. Обжалование не прекращает исполнение решения о выдворении.

Государственная миграционная служба или орган охраны государственной границы на основании соответствующего решения суда с последующим уведомлением на протяжении 24 часов прокурора помещает таких иностранцев и лиц без гражданства в пункты временного пребывания иностранцев и лиц без гражданства, которые незаконно находятся на территории Украины. Пребывание продолжается на протяжении срока, который является необходимым для выполнения решения суда о принудительном выдворении, но не больше 12 месяцев. Решение суда о принудительном выдворении выполняется территориальным органом миграционной службы или органом охраны государственной границы.

Центральный орган исполнительной власти, который обеспечивает реализацию государственной политики в сфере миграции, орган Службы безопасности Украины или орган охраны государственной границы обеспечивает проведение дактилоскопии иностранцев и лиц без гражданства, а в случае необходимости – взятие других биометрических данных согласно законодательству.

Важно подчеркнуть, что выдворение за пределы Украины не может быть применено к иностранцам и лицам без гражданства, на которых распространяется действие Закона Украины «О беженцах и лицах, которые нуждаются в дополнительной или временной защите» [7].

Согласно ст. 31 Закона Украины «О правовом статусе иностранцев и лиц без гражданства» иностранцы и лица без гражданства не могут быть принудительно возвращены или принудительно выдворены или выданы, переданы в государства:

- где их жизни или свободе угрожает опасность по признакам расы, вероисповедания, национальности, гражданства (подданства), принадлежности к определенной социальной группе или политических предпочтений;

- где им угрожает смертная казнь, пытки, жестокое, негуманное или унижающее достоинство обращение или наказание;

- где их жизни и здоровью, безопасности или свободе угрожает опасность вследствие повсеместно распространенного насилия в ситуациях международного или внутреннего вооруженного конфликта или систематического нарушения прав человека, или природного или техногенного бедствия, или отсутствия медицинского лечения или ухода, который обеспечивает жизнь;

- где им угрожает выдворение или принудительное возвращение в государства, где могут возникать указанные случаи [6].

Запрещается коллективное принудительное выдворение иностранцев и лиц без гражданства.

Иностранцы и лица без гражданства, которые по решению суда подлежат принудительному выдворению за пределы Украины, возмещают затраты, связанные с выдворением, в установленном законом порядке. Если указанные лица не имеют средств для возмещения затрат, связанных с выдворением их из Украины, то выдворение осуществляется за счет государственного бюджета. При наличии физи-

ческих и юридических лиц, которые приглашали, принимали иностранцев и лиц без гражданства, устраивали их незаконный въезд, проживание, трудоустройство, содействовали уклонению от выезда после окончания срока пребывания, эти лица по решению суда в установленном законом порядке возмещают затраты, нанесенные государству вследствие выдворения указанных иностранцев и лиц без гражданства.

Важно указать, что в юридической науке точка зрения о том, что выдворение представляет собой вид административного взыскания, не является общепризнанной. Например, А.М. Бандурка считает, что выдворение следует относить к мерам административного пресечения, исходя из их целевой направленности [1, с. 74–77]. Данные дискуссии возникли потому, что законодатель, хотя и закрепил выдворение в ст. 24 КУоАП, однако не внес его в перечень видов административных взысканий, то есть не определил его место в системе административных взысканий. В.В. Иванов считает, что анализ действующего законодательства Украины позволяет сделать вывод о том, что выдворение является мерой административного взыскания, применяемой за совершение действий, грубо нарушающих нормы законодательства, регулирующего особенности правового статуса иностранцев и лиц без гражданства [8, с. 94–95]. По мнению А.И. Миколенко, выдворение иностранцев и лиц без гражданства является специфической мерой административно-правового принуждения, которая в одних случаях, в зависимости от цели применения, может выступать в качестве меры административного предупреждения, в других – в качестве административного пресечения, иногда – в качестве административного взыскания [14, с. 84]. Такая точка зрения отстаивается и в научных публикациях В.И. Палько [16, с. 171–179; 17, с. 44–53].

Таким образом, следует согласиться, что все точки зрения ученых-адми-

нистративистов относительно выдворения имеют право на существование, отвергнуть их полностью невозможно. Вышесказанное обуславливает необходимость усовершенствования правовой нормы путем уточнения значения термина «выдворение».

Сравнительный анализ положений российского дореволюционного права, посвященного процедуре высылки, и соответствующих норм современного украинского законодательства показывает, что в настоящее время права человека в этой сфере защищены более эффективно, чем в начале прошлого столетия. В частности, в наши дни не допускается коллективная высылка, законодательством не предусмотрена высылка по решению органа исполнительной власти, а может применяться исключительно по решению суда, что дает возможность обжалования. Также законодательство Украины дает возможность привлечения адвоката для представительства в органах власти и защиты прав в суде.

Ключевые слова: выдворение, иностранцы, административное взыскание, законодательство Украины, высылка, Российская империя.

Статья посвящена исследованию особенностей правоотношений относительно высылки в России накануне революции 1917 года и характерных черт регулирования выдворения в настоящее время нормами законодательства Украины.

Стаття присвячена дослідженню особливостей правовідносин щодо висилки в Росії напередодні революції 1917 року й характерних рис регулювання видворення нині нормами законодавства України.

The study is devoted to the peculiarities of legislation regarding expulsion in Russia before the revolution of 1917 and characteristic features of regulation of expulsion according to the norms of current Ukrainian legislation.

Литература

1. Бандурка О.М. *Заходи адміністративного припинення в діяльності міліції : дис. ... канд. юрид. наук / О.М. Бандурка. – Х., 1994. – С. 74–77.*
2. Ващенко С.В. *Адміністративна відповідальність : [навчальний посібник] / С.В. Ващенко, В.Г. Поліщук. – Запоріжжя : Юридичний ін-т МВС України, 2001. – 142 с.*
3. Дацышен В.Г. *Интернированные, депортированные и военнопленные: неизвестные страницы истории китайской миграции в России / В.Г. Дацышен // Восток. – 2010. – № 4. – С. 45–47.*
4. *Демоскоп Weekly. – 2014. – № 599–600. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://demoscope.ru/weekly/ssp/rus_sos_97.php.*
5. *Законы уголовные / сост. Н.А. Громов. – СПб. : Издание Юридического книжного магазина Н.К. Мартынова, 1909.*
6. *О правовом статусе иностранцев и лиц без гражданства : Закон Украины от 22.09.2011 г. № 3773-VI.*
7. *О беженцах и лицах, которые нуждаются в дополнительной или временной защите : Закон Украины от 8.07.2011 г. № 3671-VI.*
8. *Иванов В.В. Материально-правовые и процессуальные гарантии законности привлечения к административной ответственности / В.В. Иванов. – Одесса : Астропринт, 2001. – С. 94–95.*
9. *Кодекс административного судопроизводства Украины от 6.07.2005 г. № 2747-IV.*
10. *Кодекс Украины об административных правонарушениях от 7.12.1984 г. № 8073-X.*
11. *Колпаков В.К.. Адміністративне право України : [підручник] / В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 544 с.*
12. *Линдер Р. «...Центр культуры и гражданской ответственности...» – коммуникация и гражданская идентичность в Екатеринославе. 1860–1914 гг. / Р. Линдер // Гражданская идентичность и сфера гражданской деятельности в Российской империи. Вторая половина XIX – начало XX века. – М. : РОССПЭН, 2007. – С. 189.*
13. *Менжинский В.И. Высылка / В.И. Менжинский // Большая советская энциклопедия : в 5-ти т. – 3-е изд. – М., 1971– . – Т. 5. – 1971. – С. 564.*

14. Миколенко А.И. *Административный процесс и административная ответственность в Украине : [учебное пособие] / А.И. Миколенко. – изд. третье, перераб. и доп. – Х. : ООО «Одиссей», 2007. – 360 с.*

15. *Об иностранцах в России. Сборник узаконений, трактатов и конвенций с относящимися к ним правительственными и судебными разъяснениями / сост. М.И. Мышь. – СПб., 1911.*

16. Палько В.І. *Правові підстави видворення іноземців за межі України / В.І. Палько // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2003. – № 1. – С. 171–179.*

17. Палько В.І. *Поняття та суть адміністративного видворення іноземців / В.І. Палько // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2002. – № 3. – С. 44–53.*

18. *Свод законов о состояниях, составленный со всеми продолжениями и дополнениями, опубликованными по 15 марта 1913 года / сост. П.С. Ципкин. – СПб., 1913. – Т. IX. – 574 с.*

19. Тарасов И.П. *Учебник науки полицейского права / И.П. Тарасов. – М. : Печатня С.П. Яковлева, 1891. – Вып. 1. – С. 315.*

УДК 342.951.351.82

М. Живко,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права
Львівського університету бізнесу та права

Х. Босак,

здобувач кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права
Львівського університету бізнесу та права

В. Мельникович,

здобувач кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права
Львівського університету бізнесу та права

ІСТОРИЧНІ ВІХИ ФОРМУВАННЯ КАДРОВОЇ СЛУЖБИ В ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНАХ

Реалії сьогодення дають підстави стверджувати про необхідність запровадження нового механізму кадрової роботи в Органах внутрішніх справ України (далі – ОВС України), запровадження нової ідеології кадрової політики, водночас активно використовуючи попередній досвід. Актуальність дослідження цієї проблеми полягає в тому, що в науковій літературі недостатньо уваги приділено питанням кадрового забезпечення ОВС України, а проблемні питання кадрової політики з урахуванням сучасних вимог, на жаль, комплексно не досліджувалися.

На думку вчених, які працюють над тематикою організації служби в правоохоронних органах, відбір на державну службу, а також в ці структури повинен бути вкрай ретельним [1; 2]. Тому виникла потреба у створенні відповідних органів та апаратів роботи з особовим складом органів внутрішніх справ, до основної функції яких належало створення компетентних, досвідчених, відданих ідеї «служіння народові» працівників.

Окремі важливі сторони проходження служби в ОВС України знайшли відображення в працях М. Ануфрієва, Ю. Кравченка, Р. Калюжного, Я. Кондратьєва, В. Петкова, В. Соболева. Проблеми зміцнення дисципліни, соціаль-

но-правового захисту персоналу ОВС України висвітлювали В. Андросюк, В. Венедиктов, Л. Казміренко, З. Кісіль, О. Лавриненко, Н. Матюхіна, О. Синявська, Г. Юхновець. Пошук шляхів відповідності соціально-правового інституту ОВС України рівню вимог і завдань держави Україна акцентує на актуальності здійснення аналізу й узагальнення досвіду управління кадрами міліції (поліції) у попередніх формах організації системи публічного апарату.

Після Великої Жовтневої революції 1917 р. організаційно міліція створювалася як класовий орган, як орган пролетаріату, як орган, покликаний захищати від протиправних посягань. Одним із перших нормативно-правових актів, який декларував класовий характер міліції, її організаційну будову, визначив основні завдання діяльності, порядок комплектування кадрів, напрями політичної роботи серед особового складу, була постанова НКВД «О рабочей милиции» від 10 листопада 1917 р. [3].

Отже, у перші роки становлення міліції Ради робочих і солдатських депутатів повсякчас виконували функції кадрових органів. Постановою НКВС РСФСР від 16 квітня 1918 р. запроваджено єдиний стандарт структури відділів управління Ради робочих, се-

лянських і красноармійських депутатів, до складу яких входили «відділ міліції» чи «народної охорони», або «народної охорони губернії». Більшість учених схиляється до думки, що саме ця постановка сприяла переходу міліції на штатні засади, виникненню кадрових підрозділів у міліції й саме із цього часу міліція з «народної» перейшла до категорії професійної.

Циркуляр «О нейтрализме в милиции» [4], встановлюючи вимоги до особистісних та професійних якостей працівників міліції, тим самим сприяв захисту прав і свобод лише селян та робітників. У свою чергу це сприяло зневажливому ставленню до громадян, які належали до іншої соціальної категорії, та до багаточисельних порушень законності. Слід зазначити, що циркуляр «О нейтрализме в милиции», інструкція НКВС від 12 жовтня 1918 р. «Об организации Советской Рабоче-крестьянской милиции» [5] спричинили звільнення зі служби високопрофесійних спеціалістів царської поліції, що сприяло у свою чергу різкому зростанню злочинності, про що свідчить спеціальний циркуляр № 758/2339 від 08 березня 1919 р. [6].

Водночас в умовах громадянської війни та іноземної навали, на виконання вимог декрету СНК РСФСР «О Советской рабоче-крестьянской милиции» від 3 квітня 1919 р. [7] кадровим апаратам було надано право комплектувати підрозділи міліції шляхом призову чи мобілізації, позаяк міліція була воєнізованою й за необхідності залучалася до діючої армії. Алгоритм мобілізації особового складу міліції в армію надав певні пільги та преференції стосовно мобілізації безпосередньо в РККА, що спричинило те, що в міліцію прагнули потрапити ті, які не бажали потрапити на фронт. Відсутність лімітів штатної чисельності органів міліції сприяло їх надмірному збільшенню, а особовий склад здебільшого складався з осіб, які не відповідали вимогам. Це спонукало керівництво держави направляти комуністів на службу до міліції. Збільшення

партійного прошарку, на думку Ради, повинно було сприяти послідовній реалізації в життя політики РКП(б), створенню в правоохоронних органах партійних осередків, підготовки, розстановки, навчання й виховання кадрів міліції.

Всеросійський центральний виконавчий комітет (далі – ВЦВК) у 1920 р. затвердив перше положення «О рабоче-крестьянской милиции» [8], відповідно до якого до складу міліції увійшли такі структурні підрозділи: міська, повітова, промислова, залізнична, водна (річна, морська) та розшукова міліція. 25 квітня 1921 р. НКВД РСФСР затвердило «Положение о политико-административных органах в рабоче-крестьянской милиции республики» [9] (далі – Положення).

У Положенні знайшли своє відображення основні принципи здійснення культурно-просвітницької роботи в міліції та створення спеціального органу політико-виховної роботи – політсекретаріат. До основних функцій, які поклалися на цей орган, слід віднести такі: спостереження за політичним станом і політичною роботою в органах міліції; підтримання тісного зв'язку з органами Головополітпросвіти; облік комуністів і помічників із політичної частини [2].

Аналізуючи інформацію з губерній і повітів у частині ефективності діяльності політсекретаріатів, Головміліція неодноразово ставила перед ЦКРКП(б) питання щодо доцільності прийняття відповідного нормативного акта.

У травні 1930 р. Обліково-розподільчий відділ НКВС РСФСР було реорганізовано й створено Управління кадрів НКВС РСФСР. Для працівників кадрових апаратів були встановлені знаки розпізнання. Для інспектора кадрів крайового адміністративного управління, керівника місцевих курсів перепідготовки адміністративних працівників, штатних викладачів шкіл НКВС – 2 накладних щити с жовтим окантуванням і нашивкою зі шкільним знаком [10]. 6 серпня 1930 р. Колегією НКВС було прийнято акт управління «Об очеред-

ных задачах НКВС и его местных органов в деле подготовки и распределения кадров» [11], у якому акцентувалося на гострій необхідності комплектування міліції висококваліфікованими кадрами, що у свою чергу вимагає створення в крайових і в обласних адміністративних управліннях спеціального відділу. Основним завданням, покладеним на ці відділи, було вирішення питань підготовки, обліку й розподілу кадрів, планування заходів щодо створення діючого резерву на заміщення вакантних посад, атестації кадрів міліції.

Із цією метою керівництвом НКВС було прийняте вкрай слушне рішення – відкриття Інституту адміністративного будівництва, до компетенції якого було віднесено підготовку кваліфікованих фахівців для органів НКВС країв та областей. В інституті протягом трьох років здійснювалася підготовка фахівців на трьох факультетах за такими спеціальностями: адміністративно-міліцейський, науково-технічної експертизи, виправно-трудоий.

На думку більшості науковців, відкриття Інституту адміністративного будівництва надало можливість вирішити багато нагальних питань підготовки досвідчених фахівців для правоохоронних органів. В Інституті адміністративного будівництва слухачі отримували глибокі галузеві знання, ґрунтовну політичну освіту, практичні навички, вкрай необхідні майбутнім керівникам відділів чи секторів НКВС. В Інституті також здійснювали підготовку, перепідготовку працівники старшого, середнього й молодшого начальницького складу міліції.

Враховуючи значну потребу в розширенні мережі спеціалізованих навчальних закладів, постановою СНК РСФСР від 9 липня 1930 р. було задекларовано обов'язковість створення в кожному краї та області шкіл для підготовки молодшого начальницького складу. Питання постійного підвищення професійної майстерності практичних працівників знаходилося постійно в полі зору керівництва управління

кадрами НКВС. Вважаємо, що кроком вперед було розроблення й затвердження СНК СРСР 25 травня 1931 р. «Положення о рабоче-крестьянской милиции» [12]. У Положенні ґрунтовно прописувалися процедури відбору, розстановки кадрів, порядок призначення на посади керівного складу, закріплення основних засад організації забезпечення персоналу, питання підготовки й перепідготовки. У Положенні було прописані основні вимоги до нормування робочого часу, встановлювалися надбавки до заробітної плати за вислугу років.

З метою забезпечення підтримання належної дисципліни й законності в діяльності працівників міліції 30 червня 1931 р. було введено в дію «Дисциплінарний статут рабоче-крестьянской милиции». У Статуті ґрунтовно прописані правові засади розуміння дисципліни, принципи, її мета, основні засади ідеологічної роботи.

На цьому етапі генезису розвитку кадрових апаратів знаковою подією є реорганізація Обліково-розпорядного відділу НКВС РСФСР в Управління кадрів НКВС РСФСР [11] – єдиного органу, покликаного здійснювати відбір, підготовку, розстановку кадрів міліції. Уніфікації роботи кадрових підрозділів сприяло прийняття низки документів, які врегульовували алгоритм проведення атестації [13], призначення на посади номенклатури НКВС СРСР [14].

Під час Великої Вітчизняної війни більшість працівників міліції, що слідували поклику серця, було мобілізовано на фронт, що негативним чином вплинуло на якісний потенціал працівників та кадровий некомплект. У період війни, як свідчать архівні матеріали, на службу приймалися «...особи, які не відповідали вимогам не за віком, не за освітою й навіть не за станом здоров'я» [2, с. 128].

Повоєнне десятиліття характеризується активною діяльністю кадрових апаратів міліції МВС СРСР, розробленням стратегії розвитку кадрової політи-

ки відомства. Важливою подією в історії міліції стало прийняття Положення про радянську міліцію [13], у якому були прописані основні умови служби в міліції, її обов'язки та права, питання соціального та матеріального захисту; постанови «О мерах по дальнейшему укреплению советской милиции» [14], яка окреслила основні напрями діяльності міліції, напрями взаємодії з громадськими формуваннями; Указ Президії Верховної Ради СРСР «Об основных обязанностях и правах советской милиции по охране общественного порядка и борьбе с преступностью» [15]; Постанови Ради Міністрів СРСР «О дальнейшем совершенствовании правового регулирования деятельности советской милиции», яким було затверджено нове Положення про радянську міліцію [16]; наказу МВС СРСР, яким запроваджено в дію «Руководство по работе с кадрами рядового и начальствующего состава органов внутренних дел» [17].

У 1990 рр. XX ст. Україні кинута виклик: перебудова держави та всіх її інститутів; відбувається зростання рівня злочинності. Для протидії організованій злочинності в МВС України виникла нагальна потреба належного кадрового забезпечення правоохоронних органів. У зв'язку із цим зростає значення ролі професійної підготовки кадрів для ОВС України. Створюється єдина система відомчих навчальних закладів системи МВС України, що надала можливість готувати правоохоронців нової генерації. Водночас здійснювалася низка організаційно-правових заходів щодо вдосконалення структури кадрових апаратів, а саме в структурі системи МВС України було створено Головне управління кадрів [18]. Подальшим кроком удосконалення діяльності кадрових підрозділів слід вважати реорганізацію кадрових підрозділів в апарати з роботи з особовим складом [19], затвердження Кодексу честі працівника органів внутрішніх справ [20] та Етичного кодексу працівника органів внутрішніх справ України [21]. Водночас, незва-

жаючи на позитивні досягнення кадрової політики МВС України, виникали й значні проблеми.

Вважаємо, що значним кроком уперед стало реформування системи підготовки фахівців для органів внутрішніх справ України шляхом значного збільшення ліцензійного обсягу набору у ВНЗ МВС України зі спеціальності «Правоохоронна діяльність». На сьогодні керівництво МВС України підтримує нові підходи до підготовки та комплектування науково-педагогічних працівників навчальних закладів МВС України. Насамперед вкрай актуальним на сьогодні є питання щодо залучення до навчального процесу досвідчених науково-педагогічних працівників, які здатні виробити в майбутнього співробітника практичні навички та уміння, необхідні для вирішення правоохоронних завдань.

Отже, дослідження генези кадрової політики в органах внутрішніх справ, дає підстави стверджувати, що, незважаючи на значні здобутки, реформування системи МВС України потребує подальшого вдосконалення, приведення її до міжнародних стандартів.

Ключові слова: міліція, правоохоронні органи, кадрова служба, кадрові апарати міліції, інститут адміністративного будівництва.

У статті досліджено історичні аспекти становлення кадрового апарату міліції, основні вимоги до співробітників правоохоронних структур, функції та особливості розвитку кадрової служби.

В статті досліджено історичні аспекти формування кадрового апарату міліції, основні вимоги до співробітників правоохоронних органів, функції та особливості розвитку кадрової служби.

In the article the main historical aspects of formation personnel staff of officers, the basic requirements for law enforcement structures, functions and characteristics of personnel services.

Література

1. Аврутин Ю. Е. Полиция и милиция в механизме обеспечения государственной власти в России: теория, история, перспективы / Ю. Е. Аврутин. – Санкт-Петербургский университет МВД России. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003.

2. Зыбин С. Ф. Избранные труды / С. Ф. Зыбин. – СПб. : Издательство «Юридический центр – Пресс», 2012.

3. О рабочей милиции: постановление НКВД РСФСР от 28.10.1917 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sssr7590.htm>.

4. Циркуляр Главмилиции «О нейтральности милиции» // Вестник НКВД РСФСР, 1918. – № 21. – С. 22–23.

5. Об организации советской рабоче-крестьянской милиции : инструкция НКВД РСФСР от 12 октября 1918 г. // Собрание узаконений РСФСР, 1919. – № 75.

6. Матеріали сайту [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.geraldika.org/07_2008_04.htm.

7. О советской милиции декрет СНК РСФСР от 3 апреля 1919 г. / Собрание узаконений РСФСР, 1919. – № 83.

8. Матеріали сайту [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.prlib.ru/history/Pages/Item.aspxitemid=872>.

9. Матеріали сайту [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.jourclub.ru/12/1273/2>.

10. О табелях знаков различия для руководящего состава работников по кадрам // Бюллетень НКВД от 30 мая 1930. – № 24. – С. 486–489.

11. Об очередных задачах НКВС и его местных органов в деле подготовки и распределения кадров // Бюллетень НКВС. – 1930. – № 26а. – С. 8–12.

12. Сборник приказов и циркуляров Главного управления рабоче-крестьянской милиции СНК РСФСР. – М. : Бюллетень НКВС, 1931. – № 1. – С. 9–12.

13. Сборник законов Главного управления рабоче-крестьянской милиции

СНК РСФСР. – М. : СЗ СССР, 1932. – № 84. – С. 518.

14. О порядке приема, перемещения, назначения и увольнения работников, состоящих в номенклатуре НКВД СССР, и лиц начальствующего состава ГБ НКВД, состоящих в номенклатуре НКВД республик, начальников управлений НКВД краев и областей : Циркуляр отдела кадров НКВД СССР от 3 мая 1939 № 59.

15. Положение о советской милиции : Постановление Совета Министров СССР от 17 августа 1962 г. № 901 (Утратило силу с 1 июля 1973 года на основании постановления Совмина СССР от 8 июня 1973 года № 385).

16. О мерах по дальнейшему укреплению советской милиции : Постановление Совета Министров СССР от 19 ноября 1968 г. № 197 (Утратило силу с 1 июля 1973 года на основании постановления Совмина СССР от 8 июня 1973 года № 385).

17. Об основных обязанностях и правах советской милиции по охране общественного порядка и борьбе с преступностью : Указ Президии Верховного Совета СССР от 19 июля 1973 г. // Ведомости Верховного Совета СССР, 1973. – № 24. – С. 309.

18. О введении в действие Руководства по работе с кадрами рядового и начальствующего состава органа внутренних дел : Приказ МВД СССР от 15 июня № 150.

19. Мельникович В. М. Історіографія питання становлення і розвитку інституту державної служби в органах внутрішніх справ України. Україна / В.М.Мельникович // Митна справа. – 2012. – № 6(84). – Кн. 1. – Ч. 2. – С. 346–353.

20. Про затвердження Положення про Головне управління кадрів МВС України : Наказ МВС України від 06.06.1992 р. № 334 // ДА МВС України, ф. 46, оп. 2, спр. 174, арк. 22.

21. Про реорганізацію кадрових апаратів органів внутрішніх справ України : Наказ МВС України від 14.01.1996 р. № 20 // Архів УОІ ГУМВС України в Донецькій області, ф. 20, спр. 3, т. 1, арк. 17.

УДК 347.440

Т. Колянковська,кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права, докторант
Національного університету «Одеська юридична академія»**ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ ДОГОВІР:
ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА**

У юридичній науці усталеною є думка про те, що предмет цивільно-правового регулювання становлять лише майнові та особисті немайнові відносини, оскільки жодних інших суспільних відносин, окрім названих, Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) не регулює (ст. 1 ЦК України). Диференціація предмета цивільно-правового регулювання на майнові та особисті немайнові відносини здійснюється на підставі використання одночасно двох різних критеріїв. Так, якщо для диференціації відносин, що регулюються цивільним правом, було б обрано майнову ознаку, то всі відносини могли б поділятися, відповідно, на майнові та немайнові. Якби ж було обрано особистісний критерій, то відносини поділялись би на особисті та неособисті. Проте цього немає ні в теорії, ні в законі. Отже, поза увагою залишаються відносини, які регулюються цивільним правом, проте не належать ні до майнових, ні до особистих. Такі відносини мають особливий організаційний характер.

Сама категорія організації (базова для поняття організаційних відносин) є багатозначною. Під організацією нерідко розуміється таке явище: 1) колектив або будь-яка спільність осіб, пов'язаних між собою певними стосунками; 2) певна сукупність таких колективів, що складає організовану систему; 3) соціальна структура, у межах якої здійснюються певні заходи; 4) діяльність

щодо впорядкування зв'язків, субординації й координації зусиль у процесі досягнення певної мети [1, с. 52].

Організація як форма діяльності людей не є самоціллю, вона кожного разу за своїм змістом і формами реалізації зумовлюється вмістом тих цілей, на досягнення яких спрямовує свою діяльність особа або відповідне соціальне утворення. Водночас організаційні відносини, як і відносини, що організовуються, мають свою безпосередню мету. Якщо в останніх мету визначає набуття майна, виконання робіт, надання послуг тощо, то в організаційному соціальному зв'язку на перший план виступає впорядкування, організованість (нормалізація) відповідного процесу передачі майна, виконання робіт тощо.

На сучасному етапі розвитку цивільної думки більшість науковців визнає існування особливої групи цивільно-правових договорів, які спрямовуються переважно на впорядкування спільної діяльності суб'єктів та визначають процедуру їх участі в конкретних цивільно-правових майнових відносинах у майбутньому (В.В. Вітрянський, Е.О. Суханов, Б.І. Пугінський, Л.Я. Данилова, С.Ю. Морозов, Л.Г. Єфімова, К.О. Кірсанов та інші).

Поділяючи договори на майнові й організаційні, одні вчені класифікаційним критерієм вважають тип правового зв'язку, що виникає внаслідок договору; другі – об'єкт і зміст суспільних

відносин, які опосередковуються договором; треті – юридичну спрямованість договору.

На наш погляд, пріоритетною є позиція, що виду підлеглість договору визначає безпосередня мета, яку ставлять перед собою сторони, вступаючи в певні договірні відносини, та, відповідно, конкретний результат, який вони розраховують отримати після виконання взаємних договірних зобов'язань. Це у свою чергу визначає зміст конкретних договірних відносин сторін.

Майнові договори опосередковують відносини суб'єктів цивільного права, спрямовуються на передачу матеріальних та інших благ. Такі договори за своєю суттю безпосередньо оформлюють акти товарообміну їх учасників [2, с. 56]. Організаційні ж договори породжують правовідносини, спрямовані на створення погодженої сторонами процедури виникнення й виконання зобов'язань майнового характеру.

Реформування економіки пострадянських держав шляхом істотного послаблення державного впливу на ринкові відносини стало практичною передумовою подальшої розробки концепції організаційного договору, яка виникла в умовах планової економіки. Послаблення адміністративного регулювання економічних процесів дало поштовх розвитку договірної форми регулювання відносин суб'єктів господарської діяльності. Цивільно-правовий договір став фактично головним засобом регулювання економічних відносин.

С.О. Свірко вказує: «У сучасних умовах договірне регулювання майнових відносин приводить до необхідності застосування додаткових інструментів взаємодії учасників комерційного обороту, внаслідок чого встановлюється підпорядкування, економічна залежність одних учасників обороту від інших. Це підпорядкування ґрунтується виключно на цивільно-правовому методі регулювання та оформлюється за допомогою приватноправового інструменту – договірної регуляції. У результаті такої ситуації відносини

щодо управління вже не протиставляються майновим відносинам, а складають необхідну умову їх існування й розвитку» [3, с. 24].

Взаємовигідна домовленість юридично рівних і самостійних учасників ринку здатна забезпечити такий ступінь організованості й стабільності економічного обороту, якого часом неможливо досягти адміністративними методами регулювання.

На думку професора Б.І. Пугінського, визначення сутності організаційних договорів має певну складність. Організаційні домовленості можуть слугувати допоміжною ланкою майнових договорів, хоча вирішувані в них організаційні питання є ключовими. Організаційні договори також можуть бути відособленими від майнових, виконуючи самостійні функції в організації відносин сторін, які їх уклали [4, с. 121].

Аналізуючи різні погляди на цю правову конструкцію, можна дійти висновку, що організаційний договір розуміється у вузькому та широкому сенсі.

Прибічники вузького розуміння природи організаційного договору, розмежовуючи на практиці організаційні та майнові договори, в основу кладуть факт наявності або відсутності в змісті договору майнових зобов'язань сторін, що мають істотне значення. Так, якщо зміст договору складають лише зобов'язання сторін організаційного характеру, а договір породжує лише організаційні правовідносини, то його слід визнати організаційним (наприклад, попередній договір). Якщо ж за наявності організаційних зобов'язань сторони погоджували в договорі також зобов'язання майнового характеру, то такий договір не є цілком організаційним. До таких належать, зокрема, засновницький договір і договір простого товариства [5, с. 92].

Цей підхід слід визнати невиправдано вузьким. Вважаємо за доцільне розмежовувати такі типи цивільно-правового договору з огляду на співвідношення організаційних і майнових відносин сторін, що зумовлюються

конкретним договором, а також безпосередню цільову спрямованість цього договору в цілому.

Так, Н.І. Клейн стверджувала, що організаційні функції властиві будь-якому господарському договору, проте можливе різне поєднання організаційного й майнового начал у договорі. В одних випадках організаційні функції договору є переважачими, в інших вони виконують лише роль «зв'язки» в майнових відносинах [6, с. 32].

Вказану позицію підтримує також професор Б.І. Пугінський. Він вважає, що організаційний договір може включати окремі елементи майнового договору, проте спільна мета – спрямованість на поліпшення організації взаємопов'язаної діяльності залишається незмінною. Суть договору визначається основною метою, а не супутніми умовами [4, с. 122].

У зв'язку із цим організаційні договори з огляду на характер зобов'язань, що утворюють їх, можна умовно поділити на прості (однорідні) та складні (неоднорідні).

Учасники простих (однорідних) організаційних договорів у межах договорів, що укладаються, погоджують лише взаємні організаційні зобов'язання. До складних (неоднорідних) організаційних договорів можна віднести договори, які включають, окрім організаційних аспектів, також окремі питання майнового договору. При цьому майнові зобов'язання в таких договорах не змінюють організаційну сутність укладеного договору. Безпосередня їх мета – не товарообмін, а поліпшення організації взаємопов'язаної діяльності учасників договору.

Розглянемо довгостроковий договір, який у певних випадках можна визначити як «організаційну передумову» перевезень. Зауважимо, що про «організаційну передумову» можна вести мову лише з позиції менеджменту. З точки зору права є цивільно-правовий договір, про що вказує законодавець.

За довгостроковим договором перевізник зобов'язується у встановле-

ні строки приймати, а власник (володілець) вантажу – передавати для перевезення вантаж у встановленому обсязі. У довгостроковому договорі перевезення вантажу встановлюються обсяг, строки та інші умови надання транспортних засобів і передання вантажу для перевезення, порядок розрахунків, а також інші умови майбутнього перевезення (ст. 914 ЦК України).

Слід зауважити, що такий договір є підставою виникнення організаційно-передумовних правовідносин, у результаті становлення й реалізації яких розпочинаються, а в певних випадках і продовжують розвиватися майнові правовідносини.

Організаційний характер довгострокового договору полягає в тому, що він спрямований на організацію укладення в майбутньому основного договору, а не на організацію послуг. Для укладення організованого договору (реального договору перевезення вантажу), що зумовлюється довгостроковим договором, необхідна наявність фактичного складу, одним з елементів якого обов'язково є організаційний попередній договір, що є передумовою виникнення прав та обов'язків за основним договором.

Головною організаційною метою довгострокового договору є планування та організація перевезень сторонами угоди на тривалий період. Правова мета договору має істотну відмінність від організаційної. Правовою метою договору є впорядкованість та організація відносин сторін щодо укладення в майбутньому відповідних транспортних договорів.

Наочним прикладом організаційного договору в транспортній сфері є також вузлова угода. Транспортні статuti й кодекси, правила перевезень вантажів у прямому змішаному сполученні не розкривають поняття вузлової угоди. Лише ст. 116 Статуту автомобільного транспорту УРСР говорилося: «Умови роботи пунктів перевалки визначаються вузловою угодою».

Визначення вузлової угоди вперше надав В.А. Єгізаров: вузлова уго-

да – це цивільно-правовий договір, відповідно до якого пункти перевалки (залізничні станції, порти, пристані) зобов'язуються за плату переміщати вантажі з одного виду транспорту на інший на підставі обов'язкових технологічних правил із метою продовження процесу доставки вантажу [7, с. 63].

У вузлових угодах щодо місцевих умов передбачаються такі умови: порядок планування роботи пункту перевалки; місця передачі вантажів; строки завантаження й вивантаження окремих вагонів, груп вагонів, автомобілів, суден; порядок надання, розташування, прибирання залізницями навантажених і порожніх вагонів; фронти завантаження й розвантаження вагонів; за необхідності – розклад подання залізницею в порти (пристані) вагонів під завантаження й розвантаження, розклад підходу автомобілів, суден; порядок прийняття, здачі та зважування вантажів, порядок і строки взаємної інформації про підхід вантажів до пункту перевалки й про прибуття навантажених вагонів, суден, автомобілів, про подання вагонів, їх готовність до прибирання тощо; місце оформлення документів; інші питання, що виникають згідно з місцевими умовами роботи портів (пристаней) і станцій.

Аналіз викладених пунктів дає підстави погоджуватися з висновком про те, що в одному документі (вузловій угоді) містяться умови та визначається технічний порядок узгодженої експлуатаційної роботи під час перевалки вантажу з одного виду транспорту на інший.

У юридичній літературі ще за радянських часів було поставлено питання про правову природу вузлових угод. На думку деяких авторів, вузлова угода є одним із видів організаційного договору. Так, А.Г. Биков, Д.І. Половінчик, Г.П. Савічев вважають, що вузлові угоди є одним із видів організаційних транспортних договорів, завданням яких є визначення порядку взаємних відносин транспортних підприємств у пунктах перевалки [8, с. 160].

Цю позицію підтримує також В.В. Вітрянський: «Вузлові угоди, які укладаються між транспортними організаціями різних видів транспорту та покликані обслуговувати безперешкодно й злагоджену діяльність транспортних організацій щодо перевалки вантажів з одного виду транспорту на інший, носять суто організаційний характер» [9, с. 533].

Проти такого підходу до визначення правової природи вузлових угод виступає В.А. Єгізаров, який зазначає, що немає достатніх підстав для того, щоб віднести вузлову угоду до організаційних договорів. Аргументацію своєї позиції автор будує на протиставленні вузлових угод і довгострокових договорів. Він пише: «Особливістю вузлових угод є те, що вони укладаються лише між транспортними організаціями. Вузлові угоди не регулюють відносини транспортних організацій із вантажовідправниками й вантажоодержувачами, які відправляють та отримують вантажі в прямому змішаному сполученні. Ця обставина має суттєве значення під час порівняння вузлової угоди з іншими видами організаційних договорів, якими є річні договори на автомобільному транспорті, навігаційні договори на річковому й морському транспорті» [7, с. 60].

Отже, позиція В.А. Єгізарова засновується на тому, що коло всіх організаційних договорів на транспорті зводиться ним лише до довгострокових договорів. Із цим не можна погодитися, оскільки в такому разі з кола організаційних договорів виключаються договори між транспортними організаціями, єдиною метою яких є врегулювання порядку організації роботи транспортних організацій різних видів транспорту щодо передачі вантажів, які перевозяться, з одного виду транспорту на інший для забезпечення своєчасної доставки отримувачам.

Здійснивши аналіз окремих типів організаційних договорів, ми визначили характерні риси, які дозволяють відособити досліджувані договори від інших цивільно-правових договорів.

Істотною особливістю вирізняється насамперед предмет організаційного договору. У загальному сенсі під предметом договору (предметом зобов'язання) розуміються дії (чи бездіяльність), які повинні вчинити (або від здійснення яких повинна утриматися) зобов'язана сторона. У зв'язку із цим предметом досліджуваного договору можна вважати немайнові дії його учасників, спрямовані переважно на впорядкування їх майнових відносин. При цьому в одних випадках такі дії спрямовані на організацію майбутніх конкретних майнових відносин цих сторін, а в інших – на створення лише загальних умов співпраці сторін у певній сфері діяльності.

Характерною особливістю вирізняється також правова мета укладення організаційного договору. У правовій меті знаходить своє відображення внутрішня спрямованість осіб, які уклали договір.

Щодо організаційних договорів можна виділити загальну та безпосередню мету договору.

Загальна мета договору обумовлюється насамперед економічними потребами сторін, оскільки саме у сфері економіки лежать питання матеріального благополуччя й задоволення нагальних потреб суб'єктів цивільного обороту. Певний інтерес суб'єкта обороту спочатку зароджується в економічній сфері, а потім виражається в правовій формі [10, с. 8].

Загальною метою будь-якого цивільно-правового договору є взаємовигідне задоволення сторонами своїх інтересів у досягненні певних благ. Організаційний договір не є винятком. Загальна мета організаційного договору є такою ж, як в організованому ним правовідношення, як правило, майнового.

Безпосередньо ж метою організаційного договору є досягнення певного стану впорядкованості відносин суб'єктів. Стан впорядкованості при цьому може мати різне суттєве наповнення. Сторони добровільно погоджуються на певні обмеження свободи своїх

дій, розраховуючи отримати при цьому впевненість у тому, що придбавають можливість досягнення цілей майбутніх майнових відносин.

Оскільки організаційні договори здебільшого породжують неоднорідні цивільні відносини, то особливо слід звернути увагу на характер правового зв'язку між організаційними відносинами та відносинами, що організовуються (організовуваними).

Організаційні відносини спрямовані на підготовку акта товарообміну їх учасників, у зв'язку із чим організаційні договори переважно передують майновим договорам. При цьому слід враховувати, що такі договори самі по собі не здатні задовольнити інтереси учасників цивільно-правових відносин у досягненні певного матеріального блага. Лише у зв'язку з майновими угодами вони дозволяють досягти економічного результату.

Ключові слова: цивільні правовідносини, зобов'язання, організаційний договір, вузлова угода, довгостроковий договір.

У статті здійснено теоретичний аналіз організаційних договірних правовідносин, визначаються видові особливості організаційних договорів, розглянуто приклади застосування організаційних договорів у сфері перевезень.

В статтє проводиться теоретический анализ организационных договорных правоотношений, определяются видовые особенности организационных договоров, рассматриваются примеры применения организационных договоров в сфере перевозок.

The theoretical analysis of organizational contractual legal relationships is carried out in the article, the specific features of organizational agreements are determined, the examples of application of organizational agreements are considered in the field of transportations.

Література

1. Красавчиков О.А. Гражданские организационно-правовые отношения / О.А. Красавчиков // Советское государство и право. – 1966. – № 10. – С. 51–56.
2. Козлова Н.В. Правовая природа учредительных документов юридического лица / Н.В. Козлова // Хозяйство и право. – 2004. – № 1. – С. 55–74.
3. Свирков С.А. Договорные обязательства в электроэнергетике / С.А. Свирков. – М. : Статут, 2006. – 253 с.
4. Пугинский Б.И. Коммерческое право России : [учебник] / Б.И. Пугинский. – 2-е изд. – М. : Зерцало, 2007. – 350 с.
5. Тюрина С.А. Договор как регулятор организационных отношений в российском гражданском праве : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / С.А. Тюрина. – М., 2012. – 214 с.
6. Клейн Н.И. Организация договорно-хозяйственных связей / Н.И. Клейн. –

М. : Юридическая литература, 1976. – 190 с.
7. Егiazаров В.А. Совершенствование законодательства о перевозке грузов в прямом смешанном сообщении / В.А. Егiazаров. – Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1984. – 126 с.
8. Быков А.Г. Комментарий к Уставам автомобильного транспорта союзных республик / А.Г. Быков, Д.И. Половинчик, Г.П. Савичев. – М. : Юридическая литература, 1978. – 232 с.
9. Брагинский М.И. Договорное право : в 5 кн. / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. – М. : Статут, 2000–2006. – Кн. 4 : Договоры о перевозке, буксировке, транспортной экспедиции и иных услугах в сфере транспорта. – 2003. – 910 с.
10. Татарская Е.В. Непоименованные и смешанные договора / Е.В. Татарская // Российская юстиция. – 2007. – № 4. – С. 6–13.

УДК 343.232(477)

Д. Балобанова,кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права, докторант
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДИНАМІКА ІНСТИТУТУ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Постійний розвиток правової системи нашої країни викликається тими змінами, які відбуваються в суспільному, економічному, політичному, науковому житті. Для забезпечення належного рівня правового регулювання нових суспільних відносин та впорядкування вже наявних з урахуванням вимог часу, а також здійснення їх охорони засобами кримінального права необхідно не лише створювати нові правові норми та інститути, а й дотримуватися певної наступності, запозичувати те найкраще, що колись існувало й було апробовано протягом тривалого часу. Вважаємо за доцільне не лише запозичувати досвід власної держави, а й звертати увагу на напрацювання, які є в інших країнах. Особливої актуальності цей процес набуває останнім часом з огляду на уніфікацію країнами Європи не лише законодавства, а й багатьох інших сфер суспільного життя.

Незважаючи на тривалий період змін у соціально-політичних та інших умовах життя суспільства й держави, намагання побудувати правову державу в Україні протягом 23 років, ми залишаємося на етапі проголошення необхідності реформування системи кримінальної юстиції в напрямі подальшої її демократизації, гуманізації, посилення захисту прав і свобод людини відповідно до вимог міжнародних правових актів і зобов'язань нашої держави перед європейським та міжнародним співтовариством. Питання доцільності й необхідності такого реформування обґрунтовувалися ще Концепцією реформування кримінальної юстиції України, затвердженою Указом

Президента України від 08.04.2008 р. № 311/2008 (далі – Концепція) [1].

Згідно із цією Концепцією в основу реформування кримінальної юстиції мають бути покладені багатовікові національні традиції створення норм права, положення вітчизняного права, які пройшли перевірку часом і виправдовуються практикою, прогресивні інститути правових систем держав Європейського Союзу, норми міжнародного права.

Одним із питань, якому приділяється значна увага в Концепції, є можливість виділення кримінальних проступків, у які слід трансформувати певну частину злочинів та адміністративних правопорушень. При цьому основними критеріями подібних змін мають бути такі: 1) ступінь тяжкості й правові наслідки кримінально-караного діяння для особи, суспільства та держави; 2) практика застосування кримінального й адміністративного законодавства; 3) міжнародний досвід захисту людини, суспільства та держави від злочинів і проступків [1].

У науковій літературі ідея проступку як виду кримінального правопорушення досліджувалася такими вченими, як П.П. Андрушко, А.Б. Бішимбаєва, В.І. Борисов, Г.Б. Віттенберг, А.Д. Горбуза, М.М. Дмитрук, Н.Д. Дурманов, Л.Н. Кривоченко, Г.А. Кригер, Н.Ф. Кузнецова, Н.А. Мірошніченко, В.О. Навроцький, М.С. Таганцев, В.О. Туляков, П.А. Фефелов, В.Ф. Фефілова, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк та інші.

Продовжуючи наукову розробку категорії кримінальних проступків, можна дослідити їх динаміку. Оскільки ми

визначаємо динаміку кримінального права як форму існування положень кримінального права, яка володіє власною структурою, має складний циклічний характер, пов'язується з іншими соціальними явищами й процесами, в інтегрованому вигляді відображає особливий стан цілеспрямованого внутрішнього й зовнішнього розвитку й функціонування системи кримінального права, вважаємо за доцільне дослідити динаміку окремих інститутів і категорій кримінального права через аналіз загальних ознак динаміки кримінального права.

До обов'язкових характеристик (ознак) динаміки П. Сорокін [2, с. 80] відносить такі: 1) логічний підмет (unit) – одиницю, тобто те, що змінюється або знаходиться в процесі; 2) часові відносини; 3) просторові відносини; 4) напрямки.

Без одиниці не можна осмислити жодний динамічний стан. Одиниця може бути річчю, певним динамічним станом, наприклад процесом інтеграції, дезінтеграції, росту, дегенерації, поширення тощо. Проте певна одиниця як логічний підмет, про зміну або модифікацію якого ми ведемо мову, повинна надаватися. Без такої одиниці процес – це слово, що не має сенсу [2, с. 80]. Для характеристики динаміки інституту кримінальних проступків слід виділити таку одиницю, як проступок.

Уже досить давно вчені пропонують об'єднати кримінальне законодавство та законодавство про адміністративні правопорушення «під однією обкладинкою Кримінального кодексу України», хоча немає єдності думок щодо зовнішнього вираження цієї сукупності норм: слід говорити про окремі нормативні акти (Кодекс кримінальних проступків України) [3, с. 186–192] або ж це має бути самостійна частина в чинному Кримінальному кодексі України 2001 р. (далі – ККУ) поряд з

існуючими Загальною й Особливою частинами [4; 5, с. 182–186]. Якщо ж у статті Особливої частини ККУ кримінальний проступок межує зі злочином, пропонується в першій частині статті ККУ передбачити склад кримінального правопорушення як кримінального проступку, у другій частині статті ККУ – склад основного злочину, наступні частини можуть містити опис кваліфікованих складів злочинів¹ [6, с. 161]. На думку прихильників введення кримінальних проступків до кримінального законодавства України, запровадження цього інституту надасть можливість комплексно застосовувати весь арсенал засобів (норм) протидії публічно-правовим деліктам, проводити гнучку кримінальну політику, забезпечити наповнення новим змістом ідеї кримінально-правового попередження, більш зважено вирішувати питання криміналізації та декриміналізації.

Слід зазначити, що відповідні кроки (хоча не завжди послідовні) у сфері нормативного закріплення інституту кримінальних проступків український законодавець уже зробив: 13.04.2012 р. Верховною Радою України було прийнято Кримінальний процесуальний кодекс України, який передбачає порядок кримінального провадження окремо щодо злочинів і кримінальних проступків. Окремі науковці розглядають ознаки й природу кримінального проступку, проте чіткого уявлення про місце вказаного діяння в кримінальному праві України, про термін, яким його необхідно позначати, властивості та правову природу наразі не існує [6, с. 13]. Крім того, навіть Головне науково-експертне управління Верховної Ради України виказує думку щодо відсутності «нагальної необхідності в запровадженні інституту кримінальних проступків» [7].

До категорії кримінальних проступків за законодавством України

¹ Останній підхід видається некоректним через те, що порушується правило законодавчої техніки, за яким частини перші відповідних статей Особливої частини ККУ містять основні склади злочинів, а частини другі й подальші – кваліфіковані (особливо кваліфіковані) склади злочинів; оскільки не всі статті ККУ міститимуть склади проступків, виникне плутанина.

мають бути віднесені (відповідно до Концепції) такі: 1) окремі діяння, які за чинним ККУ належать до злочинів невеликої тяжкості та будуть визнані законодавцем, відповідно до політики гуманізації кримінального законодавства, такими, що не мають значного ступеня суспільної небезпеки; 2) діяння, передбачені чинним Кодексом України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), які мають судову юрисдикцію та не є управлінськими (адміністративними) за своєю суттю (дрібне хуліганство, дрібне розкрадання тощо).

М.М. Дмитрук розширив перелік діянь, які пропонується віднести до кримінальних проступків: 1) неуправлінські проступки, які посягають на найважливіші цінності, проте заподіювана ними шкода не є істотною, (передбачені ст. ст. 44, 51, 51-2, ч. ч. 1–2 ст. 104, ст. 173, ч. 2 ст. 173-2, ст. ст. 180, 181-1, 185, 185-9, 185-10 КУпАП); 2) злочини невеликої тяжкості, основним безпосереднім об'єктом яких є здоров'я, майно, психіка, безпека, проте їм заподіюється незначна злочинна шкода, у зв'язку із чим вказані діяння за об'єктом посягання володіють невисоким ступенем суспільної небезпеки; 3) злочини невеликої та окремі злочини середньої тяжкості, основним безпосереднім об'єктом яких є суспільні відносини у сфері регуляції певних правил (охорона праці, сфера господарської діяльності, безпека руху та експлуатації транспорту тощо), а обов'язковим додатковим об'єктом – здоров'я, майно, психіка, безпека тощо (переважно норми з бланкетними диспозиціями – Д. Б.) [6, с. 119].

Будь-яке «становлення», процес, рух, динамічний стан припускає час. Однак поняття часу, придатне для опису переміщень матеріальних тіл, часто не підходить для характеристик соціальних і культурних процесів. Для них, як правило, потрібно використовувати інший вид часу – соціальний [2, с. 81]. Вивчення динаміки інституту кримінальних проступків у кримінальному праві України може починатися із часів Київської Русі, коли

для позначення кримінальних діянь використовувалися терміни «образа», «согрешеніє», «порушення установлення». Подібні конструкції («образа» та «квалт») використовувалися в Статутах Великого князівства Литовського 1529 р., 1566 р., 1588 р. Законодавче відокремлення проступку від злочину вперше було здійснено у Зводі законів Російської імперії 1832 р., потім воно знайшло відображення в Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 р. Зі створенням СРСР та УРСР відбулася трансформація проступків в адміністративні правопорушення та злочини невеликої тяжкості, хоча вони знаходили своє відображення в поняттях «малозначний злочин», «діяння, що містять ознаки злочину» та інших. На сьогодні впровадження інституту кримінальних проступків передбачається Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 р. та пропонується проектом Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків», внесеним народним депутатом В.Д. Швецем 08.01.2013 р. (реєстраційний № 1202).

Сказане про час є справедливим також щодо простору. Будь-який процес має місце де-небудь, знаходиться в просторовому зв'язку з іншими процесами та явищами, обраними як точки відліку. Інакше процес не може бути локалізованим і залишається невизначеним [2, с. 81]. Однак саме цей елемент для аналізу динаміки інституту кримінальних проступків у кримінальному праві України є найбільш складним. Протягом тривалого часу (з XI ст. – епохи появи першого нормативного акта, за яким можна починати вивчення кримінального права, до 1991 р. – появи незалежної Української держави) території України перебували в складі різних державних утворень із мінливими просторовими координатами (Київська Русь, Галицько-Волинське князівство, Велике князівство Литовське, Річ Посполита, Московська держава, Російська імперія, Османська імперія, Ав-

стро-Угорщина, СРСР тощо). На цих територіях діяли різні правові системи з власними особливостями правового регулювання (достатньо згадати Запорізьку Січ із її нормами-звичаями), у тому числі у сфері нормативного регулювання кримінальних проступків. Крім того, сучасне кримінальне право незалежної України характеризується значним впливом із боку міжнародного, загальноєвропейського права та права окремих європейських держав. Необхідність врахування всіх цих аспектів істотно ускладнює вивчення просторового елемента динаміки кримінальних проступків.

Водночас доцільним вважаємо вивчення законодавства тих зарубіжних країн, у яких уже існує інститут кримінальних проступків. До таких належать Латвія, Литва, Естонія, Албанія, Іспанія, Швейцарія, Австрія, Італія, Норвегія, ФРН, Франція, Польща, Румунія, Голландія тощо. Так, у Кримінальному кодексі Латвії проступком вважається діяння, за вчинення якого передбачене позбавлення волі на строк не більше 2 років або більш м'яке покарання [8, с. 174]. У Кримінальному кодексі Естонії до проступків належать передбачені цим кодексом діяння, за вчинення яких як основне покарання передбачено штраф чи арешт [8, с. 175]. Кримінальний кодекс Албанії визначає, що відмінність між злочинами та кримінально караними порушеннями з'ясовується в приписах Спеціальної частини цього кодексу [8, с. 176]. Згідно з Кримінальним кодексом Іспанії до проступків належать діяння, за які передбачене позбавлення певного права, штраф у розмірі від п'ятиденного заробітку до двомісячних заробітних плат, арешт на строк від 1 до 6 вихідних днів. Кримінальний кодекс Швейцарії до проступків відносить діяння, які підлягають покаранню тюрмою від 3 днів до 3 років (як найбільш тяжке покарання) поряд з арештом і штрафом [6, с. 88]. Згідно з Кримінальним кодексом ФРН проступками є діяння, за які покаранням є позбавлення волі на строк менше

1 року або грошовий штраф [6, с. 89]. Кримінальний кодекс Франції визначає, що покарання за проступки встановлюються законами; до таких покарань належать позбавлення певних прав, конфіскація, арешт від 1 дня до 1, 2, 10 років [6, с. 89–90]. Кримінальний кодекс Австрії визнає проступками всі необережні злочинні діяння та такі, що караються більш м'яким покаранням, ніж позбавлення волі. Схожий підхід запропоновано в Кримінальному кодексі Італії та Кримінальному кодексі Норвегії [8, с. 179].

У Польщі діяння, за які передбачено штраф від 10 до 30 денних ставок, визнаються проступками, відповідальність за які передбачається окремим законом – Кодексом про проступки. Окремий Кодекс про проступки існує також у Румунії [8, с. 177].

У Кримінальному кодексі Голландії поділ злочинних діянь на злочини й проступки постає з назв Книги 2 «Злочини» та Книги 3 «Проступки». Проступками визнаються діяння, які не посягають на найбільш важливі цінності [8, с. 178].

Нарешті, четверта необхідна характеристика динаміки інституту кримінальних проступків – напрямок – спирається на той факт, що процес відбувається від чогось до чогось, зміна передбачає перехід з одного стану в інший. Будь-який динамічний стан означає деяку модифікацію одиниці в категорії «від ... до». Саме цей рух «від ... до» є напрямом процесу [2, с. 82]. Дослідження цієї складової в динаміці інституту кримінальних проступків у кримінальному праві України викликає, напевно, найбільший інтерес, оскільки дозволяє встановити, яких якісних змін зазнала одиниця дослідження, на яких етапах вони нині знаходяться та які тенденції в розвитку можуть бути виявлені.

На сьогодні можна констатувати наявність наукових пропозицій щодо трансформації адміністративних правопорушень неуправлінського характеру, злочинів невеликої тяжкості та деяких

злочинів середньої тяжкості в кримінальні проступки. Такі пропозиції ґрунтуються на Концепції реформування кримінальної юстиції України та Кримінальному процесуальному кодексі України 2012 р., знаходять певне відображення в проектах законів про внесення змін до Кримінального кодексу України. Вирішити питання щодо якісних змін аналізованого інституту поки що не вбачається можливим, оскільки навіть немає єдиного підходу до визначення кримінальних проступків у кримінальному праві України. Щодо тенденцій у розвитку відповідного інституту можна зазначити, що запровадження інституту кримінальних проступків є також певною гуманізацією, оскільки відбудеться «декриміналізація» деяких злочинів невеликої та середньої тяжкості. Водночас можна говорити про посилення репресії, оскільки відбудеться переведення адміністративних проступків у сферу кримінально-правового регулювання.

Отже, підсумовуючи вищевикладене, можна дійти таких висновків:

1) дослідження динаміки інституту кримінальних проступків є можливим завдяки аналізу загальних ознак динаміки кримінального права (логічного підмета (unit) – одиниці, тобто того, що змінюється або знаходиться в процесі; часових відносин; просторових відносин; напрямку);

2) для характеристики динаміки інституту кримінальних проступків слід виділити таку одиницю, як проступок. До категорії кримінальних проступків за законодавством України мають бути віднесені діяння, які за чинним ККУ належать до злочинів невеликої тяжкості та до деяких злочинів середньої тяжкості, і діяння, передбачені чинним КУпАП, що мають судову юрисдикцію та не є управлінськими (адміністративними) за своєю суттю (дрібне хуліганство, дрібне розкрадання тощо);

3) вивчення динаміки інституту кримінальних проступків у кримінальному праві України може починатися із часів Київської Русі, а законодавче

відокремлення проступку від злочину вперше було здійснено у Зводі законів Російської імперії 1832 р. Зі створенням СРСР та УРСР відбулася трансформація проступків в адміністративні правопорушення й злочини невеликої тяжкості. На сьогодні впровадження інституту кримінальних проступків передбачається Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 р. та пропонується проектом Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків», внесеним народним депутатом В.Д. Швецем;

4) просторові відносини для аналізу динаміки інституту кримінальних проступків у кримінальному праві України є найбільш складними. Протягом тринадцяти років Україна перебувала в складі різних державних утворень із мінливими просторовими координатами, на яких діяли різні правові системи зі своїми особливостями правового регулювання. Крім того, сучасне кримінальне право незалежної України характеризується значним впливом із боку міжнародного, загальноєвропейського права та права окремих європейських держав;

5) досліджуючи напрямок у динаміці інституту кримінальних проступків у кримінальному праві України, можна констатувати наявність наукових пропозицій щодо трансформації адміністративних правопорушень неуправлінського характеру, злочинів невеликої тяжкості та деяких злочинів середньої тяжкості в кримінальні проступки. Вирішити питання щодо якісних змін аналізованого інституту поки що неможливо, оскільки немає навіть єдиного підходу до визначення кримінальних проступків у кримінальному праві України. Щодо тенденцій у розвитку відповідного інституту можна зазначити, що вони є водночас певною гуманізацією та посиленням репресій.

Ключові слова: кримінальне право, кримінальні проступки, динаміка, одиниця, часові відносини, просторові відносини, напрямок.

Статтю присвячено дослідженню динаміки інституту кримінальних проступків у кримінальному праві України з огляду на загальні ознаки динаміки кримінального права (одиниця, час, простір, напрямок).

Статья посвящена исследованию динамики института уголовных проступков в уголовном праве Украины с позиции общих признаков динамики уголовного права (единица, время, пространство, направление).

This article is devoted to the research of the dynamics of criminal offenses institute in the criminal law of Ukraine according to the common features of the dynamics of the criminal law (unit, time, space, direction).

Література

1. Про рішення Ради національної безпеки та оборони України від 15.02.2008 р. «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів», затверджене Указом Президента України від 08.04.2008 р. № 311/2008 // Урядовий кур'єр. – 2008. – № 72.

2. Сорокин П. Социальная и культурная динамика: исследование изменений в больших системах искусства, истины, этики, права и общественных отношений / П. Сорокин ; пер. с англ., коммент. и ст. В.В. Сапова. – СПб. : РХГИ, 2000. – 1056 с.

3. Фріс П.Л. Питання запровадження інституту карної провини / П.Л. Фріс // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідаль-

ність : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (11–12.10.2012 р.) / редкол. : В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2012. – С. 186–192.

4. Навроцький В.О. Кримінальний кодекс України 2001 р.: підсумки та перспективи / В.О. Навроцький // Інтернет-видання «Юриспруденція on-line» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=13&d=673>.

5. Хавронюк М.І. Концепцією визначено: адміністративні проступки, кримінальні проступки, злочини. Настав час розмежувати / М.І. Хавронюк // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (11–12.10.2012 р.) / редкол. : В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2012. – С. 182–186.

6. Дмитрук М.М. Кримінальний проступок: правова природа та ознаки : [монографія] / М.М. Дмитрук. – О. : Юридична література, 2014. – 224 с.

7. Висновок Головного науково-експертного управління Верховної Ради України від 21.02.2014 р. на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо запровадження інституту кримінальних проступків» від 17.10.2013 р. № 3438 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=48706.

8. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших країн континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : [монографія] / М.І. Хавронюк. – К. : Юрисконсульт, 2006. – 1048 с.

УДК 340.136

Р. Галюк,здобувач кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

СПІВВІДНОШЕННЯ СИСТЕМИ ПРАВА ТА СИСТЕМИ ЗАКОНОДАВСТВА

Останнім часом поширюється проблема підміни понять «система права» та «система законодавства». Так, незважаючи на те, що система права й система законодавства є близькими за змістом поняттями, вони мають суттєві відмінності. Якщо первинним елементом системи права є норма права, то первинним елементом системи законодавства – нормативно-правовий акт. Однак, на думку деяких науковців, якщо первинним елементом системи права є норма права, то первинним елементом системи законодавства – стаття закону [1, с. 329]. Крім того, якщо система права виступає як зміст, то система законодавства – як форма.

При цьому система права та система законодавства розрізняються за змістовним обсягом: законодавство не охоплює всієї різноманітності нормативності, оскільки, крім законодавства, право оформлюється і в правових звичаях, і в нормативних договорах, і в юридичних прецедентах. Якщо система права складається об'єктивно відповідно до наявних суспільних відносин, то система законодавства є переважно суб'єктивною, оскільки залежить від законодавця. Хоча щодо цього в юридичній літературі існують також протилежні думки [2, с. 4–11]. Нарешті, система права має первинний характер, а система законодавства – похідний. Перша виступає орієнтиром для розвитку другої [3, с. 132–133].

Як відомо, між джерелами права та джерелами законодавства є істотна

різниця. Перші є зовнішньою формою вираження права взагалі, другі – лише зовнішньою формою частини права, яка виражається у вигляді нормативно-правових актів. Крім того, право може існувати поза законодавством. Якщо законодавство представити у вигляді сукупності нормативно-правових актів, то правовий звичай, нормативні договори та правовий прецедент перебуватимуть поза його межами.

Система законодавства як результат діяльності законодавця, як зазначають О.В. Зайчук та Н.М. Оніщенко, має суб'єктивний характер, зумовлений наявними соціально-економічними умовами. Крім того, система права є первинною щодо системи законодавства, оскільки з'являється на її основі [4]. Незважаючи на певний суб'єктивний характер комплексної диференціації законодавства, обумовленої суб'єктивним характером самої системи законодавства, на відміну від системи права, можливість виділення комплексних законодавчих утворень, як показує аналіз відповідної наукової літератури, викликає менше дискусій. Зокрема, це дозволяє певною мірою подолати розрив між правом і законодавством, на невиправданість якого ще в 1982 р. звертали увагу С.Н. Братусь, В.В. Полянський та інші вчені [5, с. 93–104].

Аналіз юридичної літератури демонструє, що до понять «законодавство» й «система законодавства» в теорії права немає єдиного підходу. До того ж ча-

сто поняття «законодавство» й «система законодавства» ототожнюються, що є не зовсім коректним, оскільки кожне поняття має певний зміст. Якщо законодавство – це система (сукупність) нормативно-правових актів, то система законодавства – це внутрішня будова законодавства, що включає в себе самостійні частини (елементи). Звернемося насамперед до аналізу поняття «система законодавства». Деякі вчені, характеризуючи систему законодавства, на думку М.Н. Марченко, наполягають на тому, що мінімальним компонентом цієї системи є нормативний акт, тому визначають законодавство як систему нормативних правових актів, прийнятих в особливому порядку компетентними державними органами, і діють на всій території держави [6, с. 350–351].

Систему законодавства Р.С. Прітченко визначає як сукупність джерел права, які є формою вираження правових норм. На його думку, право не існує поза законодавством, право й законодавство співвідносяться як зміст і форма [7, с. 328]. Науковець відзначає, що якщо законодавство розглядати як сукупність джерел права, то необхідно визнати, що це поняття охоплює собою не лише нормативно-правові акти, а й правові звичай та юридичні прецеденти. Правовий звичай і юридичний прецедент не є загальновизнаними джерелами права України, тому якщо й застосовуються в певних сферах суспільного життя, то лише як виняток. Це звужує зміст законодавства України лише до нормативно-правових актів і нормативно-правових договорів, різновидом яких є конституційні, адміністративні та міжнародно-правові договори. Проте з твердженням, що «зовнішня форма права» та «законодавство» – це тотожні поняття, важко погодитися, оскільки основним елементом законодавства є саме нормативно-правовий акт. Тому законодавство не може включати інші джерела права.

Крім того, одні вчені зводять законодавство лише до нормативно-правових актів, прийнятих парламентом,

натомість інші науковці характеризують законодавство як сукупність усіх нормативно-правових актів, прийнятих і чинних у межах держави, а ще інші стверджують, що законодавство включає в себе не лише нормативно-правові акти, а й інші джерела права [8].

М.І. Байтін та Д.Є. Петров вважають, що галузь права – це елемент системи права, який являє собою побудовану на єдиних принципах і функціях підсистему правових норм, які з використанням притаманних їм специфічних юридичних засобів регулюють певну широку сферу однорідних суспільних відносин; галузь законодавства – це зовнішня форма вираження, існування в правовій системі галузі права, складного галузевого чи комплексного правового інституту, яка створена й функціонує згідно з відповідними напрямками правотворчої діяльності держави [9, с. 40].

О.Ф. Скакун вказує, що поняття «система законодавства» можна трактувати у «вузькому» та «широкому» розумінні [10, с. 270]. Широке трактування включає до поняття законодавства акти законодавчих органів і підзаконні акти (акти органів управління тощо), а вузьке – акти законодавчих органів (закони й постанови парламенту про введення цих законів у дію). О.Ф. Скакун стверджує, що сьогодні в юридичній науці все більша перевага надається «вузькому» трактуванню законодавства, яке визначається як система всіх упорядкованих певним чином законів конкретної країни, а також міжнародних договорів, ратифікованих парламентом [10, с. 271, 272].

Система законодавства в юридичній літературі розуміється як система, що вирізняється єдністю нормативних правових актів, включає як закони, так і прийняті для їх реалізації підзаконні нормативні правові акти. Система законодавства – це форма існування правових норм, засіб надання їм визначеності й обов'язковості. Ця система диференційована, заснована на принципах субординації та координації структурних компонентів [11, с. 24–27].

в різних значеннях: обмежується виключно законами; до нього включаються як закони, так і інші акти Верховної Ради України, акти Президента України, Кабінету Міністрів України; до нього включаються нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади. Водночас у контексті частини 3 статті 21 Кодексу законів про працю України щодо визначення сфери застосування контракту як особливої форми трудового договору з позиції Конституційного Суду України термін «законодавство» слід розуміти так, що ним охоплюються закони України, чинні міжнародні договори України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, а також постанови Верховної Ради України, укази Президента України, декрети й постанови Кабінету Міністрів України, прийняті в межах їх повноважень і відповідно до Конституції України та законів України. Вочевидь, Конституційний Суд України, розкриваючи термін «законодавство», виходив зі змісту положень трудового законодавства. Тому його застосування щодо розуміння терміна «законодавство», яке використовується в теорії права та інших нормативно-правових актах, буде не зовсім коректним.

Отже, під системою законодавства розуміється система нормативних правових актів, якій притаманна єдність, вона включає як закони, так і прийняті для їх реалізації підзаконні нормативні правові акти. Для системи законодавства, на відміну від системи права, «подвоєння» структури шляхом виділення в ній комплексних галузей залишається дискусійним, також характерна наявність серед структурних елементів горизонтальної структури, яка включає комплексні галузі законодавства. Такий підхід сприяє як дотриманню необхідної для науки «чистоти понять», так і опису сучасного стану права й законодавства та перспектив їх розвитку. Також саме таке концептуальне бачення структурного складу системи українського законодавства дозволяє, на наш погляд, достовірно охарактери-

зувати складне й неоднозначне явище, яким є інтеграційне право. Для характеристики останнього нами буде використано поняття «комплексна галузь законодавства», що застосовується для опису відокремлених масивів нормативних правових актів, які містять норми декількох галузей права, при цьому об'єднаних предметної єдністю, тобто таких, що регулюють якісно однорідні суспільні відносини, підпорядковані єдиним принципам.

Система законодавства може бути представлена ієрархічно. Так, залежно від юридичної сили нормативно-правових актів у системі законодавства можна виділити такі елементи: Конституцію України, закони й підзаконні акти. Якщо за основу взяти галузевий принцип, то в системі законодавства можна виділити такий елемент, як галузь законодавства, що повністю співпадатиме з наявними видами галузей права. Якщо ж за основу взяти предмет правового регулювання, то галузь законодавства являтиме собою сукупність нормативно-правових актів, які містять норми права, пов'язані з різними галузями права.

Якщо використовувати галузевий підхід під час визначення системи законодавства, то можна виділити такі його елементи: галузі законодавства, інститути законодавства, нормативно-правові акти. У цьому підході галузь законодавства збігається з галуззю права. Наприклад, виділяючи в системі права конституційне право, ми тим самим підтверджуємо, що існує також конституційне законодавство.

Якщо за основу взяти не галузевий підхід, у якому важливими критеріями є предмет і метод правового регулювання, а лише сферу реалізації положень нормативно-правових актів (тобто лише предмет правового регулювання), то систему законодавства можна представити у вигляді безлічі комплексних угруповань.

Ключові слова: система права, система законодавства, держава, галузь права.

Проблема співвідношення системи права та системи законодавства є актуальною, оскільки дуже часто відбувається підміна цих понять. Так, незважаючи на те, що система права й система законодавства є близькими за змістом поняттями, вони мають суттєві відмінності.

Проблема соотношения системы права и системы законодательства является актуальной, поскольку очень часто происходит подмена этих понятий. Так, несмотря на то, что система права и система законодательства являются близкими по смыслу понятиями, они имеют существенные различия.

The problem of the relation of law and the system of legislation is relevant because very often there is a substitution of concepts. So, despite the fact that the system of law and a legal system are similar in meaning to the concept, they have significant differences.

Література

1. Основы теории права и государства в вопросах и ответах : [учеб. пособие] / А.С. Васильев, В.В. Иванов, А.И. Николаенко и др. – Х. : Одиссей, 2003. – 340 с.

2. Кузьменко О.В. «Системный взгляд» на систему права / О.В. Кузьменко // Известия высших учебных заведений. Серия «Правоведение». – 2003. – № 3. – С. 4–11.

3. Риженко Ю.М. Система права та система законодавства: проблеми співвідношення / Ю.М. Риженко // Держава і право : зб. наук. праць / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, 2008. – Вип. 42. – С. 132–133.

4. Теорія держави і права. Академічний курс : [підручник] / за ред. О.В. Зайчук, Н.М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.

5. Система советского права и перспективы ее развития // Советское государство и право. – 1982. – № 6. – С. 96–101 ; Система советского права и перспективы ее развития // Советское государство и право. – 1982. – № 7. – С. 93–104.

6. Общая теория государства и права. Академический курс : в 2 т. / под ред. М.Н. Марченко. – М. : Зерцало, 1998. – Т. 2 : Теория права. – 1998. – 370 с.

7. Основы теории права и государства в вопросах и ответах : [учеб. пособие] / А.С. Васильев, В.В. Иванов, А.И. Николаенко и др. – Х. : Одиссей, 2003. – 340 с.

8. Хамнужев Ю.Г. О существующих определениях термина «законодательство» в отечественном правоведении [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1124979>.

9. Байтин М.И. Соотношение отрасли права и отрасли законодательства / М.И. Байтин, Д.Е. Петров // Известия высших учебных заведений. Серия «Правоведение». – 2004. – № 4. – С. 40.

10. Скакун О.Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс) : [учебник] / О.Ф. Скакун. – Х. : Эспада, 2005. – 840 с.

11. Плавич В.П. Проблеми входження України до європейського правового простору / В.П. Плавич // Юридична Україна. – 2003. – № 5. – С. 24–27.

12. Скакун Ю.Ф. Современные подходы к понятию законодательства / О.Ф. Скакун // Держава і право : зб. наук. праць / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, 2001. – Вип. 11. – С. 4.

13. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини 3 статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміна «законодавство») від 9 липня 1998 р. № 12-рп/98 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 32. – Ст. 59.

О. Білоус,
здобувач

Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України

МІСЦЕ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ ПОДАТКІВ, ЗБОРІВ (ОБОВ'ЯЗКОВИХ ПЛАТЕЖІВ) ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ «КОНВЕРТАЦІЙНИХ ЦЕНТРІВ» У СИСТЕМІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ

Одним із пріоритетних напрямів державної політики у 2014 р. визначено систему заходів щодо ліквідації «конвертаційних центрів» [1]. Вжиття цих заходів слід визнати актуальним, адже тільки в минулому році злочинний обіг із податку на додану вартість лише «програмних» «конвертаційних центрів» перевищив 300 млрд грн при річній сумі податкових надходженнях до Державного бюджету України на рівні 206 млрд грн. Це послужило приводом вести мову про «конвертаційні центри» як про «онкологічне захворювання» або «лихо національного масштабу» [2].

Однак попри понад 20-річний період поширення цього злочинного явища на теренах нашої держави чинне законодавство України дотепер не закріпило визначення поняття «конвертаційний центр». Здійснений нами криміналістичний аналіз природи й змісту цього економіко-кримінального феномену дозволив дійти висновку, що «конвертаційним (конверсійним) центром» є стійке злочинне об'єднання, створене з метою заняття злочинною діяльністю під прикриттям і з використанням можливостей офіційно зареєстрованих суб'єктів господарювання для отримання, прямо або опосередковано, фінансової або іншої матеріальної вигоди. За деякими оцінками в часи злочинного режиму попередньої влади до функціонування таких злочинних об'єднань було залучено понад 80% суб'єктів

підприємства, що здійснювали свою діяльність на території нашої держави [3].

«Професіоналізація» [4; 5] організованої злочинності у форматі «конвертаційних центрів», що продовжує, з одного боку, руйнувати базис сталого економічного розвитку держави та потреби органів досудового розслідування в адаптованих до практики застосування уніфікованих наукових криміналістичних рекомендаціях щодо розкриття та розслідування злочинів, невід'ємними складовими механізму яких постають «конвертаційні центри», з іншого – вимагає створення новітнього «продукту» криміналістики у вигляді відповідної методики розслідування злочинів.

Нині наукові розробки з криміналістичної методики здійснюються за кількома напрямками, одним із яких є створення окремих криміналістичних методик (стосовно категорій, видів, підвидів злочинів тощо) [6, с. 519]. В.А. Журавель визначає окрему криміналістичну методику як інформаційно-пізнавальну модель, у якій відображені комплекси методів, засобів, прийомів і рекомендацій типізованого характеру, що представлені в описовій або формалізованій формі щодо раціональної організації виявлення, збирання, оцінки й використання доказової інформації про механізм злочину в процесі його розслідування й судового розгляду [7, с. 202].

М. П. Яблоков і О. Ю. Головін відзначають: «У ній (методиці) розробляється стратегія всієї криміналістичної діяльності з розслідування злочинів. У силу цього методика розслідування не тільки стала тим розділом криміналістики, без використання наукових і практичних даних якого фактично неможливо професійно вести розслідування злочинів, але й постала найважливішим кінцевим продуктом криміналістичної науки» [8, с. 141]. Методика вказує на напрями, шляхи, залежності у виборі та використанні способів здійснення пошуково-пізнавальної діяльності в типових слідчих ситуаціях і на відповідних етапах розслідування [9, с. 246]. Криміналістичні методики мають рекомендаційний характер, і слідчі можуть звертатися до них для обрання найбільш успішного способу виявлення й викриття винних у вчиненні окремих видів злочинів. Інформація, що міститься в методиках розслідування злочинів, являє собою сукупність необхідних відомостей про порядок і особливості організації здійснення розкриття, розслідування та попередження різних видів злочинів [10, с. 53]. Окрема методика розслідування злочинів повинна вказувати на систему конкретних методів практичної діяльності [11, с. 108], що використовуються для розкриття відповідних видів (груп) злочинів, що і є основним завданням криміналістичної методики [9, с. 240].

Дослідженню сучасного стану та перспектив розвитку, трансформації й модернізації криміналістичної методики підвищену увагу приділено в низці наукових робіт В.А. Журавля, В.В. Тищенко, Б.В. Щура та інших учених. Однак питання розроблення пропонованої нами методики розслідування злочинів як окремої криміналістичної теорії в науковій літературі належним чином раніше не висвітлювалися, що зумовлює актуальність нашого дослідження.

Структура, зміст і форма окремої методики зумовлені сферою її реалізації й місцем у системі криміналі-

стичних методик. Визначення виду й, відповідно, місця методики розслідування ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) із використанням «конвертаційних центрів» у системі криміналістичної методики зумовлює приділення особливої уваги систематизації й класифікації. Адже, як справедливо зауважує В. Л. Синчук, «відсутність стрункого, логічно завершеного опису класифікаційних побудов об'єктів дослідження істотно стримує розвиток криміналістичної методики, негативно позначається на якості її розробок та ефективності впровадження наукових результатів у практику» [12, с. 57].

Науковий інтерес до класифікаційних потреб у сучасній криміналістиці не зменшується. Практично кожне наукове дослідження, у тому числі з проблем методики розслідування злочинів, супроводжується уточненням існуючих або побудовою нових класифікаційних конструкцій [13, с. 195]. До числа актуальних завдань, що стоять перед ученими-криміналістами, належить модернізація існуючих та розроблення нових методичних рекомендацій із розгляду тих чи інших злочинів за допомогою більш широкого використання криміналістичної класифікації й характеристики злочинів, типових слідчих ситуацій і версій, а також різних підходів до формування самих криміналістичних методик, виходячи з їх класифікаційних рівнів [14, с. 393].

Визначення місця розроблюваної нами криміналістичної методики в класифікаційному ряду потребує першочергового звернення до криміналістичної класифікації злочинів, адже криміналістична класифікація методик має кореспондувати криміналістичній класифікації злочинів, яка у свою чергу зумовлена кримінально-правовою характеристикою, предметом доказування, закономірностями пошуково-пізнавальної діяльності слідчого [15, с. 170]. Необхідність активізації досліджень криміналістичної класифікації злочинів зумовлена також трансформацією кри-

міналістичних методичних рекомендацій [16, с. 280] і модернізацією криміналістичних методик [7, с. 187].

В. Ю. Шепітько під криміналістичною класифікацією злочинів пропонує розуміти їх систематизацію за криміналістично значущими підставами, що сприяє формуванню криміналістичних характеристик злочинів і розробленню окремих криміналістичних методик, побудова яких вимагає більш диференційованого підходу до злочинів. Це стосується врахування слідчої ситуації, способів учинення злочину, його приховування й маскування, особи злочинця, місця вчинення злочину та інших чинників [17, с. 324, 325].

Розроблення й систематизацію методичних рекомендацій на основі криміналістичної класифікації злочинів і злочинної діяльності В.В. Тищенко відносить до принципів формування криміналістичних методик. На його переконання, доповнення ретроспективного рівня пропонованої В.А. Журавлем інформаційно-пізнавальної моделі криміналістичною класифікацією злочинів дозволить звернути увагу на особливості криміналістичної характеристик виділених груп злочинів [18, с. 476].

У криміналістичній класифікації мають місце такі різновиди злочинів, які виходять за межі класифікаційних побудов, що застосовуються в Кримінальному кодексі України. Йдеться про так звані підвиди (різновиди) деяких видів злочинів, які диференціюються за певними криміналістично значущими ознаками, наприклад за способом, засобами, умовами, місцем вчинення тощо. У цьому сенсі криміналістична класифікація є більш диференційованим утворенням, аніж кримінально-правова, тісніше наближає її до запитів практики. Тому криміналістична класифікація злочинів визначається як розподіл злочинних діянь за криміналістично значущими ознаками з метою формування системи різнорівневих криміналістичних методик розслідування [19, с. 59, 71].

Виходячи з принципу ієрархії систем, суть якого полягає в тому, що

будь-яка система розглядається як частина іншої, більш широкої системи, а її елементи – як самостійні системи, можна констатувати, що ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) із використанням «конвертаційних центрів» є підвидом злочину, передбаченого ст. 212 Кримінального кодексу України (далі – КК України).

Зауважимо, що в криміналістиці дотепер відсутня єдина, повна, несуперечлива й науково обґрунтована класифікаційна система криміналістичних методик, що негативно позначається на таких можливостях: 1) системно дослідити проблеми криміналістичних методик; 2) розробити конкретні методики розслідування злочинів; 3) найбільш ефективно й цілеспрямовано застосувати розроблені методики в практичній діяльності органів розслідування [20, с. 140]. Методики розслідування окремих видів злочинів прийнято вважати центральним рівнем криміналістичних методик. Проте виділяють і методики розслідування більш вузької спрямованості, які можна ще більше звузити, ввівши додаткові ознаки [21, с. 740].

Запропоновані в криміналістичній літературі підходи до побудови класифікації методик розслідування злочинів характеризуються не лише багатоваріантністю підстав та рівнів, але й термінологічним розмаїттям щодо назв самих криміналістичних методик, у глибокий аналіз та роз'яснення чого здійснено вагомий внесок В.А. Журавлем [19, с. 71–94]. Виходячи зі структурованих цим ученим доктринальних підходів, місце розроблюваної нами криміналістичної методики можна визначити таким чином:

– відповідно до запропонованої Г.А. Матусовським [22, с. 303–304] 5-рівневої системи методик розслідування економічних злочинів – на 5-му рівні серед методик розслідування, побудованих з урахуванням криміналістичних критеріїв систематизації, які враховують особливості галузі вчинення злочинів, кримінальних механізмів, способів тощо (окремих методик);

датків, зборів (обов'язкових платежів) але й привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем; легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом тощо, а останнім часом – і фінансування тероризму [27; 28; 29; 30]. При цьому функціонування «конвертаційних центрів» забезпечується вчиненням на систематичній основі фіктивного підприємництва; підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб-підприємців; підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів; службового підроблення; створення злочинної організації; зловживання владою або службовим становищем; пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди службовій особі та прийняття останніх різними службовими особами, а також деяких інших злочинів, що вчиняються в реальних та ідеальних сукупностях.

Відтак якщо розглядати «конвертаційні центри» як основний системоутворюючий елемент розгалуженої організованої злочинної діяльності, то методика розслідування злочинів, що вчиняються з використанням цих осередків злочинності, може бути віднесена до числа «особливих», або «категоріальних» [31, с. 220–221], групових [25, с. 122–123], міжродових [19, с. 93–94], міжвидових, або комплексних криміналістичних методик. Під останніми В.В. Тищенко пропонує розуміти не просто сукупність окремих видових методик, а їхню загальну інтегровану модель, яка виконує системоутворюючу й методологічну функцію [9, с. 248] і в якій повинні відображатися особливості та взаємозв'язки тих видів злочинів, що входять в цю злочинну діяльність, а також особливості змісту й взаємозв'язку стратегічних і тактичних завдань, що виникають під час їх розслідування [18, с. 476].

Комплексні криміналістичні методи розслідування злочинів, у яких відо-

бражені рекомендації з розслідування комплексів взаємопов'язаних злочинних дій, об'єднані на підставі одночасного врахування кримінально-правових і криміналістичних критеріїв класифікації злочинів. Спільність цих злочинних проявів обумовлена тим, що на практиці вони вчиняються в реальних та ідеальних сукупностях. При цьому вони охоплюються єдиним умислом організаторів, підбурювачів, пособників і виконавців, спільною метою й мотивами, загальним механізмом реалізації злочинного задуму тощо. Йдеться про єдиний ланцюг злочинної поведінки, зокрема, про так звану технологію злочинного збагачення, наприклад, коли розслідування предикатного (основного) злочину поєднано з розслідуванням спорідненої з ним легалізації, яка в певному випадку є останньою ланкою в такого роду злочинній діяльності. Розслідування подібних комплексів злочинних дій зумовлює специфіку висунення й перевірки слідчих версій, здійснення планування, тактику провадження окремих слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, особливості проведення тактичних операцій тощо [19, с. 95].

Розвиток кожного з розглянутих класифікаційних рівнів методики розслідування злочинів, які, доповнюючи один одного, мають свій предмет дослідження й практичного використання в слідчій діяльності [32, с. 36], є запорукою підвищення ефективності органів досудового розслідування в боротьбі з «конвертаційними центрами».

Ключові слова: «конвертаційний центр», ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), методика розслідування злочинів, криміналістична класифікація злочинів.

Стаття присвячена дослідженню проблем визначення місця методики розслідування ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) із використанням «конвертаційних центрів» у системі криміналістичної методики, виходячи з

класифікаційних рівнів методик, у взаємозв'язку з криміналістичною класифікацією злочинів.

Стаття посвячена дослідженню проблем определения места методики расследования уклонения от уплаты налогов, сборов (обязательных платежей) с использованием «конвертационных центров» в системе криминалистической методики, исходя из классификационных уровней методик, во взаимосвязи с криминалистической классификацией преступлений.

The article is dedicated to the study of problems of place determination of the investigation method of tax, fees (obligatory payments) evasion with the use of «conversion centers» within the frame of criminalistic method levels based on the methods classification levels and in connection with the criminalistic classification of crimes.

Література

1. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році : Послання Президента України до Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1192/>.

2. За колишньої влади існували «держпрограми» з конвертаційних центрів – голова Міндоходів // УНІАН. – 2014. – 12 червня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://economics.unian.ua/finance/927817/>.

3. 80–90% українського бізнесу – учасники злочинного угруповання // Лівий Берег. – 2014. – 08 квітня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://economics.lb.ua/state/2014/04/08/262344_8090_ukrainskogo_biznesu-.html.

4. Воробей В. А. Дослідження професійної злочинності / В. А. Воробей // Актуальні проблеми функціонування держави та тенденції захисту прав і свобод людини : матеріали наук.-практ. інтрнет-конф. – 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://legalactivity.com.ua>.

5. Тугельбаева Б. Г. Современное понимание профессиональной преступности / Б. Г. Тугельбаева, Н. А. Береналиев // Національна правова система в умовах формування європейського правового простору :

матеріали наук.-практ. інтрнет-конф. – 2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://legalactivity.com.ua/>.

6. Щур Б. В. Сучасний стан та перспективи розвитку криміналістичної методики / Б. В. Щур // Криміналістика та судова експертиза: наука, навчання, практика : зб. наук. пр. : у 2-х т. – Х. : Видавнича агенція «Апостіль», 2014. – Т. 1. – 2014. – С. 518–524.

7. Журавель В. А. Концептуальные подходы к модернизации криминалистических методик / В. А. Журавель // Современное состояние и развитие криминалистики : сборник научных трудов / под ред. Н. П. Яблокова и В. Ю. Шепитько. – Х. : Апостиль, 2012. – С. 186–202.

8. Яблоков Н. П. Криминалістика: природа и система / Н. П. Яблоков, А. Ю. Головин. – М. : Юристъ, 2005. – 147 с.

9. Тищенко В. В. О современных направлениях развития криминалистической методики расследования преступлений / В. В. Тищенко // Современное состояние и развитие криминалистики : сб. науч. тр. / под ред. Н. П. Яблокова, В. Ю. Шепитько. – Х. : Апостиль, 2012. – С. 237–250.

10. Возгрин И. А. Криминалістические методики расследования преступлений / И. А. Возгрин // Курс криминалистики : в 3 т. / под ред. О. Н. Коршуновой, А. А. Степанова. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. – Т. II : Криминалістическая методика: Методика расследования преступлений против личности, общественной безопасности и общественного порядка. – 2004. – 639 с.

11. Старушкевич А. А. Проблема загального та окремих методів розслідування злочинів у криміналістиці / А. А. Старушкевич // Право України. – 2004. – № 5. – С. 108.

12. Синчук В. Л. Розслідування вбивств : шляхи вдосконалення : [монографія] / В. Л. Синчук ; за ред. В. А. Журавля. – Х. : Харків юридичний, 2005. – 288 с.

13. Шмонин А. В. Методика расследования преступлений : [учеб. пособие] / А. В. Шмонин. – М. : ЗАО Юстицинформ, 2006. – 464 с.

14. Журавель В. А. Направления модернизации криминалистических методик / В. А. Журавель // Криміналістика ХХІ століття : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (25–26 листопада 2010 р.). – Х. : Право, 2010. – С. 293.

15. Корухов В. Е. Методика расследования преступлений: теоретические основы / В. Е. Корухов. – М. : Норма, 2008. – 224 с.

16. Журавель В. А. Трансформация криминалистической методики в современных условиях / В. А. Журавель // Криміналістика та судова експертиза: наука, навчання, практика : зб. наук. пр. : у 2-х т. – Х. : Видавнича агенція «Апостіль», 2014– . – Т. 1. – 2014. – С. 273–284.
17. Шепітько В. Ю. Криміналістика : [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / В. Ю. Шепітько. – К. : Ін Юре, 2010. – 496 с.
18. Тищенко В. В. Содержание и границы методик расследования преступлений / В. В. Тищенко // Криміналістика та судова експертиза: наука, навчання, практика : зб. наук. пр. : у 2-х т. – Х. : Видавнича агенція «Апостіль», 2014– . – Т. 1. – 2014. – С. 474–480.
19. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : [монографія] / В. А. Журавель. – Х. : Вид. агенція «Апостіль», 2012. – 304 с.
20. Шмонин А. А. Методология криминалистической методики : [монография] / А. В. Шмонин. – М. : Юрлитинформ, 2010. – 416 с.
21. Тищенко В. В. О видах, форме и содержании криминалистических методик расследования преступлений / В. В. Тищенко // Правове життя сучасної України : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. ювілею академіка С. В. Ківалова (16–17 травня 2014 р., м. Одеса) : у 2 т. / відп. ред. В. М. Др'омін. – О. : Юридична література, 2014. – Т. 1. – С. 740–742.
22. Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ / Г. А. Матусовский. – Х. : Консум, 1999. – 480 с.
23. Криминалістика : [учебник] / отв. ред. Н. П. Яблоков. – М., 2001. – С. 494.
24. Жирний Г. Ю. До питання про класифікацію окремих криміналістичних методик / Г. Ю. Жирний // Актуальні проблеми криміналістики : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25–26 вересня 2003 р.). – Х. : Гриф, 2003. – С. 102–105.
25. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : [монографія] / Б. В. Щур. – Х. : Харків юридичний, 2010. – 320 с.
26. Белкин Р. С. Курс криминалистики : [учеб. пособие для вузов] / Р. С. Белкин. – 3-е изд., дополненное. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. – 837 с.
27. У Києві виявили конвертаційний центр з фінансування терористів – СБУ // ТСН. – 2014. – 23 травня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tsn.ua/groshi/351138.html>.
28. У Києві ліквідували конвертаційний центр, який фінансував терористів на сході України (відео) // Сегодня. – 2014. – 10 червня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kiev-ukr.segodnya.ua/kaccidents/527614.html>.
29. Міндоходів ліквідувало в Одесі конвертаційний центр з арсеналом зброї. Злочинців підозрюють у фінансуванні терористів // Прес-служба Міндоходів. – 2014. – 27 червня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minrd.gov.ua/media-tsentr/novini/153731.html>.
30. Білоус В. В. Інноваційні технології виявлення ознак функціонування «конвертаційних центрів» / В. В. Білоус, О. П. Білоус // Інновації в юридичній науці та правозастосовчій практиці : Матеріали наук.-практ. інтрнет-конф. – 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://legalactivity.com.ua>.
31. Соколов Д. А. Основания структурирования и виды частных криминалистических методик / Д. А. Соколов // Воронежские криминалистические чтения : сб. науч. тр. / под ред. О. Я. Баева. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2005. – Вып. 6. – С. 220–221.
32. Халиков А. Н. Уровни криминалистической методики расследования на примере расследования должностных преступлений / А. Н. Халиков // Вестник Криминалистики. – М. : Спарк, 2010. – Вып. 1(33). – С. 30–36.

УДК 343.98 (477)

О. Бондарчук,

заступник начальника

факультету з підготовки фахівців для підрозділів слідства
Львівського державного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАЛИШЕННЯ В НЕБЕЗПЕЦІ

З прийняттям в Україні нового Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК України) суттєвих змін зазнав інститут слідчих дій. Це призвело до збільшення наукової зацікавленості до нього зі сторони представників кримінальної процесуальної та криміналістичної наук. Не оминули увагою й огляд місця події як один із видів слідчого огляду, без якого не здійснюється жодне кримінальне провадження.

Аналіз наукових публікацій за 2013–2014 рр. свідчить про те, що проблематиці огляду місця події приділяється належна увага. Одні науковців з'ясовують проблеми процесуального характеру, що пов'язані з впровадженням у практичну діяльність норм КПК України 2012 р. (Є.Д. Лук'янчиков, Б.Є. Лук'янчиков, Г.І. Удренас та А.І. Васильчук) [1; 2]. Інші висвітлюють особливості огляду місця події у зв'язку з розслідуванням різних видів кримінальних правопорушень (А.О. Антошук, Е.В. Кринична, О.Л. Мусієнко, Ю.В. Поветкіна, Н.М. Татарин, А.Г. Солодовніков, Г. Щербакова) [3; 4; 5; 5; 6; 7; 8; 9]. Треті описують порядок використання техніко-криміналістичних засобів та допомоги спеціалістів під час огляду місця події (П.Д. Біленчук, А.І. Терешкевич, О.В. Батюк, О.М. Духенюк, М.Ю. Ковальська та М.М. Кривонос) [10; 11; 12; 13]. Незважаючи на широкий спектр наукових доробків щодо огляду місця події, питання особливостей його проведення під час розслідування залишення в небезпеці залишилось нерозкритим.

Тому метою статті є висвітлення особливостей огляду місця події, пов'я-

заного з розслідуванням залишення в небезпеці та з врахуванням аналізу результатів практичної діяльності формування алгоритму дій слідчого на всіх етапах його проведення.

Упродовж тривалого часу в законодавстві не містилося визначення поняття «слідча дія», що призводило виникнення в науці кримінального процесу неоднозначних поглядів щодо тлумачення його змісту. Зараз п. 1 ст. 223 КПК України 2012 р. визначає слідчу (розшукову) дію як дію, спрямовану на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні [14]. Із цього можна зробити висновок, що вона є основним інструментом процесу доказування, засобом забезпечення реалізації завдань кримінального судочинства та різновидом процесуальної діяльності слідчого.

Як вірно відзначає із цього приводу І.С. Кіпрач, законодавче закріплення поняття «слідчі (розшукові) дії» вирішили питання щодо визначення їх змісту та ролі в процесі доказування. Отримання (збирання) доказів складається із системи дій, спрямованих на виявлення, фіксацію й збереження доказів та їхніх процесуальних джерел. Сутність процесу збирання доказів полягає у виконанні пошукових операцій, які спрямовані на виявлення слідів кримінального правопорушення, речових доказів тощо, що здійснюється на основі розумової діяльності з метою встановлення місць можливого знаходження доказів чи визначення кола осіб, у показаннях яких вони можуть місти-

тися. Перевірка вже отриманих доказів полягає в детальному дослідженні зібраних доказів та їх процесуальних джерел із точки зору їхньої придатності (належності, достовірності й допустимості) для встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження, отриманні нових для підтвердження або спростування раніше зібраних доказів [15, с. 278–279].

Одна й та ж сама слідча (розшукова) дія може бути спрямована як на отримання нових доказів, так і на перевірку вже отриманих. Це залежить насамперед від обставин справи та етапу розслідування. У цьому сенсі можна говорити про те, що основна функція огляду місця події полягає в отриманні (збиранні) доказів.

Специфікою огляду місця події, як вказує В.К. Весельський, є те, що його неможливо замінити повною мірою іншими слідчими діями, тактичні прийоми проведення яких розраховані на інші способи отримання та фіксації доказової інформації. Під час огляду місця події домінуючим є такий загальнонауковий метод пізнання, як спостереження. Цей метод поєднується з вимірюванням, порівнянням, описом, а за необхідності – з експериментом. Результати спостереження та вимірювання прямо набувають процесуальної форми протоколом огляду, опис служить методом фіксації цих результатів. У подальшому слідчий використовує логічні методи для формування суджень та умовиводів. На думку науковця, умовами огляду, що забезпечують його ефективність і вирішення поставлених перед ним завдань, є такі: 1) своєчасність огляду, оскільки має на меті забезпечення максимального збереження на момент огляду його об'єктів і, отже, досягнення максимальної результативності цієї слідчої дії; 2) повнота та об'єктивність огляду; 3) активність і цілеспрямованість слідчого під час огляду; 4) методичність і послідовність огляду, що полягає в правильній організації та планомірному його проведенні [16, с. 152–153].

Процесуальний порядок проведення огляду регламентується ст. 237 КПК України [14]. Не вдаючись до детального аналізу процесуальних вимог до проведення такого виду слідчої (розшукової) дії, зупинимось детальніше на тактичних особливостях його проведення.

У криміналістичній літературі під оглядом місця події розуміють первинну й невідкладну слідчу (розшукову) дію, яка полягає в безпосередньому сприйнятті, дослідженні й фіксації слідчим обстановки на місці події, виявленні слідів та об'єктів, що належать до справи, їхніх ознак, станів і взаємозв'язків із метою з'ясування суті події, її механізму та інших обставин із метою правильного вирішення справи. Сам огляд події умовно поділяється на три етапи: підготовчий, робочий, заключний [17, с. 25–26]. Основу ефективності огляду місця події становлять технічне оснащення слідчо-оперативної групи; досвідченість особи, яка проводить огляд; знання слідчим основних правил огляду та ретельності його проведення [3, с. 246]. Ю.В. Поветкіна переконана, що кваліфікований огляд місця події може бути проведений лише за дотримання низки умов: своєчасності проведення огляду; детальності; точності фіксації його результатів [6, с. 109].

Підготовчий етап огляду місця події, пов'язаного із залишенням у небезпеці, починається у відділі органів внутрішніх справ із моменту отримання повідомлення про виявлене кримінальне правопорушення. На цьому етапі первинну інформацію про подію слідчий отримує від оперативного чергового, а останній у свою чергу – від заявника. Щоб зорієнтуватися в ситуації, слідчий повинен детально з'ясувати такі моменти: 1) яка подія сталася, коли й де саме; 2) чи є на місці події очевидці та підозрювана особа; 3) чи є на місці події працівники міліції; 4) чи є на місці події постраждалі та чи надана їм допомога. На основі зібраної інформації слідчий вирішує, яким повинен бути склад слідчо-оперативної групи, що виїжджатиме

на огляд, та які техніко-криміналістичні засоби доцільно бути взяти.

Аналіз практики свідчить, що залишення в небезпеці зазвичай пов'язане із спричиненням особі тілесних ушкоджень (внаслідок нанесення ударів, дією на постраждалого високої чи низької температур), смерті. Типовою на цьому етапі є така інформація про подію: 1) виявлено постраждалого з тілесними ушкодженнями (чи труп), якого збили транспортним засобом; 2) виявлено особу (чи труп), яка була покинута в безпорадному стані (через сильне сп'яніння чи побиття) та замерзла чи згоріла; 3) виявлено новонароджену чи малолітню дитину (або труп). Враховуючи це, слідчий залежно від ситуації повинен залучити до огляду місця події таких спеціалістів: спеціаліста-криміналіста, судово-медичного експерта (чи лікаря), спеціаліста-автотехніка.

Спеціаліст-криміналіст допоможе слідчому виявити, зафіксувати, кваліфіковано вилучити та упакувати сліди кримінального правопорушення та речові докази, з'ясувати обставини кримінального правопорушення. Судово-медичний експерт допоможе якісно оглянути самого потерпілого чи труп, правильно описати наявні тілесні ушкодження тощо. Спеціаліст-автотехнік знадобиться в тих випадках, коли залишення в небезпеці буде пов'язане з дорожньо-транспортною пригодою.

Прибувши на місце події, слідчий повинен перевірити, чи надана допомога постраждалим, чи організована охорона місця події. Далі йому варто поспілкуватися з присутніми там працівниками міліції, очевидцями, постраждалим, підозрюваним (якщо він є). Предметом бесіди буде з'ясування питань про те, що за подія сталася, чи бачив хтось підозрювану особу та в якому напрямі вона зникла, чи вносилися зміни в обстановку місця події, якщо так, то які саме, ким і чому. Анкетні дані та повідомлену інформацію рекомендується занотувати в робочий блокнот чи на диктофон. На цьому етапі важливим є питання щодо постраждалої особи.

Якщо вона потребує невідкладної медичної допомоги, то її необхідно терміново доправити в медичний заклад. У такому разі слідчий повинен зафіксувати, куди саме та яка бригада медиків це зробила. Крім того, може статися так, що постраждалого ще до приїзду на місце події слідчо-оперативної групи можуть доправити в медичний заклад. У такому разі слідчому слід точно встановити, де саме знаходився постражданий у момент його виявлення.

Варто вказати, що на місці події слідчий може скористатися такими загальними тактичними прийомами огляду: 1) зіставлення первинних даних і обстановки на місці події; 2) аналіз окремих слідів, виявлених на місці події (час їх виникнення на місці події; їхній зв'язок із місцем події чи з іншим місцем; ідентифікація якості слідів; зв'язок слідів між собою; причини відсутності окремих слідів); 3) моделювання події, що відбулась; 4) зіставлення змодельованої події з реальною обстановкою місця події; 5) уявна реконструкція окремих елементів події; 6) аналіз ознак знищення слідів та негативних обставин; 7) залучення до огляду осіб, які повідомили про кримінальне правопорушення.

Основним змістом тактики огляду місця події на робочому етапі огляду є дослідження його матеріальної обстановки. На цьому етапі слідчий у загальному оглядає місце події, щоб зорієнтуватися на місцевості; вирішити питання про межі огляду, його вихідну точку та спосіб огляду; вибрати позицію для проведення фотозйомки (орієнтуючої та вузлової). Сам робочий етап має дві стадії: загальний огляд (статична стадія) та детальний огляд (динамічна стадія). Слідчому варто пам'ятати, що вибір способу огляду залежить від наявності чи відсутності певного центру. У випадку огляду місця події, пов'язаного із залишенням у небезпеці, таким центром буде місце, де перебував у момент вчинення кримінального правопорушення постражданий або знаходиться труп. Виходячи

з обстановки на місці події, слідчому доцільно обрати концентричний або ексцентричний способи огляду. Якщо подія пов'язана з дорожньо-транспортною пригодою, то варто обрати лінійний спосіб огляду й рухатися від місця, де знаходиться труп, у напрямі, куди зник на транспортному засобі підозрюваний. Варто також обов'язково виміряти температуру навколишнього середовища та внести про це відповідну інформацію в протокол. На статичній стадії здійснюється вузлова фотозйомка, а на динамічній – детальна.

Типовими об'єктами (вузлами), які підлягають спочатку загальному, а потім детальному огляду можуть бути такі: 1) потерпіла особа або її труп; 2) ділянка місцевості (прилегла територія); 3) транспортний засіб; 4) знаряддя причинення тілесних ушкоджень; 5) окремі сліди та речі, виявлені на місці події (які належать потерпілому чи підозрюваному, або з якими вони могли контактувати).

В огляді трупа слідчому може допомогти судово-медичний експерт. Фактично саме він і проводить його огляд трупа, а слідчий фіксує в протоколі огляду отриману інформацію. Особливу увагу слід приділити виявленню слідів, що характеризують механізм події, у тому числі травм, що призвели до смерті. Розпочинаючи огляд трупа, у протоколі зазначають його позу й положення (наприклад, лежить обличчям догори чи вниз, на боці); стан одягу; речі, виявлені на трупі; ложе трупа.

Одним із основних завдань огляду навколишнього оточення, як пише А.Г. Солодовніков, є пошук предметів і слідів, які можуть мати значення для з'ясування обставин вчинення кримінального правопорушення та причин загибелі потерпілого. У разі виявлення трупа слід звернути увагу на стан поверхні ґрунту, на наявність твердих предметів, каменів і на інші особливості місцевості. Особливе значення має виявлення слідів крові. Розташування, форма і їх напрям нерідко допомагають відновити картину події або окремі

важливі обставини [8, с. 453]. Оглядаючи ділянку місцевості, у протоколі потрібно вказати перелік об'єктів, розташованих на ній, їх взаємне розташування, відстань між об'єктами.

Заключний етап огляду місця події полягає в підбитті підсумків та оцінці всіх встановлених даних із метою перевірки того, чи всі завдання огляду виконані. З метою контролю рекомендується ще раз оглянути певні місця чи конкретні об'єкти. Це дозволяє ліквідувати виявлені недоліки, які пізніше вже не можна буде виправити. Після оцінки отриманих результатів слідчий приступає до їх фіксації. На цьому етапі він: 1) складає протокол огляду місця події, плани, схеми; 2) за необхідності дає завдання провести дактилоскопіювання трупа й направити його в морг; 3) упаковує вилучені з місця події об'єкти; 4) вживає заходи для збереження тих об'єктів, що мають доказове значення, але їх неможливо чи недоцільно вилучати з місця події; 5) ознайомлює за змістом протоколу огляду його учасників і вживає заходи щодо вирішення заяв, які від них надійшли.

Усі виявлені сліди підлягають фіксації, вилученню та упакуванню відповідно до положень ч. 5 ст. 237 КПК України, із використанням способів і прийомів, розроблених криміналістикою. Основним способом фіксації результатів огляду місця події є складання протоколу. Він повинен бути повним, містити детальний опис обстановки місця події та окремих виявлених слідів (речей), обов'язково зазначається інформація про те, що саме було вилучено та як упаковано.

Таким чином, огляд місця події має надзвичайно важливе значення під час розслідування будь-якого виду кримінального правопорушення. З метою результативного його проведення слідчому можна запропонувати дотримуватися таких правил: 1) залучати до огляду відповідного спеціаліста; 2) детально характеризувати (описувати) у протоколі огляду індивідуальні особливості виявлених речей, які мають доказове

значення; 3) не обмежуватись складанням лише протоколу, але й оформляти додатки; 4) використовувати можливість криміналістичної техніки (насамперед фото- та відеозапису); 5) творчо та індивідуально підходити до проведення огляду.

Ключові слова: залишення в небезпеці, огляд місця події, слідчий, спеціаліст, тактичний прийом.

У статті розглянуто теоретико-прикладні питання, пов'язані з тактикою проведення огляду місця події під час розслідування залишення в небезпеці. Окреслено особливості такого огляду та завдання слідчого на кожному з етапів проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Визначено роль спеціаліста в проведенні огляду та інформацію, з отриманням якої він може допомогти слідчому. Детально проаналізовані підготовчий та робочий етапи проведення огляду місця події.

В статье рассмотрены теоретико-прикладные вопросы, связанные с тактикой проведения осмотра места происшествия во время расследования оставления в опасности. Очерчены особенности такого осмотра и задания следователя на каждом из этапов проведения этого следственного действия. Обозначена роль специалиста в проведении осмотра и объемом информации, который может помочь следователю. Детально проанализированы подготовительный и рабочий этапы проведения осмотра места происшествия.

The article considers the peculiarity of the visual inspection of the crime site in the cases about leaving in dangerous under conditions of the operation of new Criminal Procedural code. The specificity and importance are determined of conducting this investigative activity while considering this type of criminal offence. The article provides an insight into the tactical peculiarities

of this type of investigative inspection. The article covers the investigator's actions at the preparatory, working, and final stage of inspection.

Література

1. Лук'янчиков Є.Д. Слідчий огляд: поняття та види / Є.Д. Лук'янчиков, Б.Є. Лук'янчиков // Юридичний часопис НАВС. – 2013. – № 1. – С. 264–269.
2. Удренас Г.І. Основні проблеми огляду місця події за новим КПК України / Г.І. Удренас, А.І. Васильчук // Південноукраїнський правничий часопис. – 2014. – № 2. – С. 126–127.
3. Антощук А.О. Огляд місця події при виявленні трупа новонародженої дитини / А.О. Антощук // Науковий вісник НАВС. – 2013. – № 2. – С. 243–250.
4. Кринична Е.В. Особливості огляду місця події за фактами розкрадання вантажів на залізничному транспорті / Е.В. Кринична // Криміналістичний вісник. – 2013. – № 1(19). – С. 117–120.
5. Мусієнко О.Л. Особливості огляду місця події при розслідуванні шахрайства / О.Л. Мусієнко // Форум права. – 2013. – № 4. – С. 253–257.
6. Поветкіна Ю.В. Деякі особливості огляду місця події під час розслідування незаконного поводження з вогнепальною зброєю / Ю.В. Поветкіна // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2013. – № 23. – Ч. II. – Т. 3. – С. 108–111.
7. Татарин Н.М. Тактика огляду місця події під час самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва / Н.М. Татарин // Право і суспільство. – 2014. – № 3. – С. 305–310.
8. Солодовніков А.Г. Особливості тактики огляду місця події за фактом травмування на залізничному транспорті / А.Г. Солодовніков // Форум права. – 2014. – № 1. – С. 450–455.
9. Щербакова Г.С. Огляд місця події при розслідуванні фактів одержання неправомірної вигоди у сфері вищої освіти / Г.С. Щербакова // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 1. – С. 78–84.
10. Біленчук П.Д. Використання методу сферичних панорам під час огляду місця події / П.Д. Біленчук, А.І. Терешкевич // Теорія та практика судової медицини і криміналістики. – 2013. – № 13. – С. 104–109.

11. Батюк О.В. Особливості застосування науково-технічних засобів спеціалістом у ході проведення огляду місця події в пенітенціарних установах / О.В. Батюк // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 1. – С. 258–262.

12. Дуфенюк О.М. Новітні технології у практиці досудового розслідування на прикладі 3D-сканерів та смартфонів під час огляду місця події / О.М. Дуфенюк, М.Ю. Ковальська // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 2. – С. 302–305.

13. Кривонос М.С. Тактические и организационные особенности участия специалиста в следственном осмотре при расследовании преступлений в сфере незаконного оборота наркотических средств / М.С. Кривонос // Закон и жизнь. – 2014. – № 2. – С. 44–50.

14. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2014 р. (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

15. Кіп्राх І.С. Визначення поняття слідчих (розшукових) дій / І.С. Кіп्राх // Науковий вісник НАВС. – 2013. – № 2. – С. 275–283.

16. Весельський В.К. Концептуальні основи тактики слідчих дій (слідчого огляду, допиту, призначення і проведення судових експертиз) / В.К. Весельський // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2012. – № 2(28). – С. 151–158.

17. Пряхін Є.В. Слідча тактика : [навч. посібник] / Є.В. Пряхін. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – 116 с.

УДК 343.1

Л. Жлобінська,

помічник

Голови Адвокатського об'єднання «Смирнов, Тарасевич та партнери»

ПРОВОКАЦІЇ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ НА ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

На сьогодні важливим завданням у реформуванні суспільного устрою країни є боротьба з корупцією та іншими посадовими злочинами, а також проведення низки реформ, які б допомогли відновити рівень довіри громадян до правоохоронних органів та до судової влади України. На жаль, представники правоохоронних органів вищевказані завдання розуміють не завжди правильно, оскільки під час досягнення мети вдаються до різних, у тому числі незаконних методів.

За останні роки громадяни України є лідерами за зверненнями до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) для відновлення своїх прав, які були порушені під час розгляду справ національними судами. Згідно з оприлюдненою на офіційному сайті ЄСПЛ статистикою станом на 31.03.2014 р. Україна посідає перше місце за кількістю скарг, які очікують розгляду в ЄСПЛ серед усіх держав-відповідачів.

Безумовно, прогресивним кроком у цій ситуації було прийняття в 2006 р. Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» та в 2012 р. нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), відповідно до яких рішення ЄСПЛ є частиною та джерелом українського законодавства.

Згідно зі ст. 8 КПК України одним з основних принципів діяльності правоохоронних органів є принцип законності, який повинен застосуватись з урахуванням положення ст. 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (далі – Кон-

венція): «Кожен має право на справедливий розгляд справи незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо прав та обов'язків цивільного характеру або обґрунтованість будь-якого висунутого обвинувачення» [1; 2].

Відповідно до позиції ЄСПЛ право на справедливий розгляд може бути порушено шляхом підбурення особи до вчинення злочину правоохоронними органами, про що зазначено в рішеннях ЄСПЛ у справах «Раманаускас проти Литви», «Баннікова проти Російської Федерації», «Тейксейра де Кастро проти Португалії» та в інших [3; 4; 5].

Основною проблемою в діяльності правоохоронних органів є те, що в боротьбі з корупцією та незаконним обігом наркотичних засобів заради досягнення поставленої мети вони вдаються до різних методів, які не завжди відповідають принципу законності. Так, наприклад, під час боротьби з корупцією правоохоронці найчастіше застосовують негласні слідчі дії з використанням інформаторів або негласних агентів, які своїми діями провокують особу до вчинення кримінального правопорушення. Але тут виникає найважливіше питання: чи можуть такі методи виправдати суспільний інтерес? У свою чергу відповідь на це питання надає ЄСПЛ у рішеннях у справах «Тейксейра де Кастро проти Португалії», «Худобін проти Росії» та в інших, де вказує на те, що з вимоги справедливого суду, відповідно до ст. 6 Конвенції, суспільний інтерес в боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів та в боротьбі з корупцією, не може виправдати використання

доказів, отриманих внаслідок провокацій правоохоронними органами.

Так, ЄСПЛ у рішенні в справі «Раманаускас проти Литви» встановив, що підбурення з боку поліції має місце тоді, коли відповідні працівники правоохоронних органів або особи, які діють за їхніми вказівками, не обмежуються пасивним розслідуванням, а з метою встановлення злочину, тобто отримання доказів і порушення кримінальної справи, впливають на суб'єкта, схилиючи його до вчинення кримінального правопорушення, яке в іншому випадку не було б вчинене» [3, п. 55].

Процедура доказування підбурювання з боку правоохоронних органів відповідно до рішень ЄСПЛ у справах «Раманаускас проти Литви» та «Баннікова проти Російської Федерації» є першочерговим обов'язком національних судів, які повинні встановити такі факти:

- підстави та причини проведення негласних слідчих дій;
- чи мало місце підбурювання в скоєнні злочину;
- ступінь причетності правоохоронних органів до вчинення злочину та характер будь-якого підбурювання або тиску, якому піддалася особа [3, п. п. 56, 71; 4 п. п. 47, 71].

Під ступенем причетності правоохоронних органів у вчиненні злочину розуміється те, чи могла ця особа без спонукання правоохоронних органів вчинити кримінальне правопорушення та чи взагалі вчинювала особа раніше таке кримінальне правопорушення.

Так, наприклад, у справі «Тейксейра де Кастро проти Португалії», Тейксейра де Кастро звинувачено в торгівлі наркотиками, але ЄСПЛ дійшов висновку, що працівники поліції вийшли за межі функцій негласних агентів і спровокували злочин, а тому немає жодних причин вважати, що без їхнього втручання злочин було б вчинено. У цій справі ЄСПЛ вбачає підбурювання в тому, що обвинувачений взагалі жодного разу не притягувався до кримінальної відповідальності. Без втручання негласних агентів із проханням продати їм наркотичні засоби

обвинувачений не вчинив би вказаний злочин, а також не був би притягнутий до відповідальності [5, п. п. 38,39].

Такого ж висновку дійшов ЄСПЛ у справі «Баннікова проти Російської Федерації» (п. 37), але суд обґрунтовував такий висновок тим, що особі, яка вчинила злочин, у ході операції агентами було запропоновано значну грошову суму – у розмірі трьох тисяч доларів США за постачання великої кількості наркотиків, у чому ЄСПЛ вбачає підбурювання до вчинення злочинних дій [4, п. 37]. Тобто в цьому контексті Суд говорить про те, що правоохоронні органи не обмежили себе розслідуванням злочинної діяльності, а фактично використали вплив у вигляді підбурювання до вчинення злочину (у цій ситуації підбурювання вбачається в наданні правоохоронними органами грошових коштів особі за вчинення злочинних дій). Крім того, слід відмітити, що підбурювання з боку негласних агентів правоохоронних органів може проявлятися у різних формах, наприклад: постійне спонукання до вчинення певних дій, грошове заохочення та будь-який інший вплив або тиск.

Відповідно до висновку, який міститься в рішенні ЄСПЛ в справі «Раманаускас проти Литви», судовий розгляд, у якому основними доказами є докази, зібрані агентами на підставі провокацій, не має ознак справедливості, які гарантовані ст. 6 Конвенції [3, п. 73].

У разі недослідження вищеперерахованих фактів національними судами виникає таке запитання: що стосується належності доказів, які надавались негласними агентами або інформаторами для викриття злочинних дій.

У цьому випадку ЄСПЛ у рішенні в справі «Баннікова проти Російської Федерації» постановив: якщо обвинувачений стверджує, що його спровокували на вчинення злочину, суди під час розгляду кримінальних справ повинні ретельно дослідити матеріали справи для забезпечення справедливого розгляду справи в контексті п. 1 ст. 6 Конвенції, тобто всі докази, отримані внаслідок підбурювання з боку працівників

правоохоронних органів повинні бути виключенні, а відповідно до рішення в справі «Раманаускас проти Литви» такі докази мають визнаватися неприйнятними. Ці висновки особливо стосуються випадків, коли операція проводиться працівниками міліції поза межами законності [4, п. 56; 3, п. 60].

До того ж ЄСПЛ неодноразово у своїх рішеннях (наприклад, у справах «Раманаускас проти Литви», «Тейксейра де Кастро проти Португалії», «Худобін проти Росії») вказує на те, що злочини, розкриті шляхом підбурення, не виправдовують суспільний інтерес, оскільки в такому випадку обвинувачений із самого початку може бути позбавлений права на справедливий судовий розгляд справи, що прямо гарантовано ст. 6 Конвенції [3, п. 54; 5, п. п. 35, 35; 6, п. 128].

Отже, докази, які збираються негласними агентами на підставі провокацій або тиску зі сторони правоохоронних органів, є неприйнятними доказами в справі та такими, на яких не може ґрунтуватися обвинувачення.

Однак використання судом інформації, отриманої під час досудового розслідування від негласних агентів або інформаторів, для обґрунтування обвинувального вироку буде правомірним тільки в тому разі, коли є належні й достатні гарантії недопущення зловживань, зокрема, коли встановлена чітка та прозора процедура надання дозволу на застосування таких оперативно-розшукових заходів, їх здійснення та контроль за цими діями, як зазначається в рішенні ЄСПЛ в справі «Романаускас проти Литви» [3, п. 53]. Тобто для встановлення прийнятності чи неприйнятності доказів слід чітко розуміти, чи проводились такі негласні слідчі дії відповідно до принципу законності.

Відповідно до практики ЄСПЛ цей суд не розглядає прийнятність доказів у тій чи іншій справі, втім цей обов'язок, відповідно до рішення в справі «Баннікова проти Російської Федерації», покладається на національні суди,

а ЄСПЛ зі свого боку повинен переконатися, що провадження в цілому було справедливим [4, п. 70]. Так, у разі встановлення того, що докази були отримані несправедливим способом, а в цьому випадку – шляхом підбурення, то такі докази повинні бути виключені зі справи, як зазначає ЄСПЛ у рішенні в справі «Баннікова проти Російської Федерації» [4, п. 56].

Таким чином, на підставі зазначеного можна дійти висновку, що під час виявлення факту підбурення та дослідження належності доказів, які збиралися негласними агентами або інформаторами в ході операції, слід чітко дати відповідь на запитання: чи в межах законності були проведені негласні слідчі дії, чи був би злочин вчинений без втручання правоохоронних органів під виглядом негласних агентів або інформаторів, чи є таке втручання таким, що не містить порушення прав людини, які гарантовані національним законодавством та Конвенцією про захист прав людини й основоположних свобод.

Ключові слова: ЄСПЛ, корупція, наркотики, підбурення, доказування.

Стаття вивчає незаконне застосування правоохоронними органами негласних слідчих дій під час досудову розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із хабарництвом та незаконним обігом наркотичних засобів, що порушує права людини, які гарантовані Конвенцією про захист прав людини й основоположних свобод.

Статья изучает незаконное применение правоохранительными органами негласных следственных действий во время досудебных расследований уголовных правонарушений, связанных с взяточничеством и незаконным оборотом наркотических средств, что нарушает права человека, которые гарантированы Конвенцией о защите прав человека и основоположных свод.

The article examines the unlawful use of undercover law enforcement agencies investigation during the preliminary investigation of criminal offenses related to bribery and drug trafficking, in violation of human rights that are guaranteed by the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17>.
2. Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
3. Рішення Європейського суду з прав людини від 05.02.2008 р. у справі «Рама-

наускас проти Литви» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/1EB4979A1A5E8168C2257584003B059D?OpenDocument>.
4. Рішення Європейського суду з прав людини від 04.11.2010 р. у справі «Баннікова проти Російської Федерації» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minjust.ru/ru/node/1799>.
5. Рішення Європейського суду з прав людини від 09.06.1998 р. у справі «Тейксера де Кастро» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/0A0E64CB91067973C22576C4003629D0?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=0A0E64CB91067973C22576C4003629D0>.
6. Рішення Європейського суду з прав людини від 26.10.2006 р. у справі «Худобін проти Росії» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.biblioteka.freepress.ru/vestnik/2/Hudobin.html>.

УДК 342.9+614.2

О. Лавриненко,

аспірант

Харківського національного університету внутрішніх справ

ДО ПИТАННЯ ПРО АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ

Охорона здоров'я в наш час визнається одним із пріоритетних напрямів діяльності соціальної держави. Неабияку роль у забезпеченні охорони здоров'я населення відіграє правове, зокрема адміністративно-правове, регулювання суспільних відносин у вказаній сфері. Це цілком стосується й питань профілактичної діяльності, яка, як відомо, є пріоритетною порівняно з лікуванням хвороб.

Вказаним питанням тією чи іншою мірою присвячували увагу І.В. Венедиктова, З.С. Гладун, В.М. Рудий, І.Я. Сенюта, С.Г. Стеценко та інші вчені. Водночас комплексне осягнення сучасного стану адміністративно-правового регулювання профілактичної діяльності у сфері охорони здоров'я в Україні не проводилося.

У зв'язку із цим метою роботи є дослідження сучасного стану адміністративно-правового регулювання профілактичної діяльності у сфері охорони здоров'я в Україні.

Слід цілком погодитися з думкою В.І. Теремецького, який вказує, що адміністративно-правове регулювання, як і будь-яка соціальна категорія, має відповідні ознаки, що вирізняють його з-поміж інших видів регулювання. На переконання вченого, адміністративно-правове регулювання становить собою дію (вплив) держави на суспільні відносини, що виникають між їх суб'єктами; здійснюється за допомогою відповідних правових засобів, сукупність яких утворює механізм адміністративно-правового регулювання; має на меті впорядкування державно-владних

відносин; встановлює юридичні права й обов'язки учасників адміністративно-правових відносин, що впорядковуються [1, с. 51]. В.В. Галунько та О.М. Єщук підкреслюють, що адміністративно-правове регулювання характеризує спеціально-юридичний механізм впливу адміністративного права на поведінку й діяльність його адресатів. Внаслідок адміністративно-правової регламентації формується юридична основа, визначаються зафіксовані в правових вєліннях орієнтири для організації діяльності учасників адміністративно-правових відносин на досягнення фактичних завдань адміністративного права [2, с. 176].

Говорячи про адміністративно-правове регулювання профілактичної діяльності у сфері охорони здоров'я, слід насамперед звернути увагу на її мету. У загальному вигляді мета – це те, до чого хтось прагне, чого хоче досягти; ціль [3, с. 683]. Н.А. Сирота, В.М. Ялтонський, І.І. Хажиліна, Н.С. Відерман, аналізуючи проблеми профілактики на прикладі наркоманії, виділяють загальні цілі профілактики, а також цілі первинної, вторинної й третинної профілактики. Під загальними цілями профілактики наркоманії вони розуміють допомогу в усвідомленні форм власної поведінки, розвиток особистісних ресурсів і стратегій із метою адаптації до вимог оточення. Цілі первинної профілактики – це зниження попиту на наркотичні засоби та інші психоактивні речовини серед населення, зменшення кількості осіб, які належать до групи підвищеного ризику. Цілі вторинної профілактики – зниження захворюваності на нарко-

манію. Цілі третинної профілактики – зменшення тяжкості негативних медико-соціальних наслідків зловживання психоактивними засобами в населення, особливо в дітей і підлітків [4, с. 51].

На нашу думку, говорячи про профілактику в цій сфері, доцільно вести мову про короткочасні та довготривалі цілі такої профілактики. Довготривалою метою профілактичної діяльності є забезпечення охорони здоров'я громадян України, підвищення тривалості їх життя та збагачення генофонду української нації. Короткочасні цілі визначаються залежно від виду профілактики за змістом у кожному окремому випадку. Як уже зазначалося, такими видами є профілактика туберкульозу, ВІЛ/СНІДу, наркоманії тощо. Наприклад, коли йдеться про профілактику туберкульозу, короткочасними цілями є недопущення поширення мікобактерій туберкульозу в навколишнє середовище (і як наслідок – зараження людей), підвищення рівня соціального захисту громадян і покращення їх умов життя та якості харчування, оскільки саме від цих факторів прямо залежить захворюваність на туберкульоз.

Для досягнення вказаних цілей використовуються спеціальні заходи профілактики. Під заходами профілактики у сфері охорони здоров'я доцільно розуміти конкретні дії, які вчиняються відповідними суб'єктами з метою досягнення цілей профілактики. При цьому категорії профілактики й заходів профілактики співвідносяться як ціле та частина відповідно. Заходи профілактики у сфері охорони здоров'я доцільно класифікувати за низкою критеріїв. Так, залежно від змісту їх слід поділити на заходи профілактики наркоманії, алкоголізму, паління, захворювань серцево-судинної системи тощо. За способом впливу їх доцільно поділяти на економічні, політичні, виховні, правові, екологічні тощо. За масштабом дії – на національні й місцеві. За механізмом впливу – на індивідуальні (стосуються недопущення захворювання окремої людини), групові (щодо групи осіб) та

масові (щодо суспільства в цілому). За ступенем нормативної визначеності – на заходи, які не врегульовані нормативно (наприклад, можливість особи приймати дієтичні добавки), заходи, які базуються на нормах права, проте детально не врегульовані законом (наприклад, у статті 27 Закону України «Про фізичну культуру і спорт» вказано, що власники підприємств, керівники установ та організацій створюють працівникам належні умови для фізкультурно-оздоровчої діяльності відповідно до колективних договорів; при цьому особливості реалізації таких положень у законодавстві не вказані), та заходи, які підлягають повній і чіткій нормативній регламентації (наприклад, у частині 3 статті 9 Закону України «Про протидію захворюванню на туберкульоз» чітко визначено категорії осіб, які підлягають обов'язковим профілактичним медичним оглядам на туберкульоз, а особливості реалізації вказаних положень визначено в досі чинній Інструкції Міністерства охорони здоров'я СРСР від 27.12.1973 р. № 1142«а»-73 «Про проведення обов'язкових профілактичних медичних оглядів на туберкульоз і порядок допуску до роботи в деяких професіях осіб, хворих на туберкульоз»). За суб'єктами реалізації – на заходи, які реалізуються від імені держави й органів місцевого самоврядування, заходи, які вчиняються громадськими організаціями, та заходи, які здійснюються окремими особами.

Враховуючи зазначене, адміністративно-правове регулювання профілактичної діяльності у сфері охорони здоров'я можна визначити як цілеспрямований вплив держави за допомогою відповідних адміністративно-правових засобів на відносини, які виникають у зв'язку з необхідністю досягнення короткочасних і довготривалих цілей профілактичної діяльності, а саме: недопущення погіршення стану здоров'я громадян і покращення існуючого стану здоров'я, залучення до здорового способу життя, а в підсумку – посилення економічного потенціалу дер-

діяльності, запобігання виникненню й поширенню інфекційних хвороб і масових неінфекційних захворювань (отруень) та їх ліквідацію [11];

– акти, які стосуються профілактичної діяльності щодо конкретних видів захворювань. Наприклад, Закон України «Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ» [12], Закон України «Про протидію захворюванню на туберкульоз» [13] та інші;

– акти, які регулюють фізкультурно-спортивну діяльність. Наприклад, Закон України «Про фізичну культуру і спорт» [14]; Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на 2012–2016 рр.» [15] тощо;

– акти, які регламентують питання профілактики наркоманії, алкоголізму й паління. Наприклад, Закон України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» [16]; Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку провадження діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, та контролю за їх обігом» [17] та інші;

– нарешті, слід враховувати, що стан навколишнього природного середовища прямо пов'язаний із забезпеченням охорони здоров'я населення, у зв'язку із чим питання охорони довкілля прямо пов'язані із забезпеченням профілактики хвороб. Наприклад, до нормативних актів у цій сфері можна віднести ті, які стосуються забезпечення якості харчування й питної води: Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [18]; Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження загальних вимог до здійснення переробки, утилізації, знищення або подальшого використання вилученої з обігу неякісної та небезпечної продукції» [19] та інші.

Таким чином, на сьогодні в Україні прийнято значну кількість адміністративно-правових актів, які тією чи іншою мірою врегульовують питання профілактичної діяльності у сфері охорони здоров'я. На сьогодні такий важливий напрям, як профілактика хвороб, в Україні знаходиться у фазі розвитку, що значно впливає на динаміку адміністративно-правового регулювання цієї сфери суспільних відносин. Вважаємо, що розвиток такого регулювання слід пов'язувати з більш чітким нормативним визначенням питань застосування медичних заходів профілактичного характеру, у тому числі вакцинації та обов'язкових медичних оглядів, а також здійснення заходів, спрямованих на попередження шкідливого впливу на здоров'я людей негативних факторів природного характеру, подолання наслідків шкідливих звичок. Водночас особливу увагу слід приділити питанням поширення «спорту для всіх», здорового харчування та здорового способу життя.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, охорона здоров'я, профілактика хвороб.

Статтю присвячено аналізу сучасного стану адміністративно-правового регулювання профілактичної діяльності у сфері охорони здоров'я. Звертається увага на існуючі класифікації адміністративно-правових актів та пропонується власний поділ таких актів на види залежно від їх змісту. Доведено, що профілактика хвороб в Україні в цілому знаходиться у фазі розвитку, а тому й адміністративно-правове регулювання у вказаній сфері не є сформованим.

Стаття посвящена аналізу сучасного стану адміністративно-правового регулювання профілактичної діяльності в сфері охорони здоров'я. Обращается внимание на существующие классификации административно-правовых актов и предлагается собственное разделение таких актов на виды в зависимости

от их содержания. Доказано, что профилактика болезней в Украине в целом находится в фазе развития, а потому и административно-правовое регулирование в указанной сфере не является сформированным.

This article analyzes the current state of administrative and legal regulation of prevention activities in the health sector. Attention is drawn to the existing classification of administrative acts and proposed a division of this kind deeds of species according to their content. It is proved that disease prevention in Ukraine as a whole is in a phase of development, and therefore the administrative and legal regulation in this sphere is not formed.

Література

1. Теремецький В.І. Поняття адміністративно-правового регулювання у сфері оподаткування / В.І. Теремецький // Держава та регіони. Серія «Право». – 2012. – № 1(35). – С. 50–54.
2. Галунько В.В. Поняття та зміст адміністративно-правового регулювання / В.В. Галунько, О.М. Єщук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.law-property.in.ua/articles/general-administrative-law/94-the-concept-and-content-regulation-administrativnoppravovoho.pdf>.
3. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 4. – 1973. – 778 с.
4. Сирота Н.А. Профилактика наркомании у подростков: от теории к практике / Н.А. Сирота, В.М. Ялтонский, И.И. Хажилина, Н.С. Видерман. – М. : Генезис, 2001. – 216 с.
5. Цвік М.В. Загальна теорія держави і права : [підручник для студ. вищ. навч. закл.] / М.В. Цвік, О.В. Петришин. – Х. : Право, 2009. – 572 с.
6. Сухонос В.В. Теорія держави і права : [навч. посібник] / В.В. Сухонос. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. – 536 с.
7. Про основи національної безпеки : Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
8. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чор-

нобильської катастрофи : Закон України від 28.02.1991 р. № 796-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 16. – Ст. 200.

9. Про лікарські засоби : Закон України від 12.12.1991 р. № 1972-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 11. – Ст. 152.

10. Про донорство крові та її компонентів : Закон України від 23.06.1995 р. № 239/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 23. – Ст. 183.

11. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення : Закон України від 24.02.1994 р. № 4004-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 27. – Ст. 218.

12. Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ : Закон України від 12.12.1991 р. № 1972-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 11. – Ст. 152.

13. Про протидію захворюванню на туберкульоз : Закон України від 05.07.2001 р. № 2586-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 49. – Ст. 258.

14. Про фізичну культуру і спорт : Закон України від 24.12.1993 р. № 3808-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 14. – Ст. 80.

15. Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на 2012–2016 рр. : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.08.2011 р. № 828-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/828-2011-%D1%80/conv>.

16. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними : Закон України від 15.02.1995 р. № 62/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 10. – Ст. 62.

17. Про затвердження Порядку провадження діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, та контролю за їх обігом : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.06.2009 р. № 589 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/589-2009-n>.

18. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.
19. Про затвердження загальних вимог до здійснення переробки, утилізації, знищення або подальшого використання вилученої з обігу неякісної та небезпечної продукції : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.01.2001 р. № 50 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/50-2001-%D0%BF/conv>.

юридичних осіб та спрямована на реалізацію їхніх прав, свобод і законних інтересів [1, с. 10]. Г. Писаренко, розглядаючи сутність правового інституту адміністративних послуг, підтримує І. Коліушка в тому, що це є системою відносно відокремлених і пов'язаних між собою правових норм, які регулюють відносини, що виникають під час реалізації суб'єктивних прав фізичної або юридичної особи (за їх заявою) у процесі публічно-владної діяльності адміністративного органу [10, с. 35].

Дещо іншою є думка І. Литвиненка, який вважає, що адміністративна послуга вказує на наявність правових відносин, які виникають під час реалізації суб'єктивних прав фізичної або юридичної особи (за їх заявою) у процесі публічно-владної діяльності адміністративного органу для отримання певного результату [7, с. 9–10].

О. Люхтергандт вважає, що поняття адміністративних послуг не охоплює речових (наприклад, видання самої ліцензії) і фінансових послуг (видання грошей соціально незахищеним особам), розуміючи при цьому під адміністративними послугами «позитивні» індивідуальні акти, які приймаються з метою задоволення певних інтересів фізичних або юридичних осіб [8, с. 27].

С. Дембіцька називає адміністративною послугою правовідносини, які виникають під час реалізації суб'єктивних прав фізичної або юридичної особи (за їх заявою) у процесі публічно-владної діяльності адміністративного органу для отримання певного результату [4, с. 58].

Одну з перших спроб систематизувати на законодавчому рівні різноманітність послуг, що надаються органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, було здійснено в прийнятій у 2006 р. Кабінетом Міністрів України Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади (далі – Концепція). Концепція не лише закріпила визначення поняття «адміністративна послуга», а й дозволила розмежувати такі поняття, як «публічна послуга»,

«державна послуга» та «муніципальна послуга» [11]. Під адміністративною послугою в Концепції розуміється результат здійснення владних повноважень уповноваженим суб'єктом, що відповідно до закону забезпечує юридичне оформлення умов реалізації фізичними та юридичними особами прав, свобод і законних інтересів за їх заявою (видача дозволів (ліцензій), сертифікатів, посвідчень, проведення реєстрації тощо).

З метою обґрунтованої класифікації послуг за видами вченими пропонується врахувати загальний поділ державних управлінських послуг залежно від форми їх реалізації на дві групи: послуги, пов'язані з реальним здійсненням конституційних прав і свобод громадян (медичні, послуги у сфері культури, соціального захисту, освіти тощо), та власне державні управлінські послуги, пов'язані з юридичним оформленням умов, необхідних для реалізації прав і свобод громадян (видача свідоцтв, ліцензій) [9, с. 320].

У науково-практичному нарисі «Адміністративна реформа для людини» науковці виділяють такі *види адміністративних послуг за змістом адміністративної діяльності щодо їх надання*:

1) видача дозволів, у тому числі акредитація, атестація, сертифікація (наприклад, акредитація вищих навчальних закладів, закладів охорони здоров'я; атестація підприємств, робочих місць; сертифікація товарів, робіт і послуг);

2) реєстрація з веденням реєстрів (реєстрація актів громадянського стану, суб'єктів підприємницької діяльності), у тому числі легалізація суб'єктів (наприклад, легалізація об'єднань громадян);

3) легалізація актів (консульська легалізація документів), нострифікація (наприклад, визнання дипломів, виданих в інших країнах) та верифікація (зокрема, встановлення достовірності сертифікатів про походження товарів з України);

4) соціальні послуги – встановлення певного статусу, прав індивідів, які

перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги (призначення пенсій, субсидій) [2, с. 28].

Залежно від суб'єктів, яким надаються адміністративні послуги, можна виділити послуги, які надаються фізичним особам, та послуги для юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців. Адміністративні послуги для громадян включають у себе видачу особистих документів, здійснення реєстраційних дій, освітні, медичні послуги тощо. До послуг для юридичних осіб відносять здійснення реєстраційних, ліцензійних дій, консультування [12].

Пропонуємо розглянути класифікацію адміністративної послуги на прикладі праць учених-адміністративістів та визначити недоліки й переваги того чи іншого варіанту.

І. Коліушко пропонує класифікацію адміністративних послуг за змістом публічно-службової діяльності щодо надання адміністративних послуг:

- а) реєстрація;
- б) надання дозволу (ліцензії);
- в) сертифікація;
- г) атестація;
- ґ) верифікація;
- д) нострифікація;
- е) легалізація;
- є) встановлення статусу тощо.

Тоді як учений-адміністративіст В. Коваленко пропонує класифікацію адміністративних послуг за змістом розбити на групи, а саме:

- 1) видача дозволів (атестація, сертифікація);
- 2) реєстрація з веденням реєстрів (наприклад, реєстрація актів цивільного стану, суб'єктів підприємницької діяльності, автотранспортних засобів), у тому числі легалізація суб'єктів (наприклад, легалізація об'єднань громадян);
- 3) легалізація актів (консульська легалізація документів), нострифікація (визнання дипломів, виданих в інших країнах) та верифікація (встановлення достовірності сертифікатів про походження товарів з України).

В. Авер'янов запропонував таку класифікацію адміністративних послуг:

1) видача дозволів (наприклад, на зайняття окремими видами підприємницької діяльності; на проведення мітингів, демонстрацій; на розміщення реклами; на придбання, зберігання, носіння й перевезення зброї), зокрема акредитація, атестація, сертифікація (наприклад, акредитація вищих навчальних закладів, атестація підприємств, сертифікація товарів);

2) реєстрація з веденням реєстрів (наприклад, реєстрація суб'єктів підприємницької діяльності, автотранспортних засобів), зокрема, легалізація суб'єктів (наприклад, легалізація об'єднань громадян);

3) легалізація актів (консульська легалізація актів), нострифікація (визнання дипломів, виданих в інших країнах) та верифікація (встановлення достовірності сертифікатів про походження товарів з України);

4) соціальні послуги – визнання певного статусу, прав особи (наприклад, призначення пенсій, субсидій) [5, с. 192].

Погляди І. Коліушка та В. Коваленка щодо критерію поділу адміністративної послуги за рівнем встановлення повноважень щодо надання адміністративних послуг та видом правового регулювання процедури їх надання збігаються:

1) адміністративні послуги з централізованим регулюванням (закони, акти Кабінету Міністрів України);

2) адміністративні послуги з локальним регулюванням (акти органів місцевого самоврядування);

3) адміністративні послуги зі «змішаним» регулюванням (коли має місце одночасно і централізоване, і локальне регулювання).

Щодо класифікації адміністративних послуг за предметом (характером) питань, щодо вирішення яких звертаються приватні особи, також позиції науковців однакові:

- а) підприємницькі (господарські) послуги;
- б) соціальні послуги;

в) земельні послуги;
г) будівельно-комунальні послуги тощо.

Однак І. Коліушко окремо виділяє критерій платності та виділяє послуги платні й безоплатні.

Тоді як В. Коваленко зазначає, що повинен існувати обов'язково *поділ адміністративних послуг залежно від форми їх реалізації* на такі групи:

1) послуги, пов'язані з реальним здійсненням конституційних прав і свобод громадян (медичні послуги, послуги у сфері культури, соціального захисту, освіти тощо);

2) власне адміністративні послуги, пов'язані з юридичним оформленням умов, необхідних для реалізації прав і свобод громадян (видача свідоцтв, ліцензій) [6].

На окрему увагу заслуговує позиція Н. Гончарук щодо визначення критеріїв, за якими визначається належність послуг до адміністративних. До цих критеріїв відносяться такі: а) повноваження адміністративного органу щодо надання певного виду послуг визначається законом; б) послуги надаються адміністративними органами шляхом реалізації владних повноважень; в) послуги надаються за зверненнями фізичних і юридичних осіб; г) результатом розгляду звернення є адміністративних акт, що має індивідуальний характер (наприклад, паспорт, свідоцтво, ліцензія, дозвіл тощо); г) надання послуг пов'язане із забезпеченням створення умов для реалізації фізичними та юридичними особами прав, свобод і законних інтересів.

У зв'язку з інтенсивним розвитком українського законодавства залишається потреба чіткого закріплення адміністративної послуги, комплексне дослідження якої дозволяє ідентифікувати кожну з них за певними критеріями. На нашу думку, є потреба в законодавчому закріпленні класифікації адміністративних послуг, що дозволить подолати безсистемність і суперечливість у роботі задля подальшого розвитку правового механізму регулювання послуг у всіх сферах життєдіяльності суспільства.

Ключові слова: адміністративна послуга, класифікація адміністративних послуг, поняття адміністративної послуги.

У статті розглядаються класифікації та проблеми надання органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування адміністративних послуг. Надано аналіз підходів вчених-адміністративістів щодо виділення певних видів адміністративних послуг та їх класифікація.

В статье рассматриваются классификации и проблемы предоставления органами исполнительной власти и органами местного самоуправления административных услуг. Предоставлен анализ подходов ученых-административистов о выделении определенных видов административных услуг и их классификация.

The article deals with the problem of classification and executive authorities and local self-government administrative services. An analysis approach administrative law scholars to allocate certain types of administrative services and their classification.

Література

1. Адміністративна реформа для людини : [наук.-практ. нарис] / [І.Б. Коліушко, В.Б. Авер'янов, В.П. Тимощук, Р.О. Куйбіда, І.П. Голосніченко] ; за ред. І.Б. Коліушка. – К. : Факт, 2001. – 72 с.
2. Адміністративна реформа для людини : [наук.-практ. нарис] / [І.Б. Коліушко, В.Б. Авер'янов, В.П. Тимощук, Р.О. Куйбіда, І.П. Голосніченко] ; за ред. І.Б. Коліушка. – К. : Факт, 2001. – 72 с.
3. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю.С. Шемчушенка. – К. : Юридична думка, 2007. – 992 с.
4. Дембіцька С.Л. Правові засади діяльності з надання адміністративних послуг населенню України органами місцевого самоврядування : дис. ... канд. юрид наук : спец. 12.00.07 / С.Л. Дембіцька. – Л., 2010. – 185 с.
5. Державне управління: європейські стандарти, досвід та адміністративне право / за ред. В.Б. Авер'янова. – К. : Юстініан, 2007. – 288 с.

6. Курс адміністративного права України / за ред. В.В. Коваленка. – К. : НАВС, 2012. – 808 с.
7. Литвиненко І.Л. Діяльність органів місцевого самоврядування по забезпеченню конституційних прав і свобод : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / І.Л. Литвиненко. – К., 2003. – 20 с.
8. Люхтергандт О. Проект Адміністративного процедурного кодексу України та сучасне адміністративне процедурне право / О. Люхтергандт // Юридичний журнал. – 2002. – № 5. – С. 27–31.
9. Ніколаєнко К.В. Види адміністративних послуг в Україні / К.В. Ніколаєнко // Держава і право. Серія «Юридичні і політичні науки». – Вип. 38. – С. 319–325.
10. Писаренко Г.М. Адміністративні послуги в Україні: організаційно-правові аспекти : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / Г.М. Писаренко. – О., 2006. – 196 с.
11. Про схвалення Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.01.2006 р. № 90-р // Офіційний вісник України. – 2006. – № 7. – Ст. 376.
12. Соловійова О.М. Види адміністративних послуг / О.М. Соловійова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dspace.nulau.edu.ua:8088/bitstream/123456789/1773/1/Solovjova_5.pdf.

Л. Ляшевська,
здобувач кафедри цивільного права № 2
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА МЕХАНІЗМУ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ОСОБОЮ В СТАНІ КРАЙНЬОЇ НЕОБХІДНОСТІ

Проблема крайньої необхідності – одна з найбільш складних у юридичній науці. Розроблялася вона переважно в межах науки кримінального права.

Першу спробу уточнити місце цього питання в системі галузей права зробив М.М. Розін. Він виключив крайню необхідність із числа кримінально-правових інститутів і відносив її до проблем загальної теорії права [15].

Відшкодування шкоди, завданої в стані крайньої необхідності (ст. 1171 Цивільного кодексу України) [17], є спеціальним випадком відшкодування шкоди під час самозахисту.

Загальними питаннями цивільно-правової відповідальності за заподіяння шкоди, а також окремими її аспектами займалися такі науковці: М.М. Агарков, С.С. Алексєєв, І.А. Бірюков, Д.В. Боброва, С.М. Братусь, О.В. Дзера, А.С. Довгерт, Г.В. Єрьоменко, Ю.О. Заїка, О.С. Іюффе, Н.С. Кузнєцова, В.І. Курило, В.В. Луць, О.Ю. Піддубний, В.І. Семчик, Я.М. Шевченко, Ю.В. Ярмоленко та інші.

Проблеми відшкодування шкоди, завданої діями особи в стані крайньої необхідності, або досліджувалися вченими на базі законодавства інших країн (Г.Ф. Нінідзе), або проводилися вітчизняними дослідниками на підставі раніше чинного законодавства (В.М. Зубар, Є.О. Харитонов, В.Ю. Шемонаєв). Таким чином, розглядувана тема є недостатньо вивченою в науці цивільного права. Однак не лише це привертає увагу до неї.

Саме від того, чи буде особу визнано такою, що діяла в стані крайньої

необхідності, залежить можливість повного або часткового її звільнення від обов'язку відшкодування завданої шкоди. Отже, наведене дозволяє дійти висновку, що тема є актуальною та потребує подальшого дослідження.

Метою статті є встановлення особливостей відшкодування шкоди, завданої правомірними діями особи, яка перебувала в стані крайньої необхідності.

Як уже згадувалося, становлення інституту крайньої необхідності здебільшого відбувалося в науці кримінального права. Дослідження його в цивілістичній науці відбувалося в межах інституту самозахисту. Можливості самозахисту закріплювалися у вітчизняному законодавстві як у дорадянський, так і в радянський період, хоча термін «самозахист» не вживався. Законодавство радянського періоду також не містило загальної норми щодо права на самозахист. Тому більшість учених дотримувалися думки про можливість самозахисту лише заходами, закріпленими в законодавстві, та визначали це право як виняток, розрахований на ситуацію, коли юрисдикційний захист не можливий.

Інтерес до інституту самозахисту в сучасних учених підвищився після його закріплення в законодавстві як України, так і Росії. Наприклад, А.П. Сергєєв, а також Г.А. Свєрдлик і Е.Л. Страунінг вважають, що самозахист – це форма (а не спосіб) захисту цивільних прав та інтересів [5, с. 268; 16, с. 179]. Із цими поглядами слід погодитися. До речі, Г.А. Свєрдлик і

було допущено перевищення меж крайньої необхідності.

У ст. 1171 чинного ЦК України [17] поняття крайньої необхідності розкривається як дії, спрямовані на усунення небезпеки, що загрожувала цивільним правам та інтересам іншої фізичної або юридичної особи, якщо цю небезпеку за таких умов не можна було усунути іншими засобами.

Порівняно з кримінальним законодавством цивільне законодавство розширює межі дій, які можна вважати вчиненими в стані крайньої необхідності.

Насамперед відмінність полягає в суб'єктах. На відміну від кримінального права, у цивільному праві суб'єктами, які діють у стані крайньої необхідності, можуть бути не лише фізичні особи, а й юридичні особи.

Якщо порівняти з кримінальним правом, у цивільному праві під крайньою необхідністю визнають не лише такі дії, які формально «підпадають під ознаки дії, передбаченої кримінальним законом», а й такі, які формально підпадають під ознаки цивільного чи будь-якого іншого правопорушення.

Ознаками крайньої необхідності, які постають із концепції та змісту ст. 1171 чинного ЦК України (вони загалом є такими ж у кримінальному праві), на думку дослідника О.А. Волкова, є такі: 1) шкода за крайньої необхідності завдається для усунення небезпеки, що загрожувала іншій фізичній або юридичній особі; 2) особа в стані крайньої необхідності завдає шкоди з метою усунення реальної небезпеки; 3) небезпека цивільним правам та інтересам, що охороняються законом (правомірним інтересам), може бути створена природними явищами, будь-якими діями чи бездіяльністю людей, технічними факторами, фізіологічним (біологічним) станом інших людей, поведінкою тварин; 4) крайня необхідність відсутня, якщо шкоди вже завдано (крім випадку часткового завдання шкоди, тобто коли існує загроза її подальшого заподіяння); 5) крайня необхідність має міс-

це, якщо цю небезпеку за таких умов не можна було усунути іншими засобами [3].

Інститут крайньої необхідності має спільні риси з інститутом необхідної оборони. Схожість крайньої необхідності з необхідною обороною полягає в тому, що дії особи як у стані крайньої необхідності, так і в стані необхідної оборони – це не лише спосіб самозахисту своїх цивільних прав, а й спосіб захисту інтересів держави, суспільства та інших осіб [4, с. 179].

Однак завдання шкоди в стані крайньої необхідності відрізняється від завдання шкоди в стані необхідної оборони низкою суттєвих рис, а саме: 1) зазвичай шкода, завдана за необхідної оборони, не відшкодовується; шкода, завдана за крайньої необхідності, навпаки, підлягає відшкодуванню; 2) за необхідної оборони небезпека завжди походить від нападника-людини; за крайньої необхідності джерело небезпеки значення не має (стихийне лихо, стан здоров'я людини, злочинне посягання тощо); 3) за необхідної оборони шкода заподіюється особі (нападнику), від якої походить небезпека; за крайньої необхідності шкода може бути завдана іншим особам; 4) за необхідної оборони шкода відшкодовується (якщо існує обов'язок її відшкодування) особою, яка її завдала, або особою, яка вчинила протиправну дію; за крайньої необхідності існує низка варіантів визначення особи, на яку покладається обов'язок відшкодування шкоди [3].

У кримінальному праві заподіяння шкоди в стані крайньої необхідності передбачає відповідальність лише за умови, якщо така шкода є більш значною, ніж відвернена (ч. 2 ст. 39 КК України) [9]. Так, машиніст потягу, побачивши на переїзді автомобіль, який раптово з'явився, вирішив не застосовувати екстрене гальмування, побоюючись, що це призведе до аварії. Внаслідок зіткнення шофер і пасажир автомобіля отримали тяжкі тілесні ушкодження, проте дії машиніста суд визнав правомірними, оскільки він діяв

Крайня необхідність має як спільні риси з необхідною обороною, так і суттєві відмінності.

Крім загального правила відшкодування шкоди особою, яка її завдала, у випадку крайньої необхідності є винятки. За ч. 2 ст. 1171 ЦК України суд може покласти обов'язок відшкодування шкоди на особу, в інтересах якої діяв заподіювач; може зобов'язати кожного з них відшкодувати шкоду в певній частці; може звільнити цих осіб від відшкодування шкоди повністю; може звільнити цих осіб від відшкодування шкоди частково.

Ключові слова: крайня необхідність, відшкодування шкоди, небезпека, правоохоронюваний інтерес, необхідна оборона.

Статтю присвячено дослідженню механізму відшкодування шкоди, завданої особою в стані крайньої необхідності. Аналізуються такі деталі цього механізму, як поняття, суб'єкти, елементи підстави виникнення стану крайньої необхідності, ознаки крайньої необхідності, її співвідношення з необхідною обороною, особливості відшкодування шкоди, завданої особою в стані крайньої необхідності.

Стаття посвячена дослідженню механізму возмещення вреда, причиненного лицом в состоянии крайней необходимости. Анализируются такие детали этого механизма, как понятие, субъекты, элементы основания возникновения состояния крайней необходимости, признаки крайней необходимости, ее соотношение с необходимой обороной, особенности возмещения вреда, причиненного лицом в состоянии крайней необходимости.

The article is devoted to the studies of the mechanism of redress of wrongs caused by a person in the condition of extreme necessity. Such details of the mechanism as concept, subjects, elements of basis of the condition of ex-

treme necessity, signs of the extreme necessity, its correlation with justifiable defense, features of redress of wrongs caused by a person in the condition of extreme necessity are analyzed.

Література

1. Битеев В. Крайняя необходимость и обоснованный риск в медицинских отношениях / В. Битеев, П. Мазин, Г. Пономарев // Уголовное право. – 2001. – № 3. – С. 22–24.
2. Бобрицький Л.В. Цивільно-правові аспекти правомірного завдання шкоди у сфері боротьби з організованою злочинністю / Л.В. Бобрицький, О.О. Ловяк, Е.В. Чеботарьов // Кримінальне право і процес. Зразки документів. – К. : Право-Інформ, 2012. – № 1.
3. Волков О.А. Зобов'язання відшкодування шкоди, завданої в стані крайньої необхідності за цивільним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право, сімейне право, цивільний процес, міжнародне приватне право» / О.А. Волков. – О. : Б. в., 2009. – 20 с.
4. Волков О. Поняття та ознаки крайньої необхідності за цивільним законодавством України / О. Волков // Вісник прокуратури. – 2006. – № 1. – С. 57–62.
5. Гражданское право : [учебник] / под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М. : Теис, 1996. – Ч. 1. – 765 с.
6. Грибанов В.П. Пределы осуществления защиты гражданских прав / В.П. Грибанов. – М. : Изд-во МГУ, 1972. – 179 с.
7. Домникова Л.В. Возмещение вреда, причиненного при спасении жизни, здоровья и имущества / Л.В. Домникова // Российская юстиция. – 2006. – № 11. – С. 7–8.
8. Кримінальний кодекс Української РСР // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961.
9. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
10. Мірошниченко О.А. Міжнародні стандарти застосування сили та законодавство України / О.А. Мірошниченко // Нове законодавство України та питання його застосування : тези допов. та наук. повідомлень учасників наук. конф. молодих учених та здобувачів (м. Харків, 26–27 грудня 2003 р.). – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2004. – С. 48–50.

11. Негода О.А. Самозахист прав та інтересів дитини за цивільним та сімейним правом / О.А. Негода // Держава і право. Серія «Юридичні і політичні науки». – Вип. 46. – К. : Ін-т держави і права НАН України, 2009. – С. 388–393.

12. Нинидзе Т.Г. К понятию крайней необходимости в советском гражданском праве / Т.Г. Нинидзе // Проблемы государства и права на современном этапе: труды научных сотрудников и аспирантов. – Вип. 8. – 1974. – С. 178–184.

13. Нинидзе Т.Г. Субъект возмещения вреда, причиненного в состоянии крайней необходимости / Т.Г. Нинидзе // Про-

блемы государства и права. – Вип. 9. – 1974. – С. 187–194.

14. Панченко М. Форми самозахисту приватної власності у цивільному праві України / М. Панченко // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 1. – С. 31–34.

15. Розин Н.Н. О крайней необходимости. Уголовно-юридическое исследование / Н.Н. Розин. – СПб. : Тип. М.М. Стасюлевича, 1899. – 251 с.

16. Свердлык Г.А. Защита и самозащита гражданских прав : [учеб. пособие] / Г.А. Свердлык, Э.Л. Страунинг. – М. : Лекс-книга, 2002. – 208 с.

17. Цивільний кодекс України. – Х. : Одіссей, 2012. – 384 с.

А. Мельник,

аспірант кафедри трудового, аграрного та екологічного права
Львівського національного університету імені Івана Франка

РОЛЬ ПРОФСПІЛКОВОГО КОНТРОЛЮ В ЗДІЙСНЕННІ НАГЛЯДУ Й КОНТРОЛЮ ЗА ДОТРИМАННЯМ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Більшість сучасних демократичних держав є соціально спрямованими, що означає орієнтацію державної політики на забезпечення соціально-економічних прав людини й громадянина, створення гарантій таких прав та визнання людини найвищою соціальною цінністю. До зазначених соціально-економічних прав людини належить і право на працю, яке включає в себе право на охорону праці, власне право працювати й заробляти собі на життя, вільно обирати професію та роботодавця тощо.

Відповідно до статті 43 Конституції України кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки й перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб. Кожен має право на належні, безпечні та здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом. Право на своєчасне отримання винагороди за працю захищається законом [1].

Для забезпечення реалізації зазначених положень здійснюється контроль і нагляд за дотриманням трудового законодавства. Поряд із державним наглядом і контролем за дотриманням законодавства про працю важливе місце посідає громадський контроль, який здійснюють також професійні спілки.

Проблематика контролю за дотри-

манням законодавства про працю професійними спілками досліджувалася Н.Б. Болотіною, В.С. Венедиктовим, Г.С. Гончаровою, В.М. Догадовим, Ф.М. Левіантом, А.С. Пашковим, В.І. Прокопенком, Н.М. Сенниковим, Л.А. Сироватською, А.В. Стремоуховим, О.І. Лисяк, Ф.А. Цесарським та іншими науковцями. Водночас не всі аспекти цієї проблематики розглянуто належним чином.

Метою статті є встановлення ролі профспілкового контролю в здійсненні нагляду й контролю за дотриманням трудового законодавства.

Як відзначає Б.А. Шеломов у своїй роботі «Контроль профспілок за дотриманням трудового законодавства», контроль профспілок за дотриманням трудового законодавства є однією з правових форм здійснення ними захисної функції у сфері праці [2, с. 7].

Згідно із Законом України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15.09.1999 р. (пунктом 12 статті 38) виборний орган первинної профспілкової організації на підприємстві, в установі або організації здійснює громадський контроль за дотриманням роботодавцем законодавства про працю та про охорону праці, за забезпеченням на підприємстві, в установі або організації безпечних і нешкідливих умов праці, виробничої санітарії, за правильним застосуванням установлених умов оплати праці та вимагає усунення виявлених недоліків [3].

Також право виборних органів первинної профспілкової організації здійснювати контроль за дотриманням за-

контролю реалізуються у використанні методів переконання, виховання, громадського впливу в напрямі виконання норм трудового законодавства посадовими особами, власниками підприємств і всіма працівниками. Контроль за охороною праці здійснюється за всіма нормами законодавства про працю.

Розрізняються дві основні сфери контролю профспілок за дотриманням роботодавцем трудового законодавства: встановлення умов праці (яка є основною) і застосування встановлених умов праці.

Правові підстави здійснення профспілками громадського контролю за дотриманням законодавства про працю визначаються статтями 247, 248, 259 КЗпП України, статтями 21, 38, 40 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15.09.1999 р. № 1045-XIV та статтею 41 Закону України «Про охорону праці» від 14.10.1992 р. № 2694-XII.

Згідно з частиною 7 статті 21 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» основними видами громадського контролю профспілок є контроль за виплатою заробітної плати; за дотриманням законодавства про працю та охорону праці; за створенням безпечних і нешкідливих умов праці, належних виробничих та соціально-побутових умов; за забезпеченням працівників спецодягом, спецвзуттям, іншими засобами індивідуального захисту [3].

Статтею 393 проекту Трудового кодексу України № 1108 від 04.12.2007 р. [8] передбачено, що громадський контроль за дотриманням трудового законодавства здійснюють професійні спілки та їх об'єднання.

Члени виборних органів профспілок, об'єднань профспілок, а також повноважні представники цих органів мають такі права: безперешкодно відвідувати й оглядати виробничі, службові та інші приміщення, де працюють члени профспілок; вимагати й отримувати від роботодавця, іншої посадової особи накази, розпорядження, відомо-

сті на виплату заробітної плати, інші документи, пояснення щодо умов праці, виконання колективних договорів та угод, дотримання норм трудового законодавства й соціально-економічних прав працівників; перевіряти правильність відрахувань із заробітної плати працівників; контролювати стан безпеки й охорони праці, створення безпечних і нешкідливих умов праці, належних виробничих і санітарно-побутових умов, забезпечення працівників спецодягом, спецвзуттям, іншими засобами індивідуального й колективного захисту, а в разі загрози життю чи здоров'ю працівників – вимагати від роботодавця негайного припинення робіт на робочих місцях, виробничих дільницях, у цехах, інших структурних підрозділах на підприємстві в цілому на час, необхідний для усунення загрози життю чи здоров'ю працівників; скласти акт перевірки стану дотримання вимог трудового законодавства та вручити його під розписку роботодавцеві; вносити роботодавцям, органам виконавчої влади й органам місцевого самоврядування подання про усунення порушень трудового законодавства, які є обов'язковими для розгляду; у разі неусунення роботодавцем виявлених порушень протягом місяця – вносити припис про усунення порушення; у разі невиконання роботодавцем пропозицій (подання, припису) про усунення порушень – надсилати інформацію й матеріали перевірки прокурору, державній інспекції праці для вирішення питання про притягнення роботодавця до кримінальної або адміністративної відповідальності.

Зазначені в абзаці першому статті 393 проекту Трудового кодексу України особи зобов'язані об'єктивно й кваліфіковано здійснювати роботу з контролю за дотриманням трудового законодавства, надавати безкоштовну правову допомогу працівникам, здійснювати пропаганду правових знань у засобах масової інформації.

Однак у проекті Трудового кодексу України не визначається правовий

статус інших уповноважених найманими працівниками осіб. Поняття громадського контролю за дотриманням трудового законодавства звужене до повноважень професійних спілок та їх об'єднань.

Водночас відповідно до статті 41 Закону України «Про охорону праці» громадський контроль за дотриманням законодавства про охорону праці, окрім професійних спілок та їх об'єднань в особі своїх виборних органів і представників, за відсутності таких здійснює уповноважена найманими працівниками особа [5].

У статті 35 Закону України «Про оплату праці» також передбачено, що контроль за дотриманням законодавства про оплату праці на підприємствах здійснюють професійні спілки та інші органи (організації), які представляють інтереси найманих працівників [9].

Відповідно до статті 27 Закону України «Про відпустки» контроль за дотриманням законодавства про відпустки здійснюють у межах своєї компетенції профспілкові органи [10].

Проект Трудового кодексу України в підпунктах 4, 6 пункту 9 Прикінцевих та перехідних положень пропонує визнати такими, що втратили чинність, Закон України «Про оплату праці» та Закон України «Про відпустки». Внаслідок скасування цих норм фактично буде обмежено права працівників на створення інших органів (організацій), які представляють інтереси найманих працівників. На нашу думку, необхідно внести відповідні зміни до проекту Трудового кодексу України, якими передбачити здійснення контролю за дотриманням законодавства про оплату праці на підприємствах іншими органами (організаціями), які представляють інтереси найманих працівників, та визначити їх правовий статус.

Водночас існування значної кількості контролюючих органів за дотриманням трудового законодавства ще не означає загального покращення справ у цій сфері. Головним є не сама їх кількість, а результат, ефективне

використання наслідків контролю для поліпшення ситуації в справі зміцнення дисципліни й законності в процесі регулювання та реалізації трудових і тісно пов'язаних із ними відносин. На такий результат має бути спрямовано координацію діяльності розглядуваного різновиду контролюючих органів, детальну регламентацію їх прав, обов'язків та відповідальності. Така регламентація й кількість нормативних актів не є бюрократизацією. Вона дає змогу чітко визначити права й обов'язки, межі діяльності, а також координацію різних органів контролю, уникнути значної кількості перевірок і ревізій, на які так часто скаржаться ті, кого контролюють. Контроль відповідатиме своєму призначенню лише тоді, коли він буде своєчасним та об'єктивним, спрямованим на кінцевий результат; організація його проведення й процедура здійснення не будуть заважати роботі тих, кого контролюють, і відбуватимуться в чітко встановлених межах, а дієвість досягатиметься не кількістю перевірок, а реальним забезпеченням виконання окреслених завдань.

На нашу думку, статтю 260 Кодексу законів про працю України необхідно назвати «Органи, які здійснюють нагляд і контроль за дотриманням законодавства про працю», а зміст статті викласти таким чином: «Органи, які здійснюють контроль за дотриманням трудового законодавства, поділяються на державні та громадські. Основними органами, які здійснюють контроль за дотриманням законодавства про працю, є такі: центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері ядерної й радіаційної безпеки; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері здійснення державного нагляду (контролю) у сфері пожежної безпеки; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері здійснення державного нагляду (контролю) у сфері техногенної безпеки; цен-

тральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері санітарного й епідемічного благополуччя населення; суди України; органи місцевого самоврядування; власники підприємств, установ, організацій або уповноважені ними органи; трудові колективи підприємств, установ, організацій через обраних ними уповноважених осіб; професійні спілки та інші органи (організації), які представляють інтереси найманих працівників. Нагляд за дотриманням і правильним застосуванням законодавства про працю здійснюють органи прокуратури України».

Таким чином, громадський нагляд і контроль професійних спілок має важливу роль у дотриманні трудового законодавства. Водночас проектом майбутнього Трудового кодексу України обмежено права працівників на створення інших органів (організацій), які представляють інтереси найманих працівників. Отже, необхідно внести відповідні зміни до проекту Трудового кодексу України, якими передбачити здійснення контролю за дотриманням законодавства про оплату праці на підприємствах іншими органами (організаціями), які представляють інтереси найманих працівників, та визначити їх правовий статус. Необхідно також статтю 260 Кодексу законів про працю України викласти в запропонованій редакції.

Ключові слова: профспілки, контроль, нагляд, трудові права.

У статті розглянуто роль профспілкового контролю в здійсненні нагляду й контролю за дотриманням трудового законодавства. Автором запропоновано зміни до проекту Трудового кодексу України, якими передбачається здійснення контролю за дотриманням законодавства про оплату праці на підприємствах іншими органами (організаціями), які представляють інтереси найманих працівників, та визначення їх правового статусу. Запропоновано також нову редакцію статті 260 Кодексу законів про працю України.

В статье рассмотрена роль профсоюзного контроля в осуществлении надзора и контроля за соблюдением трудового законодательства. Автором предложены изменения в проект Трудового кодекса Украины, предусматривающие осуществление контроля за соблюдением законодательства об оплате труда на предприятиях другими органами (организациями), представляющими интересы наемных работников, и определение их правового статуса. Предложена также новая редакция статьи 260 Кодекса законов о труде Украины.

In article the role of union control in the supervision and monitoring of compliance with labor laws. The author proposed changes to the draft Labor Code of Ukraine, which provides control over observance of the legislation on wages in enterprises other bodies (organizations) representing the interests of employees and determine their legal status. The proposed new wording article 260 as the Labor Code of Ukraine.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Шеломов Б.А. Контроль профсоюзов за соблюдением трудового законодательства : [учеб. пособие по спецкурсу для студ. Высш. школы продвижения] / Б.А. Шеломов. – М. : Профиздат, 1980. – 187 с.
3. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності : Закон України від 15.09.1999 р. № 1045-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 45. – Ст. 397.
4. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – Додаток до № 50.
5. Про охорону праці : Закон України від 14.10.1992 р. № 2694-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 49. – Ст. 668.
6. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16.12.1966 р.

- [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_042.
7. Конвенція про свободу асоціації та захист права на організацію № 87 від 09.07.1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_125.
8. Проект Трудового кодексу України № 1108 від 04.12.2007 р. [Електронний ре-
сурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=1108&skl=7.
9. Про оплату праці : Закон України від 24.03.1995 р. № 108/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 17. – Ст. 121.
10. Про відпустки : Закон України від 15.11.1996 р. № 504/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 2. – Ст. 4.

УДК 346.3:339.338:615.2/3:336.22(477)

М. Остап'юк,

здобувач кафедри господарського права і процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»,
головний спеціаліст відділу юридичної експертизи нормативно-правових актів
Юридичного управління МОЗ України

ВПЛИВ ОПОДАТКУВАННЯ ОПЕРАЦІЙ ІЗ ПОСТАЧАННЯ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ ТА МЕДИЧНИХ ВИРОБІВ НА ДЕРЖАВНІ ЗАКУПІВЛІ

У зв'язку з прийняттям Закону України «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні» від 27 березня 2014 року [1] з 1 квітня 2014 року запроваджено оподаткування операцій із постачання на митній території України та ввезення на митну територію України лікарських засобів (далі – ЛЗ) і медичних виробів (далі – МВ) за ставкою 7%. Відповідно, рівень цін на ці товари підвищився.

Усе це викликало обурення й численну критику як із боку громадськості, так і з боку суб'єктів господарювання, які займаються виробництвом і реалізацією ЛЗ та МВ. З огляду на те, що державні закупівлі ЛЗ та МВ виступають одним із засобів забезпечення потреб населення в необхідних медичних товарах, дослідження впливу запровадження оподаткування операцій із постачання лікарських засобів і медичних виробів на державні закупівлі є актуальним та своєчасним.

Дослідження питання щодо впливу оподаткування операцій із постачання ЛЗ та МВ на державні закупівлі зазначених товарів науковцями не проводилися.

Теоретичне обґрунтування й реалізація соціально-економічних принципів ціноутворення на лікарські засоби в Україні було здійснено К.Л. Косяченком [2, с. 1]. Окремі питання дослідження впливу оподаткування на рівень цін основних лікарських засобів висвітлено в праці А.С. Немченко [3, с. 887].

Метою статті є дослідження впливу оподаткування операцій із постачання ЛЗ і МВ на державні закупівлі зазначених товарів та надання пропозицій щодо вдосконалення законодавства в цій сфері. Для досягнення вказаної мети визначено такі завдання: проаналізувати законодавство України у сфері державних закупівель та у сфері оподаткування операцій із постачання ЛЗ і МВ, дослідити погляди науковців щодо пільгового оподаткування операцій із постачання ЛЗ і МВ, виявити й охарактеризувати вплив оподаткування операцій із постачання ЛЗ і МВ на державні закупівлі та надати рекомендації щодо вдосконалення законодавства.

Невід'ємною складовою права громадян України на безоплатну медичну допомогу є належне забезпечення ЛЗ та МВ закладів охорони здоров'я. Одним із засобів забезпечення потреби закладів охорони здоров'я в ЛЗ та МВ є державні закупівлі останніх.

Рівень цін, за якими закуповуються ЛЗ і МВ в результаті проведення торгів, завжди перебуває під пильною увагою громадськості, засобів масової інформації та контролюючих органів. Це й не дивно, адже чим нижчою є ціна найбільш економічно вигідної пропозиції конкурсних торгів учасника, тим більшою є економія бюджетних коштів, виділених на державні закупівлі у сфері охорони здоров'я. Що в подальшому, зрозуміло, дозволить провести додаткові закупівлі необхідних медичних товарів.

переваг платнику податків, зрозумілою стає також позиція держави щодо скасування режиму звільнення від оподаткування операцій із постачання ЛЗ та МВ, дозволених для виробництва й застосування в Україні та внесених до Державного реєстру лікарських засобів (у тому числі й тих, які реалізуються аптечними закладами), а також МВ за переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України.

Однак, як показала ситуація, що склалася із цінами на медичну продукцію у зв'язку з уведенням податку на додану вартість, скасування пільгового режиму оподаткування операцій із постачання таких товарів відіграє соціальну роль у державі. Адже в результаті підвищення цін на ЛЗ та МВ постраждали насамперед незахищені верстви населення.

Тому погоджувемось із думкою Н.Г. Полякової щодо того, що одним із критеріїв оцінки ефективності податкових пільг є соціальний: податкова пільга повинна сприяти створенню належних умов життєдіяльності суспільства, забезпеченню інтересів незахищених верств населення [8, с. 10].

Державні закупівлі, у тому числі державні закупівлі медичних товарів, здійснюються за рахунок державних коштів. За змістом підпункту 4 частини 1 статті 1 Закону України «Про здійснення державних закупівель» [12] державні кошти – це, зокрема, кошти Державного бюджету України та місцевих бюджетів.

Суми коштів, які передбачені в Державному бюджеті України й місцевих бюджетах для забезпечення медичних заходів, окремих державних програм і комплексних заходів програмного характеру на 2014 рік, сформовані на основі минулорічних показників рівнів цін на ЛЗ та МВ. А тому очевидно, що у зв'язку з нарахуванням ставки податку на додану вартість у розмірі 7% до ціни ЛЗ та МВ держава зможе закупити зазначені медичні товари в меншій кількості, ніж та, яка планувалася, що, відповідно, тягне зменшення забезпе-

чення потреби населення в медичній продукції.

Таким чином, скасування пільгового режиму оподаткування операцій із постачання ЛЗ та МВ призведе до зменшення обсягів державних закупівель останніх у цьому році і, відповідно, до зменшення забезпечення потреб населення в них.

Водночас вплив оподаткування операцій із постачання ЛЗ та МВ на державні закупівлі показав, що запровадження такого оподаткування впливає не лише на ціни та обсяги державних закупівель, які проводяться в цьому році, а й на ціни та обсяги державних закупівель тих ЛЗ і МВ, закупівля яких здійснювалася в період дії пільгового режиму, тобто до 1 квітня 2014 року.

Відповідно до листа Міністерства доходів і зборів України від 4 квітня 2014 року № 7860/99-99-04-02-17 [13] придбані до 1 квітня 2014 року лікарські засоби й вироби медичного призначення реалізуються із застосуванням ставки 7%, незалежно від того, що їх придбання здійснювалося в умовах дії пільгового режиму оподаткування. При цьому згідно з підпунктом 194.1.1 пункту 194.1 статті 194 розділу V ПК України податок визначається в розмірі 7% бази оподаткування та додається до ціни лікарського засобу або виробу медичного призначення.

Тому поставка ЛЗ та МВ на виконання договорів/додаткових угод про державні закупівлі лікарських засобів і медичних виробів, які закуплені за результатами державних закупівель в умовах дії пільгового режиму, з 1 квітня 2014 року здійснюється за цінами з урахуванням податку на додану вартість. Тобто до ціни ЛЗ та МВ додається податок на додану вартість у розмірі 7% бази оподаткування.

Зазначене не узгоджується з позицією Конституційного Суду України, який у Рішенні від 9 лютого 1999 року № 1-рп/99 у справі № 1-7/99 за конституційним зверненням Національного банку України щодо офіційного тлумачення положення частини 1 статті

на виконання договорів про державні закупівлі, укладених до 1 квітня 2014 року.

Таким чином, за результатами дослідження встановлено, що вплив запровадження оподаткування операцій із постачання ЛЗ та МВ на державні закупівлі проявляється в підвищенні цін на ЛЗ і МВ, що є предметом державних закупівель, та на зменшення обсягів державних закупівель ЛЗ і МВ.

З метою врегулювання ситуації, що склалася у зв'язку з виконанням договорів про закупівлю, укладених до 1 квітня 2014 року, пропонуємо внести зміни до абзацу першого підпункту «в» пункту 193.1 статті 193 ПК України, який передбачає ставку податку 7% за операціями з постачання на митній території України та ввезення на митну територію України лікарських засобів і медичних виробів за переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України, виклавши його в такій редакції: «в) 7 відсотків за операціями з: постачання на митній території України та ввезення на митну територію України лікарських засобів, дозволених для виробництва й застосування в Україні та внесених до Державного реєстру лікарських засобів, а також медичних виробів за переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України, крім тих, операції з постачання яких здійснюються на виконання договорів про державні закупівлі, укладених до 1 квітня 2014 року».

Внесення таких змін до Податкового кодексу України дозволить вирішити питання щодо поставки ЛЗ та МВ за договорами про закупівлю, укладеними до 1 квітня 2014 року, у тій кількості та за тими цінами, за якими останні було закуплено.

Слід зазначити, що оподаткування операцій із постачання ЛЗ та МВ на державні закупівлі не обмежується лише впливом щодо підвищення цін на зазначені медичні товари, що є предметом державних закупівель, та на зменшення обсягів державних закупівель останніх. Запровадження цього виду

оподаткування відіграє суттєву роль під час формування ціни на ЛЗ і МВ як предмети державних закупівель та, відповідно, на визначення очікуваної вартості державних закупівель, що може стати предметом подальших наукових досліджень.

Ключові слова: лікарські засоби, медичні вироби, державні закупівлі, оподаткування, оподаткування операцій із постачання лікарських засобів та медичних виробів.

Статтю присвячено дослідженню впливу оподаткування операцій із постачання лікарських засобів та медичних виробів на державні закупівлі цих товарів, запровадженого з 1 квітня 2014 року, та надання пропозицій щодо вдосконалення законодавства в цій сфері.

Статья посвящена исследованию влияния налогообложения операций по поставке лекарственных средств и медицинских изделий на государственные закупки таких товаров, введенного с 1 апреля 2014 года, и предоставления предложений относительно совершенствования законодательства в этой сфере.

The article is devoted research of influence of taxation of operations from the supply of medications and medical wares on the public procurement of these commodities, inculcated from the first of April 2014 and grant of suggestions is in relation to perfection of legislation in this sphere.

Література

1. Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні : Закон України від 27 березня 2014 року № 1166-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 20–21. – Ст. 745.
2. Косяченко К.Л. Теоретичне обґрунтування та реалізація соціально-економічних принципів ціноутворення на лікарські засоби в Україні : автореф. дис. ... докт. фармацевт. наук : спец. 15.00.01 / К.Л. Косяченко ; Нац. фармацевт. ун-т. – Х., 2012. – 43 с.

3. Немченко А.С. Дослідження впливу оподаткування на рівень цін основних лікарських засобів / А.С. Демченко, І.В. Кубарева // *Досягнення та перспективи розвитку фармацевтичної галузі України : матер. VI Нац. з'їзду фармацевтів України* : матер. VI Нац. з'їзду фармацевтів України. – Х. : Вид-во НФаУ, 2005. – С. 887.
4. Положення про Державний реєстр лікарських засобів : затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 31 березня 2004 року № 411 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
5. Про затвердження переліку медичних виробів, операції з постачання на митній території України та ввезення на митну територію України яких підлягають оподаткуванню податком на додану вартість за ставкою 7 відсотків : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2014 року № 118 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
6. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI // *Відомості Верховної Ради України*. – 2011. – № 13–17. – Ст. 112.
7. Свердан М.М. Пільгове оподаткування в Україні / М.М. Свердан // *Теорії мікро-, макроекономіки*. – К., 2003. – Вип. 13. – С. 184–190.
8. Полякова Н.Г. Податкові пільги як засіб державного регулювання господарської діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 / Н.Г. Полякова ; Ін-т екон.-прав. досліджень НАН України. – Донецьк, 2013. – 18 с.
9. Нікітенко Д.В. Податкове стимулювання малого та середнього підприємництва / Д.В. Нікітенко // *Фінанси України*. – 2005. – № 3. – С. 48–56.
10. Корнус В.Г. Пільги з податку на додану вартість та нерівномірність податкового навантаження / В.Г. Корнус // *Фінанси України*. – 2004. – № 11. – С. 20–25.
11. Шило Ж.С. Пільгове оподаткування: за і проти / Ж.С. Шило // *Вісник. Серія «Економіка»* – Рівне, 2006. – С. 203–208.
12. Про здійснення державних закупівель : Закон України від 10 квітня 2014 року № 1197-VII // *Відомості Верховної Ради України*. – 2014. – № 24. – Ст. 883.
13. Про податок на додану вартість : лист Міністерства доходів і зборів України від 4 квітня 2014 року № 7860/99-99-04-02-17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://search.ligazakon.ua>.
14. У справі за конституційним зверненням Національного банку України щодо офіційного тлумачення положення частини 1 статті 58 Конституції України (справа про зворотню дію в часі законів та інших нормативно-правових актів) : Рішення Конституційного Суду України від 9 лютого 1999 року № 1-рп/99 // *Офіційний вісник України*. – 1999. – № 7. – Ст. 255.
15. Конституція України від 28 червня 1996 року // *Відомості Верховної Ради України*. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

О. Поклонская,

соискатель кафедры конституционного права Украины,
заведующий лабораторией (видеоцентр) кафедры криминалистики,
руководитель «Телецентра» Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

ЖУРНАЛИСТ В ПОЛИТИКО-ПРАВОВОМ ПРОСТРАНСТВЕ

В условиях становления гражданского общества и формирования в Украине демократического государства все большее значение приобретают взаимоотношения в медиапространстве как внутри страны, так и влияющие на общественное мнение информационные потоки извне. В демократическом государстве, важнейшими признаками которого являются реальная представительная демократия и обеспечение прав и свобод человека и гражданина, значение информированности общества значительно возрастает. Ключевую роль здесь играет фигура журналиста, чья деятельность является основной в функционировании средств массовой информации. Журналисты призваны обеспечивать реализацию принципа свободы информации, донося до общественности события и факты, тем самым гарантируя право каждого человека на возможность свободно получать информацию. Провозглашенные Конституцией Украины ценности являются одними из основоположных принципов жизнедеятельности украинского общества, основанного на бесспорном признании демократии, прав и свобод человека и гражданина. В правовом государстве система права надежно защищает свободу граждан от любого произвола власти. Если в неправовом государстве на первом месте стоят интересы самого государства, а интересы гражданского общества и отдельной личности для властей как бы не существуют, то в правовом преобладает совершенно иная система приоритетов. Доминирующее положение естественно-правовых норм и ценностей заставляет систему позитивного права

целенаправленно проводить стратегию взаимного адаптирования и уравнивания между собой всех трех групп интересов: государства, гражданского общества и личности [1]. Именно поэтому статус журналиста в правовом государстве основан на демократических ценностях, признании необходимости свободы слова и запрета цензуры, возможности свободно получать и распространять информацию. Кроме того, в статусе журналиста реализуются те профессиональные особые интересы, которые являются производными от специфики его социальной роли. Речь идет о тех важнейших свойствах, которые в своей совокупности отличают журналистику от других профессий, и прежде всего о ее творческом характере и элементах публичной службы (public service). Отсюда следует обязанность дальновидного законодателя, с одной стороны, установить гарантии свободы творчества и создать условия для эффективного выполнения журналистом социальной функции, а с другой – обеспечить ему повышенную правовую защиту при исполнении профессиональных обязанностей как лицу, выполняющему общественный долг и ответственному перед своей аудиторией [2, с. 88].

Проблема защиты прав журналистов в осуществлении ими профессионального долга на сегодняшний день является объектом пристального внимания многих как украинских, так и зарубежных исследователей. В частности, ее разработкой занимаются такие ученые, как В.А. Карташкин, В.А. Копылов, О.В. Нестеренко, Т.О. Приступенко, В.В. Речицкий, А.Г. Рихтер,

В.О. Серегин, Т.Н. Слинько, М.А. Федотов, Т.С. Шевченко и другие.

При ограничении демократии вопрос о свободе информации может подменяться лозунгами о свободе журналиста. Одним из главных утверждений в такой ситуации является факт признания в соответствии с законом о печати способности обеспечить право граждан на информацию. Однако на деле все может выглядеть иначе: гражданин оказывается исключенным из круга тех, кто имеет право непосредственного доступа к источникам информации. Такой подход формирует своеобразное понимание свободы информации исключительно как права государства информировать своих граждан не посредством обеспечения доступа к информации самих граждан, а через пресс-конференции, брифинги или вообще любую форму предоставления информации журналистам. Это в свою очередь порождает некоторую подконтрольность самих журналистов государственным «вбросам» информации в общество, что ведет к образованию некоей «закрытой информации», которая становится такой, так как не входит в рамки предназначенной для журналистского внимания. Статус журналиста в этом случае не только оказывается ограниченным рамками предоставления информации, но и обретает некую «ущербность» вследствие снижения социальной значимости самой фигуры журналиста, превращая последнего в так называемое звено цепи для передачи угодной информации массам [3].

Примером страны, где существует цензура и журналисты подчинены воле правительства, сегодня выступает Россия. Используя различные технологические приемы, власть России с 2000 г. стала возрождать традиции советской пропаганды. В сентябре 2000 г. принята Доктрина информационной безопасности, в которой говорится о необходимости перевести СМИ под полный контроль государства. Последствиями такой политики стали репортажи

о взрывах домов в Москве, операции НАТО в Югославии, катастрофа АПЛ «Курск», Бесланская трагедия и, наконец, события в Украине. Российские медиа производят сегодня продукцию, выгодную исключительно Кремлю, тем самым нарушая основные принципы свободы слова, идей и мнений, противореча традициям современного демократического общества, где свобода искать, получать и распространять информацию является фундаментальным достоянием любой личности.

В законах ряда стран с развитой системой демократии отсутствуют какие-либо специальные юридические нормы, касающиеся особых прав журналиста. Во многих странах журналисты основывают свою деятельность на соблюдении кодекса профессиональной этики, который, в частности, требует распространять только точные и сбалансированные сообщения, исправлять неправильную информацию, проводить четкое разграничение между распространяемой информацией и собственными комментариями, не допускать распространения клеветнических утверждений, уважать право на личную жизнь, а также право на справедливое судебное разбирательство [4, с. 200].

На IV Европейской конференции министров по политике в области средств массовой коммуникации (Прага, 7–8 декабря 1994 г.) была принята Декларация IV Европейской конференции «Журналистские свободы и права человека». Декларация устанавливает, что поддержание и развитие подлинной демократии требует наличия и укрепления свободной, независимой, плюралистической и ответственной журналистики. Это требование воплощается в необходимости для журналистов выполнять определенные действия, а именно: информировать граждан о деятельности органов государственной власти и частного сектора, таким образом предоставляя им возможность сформировать собственное мнение; позволять гражданам или общественным группам высказывать свое мнение, та-

ким образом содействуя информированию органов государственной власти и частного сектора, а также всего общества об этих мнениях; подвергать постоянному и критическому рассмотрению деятельность различных органов власти [5, с. 142]. И хотя конституция является основным законом демократического государства, обычно в самом ее тексте признается, что общепризнанные принципы и нормы международного права и международные договоры, в которых особое внимание уделяется основным правам человека, в том числе свободе мысли, слова и свободе информации, являются составной частью правовой системы страны, где свобода искать, получать и распространять информацию и идеи любым способом и независимо от государственных границ и есть фундаментальное достоинство любой личности. Журналисты играют особую роль в обеспечении и реализации права каждого на свободу слова и доступ к информации. Свобода массовой информации является важным условием реализации этого права. СМИ предоставляют публичный форум для выражения и обсуждения мнений и содействуют конституционному праву каждого использовать и распространять информацию [6, с. 21].

Провозглашенные Основным Законом Украины конституционные ценности являются одними из основополагающих принципов жизнедеятельности украинского общества, основанного на бесспорном признании демократии, прав и свобод человека и гражданина. На статус журналиста самым прямым образом влияют степень и качество демократизации общества, в котором право доступа к информации предоставляется в первую очередь гражданину, а затем уже средствам массовой информации, политическим партиям, деловым кругам и так далее [7].

Статус журналиста тесно связан и произведен от статуса СМИ, что нашло свое отражение в определении понятия «журналист» в Законе Украины «О печатных средствах массовой информа-

ции (прессы) в Украине»: творческий работник, который профессионально собирает, получает, создает и занимается подготовкой информации для печатного СМИ и действует на основании трудовых или других договорных отношений с его редакцией или занимается такой деятельностью по ее поручению. В этом же законе прописаны его права и обязанности. В Законе Украины «О телевидении и радиовещании» подано определение телерадиожурналиста как штатного или внештатного творческого работника телерадиоорганизации, который профессионально собирает, получает, создает и готовит информацию для распространения. И если главное в работе СМИ – доставлять аудитории самую свежую, самую точную и самую полную информацию обо всем, что интересует общество, то для журналиста как основного функционального звена массово-информационной инфраструктуры общества главное – право знать, понимать и делать свои знания достоянием других. Необходимо отметить, что Конституция Украины провозглашает каждого субъектом права на информацию в форме ее поиска, получения, передачи, производства и распространения. Отсюда следует право каждого требовать, чтобы представляемая журналистами информация о фактах была достоверной, их мнения были бы непредвзятыми, а их деятельность осуществлялась без постороннего вмешательства как со стороны властей, так и со стороны заинтересованных групп.

К 1990 г. в советском государстве сложилась ситуация, когда у журналистов был серьезный авторитет, но не было никаких юридически закрепленных прав и обязанностей. За время горбачевской перестройки и до независимости Украины и других союзных республик радикально поменялась политика власти относительно гласности, свободы слова, свободы информации [8, с. 203]. Это касалось и СМИ, учитывая их роль в обществе и государстве. Вершиной демократических изменений

в сфере масс-медиа стало принятие в 1990 г. Закона СССР «О печати и других средствах массовой информации», который провозгласил свободу слова и запретил цензуру, впервые закрепил не разрешительный, а регистрационный принцип при создании СМИ.

Большинство из 15 республик СССР по существовавшей тогда правовой традиции приняли свои собственные законы «О печати и других средствах массовой информации» либо «О средствах массовой информации». Произошло это в 1991–1992 гг. Закон о печати должен был стать, по мнению его разработчиков и законодателей, только одним из элементов триады массово-информационного законодательства. Эта триада состояла бы из общего закона об информации (или, как тогда говорили, – закона о гласности), закона о печати и закона о телевидении и радиовещании.

Закон о телевидении и радиовещании приняли только в семи из 15 новых независимых государств: в странах Прибалтики, в Украине, в Молдавии, Таджикистане и Армении. Причём все эти страны (кроме Таджикистана), гармонизируя своё законодательство с правом Европейского Союза и Совета Европы, предусмотрели в своем законодательстве преобразование государственного национального телевидения и радио в систему общественного вещания.

Закон об информации принят только в трёх странах: в Украине, в Киргизии и Узбекистане. Литва в 1996 г. и Эстония в 2000 г. пошли по довольно популярному в Восточной Европе пути, когда принимаемый закон «Об общественной информации» включает в себя положения, традиционно представленные в законе о СМИ, законе о телерадиовещании. Сегодня из всех 15 республик бывшего СССР Украина имеет наиболее развитое информационное законодательство.

В национальных правовых системах ряда стран с развитой системой демократии не признается массово-ин-

формационное право в собственном смысле этого слова. Так, в США, Канаде, Австралии, Великобритании, Голландии, Испании средства массовой информации регулируются нормами гражданского и другого законодательства. Признано, что пресса США является практически самой свободной в мире, а сама страна – самым развитым в информационном отношении государством, что позволяет им активно влиять не только на умонастроения собственных жителей, но и на события, происходящие далеко за границей. Достаточно будет сказать, что информационными продуктами одного из мировых информационных агентств – Ассошиэйтед пресс (АП) – широко пользуются средства массовой информации многих стран мира, а в некоторых из них информация АП является основной. По поводу свободы слова в США С.А. Михайлов приводит слова Дж. Мэррилла о том, что американская пресса свободна в обыденном смысле этого слова. Это не вседозволенность, а законно контролируемая, социально ответственная свобода, разрешенная Первой поправкой к Конституции. Естественно, свобода журналистов не является абсолютной, так как на средства информации давят различные социальные факторы. Однако СМИ могут публиковать все, что угодно, без предварительной цензуры со стороны правительства. Это и есть то, что в США считается свободой слова. Ее ядром является «журналистская автономия». Редакционная политика и ее задачи не имеют отношения к свободе печати, однако они влияют на свободу рядовых журналистов [9, с. 1]. Одной из самых демократических стран по отношению к СМИ является Германия, статьей 5 Конституции которой гарантируется свобода слова. Эта статья Основного Закона Германии защищает прессу как институт, являющийся неотъемлемой частью демократического государства. Свобода печати в государстве отвечает интересам не только прессы, но и всех граждан Германии. Интерес представ-

ляет отношение власти к различным по экономическому положению СМИ. В Германии и во Франции существуют жесткие законы, запрещающие концентрацию печати. В Великобритании существует комиссия по монополиям и слиянию фирм, которая занимается проблемой слияния газет. В таких странах, как Австралия, Канада, Норвегия, Великобритания и США, одновременное владение различными видами СМИ ограничено по закону, а в Австрии, Франции, Нидерландах, Норвегии и Швеции государство даже предоставляет газетам, которые испытывают финансовые трудности, субсидии для сохранения различных точек зрения на проблемы и для плюрализма мнений. Не случайно, что те страны, конституции которых уделяют особое внимание свободе массовой информации, имеют специальные законы о печати. В германских землях (субъектах федерации) существуют собственные (хоть и весьма схожие) законы о прессе. В Австрии и Швеции есть национальные законы о прессе, причём в Швеции такой закон является конституционным [10, с. 28].

Таким образом, степень демократизации общества оказывает первоочередное влияние на статус журналиста, его права и обязанности, возможность свободно получать и распространять информацию, объективно и непредвзято информируя общество о текущих событиях, тем самым обеспечивая принцип свободы слова и доступа к информации. На сегодняшний день информационное законодательство Украины в основном соответствует международно-правовым стандартам, о чем свидетельствует дальнейшая модернизация в области информационного права и принятые в годы независимости Украины Верховной Радой Украины нормативно-правовые акты, определяющие права, обязанности и гарантии деятельности журналистов.

Ключевые слова: статус журналиста, свобода слова, правовое государство, информированность общества, информационные отношения, цензура.

Статья посвящена изучению статуса журналиста в конституционно-правовом поле стран с развитой системой демократии, а также роли и состоянию на сегодня правовой базы, призванной обеспечивать реализацию принципа свободы слова и запрета цензуры, возможности свободно получать и распространять информацию. Исследуется международный опыт и проводится сравнительный анализ правового статуса журналистов в демократических государствах.

Статтю присвячено вивченню статусу журналіста в конституційно-правовому полі країн із розвинутою системою демократії, а також ролі й стану на сьогодні правової бази, покликаної забезпечувати реалізацію принципу свободи слова й заборони цензури, можливості вільно отримувати й поширювати інформацію. Досліджується міжнародний досвід і проводиться порівняльний аналіз правового статусу журналістів у демократичних державах.

The article examines the constitutional status of the journalist the legal framework of countries with developed democracy, and the role and status of legal framework for today which is designed to ensure implementation of the principle of freedom of expression and the prohibition of censorship, to freely receive and impart information. We study the international experience and a comparative analysis of the legal status of journalists in democratic states.

Литература

1. Бачинин В.А. Социология / В.А. Бачинин [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://pidruchniki.ws/15840720/sotsiologiya/sotsiologiya_-_bachinin_va.
2. Федотов М.А. Правовые основы журналистики : [учебник] / М.А. Федотов. – М. : Гуманит. изд. центр «ВЛАДОС», 2002. – 432 с.
3. Кучер Е.Д. Правовой статус журналиста: дуалистический подход / Е.Д. Кучер // Медиаскоп: электронный научный журнал МГУ им. М.В. Ломоносова. –

2011. – Вып. 1. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://mediascope.ru/node/757>.
4. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Часть общая: конституционное (государственное) право и его основные институты / под ред. Б.А. Страшун. – М. : БЕК, 2000. – 430 с.
5. Талимончик В.П. Статус журналов. Международные документы и законодательство отдельных стран / В.П. Талимончик // Известия Вузов. Серия «Правоведение». – 2007. – № 4.
6. Рихтер А.Г. Правовые основы журналистики : [учебник] / А.Г. Рихтер. – М. : Изд-во «ВК», 2009. – 352 с.
7. Федотов М.А. Гласность как предмет правового регулирования / М.А. Федотов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.internet-law.ru/info/unesco/tom9.htm>.
8. Слинко Т.Н. Свобода слова как элемент конституционализма (постсоветские реалии) / Т.Н. Слинко, А.Г. Кушниренко // Очерки идеологии постсоветского конституционализма. – Х. : Право, 2013.
9. Михайлов С.А. Журналистика Соединённых Штатов Америки / С.А. Михайлов. – СПб. : Изд-во Михайлова В.А., 2004. – 448 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://evartist.narod.ru/text6/01.htm>.
10. Рихтер А.Г. Правовые основы журналистики : [учебник] / А.Г. Рихтер. – М. : Изд-во «ВК», 2009. – 352 с.

П. Ткачук,

аспірант

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

МІЖНАРОДНІ НОРМИ ЩОДО ЗАХИСТУ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ: РЕАЛІЗАЦІЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Завдання щодо захисту культурних цінностей є одним із пріоритетних напрямів діяльності всіх без винятку держав світу, оскільки їх пошкодження, руйнування або вчинення будь-яких інших протиправних діянь може призвести до зникнення цих культурних цінностей, незалежно від того, якому народу вони належать, а отже, і до згубного збіднення надбання всіх народів світу.

У зв'язку з тим, що злочини, які посягають на культурні цінності, набувають статусу транснаціональних злочинів, самостійність держав у боротьбі із цими злочинами є безрезультативною. Усе міжнародне співтовариство має брати участь в охороні культурної спадщини шляхом колективного сприяння, яке, не замінюючи діяльність заінтересованої держави, на території якої перебуває цінність, ефективно доповнить її [1].

Таке колективне сприяння в сучасному світі здійснюється під егідою міжнародних організацій, шляхом підписання/ратифікації міжнародних конвенцій, міжнародних рекомендацій, імплементації міжнародних норм у чинне внутрішнє законодавство, криміналізації деяких діянь, що посягають на культурні цінності, та встановлення більш жорстких санкцій у вже існуючих складах злочинів задля більш ефективної охорони культурних цінностей.

Окремі аспекти, які стосуються імплементації міжнародних норм у кримінальне законодавство щодо посягань на культурні цінності, розглядалися окремими російськими науковцями, такими як А.Х. Абашидзе, А.А. Ахметзянов.

Загальні питання міжнародно-правового захисту культурних цінностей розглядалися такими вченими, як М.М. Богуславський, А.Т. Боннер, Л.Н. Галенський, О.Н. Хлестов, А.І. Чудинов, Ю.С. Шемшученко та інші. Однак жодним із науковців не аналізувалися міжнародно-правові норми, що стосуються охорони культурних цінностей, з точки зору їх імплементації в українське кримінальне законодавство та можливості його вдосконалення шляхом реалізації міжнародних зобов'язань із питань охорони культурних цінностей.

Метою роботи є аналіз уже існуючих норм кримінального законодавства, що стосуються посягань на культурні цінності, які відповідають міжнародним стандартам, та можливості подальшої імплементації міжнародних норм, що містяться в міжнародних конвенціях і рекомендаціях щодо захисту культурних цінностей, у внутрішнє кримінальне законодавство.

Провідне місце серед міжнародних організацій щодо ефективного сприяння в охороні культурних цінностей посідає ЮНЕСКО, до якої Україна приєдналася ще 12 травня 1954 року.

Шляхом ратифікації 4 жовтня 1988 року Конвенції ЮНЕСКО «Про охорону всесвітньої культурної й природної спадщини» (1972 року) Україна взяла на себе міжнародно-правове зобов'язання щодо забезпечення, виявлення, охорони, збереження, популяризації й передачі майбутнім поколінням культурної спадщини, а отже, і зобов'язання щодо вдосконалення законодавства, основним завданням якого є ефектив-

ний захист культурної спадщини кримінально-правовими засобами.

Постає питання про ефективність роботи в цьому напрямі України, яка знаходиться в складі ЮНЕСКО.

Отже, існує низка конвенцій ЮНЕСКО, які Україна зобов'язалася виконувати, насамперед шляхом імплементації (реалізації) норм у внутрішнє законодавство задля уникнення протиріч і труднощів, оскільки згідно зі ст. 9 Конституції України та ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори» (а до конвенцій ЮНЕСКО повною мірою застосовуються норми й загальновідомі принципи міжнародного права, що стосуються міжнародних договорів) чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Якщо міжнародним договором, який набрав чинності, встановлено інші правила, ніж передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору [2; 3].

До таких конвенцій, які безпосередньо відносяться до охорони культурних цінностей та які підписала Україна, слід віднести:

1) Конвенцію щодо захисту культурних цінностей у випадку військового конфлікту від 14 травня 1954 року (Україна ратифікувала її в 1957 році);

2) Конвенцію щодо заходів, спрямованих на заборону й попередження незаконного ввозу, вивозу та передачі власності на культурні цінності, від 14 листопада 1970 року (Україна ратифікувала її в 1988 році);

3) Конвенцію щодо охорони всесвітнього культурного та природного надбання від 16 листопада 1972 року (Україна ратифікувала її в 1988 році);

4) Конвенцію щодо охорони нематеріального культурного надбання від 17 жовтня 2003 року (Україна ратифікувала її в 2008 році);

5) Конвенцію щодо охорони підводного культурного надбання від 6 листопада 2001 року (Україна ратифікувала її в 2006 році).

Окрім міжнародних конвенцій, які стосуються охорони культурних цінностей, існують також рекомендації ЮНЕСКО, що мають відмінні характеристики щодо свого змісту (це правила рекомендаційного характеру). Вони не вимагають ратифікації або приєднання, проте повинні бути схвалені законодавчим або адміністративним органом держави-члена організації, що означає віднесення права використання рекомендацій на розсуд цієї держави [4, с. 388]. Такими рекомендаціями, що були схвалені Україною, можна вважати Рекомендації про охорону рухомих культурних цінностей від 28 листопада 1978 року, Рекомендації із заходів, що спрямовані на заборону й попередження ввозу, вивозу та передачі права власності на культурні цінності, від 19 листопада 1964 року, Рекомендації про охорону на національному рівні культурної й природної спадщини від 16 листопада 1972 року та інші.

Слід зазначити, що оскільки Україна є членом ЮНЕСКО, ратифікувала згадані конвенції й схвалила низку рекомендацій, багато міжнародних положень (як міжнародних конвенцій, так і міжнародних рекомендацій) було успішно впроваджено в кримінальне законодавство, і це є успішним досвідом українського законодавця в напрямі продовження такої діяльності. Так, шляхом підписання Конвенції «Про охорону всесвітньої культурної й природної спадщини», ст. 11 якої передбачає визнання незаконними вимушений вивіз і передачу права власності на культурні цінності, що є прямим або опосередкованим наслідком окупації країни іноземною державою [1], з'явилася ст. 438 Кримінального кодексу України, що передбачає розграбування національних цінностей на окупованій території [5]. До речі, схожий склад злочину передбачається також кримінальними кодексами Іспанії, Польщі.

Незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини,

що кваліфікується за ст. 298 Кримінального кодексу України, цілком відповідає міжнародним рекомендаціям ЮНЕСКО. Так, п. 47 Рекомендації про охорону на національному рівні культурної й природної спадщини визначає, що згідно з юридичними й конституційними положеннями кожної держави-члена організації кримінальне покарання має застосовуватися до будь-якої особи, яка свідомо зруйнує чи зіпсує пам'ятку, ансамбль або пам'ятне місце, що мають археологічну, історичну чи мистецьку цінність [6].

Поява таких складів злочинів, як незаконне привласнення особою знайденого або такого, що випадково опинилося в неї, чужого майна чи скарбу, що має особливу історичну, наукову, художню чи культурну цінність (ст. 193 Кримінального кодексу України), контрабанда історичних або культурних цінностей (ст. 201 Кримінального кодексу України) є не випадковою, результатом цілеспрямованої роботи законодавця в процесі вдосконалення кримінального законодавства шляхом запровадження міжнародних норм. Так, Рекомендація про охорону рухомих культурних цінностей від 28 листопада 1978 року передбачає введення санкцій або будь-яких відповідних кримінальних заходів у разі крадіжки, пограбування, приховування чи незаконного привласнення рухомих культурних цінностей [7].

Зазначене дає можливість стверджувати, що робота щодо вдосконалення вітчизняного кримінального законодавства та його стандартизації згідно з міжнародними нормами ведеться, однак не повною мірою, доволі повільно та не в такому ракурсі, як передбачається міжнародною спільнотою, оскільки національне кримінальне законодавство демонструє культурні цінності переважно як вид громадської власності (громадських об'єктів), а не як незамінне культурне надбання всього людства, тоді як міжнародні документи щодо захисту культурних цінностей уже достатньо давно використовують

риторику важливості культурних цінностей для всього людства та їх невідтворюваність [8, с. 85]. До того ж існують деякі важливі неімплементовані міжнародні норми, хоча багато сусідніх країн, схожих за своєю ментальністю й побудовою юридичних конструкцій, успішно провели роботу в цьому напрямі (Російська Федерація, Білорусь, інші країни-члени Співдружності Незалежних Держав).

Так, Конвенція щодо захисту культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 року передбачає зобов'язання сторін-учасниць приймати в межах свого кримінального законодавства заходи, необхідні для того, щоб було виявлено й піддано кримінальним санкціям осіб незалежно від їх громадянства, які порушили або надали наказ порушити цю конвенцію. Мається на увазі зобов'язання країн-членів ЮНЕСКО криміналізувати низку діянь, які передбачають таке:

- скоєння нападу або управління такими нападами на культурні цінності, спричинення їм значної шкоди, якщо такі цінності не розташовані в безпосередній близькості від воєнних цілей або не використовуються ворогом для ведення бойових дій;

- незаконне використання відмінних знаків, що охороняються міжнародними договорами, у випадку використання під час бойових дій всупереч міжнародним договорам.

Такі кримінально-правові норми, які передбачають відповідальність за злочинні порушення норм міжнародного права щодо культурних цінностей під час збройних конфліктів, з'явилися в результаті імплементації у внутрішнє законодавство положень Конвенції щодо захисту культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 року в сусідніх країнах, таких як Азербайджан (ст. 116.0.8) [9], Вірменія (ст. ст. 390, 397) [10], Білорусь (ст. ст. 136, 138) [11], Таджикистан (ст. 403) [12]. Серед європейських країн слід відмітити Іспанію, Польщу, Литву. Україна, хоч і є повноправним

членом ЮНЕСКО та ратифікувала Конвенцію щодо захисту культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 року, таких положень у Кримінальному кодексі не містить. Вважаємо за необхідне скористатися досвідом країн, які вже містять подібні норми, та передбачити їх у вітчизняному законодавстві, звичайно, зважаючи на специфіку правих конструкцій України. Така робота надасть можливість ефективного захисту невідтворюваного культурного надбання та підкреслить значущість цих об'єктів, змінить ставлення українського законодавця до культурних цінностей з позиції звичайного громадського об'єкта на позицію унікального невідтворюваного надбання як українського народу, так і всього людства.

Невипадково міжнародна спільнота в конвенціях і рекомендаціях звертає увагу на злочинні посягання, об'єктом (предметом) яких можуть стати культурні цінності. Шляхом визначення тих або інших діянь незаконними та прийняття рекомендацій щодо забезпечення захисту таких культурних цінностей шляхом розробки проектів законів і регламентуючих текстів виявляється можливість більш правильної кваліфікації злочинних діянь, а отже, і ефективності роботи правоохоронних органів у питаннях протидії посяганням на культурні цінності.

Яскравим прикладом цього слугують положення Конвенції про охорону всесвітньої культурної й природної спадщини від 16 листопада 1972 року, Конвенції щодо заходів, спрямованих на заборону й попередження вивозу, ввозу та передачі права власності на культурні цінності, від 19 листопада 1964 року та відповідних Рекомендацій щодо заходів, спрямованих на заборону й попередження вивозу, ввозу та передачі права власності на культурні цінності, від 19 листопада 1964 року, які з метою забезпечення захисту культурних цінностей зобов'язують піддавати кримінальному покаранню всіх осіб, відповідальних за порушення заборони щодо

незаконного ввозу, вивозу та передачі права власності на культурні цінності, неповернення у відповідний строк на територію відповідної держави вивезених за її межі предметів і документів художнього, історичного, культурного й археологічного надбання народів цієї держави й зарубіжних країн, якщо таке повернення є обов'язковим.

Україна, незважаючи на рекомендації ЮНЕСКО, не містить і таких норм, хоча деякі країни успішно запровадили їх у своє кримінальне законодавство. Такими країнами є, наприклад, Російська Федерація, Республіка Білорусь, Киргизька Республіка.

Кримінальний кодекс Російської Федерації містить ст. 190 «Неповернення на територію Російської Федерації предметів художнього, історичного та археологічного надбання народів Російської Федерації і зарубіжних країн» [13]. У ст. 206 Кримінального кодексу Киргизької Республіки встановлено аналогічну норму, що передбачає відповідальність за неповернення на територію Киргизької Республіки предметів художнього, історичного й археологічного надбання народів Киргизької Республіки та зарубіжних країн [14].

У Кримінальному кодексі Республіки Білорусь міститься ст. 230 «Неповернення на територію Республіки Білорусь історико-культурних цінностей» [11].

Вважаємо за необхідне впровадити такі норми в законодавство України, посилаючись на досвід сусідніх країн, зокрема Республіки Білорусь і Російської Федерації, оскільки завдяки такій імплементації вдосконалюється процес кваліфікації злочинних посягань на культурні цінності, зокрема з'являється можливість розмежовувати неповернення на територію держави культурних цінностей та їх контрабанду. Україна, не маючи у своєму кримінальному законодавстві норм щодо повернення культурних цінностей на територію держави, у всіх випадках кваліфікує такий злочин як контрабанду, припускаючись помилок, оскільки між цими двома складами існує сутте-

ва різниця в об'єктивній і суб'єктивній стороні злочинів.

Так, неповернення культурних цінностей, на відміну від контрабанди, може бути скоєне лише шляхом бездіяльності, тобто втілюється в невиконанні обов'язків, які передбачаються договором про повернення культурних цінностей. Із суб'єктивної сторони неповернення культурних цінностей передбачає лише прямий умисел. Тому, виникаючи на практиці, проблеми розмежування контрабанди культурних цінностей та їх неповернення повинні вирішуватися шляхом встановлення моменту формування злочинного умислу [15, с. 22].

Отже, основою міжнародно-правової охорони культурних цінностей є концептуальні положення, реалізовані в міжнародних конвенціях, угодах, рекомендаціях, прийнятих у межах міжнародних організацій, а також на міждержавному рівні.

У сучасному світі захист та охорона культурних цінностей не є лише внутрішньою справою країн, а й частиною їх міжнародних зобов'язань. Так, Україна, ставши повноправним членом ЮНЕСКО 12 травня 1954 року та ратифікувавши 4 жовтня 1988 року Конвенцію ЮНЕСКО «Про охорону всесвітньої культурної й природної спадщини» (1972 року), взяла на себе міжнародно-правове зобов'язання щодо охорони культурних цінностей.

Саме із цього часу стало необхідним враховувати положення міжнародно-правових актів, розпочинати процес удосконалення кримінального законодавства в питаннях протидії злочинам, що посягають на культурні цінності, приводити чинне законодавство, зокрема Кримінальний кодекс України, у відповідність до міжнародних стандартів. На сьогодні Україна провела низку заходів у цьому напрямі, однак їх не достатньо для того, щоб говорити про сприйняття культурних цінностей як унікальних, невідтворюваних, ексклюзивних елементів людства, сприйняття культурного надбання України як

унікальної й невідтворюваної частини культурного надбання всього світу.

Вважаємо, що існують можливості для подальшого вдосконалення кримінального законодавства щодо охорони культурних цінностей шляхом активного використання міжнародних норм, які містяться в міжнародних конвенціях і рекомендаціях, а також їх закріплення в Кримінальному кодексі України. Насамперед необхідно закріпити такі норми: 1) які спрямовані на заборону й попередження вивозу, ввозу та передачі права власності на культурні цінності, тобто такі, що передбачають відповідальність за неповернення на територію держави культурних цінностей; 2) які передбачають відповідальність за злочинні порушення норм міжнародного права щодо культурних цінностей під час збройних конфліктів, що необхідно зробити шляхом запозичення досвіду зарубіжних країн, таких як Російська Федерація, Республіка Білорусь, Литва, Іспанія, Вірменія та інші.

Ключові слова: культурні цінності, ЮНЕСКО, злочинні посягання, імплементація, внутрішнє законодавство.

Статтю присвячено аналізу міжнародно-правових норм, які містяться в конвенціях і міжнародних рекомендаціях ЮНЕСКО, стосуються охорони культурних цінностей, їх обов'язкової імплементації у вітчизняне кримінальне законодавство.

Стаття посвячена аналізу міжнародно-правових норм, которые содержатся в конвенциях и международных рекомендациях ЮНЕСКО, касающихся охраны культурных ценностей, их обязательной имплементации в отечественное уголовное законодательство.

This article analyzes the international legal norms contained in international conventions and recommendations of UNESCO concerning the protection of cultural property, their mandatory implementation in domestic criminal law.

Література

1. Конвенція про охорону всесвітньої культурної й природної спадщини від 16.11.1972 року (ратифікована 04.10.1988 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_089.
2. Конституція України : станом на 15.05.2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
3. Закон України «Про міжнародні договори» : станом на 29.06.2004 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>.
4. Мартыненко И.Э. Правовой статус, охрана и восстановление историко-культурного наследия : [монография] / И.Э. Мартыненко. – Гродно : ГрГУ, 2005. – 343 с.
5. Кримінальний кодекс України : станом на 04.06.2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
6. Рекомендація про охорону націо-нальному рівні культурної і природної спадщини від 16.11.1972 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_724.
7. Рекомендація про охорону рухомих культурних цінностей від 28.11.1978 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_727.
8. Коваль Д. Имплементация обязательств по криминализации посягательств на культурные ценности в национальное законодательство / Д. Коваль // *Leges vitae*. – 2013. – № 11(4). – С. 83–86.
9. Кримінальний Кодекс Азербайджану від 31.01.2005 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ugolovnykodeks.ru/category/ugolovnyj-kodeks-azerbajdzhana>.
10. Кримінальний кодекс Вірменії від 18.04.2003 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ugolovnykodeks.ru/category/ugolovnyj-kodeks-armenii>.
11. Кримінальний кодекс Республіки Білорусь за станом на 12.07.2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://etalonline.by/?type=text®num=HK9900275#load_text_none_1.
12. Кримінальний кодекс Таджикистану за станом на 28.12.2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ugolovnykodeks.ru/category/ugolovnyj-kodeks-respubliki-tadzhikistan>.
13. Кримінальний кодекс Російської Федерації : станом на 04.06.2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://base.garant.ru/10108000>.
14. Кримінальний кодекс Киргизької Республіки : станом на 18.06.2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://online.adviser.kg/Document/?doc_id=30222833&page=1.
15. Петрик И.Л. Правовое регулирование вывоза фиксированных нематериальных историко-культурных ценностей через таможенную границу Республики Беларусь / И.Л. Петрик // *Эффективность осуществления и защиты права как гарантия создания правового государства : матер. междунар. науч. конф. (2–3 декабря 2004 г.)*. – Минск : БГУ, 2004. – С. 20–23.

О. Мусиченко,
викладач кафедри кримінально-правових дисциплін
Миколаївського інституту права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЩОДО ПОНЯТТЯ ЗРОЗУМІЛОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ

Беззаперечно, право впливає на свідомість і волю людей за допомогою мови. Для нашої правової системи характерним є те, що закон орієнтований на звичайних громадян, на відміну від статутних норм англо-американської правової сім'ї, звернених передусім на професійних юристів – суддів, адвокатів. Презумпція знання закону у вигляді формули «Незнання закону не звільняє від юридичної відповідальності» (ч. 2 ст. 68 Конституції України), на нашу думку, не повинна зводитися лише до формального опублікування нормативно-правового акта, адже з поняттям знання пов'язується не лише наявність носія певної інформації, а й осмисленої, зафіксованої в пам'яті інформації. Тому дослідження зрозумілості нормативно-правового акта, зокрема кримінального закону, є актуальним.

До поняття зрозумілості в розрізі праволінгвістичних досліджень якості нормативно-правових актів зверталися Н.В. Артикуца, П.М. Балтанджи, Т.В. Губаєва, С.П. Кравченко, І.І. Онищук, А.С. Піголкін, Ю.Ф. Прадід, Р.О. Стефанчук, А.С. Токарська, Л.І. Чулінда; окремі аспекти мови кримінального закону висвітлено в роботах І.І. Рощиної, Н.Л. Радаєвої, О.Ю. Прадід, Л.О. Симоненко, Н.С. Третьякової, З.А. Тростюк, М.І. Хавронюка. Однак комплексно поняття зрозумілості кримінального закону в науці не досліджувалося.

Мета статті – визначити поняття зрозумілості кримінального закону як однієї з його властивостей, а також розмежувати суміжні з ним поняття ясності, простоти, доступності.

У юридичній техніці зрозумілість відносять до вимог мови права, до своєрідних мовних правил.

Стосовно мовних вимог до нормативно-правових актів у науці спостерігається певна неконкретність, багаточисельність, неузгодженість, відсутність чіткої системи таких вимог. Часто вказується їх перелік без конкретизації, розкриття їх значення. Так, на ясність, точність, доступність, стислість, відсутність пафосності, декларативності, офіційність стилю правових документів вказує Т.В. Кашаніна [4, с. 130–135]. На такі мовні правила, як ясність, точність, стислість, доступність, відсутність пафосності, декларативності правового документа, офіційність стилю правових документів звертає увагу Д.Г. Манько [12, с. 31]. Вимоги до мови нормативного акта розглядає Т.В. Губаєва в контексті аналізу загальних принципів словесної організації нормативних висловлювань, серед яких вказує на принцип коректності, стабільність мовного вираження, інформативності, які забезпечуються єдністю правових понять, ясністю приписів, зрозумілістю, простотою, точністю мовних засобів [3, с. 45]. З.А. Тростюк, узагальнивши вимоги до мови законодавства, окреслила систему вимог, об'єднавши деякі з них одним терміном, усунувши таким чином їх змістовну повторюваність. Так, такі використані терміни, як «точність», «вичерпність», «виразність», «чіткість», учений об'єднує терміном «чіткість» як таким, який є найбільш широким за обсягом, включає інші вимоги, близькі за змістом [18, с. 43]. Аналогічно об'єднує такі

норм. Найбільше значення мають точність, доступність, ясність викладу проблеми та висновків [15, с. 85–86]. Таким чином, термін «зрозумілість» слід тлумачити як властивість документа, яка залежить від дотримання певних мовних вимог, зокрема доступності, ясності, простоти.

Зрозумілість – це передусім властивість юридичного тексту, однак це поняття тісно пов'язане з поняттям розуміння як певної дії суб'єкта. У психології розуміння визначається як психологічний стан, який виражає собою правильність прийнятого рішення й супроводжується почуттям впевненості в точності сприйняття або інтерпретації якої-небудь події, явища, факту [13, с. 672]. Виходячи з такої інтерпретації, у психології звертається увага насамперед на суб'єктивний фактор. Однак, розглядаючи поняття розуміння, необхідно враховувати обов'язкове співпадання розуміння як психологічного стану адресата з думкою адресанта певної комунікативної одиниці (у нашому випадку – нормативно-правового акта). На це у свій час вказував ще Є.В. Васильковський: «Сутність процесу розуміння полягає з психологічної точки зору в тому, що умовні знаки, що служать засобом духовного спілкування людей між собою (тобто слова, написи, образи і т. д.), викликають у сприймаючого ті ж уявлення, поняття та відчуття, які пов'язувалися із цими знаками в душі особи, яка їх використала» [2, с. 30].

Звертаючись до поняття «кримінальний закон», що входить до аналізованого термінологічного звороту, не можна оминати дискусію, яка донині ведеться в науковій літературі щодо того, як же найточніше називатися закону, який охороняє найбільш вагомі суспільні відносини. Те, що це не лише «закон про кримінальну відповідальність», уже не викликає сумнівів, про це мова йтиме далі. А от на тому, чи це «карний», «уголовний», «антикримінальний» або все ж «кримінальний» закон, вважаємо доречним зупинити-

ся. Відома позиція М.Й. Коржанського стосовно того, щоб повернути Законіві України його споконвічну київсько-руську назву «уголовний», яка пов'язується з назвою вбивців та покарання. У ст. 3-5 Руської Правди вбивці називались «головниками», а покарання – «головництвом». На цій основі були створені правові норми давньоруського права, за порушення яких відповідали головою. Термін «кримінальний», за словами вченого, походить від латинського «*criminalis*» – злочинний [7; 8]. У подальшому М.Й. Коржанський у назві курсу лекцій використовує термін «кримінальний», хоча й називає його неправильним, таким, що призводить до мовних збочень, і обґрунтовує свою позицію тим, що змушений це зробити, оскільки його пропозицію повернути назву «уголовний» не було прийнято [9, с. 3–4]. Стосовно позиції цього науковця зауважимо, що походження терміна «кримінальний» пов'язують не лише з латинським «*criminalis*», а з латинським «*crimen*» – злочин [10] або ж «*jus criminale*» – кримінальне право [21]. Не можна також не враховувати, що й «*criminalis*» перекладається не лише як «злочинний», а також як «який стосується злочину» [20, с. 135], тобто суфікс «-alis» вказує на приналежність до злочину. Отже, доцільніше дослівно перекласти не «злочинний закон», а «закон, пов'язаний зі злочинами» або «закон про злочин».

Щодо іншого терміна – «карний», який є синонімом до «кримінальний» в українській мові, – зауважимо, що «карний» походить від слова «кара», «карати», а завдання кримінального закону не вичерпуються лише покаранням за вчинене. Призначення сучасного закону – реагувати на вчинене суспільно небезпечне діяння за допомогою різноманітних кримінально-правових заходів, зокрема покарання, кара відходить на другий план, про що прямо зазначається в Кримінальному кодексі України: «покарання має на меті не тільки кару...». Отже, обираючи з двох синонімів, перевагу слід надати

терміну «кримінальний» як такому, що більш вдало передає назву закону.

Ще декілька зауважень щодо терміна «антикримінальний» запропоновано групою науковців (О.А. Кириченко, А.С. Тунтула, Ю.О. Ланцедова, О.І. Шаповалова), які вказують на «не зовсім доречно україномовну співзвучність найменування галузі права з кримінальними угрупованнями» [11, с. 89]. Однак важко погодитися з таким підходом, оскільки назва закону чи взагалі назва, заголовок будь-якого тексту виражає те, про що йдеться в ньому, а ніяк не його ідею (ніхто не заперечує, що кримінальний закон покликаний запобігати злочинам, направлений «проти них»).

Отже, серед пропонуванних термінів «кримінальний закон» є найбільш точним, інформативним, також він є традиційним для української правничої лексики, а тому прийнятний, зрозумілий для широкого загалу.

У криміналістичній теорії склалося класичне розуміння поняття кримінального закону, яке містить певні ознаки: по-перше, це письмовий акт, який має вищу юридичну силу, приймається в установленому порядку, по-друге; цей акт містить кримінально-правові норми, що визначають, які суспільно-небезпечні діяння є злочинними та які покарання слід застосовувати до осіб, винних у їх вчиненні, а також інші кримінально-правові наслідки вчинення кримінального правопорушення.

Не заперечуючи першої ознаки, додамо, що саме текст кримінального закону, тобто письмове словесне його вираження, є формою виразу його змісту. Що стосується другої вказаної ознаки в сучасній кримінально-правовій науці, то дедалі частіше наголошується на більш широкому розумінні змісту закону: кримінальний закон містить інформацію про те, які діяння мають ознаки злочину і які заходи впливу можуть застосовуватися до осіб, що вчинили такі діяння [5, с. 188]; він містить положення, які визначають підстави кримінальної відповідальності та інші

кримінально-правові поняття, що забезпечують виконання завдань, які стоять перед кримінальним кодексом [6, с. 16]; кримінальний закон України через різні обставини визначає також окремі питання, не пов'язані зі злочинністю діяння та кримінальною відповідальністю за його вчинення. Серед останніх, зокрема, можна назвати такі: межі чинності та дії кримінального закону України в просторі й у часі; деякі види обставин, що виключають злочинність діяння; примусові заходи виховного й медичного характеру, що не є покаранням, випадки їх застосування тощо [14]. Тобто сучасна наука справедливо спростовує традиційну тезу про зміст кримінального закону: «Кримінальний закон – це закон про злочин та покарання». Формою ж кримінального закону є його текст як нормативно-правового акта, прийнятого в порядку, встановленому Конституцією України, для прийняття законів.

Говорячи про кримінальний закон у розрізі дослідження поняття його зрозумілості, слід вказати на те, що це певний соціокультурний конструкт, який орієнтований на регулювання групової та індивідуальної активності шляхом комплексного впливу як на всіх учасників кримінальних правовідносин, так і інших осіб. Таким чином, якщо це конструкт, то кримінальний закон вимагає підвищення вимог до його тексту. Якщо він впливає на всіх, а не тільки на тих, хто його застосовує (слідчі, прокурори, судді) або бере участь у відносинах (правопорушник, суб'єкти кримінального провадження), то це вимагає застосування такої мови, яка є зрозумілою не тільки фахівцям у галузі юриспруденції, а й іншим особам, які глибоких юридичних знань не мають.

Виходячи з викладеного, *зрозумілість кримінального закону можна визначити як властивість тексту кримінального закону, яка полягає в дотриманні законодавцем сукупності мовних засобів, направлених на досягнення легкого сприймання й розуміння словесно виражених нор-*

мативних приписів усіма суб'єктами кримінально-правових відносин, а також тими суб'єктами, які є потенційними їх учасниками.

З такого визначення подальшого аналізу вимагають критерії дотримання мовних засобів, направлені на досягнення зрозумілості тексту кримінального закону, які слід досліджувати на всіх рівнях мови: морфологічному, лексичному, синтаксичному, а також стилістичному; взаємозв'язок зрозумілості з такими вимогами до кримінального закону, як точність, чіткість термінології; залежність зрозумілості від суб'єктів сприйняття тексту тощо.

Ключові слова: зрозумілість, вимоги до мови закону, кримінальний закон, зрозумілість кримінального закону.

У статті подається визначення зрозумілості кримінального закону як властивості його тексту. Розмежовуються терміни «зрозумілість», «ясність», «простота», «доступність» нормативно-правового акта. Розкривається поняття кримінального закону як певного соціокультурного конструкту, що орієнтований як на учасників кримінальних правовідносин, так і інших осіб.

В статтє определяется понятие уголовного закона как свойство его текста. Разграничиваются термины «понятность», «ясность», «простота», «доступность» нормативно-правового акта. Раскрывается понятие уголовного закона как определенного социокультурного конструкта, ориентированного как на участников уголовных правоотношений, так и других лиц.

In the article it is determined the concept of criminal law as properties of his text is certain. A concept terms "clearness", "clarity", "simplicity" is "availability" of normatively-legal acts. The concept of criminal law opens up as certain sociocultural construct that is directed as on the participants of criminal realization so of other persons.

Література

1. Биля-Сабадаш І.О. Мовностилістичні правила вираження змісту нормативних правових актів / І.О. Биля-Сабадаш // Форум права. – 2009. – № 1. – С. 35–42.
2. Васьковский Е.В. Руководство к толкованию и применению законов. Для начинающих юристов / Е.В. Васьковский. – М. : Юридическое бюро «Городец», 1997. – 128 с.
3. Губаева Т.В. Язык и право. Искусство владения словом в профессиональной юридической деятельности / Т.В. Губаева. – М. : Норма, 2004. – 160 с.
4. Кашанина Т.В. Юридическая техника : [учебник] / Т.В. Кашанина. – 2-е изд., пересмотр. – М. : Норма : ИНФРА-М, 2011. – 496 с.
5. Козаченко О.В. Кримінально-правові заходи: культурологічний вимір : [монографія] / О.В. Козаченко. – Миколаїв : Іліон, 2011. – 504 с.
6. Копшева К.О. Уголовное законодательство Российской Федерации и его основания: теоретический аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / К.О. Копшева. – Саратов, 2004. – 19 с.
7. Коржанський М.Й. Уголовне право України. Загальна частина : [курс лекцій] / М.Й. Коржанський. – К. : Наукова думка ; Українська видавнича група, 1996. – 106 с.
8. Коржанський М.Й. Кримінальне чи уголовне? / М.Й. Коржанський // Юридичний Вісник України. – 1997. – 2–15 січня. – С. 17–20.
9. Кримінальне право і законодавство України. Загальна частина : [курс лекцій] / за ред. М.Й. Коржанського. – К. : Атіка, 2001. – 432 с.
10. Кримінальне право України. Загальна частина : [підручник] / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.] ; за ред. професорів В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К. ; Х. : Юрінком Інтер ; Право, 2002. – 416 с.
11. Ланцедова Ю.А. Суцність антикримінальної і гражданської отрасли права и судопроизводства как антиделиктных юридический наук / Ю.А. Ланцедова, А.С. Тунтула, О.И. Шаповалова, А.А. Шведова // Молодий вчений. – 2014. – № 5(08). – С. 89–92.
12. Манько Д.Г. Юридична техніка й технології : [курс лекцій] / Д.Г. Манько. – Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2014. – 192 с.
13. Немов Р.С. Психология : [учебник] : в 3 кн. / Р.С. Немов. – 4-е изд. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – Кн. 1 : Общие основы психологии. – 688 с.

14. Пономаренко Ю.А. Чинність і дія кримінального закону в часі : [монографія] / Ю.А. Пономаренко. – К. : Атіка, 2005. – 288 с.
15. Правнича лінгвістика : [навчальний посібник] / [Г.П. Проценко, Л.М. Шестопалова, О.Ф. Прохоренко та ін.] ; за заг. ред. С.М. Гусарова. – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2010. – 312 с.
16. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970– . – Т. 3 : З–К. – 1972. – 744 с.
17. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970– . – Т. 2 : Г–Ж. – 1971. – 550 с.
18. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1980– . – Т. 11 : Х–Ь. – 1980. – 699 с.
19. Тростюк З.А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України : [монографія] / З.А. Тростюк. – К. : Атіка, 2003. – 144 с.
20. Трофимчук М.І. Латинсько-український словник / М.І. Трофимчук, О.М. Трофимчук. – Львів : Видавництво ЛБА, 2001. – 694 с.
21. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина : [підручник] / П.Л. Фріс. – К. : Атіка, 2004. – 488 с.

В. Касько,
аспірант кафедри криміналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»

МІСЦЕ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ РЕЦИДИВІСТАМИ В СИСТЕМІ МЕТОДИК РОЗСЛІДУВАННЯ

Криміналістична методика є заключним та важливим розділом криміналістики. У ньому закріплюються, синтезуються, конкретизуються та набувають специфіки теоретичні положення криміналістики, на основі яких розробляються методичні рекомендації щодо стратегії й технології розслідування.

Перші наукові уявлення про зміст криміналістичної методики можна знайти в підручниках 30–40 рр. ХХ ст. Проблема розробки теоретичних основ криміналістичної методики присвячено монографічні дослідження О.Н. Колесніченка, І.О. Возгріна, Ю.П. Гармаєва, О.Ф. Лубіна, С.Н. Чурилова, А.В. Шмоніна, В.В. Тіщенко, В.Є. Корноухова, С.Ю. Косарева, Б.В. Щура, А.В. Журавеля. Питанням аналізу й удосконалення криміналістичних методик приділялась увага в працях Ю.П. Аленіна, В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, О.М. Васильєва, А.В. Іщенко, В.О. Образцова, В.Г. Танасевича, В.Ю. Шепітька, М.П. Яблокова та ін.

Під час вчинення тяжких злочинів для досягнення поставленої мети злочинцем використовується певна система дій, зумовлена об'єктивними й суб'єктивними факторами, тому, розглядаючи окремий вид кримінальних правопорушень, можна виділити досить чіткі закономірності в механізмі їх вчинення. Саме тому перед криміналістикою поставлено важливе завдання – удосконалення методичних основ розслідування злочинів, що буде сприяти досягненню позитивних результатів у роботі слідчого.

Важливим кроком на цьому шляху є здійснення науково обґрунтованої класифікації окремих методик розслідування злочинів.

На цьому етапі розвитку криміналістики існує велика кількість методик розслідування різного ступеня узагальненості й різної спрямованості, у яких знаходять відображення особливості вчинення й розслідування відповідної групи злочинів.

Під час проведення класифікації методик розслідування злочинів наперед виділяються методики із відображенням родових і видових особливостей, обумовлених об'єктом та об'єктивною стороною злочину, тобто класифікація здійснюється за розділами та статтями особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України). Проте практика показує, що нерідко методики, які розробляються за кримінально-правовим критерієм, не забезпечують ефективного розслідування злочину. Адже специфіка вчинення окремих їх видів вимагає врахування додаткових факторів, більшої деталізації, як наслідок, деякі науковці висловлюються про необхідність розробки методик нового рівня [1].

Як зазначає В.В. Тіщенко, вивчення слідчої практики показує, що традиційні видові та підвидові методики не завжди забезпечують належну ефективність розслідування. Пояснюється це, зокрема, тим, що такі методики орієнтовані або на конкретний кримінально-правовий вид злочинів (вбивство, крадіжка тощо), або на його різновид, виділений за кримінально-правовими чи криміналістичними ознаками (наприклад, вбивство на замовлення) [2]. При цьому менше уваги приділяється

нізмі рецидивної злочинної діяльності, і той факт, що на території України методика розслідування злочинів, які вчиняються рецидивістами, не досліджувалась, ця проблема не тільки не втрачає своєї актуальності, але й набуває значущості.

Розробляючи методики розслідування злочинів, що вчиняються рецидивістами, необхідно визначити, що ми розуміємо під рецидивом злочину. У ст. 36 КК України рецидивом злочину визнається вчинення нового злочину особою, яка має судимість за умисний злочин. Тобто ознаками рецидиву злочину є такі: 1) вчинення особою двох чи більше самостійних одиночних злочинів; 2) новий злочин має бути вчинений у період наявності в особи судимості (ст. ст. 88–91 КК України); 3) злочин, за який особа має судимість, і злочин, вчинений в нею під час цієї судимості, мають бути умисними [14].

На відміну від кримінально-правового поняття, у кримінології під рецидивом злочину розуміють вчинення нового злочину незалежно від форми його вини та наявності незнятої судимості [10].

Вважаємо, що під час дослідження криміналістичних аспектів рецидиву злочинів варто його розглядати як повторне вчинення нового умисного злочину особою, яка має судимість за вчинений умисний злочин, у тому числі судимість, яка була знята чи погашена. У такому разі враховується, що всі вчинені особою злочини є умисними (що позначається на їх механізмі), і вона відбувала покарання хоча б за один із них (наявність судимості, навіть якщо вона вже знята чи погашена). Водночас виключаються злочини, вчинені з необережності, та випадки вчинення повторних злочинів особою, яка ще ні разу не відбувала покарання хоча б за один із них. Адже більшість можливостей, які відкриваються перед слідчим у випадку появи версії, що злочин вчинено рецидивістом, ґрунтуються на основі того, що особа відбувала покарання за свою попередню злочинну діяльність. Через це вона вже попадала в поле зору правоохоронних

органів, відомості про неї містяться в криміналістичних обліках, наявні архівні кримінальні справи з інформацією, яка може принести користь у пошуку й встановленні особи підозрюваного. Рекомендації щодо розслідування саме такого кола злочинів пропонується розробляти в межах методики розслідування злочинів, що вчиняються рецидивістами. Особливості розслідування цієї категорії злочинів пропонується систематизувати та об'єднати в цілісну позавидову методика. У такому випадку, за наявності достатніх підстав вважати, що злочин вчинено рецидивістом, з'явиться можливість розглянути увесь спектр специфічних факторів, що виділяються в силу особливостей суб'єкта вчинення злочину.

Потрібно зазначити, що методика розслідування злочинів, що вчиняються рецидивістами, не є окремою, повноцінною методикою, оскільки вона охоплює широке коло злочинів, які різняться за предметом, мотивами, способом та іншими обставинами. Внаслідок цього в її межах важко врахувати особливості розслідування усіх цих видів злочинів, для цього існують видові методики.

Зазначена методика може розглядатися як допоміжна, спрямована на врахування обставин, які в видових методиках відходять на другий план, порівняно з факторами, обумовленими видом вчиненого діяння. Іншими словами, метою її існування є заповнення прогалин видових методик, адже видові та позавидові методики не є взаємовиключними. Вчинення злочину такою специфічною особою, як рецидивіст, вимагає від слідчого проведення ряду слідчих та розшукових дій з урахуванням особливостей суб'єкта злочину. Це буде вносити свої корективи в хід розслідування. Щодо цього питання варто погодитись із думкою Б.Є. Лук'янчикова про те, що в одних випадках, коли існує достатня інформація, розслідування злочинів пропонується одразу починати за «вневидовою» методикою, а в інших, коли такої інформації недостатньо, процес розслідування почи-

цидивісти, набуваючи злочинного досвіду шляхом аналізу своїх злочинних дій та обмінюючись інформацією щодо «ефективних» способів підготовки, вчинення й приховування злочинів, використовують отримані знання в подальшій злочинній діяльності;

– опис слідів злочину як обставин, що вказують на імовірність вчинення злочину рецидивістом;

– особливості способів та обставинки вчинення злочину, адже модель майбутнього злочину будується рецидивістом із врахуванням набутого досвіду, здобутих знань та навичок із підготовки, вчинення та приховування злочину.

При цьому варто зазначити, що під час розробки криміналістичної характеристики злочинів, що вчиняються рецидивістами, важливе місце займає вивчення зв'язків та залежностей між її елементами. Як зазначає М.П. Яблоков, елементам криміналістичної характеристики злочинів, відомим на початку розслідування, відповідають інші, ще не відомі в цей момент [17], тому виявлення таких зв'язків відіграє значну роль під час розробки методики розслідування.

Окрім того, важливими завданнями методики розслідування злочинів, що вчиняються рецидивістами, є дослідження:

– імовірних джерел інформації про рецидивіста – криміналістичних об'єктів, архівних справ, які дозволять у порівняно короткий термін отримати значний обсяг інформації, як наслідок, індивідуалізувати особу злочинця;

– організаційно-тактичних особливостей розслідування, у тому числі й щодо проведення окремих слідчих дій за участю рецидивіста, подолання протидії з боку рецидивіста.

Тобто акцент повинен робитися на тих складових методиках, у яких особливості суб'єкта злочину – рецидивіста – проявляються найбільш повно.

Отже, підсумовуючи все вищесказане, варто зазначити, що розробка методик розслідування злочинів

нового ступеня узагальненості – позавидових методик – є одним із перспективних напрямів розвитку криміналістики. При цьому методика розслідування злочинів, що вчиняються рецидивістами, потребує значно більшої уваги, ніж нині приділено в науковій літературі нашої держави. Адже рецидивна злочинність була, є й буде гострою проблемою громадянського суспільства. Особливості особистості злочинця-рецидивіста, спосіб його дій, а також можливості, що відкриваються внаслідок колишнього знаходження цієї особи в полі зору правоохоронних органів, позначаються на основних складових вчинення злочину та, як наслідок, визначають специфіку розслідування справ такого типу. Усе це дозволяє слідчому використовувати поряд із загальними також і специфічні тактичні прийоми та методи під час запобігання, розкриття та розслідування злочинів, вчинених такою особою. А об'єднання наукових методичних рекомендацій стосовно розслідування злочинів, що вчиняються рецидивістами, у єдину позавидову методику є вкрай необхідним заходом, що дозволить ефективно використовувати її під час розслідування різних видів злочинів.

Ключові слова: криміналістична методика розслідування, рецидивна злочинність, розслідування злочинів, позавидова методика.

Стаття присвячена дослідженню місця методики розслідування злочинів, що вчиняються рецидивістами в системі криміналістичних методик. Значна увага приділена питанню необхідності розробки такої методики та особливостям її структури.

Статья посвящена исследованию места методики расследования преступлений, совершаемых рецидивистами в системе криминалистических методик. Значительное внимание уделено вопросу необходимости разработки такой методики и особенностям ее структуры.

The article is dedicated to the place of the methods of investigating the crimes committed by recidivists in the system of criminalistic methods. Much attention in the article is paid to the question of the necessity of developing such a method and to the features of its structure.

Література

1. Белкин Р.С. Курс криминалистики : учебное пособие для вузов в 3-х т. / Р.С. Белкин. – 3-е изд., дополн. – М. : Норма, 2001. – Т. 3. – 2001. – 990 с. ; Ищенко Е.П. Криминалистика : [учебник] / Е.П. Ищенко. – М. : Юрид. фирма «Контакт» ; ИНФРА-М, 2005. – 748 с. ; Щур Б.В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : [монографія] / Б.В. Щур. – Х. : Харків юрид, 2010. – 319 с. ; Шмонин А.В. Методология криминалистической методики : [монография] / А.В. Шмонин. – М. : Юрлитинформ, 2010. – 416 с.

2. Тищенко В.В. О новых тенденциях в криминалистической методике расследования преступлений / В.В. Тищенко. // Научные работы Одесской национальной юридической академии. – 2009. – С. 260–269.

3. Бахин В.П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962–2002 гг.) / В.П. Бахин. – К., 2002. – 268 с.

4. Волобуев А.Ф. Криміналістика : [навчальний посібник] / А.Ф. Волобуев. – К. : КНТ, 2011. – 504 с. ; Аничин А.В. Криминалистика для следователей и преподавателей : [научно-практическое пособие] / А.В. Аничин. – М. : Юридическая фирма «Контакт» ; Инфра-М, 2013. – 688 с. ; Бахин В.П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962–2002 гг.) / В.П. Бахин. – К., 2002. – 268 с.

5. Солодов Д.А. Основания структурирования и виды частных криминалистических методик / Д.А. Солодов // Воронежские криминалистические чтения : сб. науч. тр. / под ред. О.Я. Баева. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2005. – С. 220–221.

6. Лук'янчиков Б.Є. Вневидові методики розслідування злочинів як напрямок удосконалення криміналістичної методики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Б.Є. Лук'янчиков. – К., 2001. – 15 с.

7. Возгрин И.А. Криминалистические методики расследования преступлений / И.А. Возгрин // Курс криминалистики : в 3 т. / под ред. О.Н. Коршуновой, А.А. Степанова. – СПб. : Юридический центр «Пресс», 2004. – 639 с.

8. Веліканов С.В. Родові, видові, підвищувальні комплексні та модифікуючі методики розслідування злочинів / С.В. Веліканов // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць. – 2009. – № 18. – С. 203–217.

9. Закатов А.А. Методика расследования преступлений, совершенных рецидивистами: лекция / А.А. Закатов. – Волгоград : Волгоградская академия МВД России, 2000. – 29 с.

10. Зелинский А.Ф. Рецидив преступлений (структура, связи, прогнозирование) / А.Ф. Зелинский. – Х. : Вища школа ; Издательство при ХГУ, 1980. – 219 с. ; Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : в 3-х кн. / А.П. Закалюк. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2007. – Кн. 2 : Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. – 2007. – 722 с.

11. Болтенко С. И. Особенности расследования преступлений, совершенных рецидивистами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / С.И. Болтенко. – Саратов, 1987. – 19 с.

12. Батищев В.И. Раскрытие и расследование преступлений, совершенных одними и теми же лицами / В.И. Батищев. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1992. – 212 с.

13. Мусабириев Р.Д. Особенности первоначального этапа расследования тяжких насильственных преступлений против жизни и здоровья, совершенных ранее судимыми лицами : дисс. канд. ... юрид. наук : спец. 12.00.09 / Р.Д. Мусабириев. – Уфа, 2003. – 224 с.

14. Кримінальне право. Загальна частина / за ред. проф. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 383 с.

15. Николайченко В.В. Рецидив преступлений: криминалистическая теория и практика / В.В. Николайченко // Известия высших учебных заведений. Серия «Правоведение». – 2011. – № 2. – С. 234–239.

16. Косарев С.Ю. О современном состоянии системы методик расследования преступлений / С.Ю. Косарев // Вестник криминалистики. – 2009. – № 1. – С. 74–82.

17. Яблоков Н. П. Криминалистика : [учебник] / Н.П. Яблоков. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2005. – 781 с.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ**Р. Гонгало,**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»**МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ
«АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛІСТИКИ»**

21 листопада 2014 року в приміщенні музею рідкісної книги Національного університету «Одеська юридична академія» відбулася міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми цивілістики».

Учасників конференції привітали віце-президент, проректор із міжнародних зв'язків Національного університету «Одеська юридична академія», член-кореспондент Національної академії правових наук України, професор В.О. Туляков та проректор із наукової роботи Національного університету «Одеська юридична академія», член-кореспондент Національної академії правових наук України, професор В.М. Дрьомін.

Також із привітаннями виступили кандидат юридичних наук, доцент, декан факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія» А.О. Неугодніков і кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри міжнародного права та міжнародних відносин Національного університету «Одеська юридична академія» М.І. Пашковський.

Відкрила конференцію доповіддю доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного процесу Національного університету «Одеська юридична академія» Р.М. Мінченко, яка зазначила, що під час проведення в Україні судово-правової реформи за необхідності реформування механізму судового захисту цивільних прав, свобод

та інтересів фізичних і юридичних осіб склалася нагальна потреба для поєднання теоретичних концепцій розвитку цивільної та цивільної процесуальної науки. Спробою об'єднати зусилля задля плідної, творчої праці над окресленими завданнями є запровадження щорічної міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми цивілістики».

Ідея запровадження міжнародної науково-практичної конференції з метою комплексного вирішення актуальних теоретичних і практичних питань, що існують у сучасній цивілістичній науці, є результатом багаторічної плідної наукової праці кафедри цивільного процесу – однієї з провідних кафедр Національного університету «Одеська юридична академія», яка успішно забезпечує наукове дослідження та викладання фундаментальної галузі права – цивільного процесу.

Така вагома робота дала можливість дійти висновку щодо необхідності проведення міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої проблемам сучасної цивілістики, для об'єднання наукової думки вчених, провідних фахівців із права, які займаються дослідженнями в галузі цивільного права та цивільного процесу.

Цікавими й плідними в науковому аспекті були доповіді учасників конференції.

Так, зокрема, кандидат юридичних наук, доцент, голова Малиновського районного суду м. Одеси Л.Г. Лічман

у своїй доповіді розглянув питання судового тлумачення категорії «безпорадний стан спадкодавця» в спадковому праві України.

Тему правовідносин у цивільному процесі продовжили доктор юридичних наук, професор О.С. Кізлова в доповіді «Поняття категорій майнових прав у заставних правовідносинах» та кандидат юридичних наук, доцент В.М. Зубар у доповіді «Правоздатність юридичних осіб публічного права». Дискусійним виявилось питання про поєднання приватноправових і публічних засад у регулюванні цивільних правовідносин, про що зазначив кандидат юридичних наук, доцент, суддя апеляційного суду Одеської області, секретар палати з розгляду цивільних справ А.І. Дрішлюк. Кандидатом юридичних наук, доцентом, головою Київського районного суду м. Одеси С.А. Чванкіним було висвітлено проблемні питання розгляду

заяви про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку.

Слід зазначити, що захист прав та інтересів громадян, юридичних осіб, забезпечення повної їх реалізації – це, безумовно, одне з найголовніших завдань правової, демократичної держави. Саме тому проведення такої конференції задля можливості плідної творчої праці провідних науковців, практиків і вчених-правників є гідною спробою окреслити й вирішити наявні проблеми в сучасній цивілістиці та механізмі захисту прав громадян.

З нагоди міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми цивілістики» кафедрою цивільного процесу було видано ювілейний буклет, у якому висвітлюється історія створення кафедри цивільного процесу Національного університету «Одеська юридична академія», а також надруковано збірник матеріалів конференції.

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ**Л. Корчевна,**доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри конституційного права і правосуддя
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова**Б. Пережняк,**кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»**СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА ФЕНОМЕН МІСЬКОГО ПРАВА¹**

Цілісність та різноманіття сучасного права є однією з найбільш важливих і складних теоретико-правових проблем сучасності. Дійсно, на різних рівнях правової реальності по-різному проявляються іпостасі права, воно може захищати різні цінності, встановлювати відмінні системи суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, однак при цьому залишатися правом як за ідеєю, так і за формою. Саме тому дослідження, спрямовані на виявлення нових граней права, завжди викликають інтерес.

У монографічному дослідженні О.С. Мельничук розкриває надзвичайно цікавий аспект буття сучасного права, надає характеристику особливостей міської правової системи. Варто підкреслити, що ця тематика має не лише теоретичну, а й практичну значущість. Як абсолютно справедливо стверджує автор, ідея міського права безпосередньо пов'язується з децентралізацією влади, задекларованою як пріоритетний напрям реформ після Революції гідності. Слід зазначити, що сама по собі децентралізація влади – абстрактна ідея, реальне втілення якої є надзвичайно складним завданням. У монографії О.С. Мельничук пропонує цілком конкретний і, як вважаємо, перспективний план реалізації цієї реформи.

Саме тому ідея правової автономії міст є ключовою в монографії. Автор доводить, що сьогодні не державні інституції, а саме міста стають центрами правового, економічного й соціального розвитку. А це вимагає кардинального переосмислення усталених теоретичних конструкцій, у яких існування права прямо або опосередковано пов'язується з існуванням держави.

Перше, що одразу привертає увагу під час ознайомлення з монографією, – оригінальність розгляду самого феномена міського права. Зазвичай це поняття вживають історики права під час розгляду певного періоду становлення середньовічного правового порядку з притаманним йому плюралізмом правових систем (з одночасним існуванням королівського, церковного, міського та феодалського права). Автор сміливо пропонує інший ракурс розуміння цього феномена, акцентуючи увагу на тому, що міське право може мати також сучасне розуміння, яке виражається в баченні міста як центру життя сучасного суспільства, як джерела інновацій, соціальних цінностей і смислів. Міста створюють нові форми правової нормативності, у яких по-новому відображаються суб'єктивні права, юридичні обов'язки та законні інтереси людей і

¹ Рецензія на монографію: Мельничук О.С. Міська правова система: поняття та структура / О.С. Мельничук. – О. : Фенікс, 2014. – 292 с.

жителів, а також містить систему правових засобів і процедур, за допомогою яких здійснюється міське адміністрування (с. 78).

Цікаву думку наводить О.С. Мельничук щодо співвідношення міста й держави в сучасному соціумі. Використовуючи теорію центр-периферійних відносин (яка зрідка зустрічається в юридичних дослідженнях), автор стверджує, що міста постають центрами політичного й правового життя, на цій основі формують навколо себе периферійні зони, підкорюючи їх, наповнюючи певними смислами та ідеями. На основі концепції теорії центр-периферійних відносин у монографії пропонується свіжий погляд на проблему децентралізації державної влади, яка наразі є актуальною для українського суспільства. Згідно з ідеєю автора децентралізація має відбуватися з акцентом не на регіонах, оскільки вони є доволі розмитими й неоднорідними політико-правовими структурами, а на містах, оскільки саме вони, як правило, є рушійною силою економічного розвитку. Автономні міста, які мають можливість самостійно визначати пріоритетні напрями свого розвитку, стимулюватимуть і периферію (с. 150–158). Можна визнати продуктивною також ідею виокремлення моноцентричних і поліцентричних держав як нового аспекту їх класифікації (с. 157).

Аналізуючи суб'єктну складову міської правової системи, особливу увагу О.С. Мельничук приділяє правосуб'єктності міста. Автор виділяє три можливі види правового статусу міста: загальний, спеціальний і винятковий. Загальний статус міста поширюється на всі міста без винятку. Спеціальний статус надається містам, які мають чітку функціональну специфіку (наприклад, міста – промислові центри, міста-курорти, закриті міста тощо). Винятковий статус надається тим містам, які через політичні, історичні та інші обставини мають унікальні особливості організації своєї правової системи

(в Україні такими є Київ і Севастополь) (с. 163–176).

Особлива увага в роботі приділяється питанням структури міської правової системи. Цікавою є авторська інтерпретація нормативної складової міської правової системи. У монографії використовується ідея поділу джерел міського права на зовнішні та внутрішні. До зовнішніх джерел міського права належать ті формальні документи, які знаходяться за межами міської правової системи, тобто формуються в національному й міжнародному праві. Внутрішні джерела міського права розуміються автором як ті форми права, які виражаються й інституціоналізуються в межах міської правової системи (с. 182–190). Це прямо кореспондує з питанням локальної нормотворчості – ще однією білою плямою сучасної загальнотеоретичної юриспруденції.

О.С. Мельничук прагне вийти на комунікативні аспекти функціонування міської правової системи, що є досить правильним. У монографії зроблено цікавий висновок, що міста як повноцінні суб'єкти міського права вступають у комунікації прямо, без посередництва держави. Інститут міст-побратимів, на думку автора, є підтвердженням цього.

У цілому можна констатувати, що рецензована монографія досягла своєї мети. Дослідження являє собою ретельно обґрунтовану й продуману теоретичну конструкцію міської правової системи, що є актуальною й корисною як для загальнотеоретичної юриспруденції, так і для практики сучасного право- й державотворення. Безумовно, монографії О.С. Мельничук «Міська правова система: поняття та структура» відкрито нові горизонти в справі осягнення сучасного правового різноманіття.

Однак звернемо увагу також на ті аспекти проведеного дослідження, які є недостатньо аргументованими й дискусійними. Автор наполегливо декларує прагнення аналізувати міську правову систему як аспект міської системи в цілому, роблячи акцент на урбаніс-

тичному підході. Це логічно приводить до необхідності використання в дослідженні ідей урбаністики. Принципова ідея автора виражається в тому, що «місто виступає автономною просторовою одиницею, у якій відбувається формування особливого правового порядку, інституціоналізація якого утворює специфічну правову систему» (с. 17). Продовжуючи цю лінію, дослідник аналізує проблематику міського правового простору, який вона розуміє як структуроване навколо правового образу міста та на основі міської правосвідомості явище, пов'язане зі специфічними правовими ситуаціями й подіями, що визначають ціннісно-нормативну наповненість центр-периферійних відносин у межах території міського впливу (с. 136).

Ідея простору, таким чином, є ключовою в монографії. Проте не можна сказати, що самого лише існування правового простору достатньо для утворення правової системи. Інституціоналізація правового порядку завжди передбачає певну чітку межу, визначену принаймні на нормативному рівні, яка дозволяє відрізнити одну правову систему від іншої. На державному рівні такою межею виступають кордони. Навіть якщо вони стають менш помітними (як, наприклад, у Європейському Союзі), усе одно визначають межі правового порядку конкретної країни. Чи можна говорити про існування подібної межі на рівні міського правового простору? Чим він відмежується від державного простору, де пролягає кордон? Сучасні міста суттєво відрізняються від середньовічних, коли достатньо було перетнути лінію міського

муру, щоб потрапити до нового правового порядку. Вважаємо, що ця проблема потребує додаткових зусиль щодо надання більш резонансної аргументації.

Недостатньо переконливим є також зміст підрозділу «Інституційне забезпечення міської правової системи». Фактично автор не наводить прикладів організаційних або функціональних інститутів, які були б властивими винятково міському праву та не дублювали б муніципальні інститути. Можна було б зауважити, що такі інститути ще не сформувалися, проте це не так. Існують такі організаційні й функціональні інститути, які діють на основі норм міського права (наприклад, міські омбудсмани, активність яких є особливо помітною в Скадовську та Вінниці). На основі міських права діють також інфраструктурні комплекси, такі як метрополітен. Вважаємо, що цим питанням можна було приділити більше уваги. Сподіваємося, що це знайде відображення в майбутніх наукових розробках автора.

Загалом рецензована монографія визначається тим, що очевидно вирізняється з-поміж багатьох сучасних загальнотеоретичних досліджень своєю ідеєю, а також її новаторським і сміливим утіленням. Це повною мірою компенсує ті незначні неточності й прогалини, які містить будь-яке серйозне дослідження. Одна з головних переваг аналізованої роботи – її надвисока актуальність. Монографія О.С. Мельничук «Міська правова система: поняття та структура» може стати основою нової моделі децентралізації української держави та вдосконалення національної правової системи.

